

DIENES OTTÓ

**A SÖTÉTSÉG TUDATOSÍTÁSA ÉS
A TÖKÉLETESSÉG MEGIDÉZÉSE**

ESSZÉK, TANULMÁNYOK, KRITIKÁK, FORDÍTÁSOK

TARTALOM

ESSZÉK, TANULMÁNYOK

Létezés és költészet

A megsemmisítő beteljesedés misztériuma, avagy szembesülés a leplezetlen léttel
(Földényi F. László: *A medúza pillantása* című kötetéről)

Theiosz Antróposz

Hamvas Béla életmű-kiadása két kötetéről

Sacra materia - Materia diabolica

(*Hamvas Béla Arkhai* című életmű-kötetéről)

Az emberi Lét értelme vagy értelmetlensége

(*Hamvas Béla egy Földényi-esszé tükrében*)

A sötétség tudatosítása és a tökéletesség megidézése

Száz éve született Várkonyi Nándor

Emberiségtörténet, üdvtörténeti értelmezésben

Várkonyi Nándor: Az elveszett paradicsom

„Philosophus esse humani genere pedagogus”

Eszmélkedések Várkonyi Nándor Az ötödik ember című könyvéről

Friedrich Nietzsche filozófiája

Homo Noeticus

Esszé-kísérlet egy Babits-vers ürügyén („Mint különös hírmondó”)

KRITIKÁK, EMLÉKEZÉSEK

Kortársak József Attiláról

A pályakezdés öröme

In memoriam Keszei István

„Az üldözők nem ismernek nyugalmat”

Egy éve hunyt el Bajor Andor, erdélyi magyar író

„Állok a belső küszöbökön”

Saitos Lajos verseskötetéről

„Szavak zárkáiból kémlelő árva”

Bárdos B. Arthur versei

Poeta sacer vagabundus künikosz meletomenusz

Egy Takács Imre-hosszúvers megközelítési kísérlete

FORDÍTÁSOK

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc a korabeli északfrancia sajtóban

Apponyi Albert beszéde a sajtószövetség szervezéséről
a nemzetközi béke és választott bíróság érdekében

Nemzeti előítéletek (OLIVER GOLDSMITH)

Francia hadifoglyok Magyarországon

Barcsay néni palacsintája

A Magyarországra Menekült Francia Hadifoglyok

Baráti Körének létrehozása és tevékenysége

Menedék Magyarországon

Beszélgetés a kilencvenéves Julien Greenel (FRANZ-OLIVIER GIESBERT)

Acedia (ALDOUS HUXLEY)

A hölgy a könyvszekrényen (JAMES THURBER)

Egyetemes kultúra és Európa (DAVID SEXTON)

Komplexusok

Vidám gyötrődés - (pardon): gyötrelmes vidám park (MILES KINGTON)

ESSZÉK, TANULMÁNYOK

Létezés és költészet¹

FOGALMAK

Elsődlegesen magában a címben szereplő fogalmakat kell tisztázni ahhoz, hogy munkánk valóban eredményes lehessen. Legelőször vegyük szemügyre a „létezés” fogalmat. Megállapításunk az, hogy a szó ebben a formájában etimológiailag beleolvad magába a „lét” fogalmába, s így jelentésbeli különbözőség nem áll fenn. Ezt az is igazolja, hogy a Magyar Szinonima-szótárban külön szócikként nem is szerepel, mivel a „lét” választékos alakjaként adja meg (a régies alak a „létel” volt; a ritka és szűkebb értelmű testvérszó pedig a „meglét”). A tágabb körű szinonimája a „lét”-nek a „fennmaradás”, így aztán áttételes módon nem kerülünk messze az „élet” fogalomtól. A köznyelvben a „lét” és az „élet” eléggé össze is mosódik, amikor emberi létről, illetve emberi életről beszélünk. Azonban még a köznyelvben is érződik, hogy a lét tágabb, mint az élet.

A lét mint filozófiai fogalom az átlagtudat számára az objektív valóság megjelölésére szolgál, habár eléggé homályban marad, hogy ennek az objektív valóságnak hol vannak a határai, vagy éppenséggel, hogy ezek a határok mihez viszonyítva határok, illetve hogy a valóság mennyire nevezhető objektívnak. A filozófia alapvető kérdéseként szokták felvetni a lét és a tudat - itt inkább „lét” mint „létezés” - egymáshoz való viszonyulását, s ehhez még hozzáadódik az a fölöttebb ködös kitétel, miszerint az úgynevezett idealizmus a tudatot, az úgynevezett materializmus az anyagi létet tekinti elsődlegesnek az előbbivel szemben.

Némileg zavarhatja munkálkodásunkat az is, ha a „lét”, „létezés” fogalmak után kutatgatva netalán rábukkanunk az „egzisztencia” szóra. Ennek a magyar fordítása „lét”, „létezés”, „életlehetőség”, „megélhetés”. Az „egzisztencia” fogalomból származó „egzisztencializmus” némileg eltérítene bennünket eredeti célunktól, habár - amint azt a későbbiek folyamán látjuk majd óhatatlanul is közelébe kerülünk, hiszen jelenlegi témánkban az idealista irányultságot nem lesz lehetőség megkerülni. De nem is lenne szándékunkban ezt tenni.

Nézzük csak meg egy pillanatra, hogy például egy jó harminc évvel ezelőtti meghatározás - abban az időben ugyanis ez a fogalom nagyon gyanús volt, és egyben veszélyes is, hiszen a totalitárius hatalom-struktúrát ez az irányzat a lét tükrébe állíthatta volna, bizonyítandó az efféle hatalom abszurditását - hogyan nyilatkozik az „egzisztencialista” fogalmáról, illetve a vele kapcsolatba hozható „egzisztencializmus”-ról: »... alapvető feladatát a létezés (a kitétel „létezés”, s nem „lét” - D. O.) problémáinak elemzésében látja, létezésen azonban nem az anyagi világ reális létét (most „lét”-ről van szó - D. O.) érti, hanem - idealista módon - az egyén szubjektív létét (most nem „létezés”-t mond - D. O.). Az egzisztencialisták álláspontja szerint a szubjektumon kívüli létezésről (újfent „létezés”-ről van szó - D. O.), így az anyagi világ létezéséről értelmetlen dolog beszélni, mert a világot csak önmagunkkal együtt foghatjuk fel. Az ily módon értelmezett lét (itt nem „létezés” - D. O.) lényeges mozzanatai a gond, a félelem, halálfélelem és legfőképp a „Semmi”, a „Nincs”, amelybe minden egyes szenvedő, a halál felé tartó szubjektum léte (nem „létezés”-e - D. O.) torkollik. Lényeges a „saját személyes létezés”, az elkülönült személyes álláspont kialakítása és az egyén minden társadalmi tapasztalattól és törvényszerűségtől elvonatkoztatott szabadságának érvényesítése. Tagadja, hogy az embert és viszonyát az élethez (újabb fogalomzavar: megjelenik az „élet” fogalom - D. O.) lényegileg egyáltalán megismerhetnénk, és így a legfontosabb ismeret-

¹ Az előadás a Székesfehérvárott, 1992. február 7-én megrendezett líraelméleti tanácskozáson hangzott el.

elméleti kérdésekre agnosztikus, irracionalista választ ad. Előszóval teremt - az ésszerűség kizárásával - különböző fétiseket, mítoszokat. Etikája is szubjektivisták; Kant nyomán a szándékot fontosabbnak tartja a tennél...«

A fenti szöveg - természetesen egyfajta világnézeti-ideológiai-felsőbbrendűségi alapon - minden lényeges (vagy számára lényeges) kérdésre választ akar adni, de a fogalmak zavaros volta miatt a szöveg homályossá válik, s így nem tudjuk pontosan, hogy mit is akar mondani azonfelül, hogy teljesen elutasító álláspontot foglal el. Teljesen egyenértékű szinonimaként használja a „lét”, a „létezés”, sőt az „élet” fogalmat is. Márpedig e három fogalom eléggé különbözik egymástól. A „lét” mindenképpen az állandóság, a körülvevő - de ugyanakkor a létben, létezőben való bennelevőség - képzetét kelti az elmében, tehát állapotot, örökkélevőnek tűnő állapotot sugall, míg a „létezés” inkább folyamatosságot, magában a létben való részesedést, élő állapotban levést - vagy élettelen dolgok esetében meglétüket - fejezi ki. A zavar abból is adódik, hogy a „lét”-ből képzett, pontosabban a „létezik” igéből képzett szó teljesen azonos jelentésű lehet a képzett ige főnévi alapszavával. A „létezés” kifejezhet folyamatot és megállapodottságot is.

Némi problémát okozhat még a „költészet” fogalom is. A költészet tágabb értelemben a művészet azon ága, melynek kifejezési eszköze a nyelv, éppen ezért az irodalomnak mint olyannak a szinonimája. Szűkebb és újabban mind általánosabbá váló értelemben a verses formájú irodalommal, így a lírával azonosítható. A címben foglaltak a szűkebb értelemben vett verses formájú irodalomra utalnak, ami viszont a létezésről illeti, arra a következőkben kísérelnénk meg választ adni, ám elsődlegesen szem előtt tartva, hogy magáról a létről ejtünk szót.

TRANSZCENDENCIA, METAFIZIKA, LÉT

Ricoeur francia filozófus szerint az emberi megismerőképeség mindenfajta korlátozottsága ellenére is szertelen, sőt - mondhatjuk - határokat nem ismerő. Az ember - elsősorban a spiritualizálódott emberféleség - tehát korlátok és a végtelen lehetőségek közötti tartományban lebeg. A szellemi és az anyagi világ között lebeg valamiféle köztes lényként, az ég és a föld képzelt vagy valós uraként, vagy éppenséggel kiszolgáltatottjaként. Az emberben jóval több az aszimmetria, mint a szimmetria, s mivel lehet kisebb is, nagyobb is önmagánál, eléggé bizonytalan ontológiai konstrukciót képvisel. A kimondottan animális jellegű világban ez a luciferi lebegés, ez a köztes állapot nem létezik: az állat besimul az anyagi világba, állati léte szűk körébe záródik bele. Őt nem hajtja testnélküli vágyképek után „a konok kapitány”, az öntudat.

A reneszánsz koráig az európai ember is - úgy ahogy - familiáris viszonyban él a világ-mindenséggel, a természettel - merjük-e azt mondani: a léttel - azonban ennek a viszonynak meglazulnak az eresztékei, s a szakadás folyamata mindmáig tart. A mai emberfejeménynek szűkebb világában igen csak racionálisan kell gondolkodnia és cselekednie, ha egyáltalán életben akar maradni; az anyagi világon túllépővel viszonyt nemigen tud kezdeni, mivel a halhatatlanságra való igénye majdnem teljesen elsorvadt, pontosabban kifejezve: ezt a természetes igényét évszázadok óta igyekeznek minden módon degradálni: a világnak nyilván nemcsak szentekre, hanem főképp alacsony szinten gondolkodó bábkra van szüksége.

Ancsel Éva filozófus *Az aszimmetrikus ember* című esszévezetékében (1989) a megvilágosodás fokán ismeri fel - habár még csak óvatosan fogalmazva - azt a sarkalatos igazságot, hogy az emberi létezés nem nélkülözheti a transzcendens valóságot, mivel nélkül csak roszkatag, lefokozott életet élhet és létezését mondhat magáénak: „hiányzik nekünk az az egy világ, amely maradandóbb nálunk” (i. m. 138.)

MI TEHÁT A METAFIZIKA?

Ha a létezésről - vagy inkább az előzőekben nüanszírozott létről - és a szűkebb értelemben vett költészetéről, a líráról, illetőleg a kettő kapcsolatáról, pontosítva: a költészet metaforikus kapcsolatáról, ami a léthez fűzi, a lét felé sodorja, akarunk szólni - és még hozzá érdemben -, nem kerülhetjük meg e fejezetcímbe feltett kérdést: mi a metafizika? Óvakodnunk kell ugyanakkor attól, hogy a metafizikát mint tárgyasultságot fogjuk föl. Mit kell ezen értenünk? Érdemben azt, hogy a metafizikát valami felé való irányultságként kell értelmeznünk. Ami a távol-keleti misztikus elméletekben a tao, az idealizálódásra vágyakozó nyugati ember számára az a metafizika. A kettőt viszont nem lehet azonosítani, mert mindkettő más-más mentalitás és létbeállítódás gyümölcse. A metafizika - amióta csak megszületett az ember elméjében az az irányultság - a szellem számára az Ígéret Földje, vagy kicsit másképpen fogalmazva: AZ ÉLET ÉRTELMÉNEK METAUTÓPIÁJA.

Martin Heidegger (1889-1976) egyik legsikerültebb és legremekebb esszéjében kísérletet tesz arra, hogy választ adjon a feltett kérdésre: mi a metafizika? Őt magát még a közelmúltban is a német szubjektív-idealista filozófusnak kijáró címkével látták el. Egyik megalapítója a második világháború után - az emberi létezésből fakadó szörnyűségekkel szembenéző - kialakult egzisztencialista filozófiai irányzatnak. Módszerével a fenomenológiához kapcsolódott, ennyiben Husserl követője. Példának okáért nézzük meg, hogy nem is olyan régen hogyan parentálták el a létbölcsület egyik nagy alakját: „A lét értelmét irracionalista módon nem a reális létben, hanem az ember belső élmény- és érzésvilágában kereste”. Heidegger valóban nem kereshette a lét értelmét a reális létben. Mert az a lét, az a reális lét, amelyből magának a létnek az értelmére kellett volna kérdeznie, nemigen adott volna értelmet a létnek. Van itt is fogalomzavar, mivel a létnek mint olyannak az értelmét kutatni nem ugyanaz, mint az emberi létezés értelmét feszegetni. Erre még a továbbiakban visszatérünk.

Nos, Heidegger abból a premisszából indul ki, hogy valamiféleképpen szembe kell néznünk azzal az ürrel, azzal a vákuummal, azaz - jobb szó híján - a semmivel, amibe a létezők egyetemessége bele van ágyazva, bele van állítva, ha metaforikusan akarunk fogalmazni. A semmi ebben az értelmezésben nem más, mint a létező egyetemességének a tagadása, tehát a tisztára nem-létező. Lényeges különbség áll fenn a létezők összességének megragadása és a létezők összességében megnyilatkozó állapotunk között. Az előző elvileg lehetetlen, az utóbbi létezésünk állandó folyamata.

A mindennapi, azaz hétköznapi élet folyamatai bármennyire elaprózottak legyenek, a létezést még együtt tartják a maga egyetemességében. A mindennapi élet folyamatában a különféle hangulati átéléseink a létezők összessége elé állítanak bennünket, s elrejtik előlünk a tőlünk valóban függetlenül létező létnek való, kegyelmet nélkülöző kiszolgáltatottságunkat. Heidegger szerint van azonban olyan ráhangoltság is az ember életében, amikor különösen hajlamos arra, hogy szembekerüljön a semmivel, szembesüljön magával a léttel, amelynek teljes egészében ki van szolgáltatva, amelynek saját létezését köszönheti, de amely ezt az egyedi létezést bármely pillanatban el is törölheti, megsemmisítheti. Ez a tragikus kitüntetett pillanat a szorongás, vagy így is mondhatnánk: az aggódás pillanata. Az illúziókból felépített kártyavár összeomlik, támasz nélkül maradunk: a szorongás, a létborzongás pillanataiban a semmi nyilatkozik meg előttünk, számunkra. Csak a pusztá létezésünk tudata marad csak meg ennek a kifosztottságnak megrázó állapotában. Ez az a pillanat, amikor felsikolt a költő: „didereg a lét”; vagy: „a semmi ágán ül szívem, / kis teste hangtalan vacog.” Tulajdonképpen ezt kellene mondanunk, ha jól meggondoljuk: ami felől és ami miatt aggódtunk, szorongtunk, végső soron semmi sem volt. Valóban: maga a semmi mint olyan, mutatta meg arctalan arcát. Földényi F. László (A medúza pillantása, Lánchíd kiadó, 1989.) ezt a totális és tovább nem

fokozható kiszolgáltatottságot, szembesülést a leplezetlen léttel nevezi el istenélménynek, szembehelyezve ezt az állapotot az istenhit élményével. Az istenélmény az abszolút veszteség legmélyebb pontja: a lét, a semmi még az Isten képét is felfalta. Keresztes Szent Jánosnak a legnagyobb kifosztottság, magárahagyatottság pillanataiban is volt még valakire emelnie a szemét!

A létnek való végső kiszolgáltatottságban - a tovább nem fokozható döbbenet villám megvilágította kísértetvilágában, ahol már csak a dolgok árvasága sír fel -, az aggodásban a létezők összességeként felfogott építmény roskataggyá válik. A semmi egyenesen az egyedi létezőben - benne magában is - mint a létező egyetemességéből kisikló létezőben mutatkozik, nyilvánul meg. A szorongás megzavart nyugalom.

Összefogva: a lét annyi, mint beállítottság a semmibe. A lét viszont ebbe a semmibe beállítva mindenkor túlnő a létező egyetemességén. S ezen a ponton jutunk el a transzcendenciához. Ezt a túlnövést, túlhaladást nevezhetjük transzcendenciának. Ha az emberi tudat a semmi eredeti nyilvánvalóságát nélkülözné, akkor nem lehetne fogalma az önálló létezőről, sem a szabadságról. Mindaz tehát, amiről eddig szót ejtettünk, csak azért létezhet az ember számára, mert az embernek mint olyannak, van tudása önmagáról, azaz van ön-tudata. Az állat, amelynek létezése nem öntudathoz kötött, nem tapasztalhatja meg a semmit, s ebből kifolyólag a halált, de az emberi értelemben vett szabadságérzetet sem.

Heidegger különbséget tesz kétféle létezési módus között. Az egyik az aggodó-szorongó létezés, a másik a vakmerő-bátor létezési forma. Az első lemond, behódol tulajdonképpen a semminek, a másik létezése abból épül, amiért eltékozolja önmagát, hogy ezzel értelmet adjon a semmibe beállított létnek és az emberi létezésnek, hogy megőrizze mindkettő nagyságát és nagyszerűségét: értelmet ad a semminek. Humanizálja a semmibe beállított létet és saját létezését. Magában a költészetben is tükröződik ez a kettősség. A magyar költészetben elsősorban a heroikus magatartásforma a jellemző.

A fentiekben már érintettük a transzcendencia mibenlétét. A metafizika nem lesz más, mint a semmibe beállított létezőn túlhaladó kérdés, hogy a létezőt mint olyat és mint egészet megfoghatóvá tegyük, megértsük. Maga a tudomány sem söpörheti le a semmit fölényes kézlegyintéssel. A létező teljes idegensége úrrá lehet rajtunk, mivel a semmi alapján válik nyilvánvalóvá, így magára vonja csodálkozásunkat, s ebből a csodálkozásból születik meg a „miért”. Az igazi, emberi humánussal átítatott tudományt is metafizikának kell éltetnie. A metafizika nem a filozófia egyik szakterülete, mesterséges vitatéma: a metafizika - Heidegger szavaival élve - „az ember természetéhez” tartozik, attól elválaszthatatlan és leválaszthatatlan. S ehhez még szellemesen hozzáfűzi, hogy „semmilyen tudomány szigorúsága nem vetekszik a metafizika komolyságával”. A metafizika ad absurdum kiélezve felteszi a „lenni vagy nem lenni” kérdését: „Miért van egyáltalán létező és nem sokkal inkább semmi?”

BIOLÓGIA ÉS LÉTFELFOGÁS

Miközben a metafizika mibenléte megközelítésének az útját jártuk, okvetlen fel kellett hogy merüljön bennünk a kérdés: vajon egyes létezők - itt most éppenséggel emberi lények - esetében mi dönti el azt, hogy képesek-e a metafizikai gondolkodásra, vagy kevésbé hajlamosak ebbe az irányba orientálódni. Láttuk, hogy Heidegger az emberi létirányultság szempontjából a legfontosabbnak azt tartja, hogy ezen az ösvényen induljon el, mert csak ebben az irányban juthat el létezésének csúcsára. Az alábbiakban arra keresünk választ, hogy az emberi gondolkodásnak és létfelfogásnak milyen különböző árnyalatai lehetnek.

Ha a világban - vagy csak közvetlen környezetünkben - megnyilvánuló művészi és egyéb tevékenységformákat, irányultságokat, aspirációkat, vágyakozásokat vesszük figyelembe, meg kell állapítanunk, hogy kétféle gondolkodás, s ezzel együtt kétféle vallás létezik. Természetesen a kétféle annyit tesz, mint két pólus, két véglet, de amelyek között számos változat létezik, de valamilyen közös jegyek ebbe vagy abba a pontba vonzzák őket.

A különféle gondolkodásmódok eszerint a jobb, illetőleg a bal agyfélteke uralkodó befolyásától függenek. Amint tudjuk, a jobb agyfélteke irányítja a test viszonylatában a bal oldalt, és fordítva. A jobb agyféltekében vezérlődnek az öt érzékszerv érzéki tapasztalatai, s ehhez járul hozzá az úgynevezett intuitív gondolkodás „hatodik” érzéke. Itt a székhelye tehát a közvetlen érzéki észleléseknek, itt található az ösztönös kreativitás fészke és a megváltozott tudatállapotok központja. Ezzel szemben a bal agyféltekére hárul a fogalomalkotás folyamatának számtalan formája, így a szimbolikus képzelőerő, a nyelvi megnevezés, osztályozás, szabálykövetés, logika, előírások betartása.

A jobb agyfélteke őrzi a misztikus hagyományokat, például a taoizmust, a tantrizmust; e félteke munkálkodása révén alakultak ki a Földközi-tenger vidékén a misztériumvallások, a gnoszticizmus, közelebbről az alkímia, kabalisztika, középkori lovagi eszmény. A spiritualizmus kozmosz felé való irányultsága igényét is ezen a tájon kell keresni. Elméjének ezen részével tapasztalja meg az ember a fizikai egység érzetét a természeti környezettel. A kozmosszal való misztikus kapcsolata, azzal a céllal, ami „nem én” vagyok, valósulhat meg a minőségi vagy misztikus szexualitásban is. A vallási tekintélytiszteltet személyre vonatkozik, nem magukra a vallási tanokra. Azt is kell tudnunk, hogy a modern tudomány az alkímiába ereszti a gyökereit, éppen ezért a bal agyfélteke munkálkodásának az eredménye. Errefelé kell keresnünk a jobb agyféltekés gondolkodásmód érzékiségéből fakadó mindennemű alkotó és spontán kreativitást.

Visszakanyarodva a bal agyféltekére, elmondhatjuk, hogy itt alakul ki az elvont, fantáziadús gondolkodásforma, amelyből megszületik az úgynevezett népszerű teológia. De ugyaninnen születik meg a konfucianizmus, a görög-római mitológia, a zsidó-kereszténység és az iszlám. Mindezek az orientációk tiltják - vagy legalábbis erősen korlátozzák - az érzéki megtapasztalásokat a képzelet építette világok javára, hogy az ember inkább bizonyos történetekben és szimbólumrendszerekben higgyen. A lényeg az, hogy a fogalmilag kialakított képeket olyan valóságosnak kell elképzelni - s hinni ezekben az eszmeépítményekben -, mintha azok a képzeleten kívül is valóságosan léteznének. A szavaknak, szent szövegeknek messzemenően kitüntetett tekintélye van. A szavak és szövegek, illetőleg egész ideológiák válhatnak így szigorú dogmákká. Az elfogadottsággal együtt jár a mozdulatlanság, s a haladás, az új felfedezések ellenzése. A szertartások mechanikusak, a szövegek öröklétre rögzítettek. Az elméletek, mítoszok, ideológiák, számok, maga az idő valóságos léttel ruházódnak fel. A játék hiedelembé, sokszor babonába csaphat át.

Nem járnánk messze az igazságtól, ha kimondanánk azt, hogy e két rendkívül gazdag, de ugyanakkor önmagára messzemenően jellemző pólus között játszódnak - és játszódnak le ma is - az emberiség szellemi és fizikai cselekvéshálózatának élete. Vannak olyan korok, amikor egyidejű és egymást kiegyensúlyozó működés lép fel, másokban kibékíthetetlenül lesz úrrá, illetőleg aszimmetria keletkezik. Ezt a jelenséget a költészetben is jól nyomon tudjuk követni, hogy melyik korban melyik agyféltekés gondolkodás uralkodik. A régi korokban sok száz, néha ezer évekig is eltarthatott egyik vagy másik agyfélteke dominanciája. Ha túl nagy feszültség keletkezik a két agyfélteke gondolkodásmódja között, akkor elmebetegekké válhatnak egyének, egész társadalmi osztályok, országok, sőt még kontinensek is. Nézzük meg még egyszer leegyszerűsítve a két félteke tudati működéséből létrejövő fogalompárokat:

Jobb agyfélteke.

Érzékelés / észlelés
fizikai kapcsolat
érzés
intuíció
kreativitás
spontaneitás
együttérzés / empátia
empirizmus: a természet közvetlen megfigyelése
természeti
tudomány
fejlődés
ökológia
ünneplés
demokrácia
miszticizmus

Bal agyfélteke:

fogalomalkotás
elvont képzelet
gondolkodás
logika
szertartás
szerepjátás
erkölcsi elvek
dogma
természetfeletti
hiedelem, babona
ismétlés, rögzítés
technológia
aszketizmus, önmegtartóztatás
monarchia / totalitarizmus
népszerű teológiák

A mindennapi életben a férfiasnak, illetőleg nőiesnek tartott vonások esetében tulajdonképpen nem biofizikai értelemben vett férfiasságról vagy nőiességről van szó, hanem az agyféltekék különböző mértékű működéséről. Női tulajdonságok közé soroljuk általában az intuitivitást, a kreativitást, a bensőségességet, a közvetlenséget, az egyesítő, tápláló érzéki erőt. Férfias jellegnek a fogalomalkotást, a megnevezést, az elméletiességet, a törvényekhez való ragaszkodást, a határok ismeretét, az előretekintést, a szabálykövetést, a küldetéstudatot, illetőleg orientáltságot, a versengést.

Az ősi matriarchális törzsek, társadalmak kultúrájában a művészet és a szépség szoros összefüggésben állt a tudománnyal és a természeti törvények tiszteletével. A patriarchális kultúrák időszakában a matriarchátusra inkább jellemző jobb féltekés létezési alapállás, így a misztikus létfelfogás föld alá szorul (a misztikus kifejezés eredetileg csukott ajkat jelent). A patriarchális törzsek sem voltak gonoszak vagy primitívek, ám társadalmi stílusuknak voltak olyan jellemzői (ezek: önmegtagadás, azaz aszkézis, intézményesített berendezkedés, nők alávetettsége, kormányzás és birodalomalapítás szolgálatába állított vallási hiedelmek), amelyek drámai ellentétben álltak a nem kicsapongás értelemben vett bacchikus és később a misztikus hagyományokkal.

Miért említettük mindezt? Azért, hogy érzékeljük a kétféle gondolkodásmód körülhatárolásával: ezek örökös küzdelemben állnak egymással, így az inga hol erre, hol arra leng ki. A XIX. században a túlzott racionalista - tehát bal agyféltekés - gondolkodás után drámai erővel robban ki a misztikus orientáció. Az utóbbi évtizedek bal agyféltekés dominanciája jelenleg szűnőben van: a bal agyféltekés gondolkodási mechanizmusokból fakadó totalitarizmust próbálja felváltani, vagy legalábbis közömbösíteni a kozmikus gondolkodásra hajlamos miszticizmus. A költészet - és a művészet általában, de az átlagember jómaga is - gyorsan reagál a mérleg nyelvének játékára.

Mielőtt pontot tennénk e fejezet végére, térjünk még vissza egy rövid időre a misztika problémájára. Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a misztikus élmény meghaladja a szóbeli, bal agyféltekés gondolkodást, már ami a fogalmakat, leírásokat és osztályozásokat illeti. Az erősen érzéki, szenzuális ember öntudatlanul is misztikus, mivel a misztikus élményben - így a költői vagy sámáni transzállapotban - a cél valamiféle transzcendens érzés megragadása, semmint a fogalmi tudás vagy esetleg a hit. Mivel azonban a vallási eksztázis sokban hasonlít a misztikus transzra, a misztikus élményt olyan fogalmakkal is ki lehet fejezni, amelyeket vallásiaknak tartunk: szentséges, elragadtatott, felsőbbrendű, asztrális,

eggyéválás Istennel, az abszolútum megsejtése, olyan, mint az imádkozás - s mindezeket az átélt élményre vonatkoztatva.

AZ ÉLET ÉS A HALÁL MEZSGYÉJÉN

Az elmélyülten gondolkodó lény - így maga a költő is -, mivel ön-tudata van, azt a terhet hordozza, hogy önmagát semmihez sem hasonlíthatónak, minden ismétlődő és reprodukálható élőtől és életteltől különbözőnek, másfélének érzi. A teher tehát az ember abszolút egyedisége, megismételhetetlensége és az ebből fakadó másság-tudata. Az emberi életet különféleképpen gondolhatjuk el, élhetjük meg. Elképzelhetjük úgy, hogy ideiglenesen vagyunk kint a világban, s ezelőtt bent voltunk az anyaölből, illetőleg mielőtt bekerülünk az anyaföldbe. Egy másfajta elgondolás szerint ideiglenesen bent vagyunk a világban, ennek előtte kint voltunk valahol, és utána ismét kikerülünk valahová. Bóna László, akinek most nagyvonalakban követjük a gondolatmenetét (Holtvilág, Magvető, 1989.), így szól erről a kérdésről: „Az, hogy életünk lényegét a kint és a bent érzeteihez kötjük, az emberi öntudat, az emberi lét önértelmezésének formai megragadása. Az élet és a nem élet (azaz az élet előtti-utáni állapot) úgy különbözik egymástól, ahogy a kint és a bent, ahogy az élő ember és bábu másolata. Mindegyik esetben az élet keletkezésének és elmúlásának határpillanatáról van szó, a választóvonal kitapogatásáról, annak a térbeli és időbeli meghatározásáról, amitől számítva valami még élő vagy már halott...”

Különösen a költő a számára megadott világban, amelyben ideiglenesen bent vagy kint van - az egyéni, szubjektív érzésszféra, amint azt az előbbieken láttuk - olyan saját tereket hoz létre, amiknek szintén van bentje és kintje. Ezeket a szubjektív tereket nevezhetjük emberi, illetőleg költői - hiszen a poéta éli meg legintenzívebben ezeket a tereket - létállapotoknak. E saját, képzeletben létező tereket a költő metaforikusan birtokba veszi (de ezt teszi a költő rokona, a sámán is), hogy ledobva magáról mindenfajta gátló köteléket, szabadon mozoghasson ki és be. Ez tulajdonképpen annyit tesz, hogy szabadon halhasson és születhessen újra vagy újjá, amire természetesen a fizikai világ törvényei között képtelen lenne. A szorító és zsugorítani akaró zártságot nyitja, azaz a természet által számára megadott zárójelet feloldja, létezésének korlátait kitágítja, áthatol a transzcendenciába.

Menjünk még egy lépéssel tovább. Aki hisz a teremtő szabadság jövőre való nyitottságában, az képes arra is, hogy képzeletével teljessé tegye élete minden pillanatát. Így minden pillanata képzeletbeli halál is egyúttal, élete folyamatos műalkotás. Így aki nem akar tudomást venni a halálról, annak tényét el akarja valamiféleképpen odázni, mert nem akar a halál tükrébe belenézni, az nem lehet teljes értékű művész, mivel „az igazi alkotóművész folyamatos halálközben él” (i. m.). A hétköznapi élet teátrális eseményei sem mások, mint az életet képzeletben teljessé tevő színházi előadások. Az életet vélt vagy valós értékkel ruházzák fel, befejezhetőnek és egységesnek mutatják, a múltat teljességnek, a jövőt pedig képzeletbeli terekké tágítják, azaz istenivé, eszmeivé teszik. De ugyanígy van ez egész társadalmakkal is. Amely társadalomban nincs nyitás a transzcendencia felé, az a társadalom belterjessé válik, önmagába roskad, mint az előregeedett csillagok. A karizma és a transzcendencia az emberi világ éltető eleme.

Ha az ember az élet, a lét és saját létezése lényegét, illetve a semmit, amibe mindez beleágyazódik, teljes súlyával átelné, bele is pusztulna. Valahogyan ki kell védenie ezt az örökösen reáleskelődő csapást - s ezért olyan formákat teremt, amelyek az élőknek tartott világot utánozzák, s ezen árnyékvilág tükrében terelődik figyelme saját élő mivoltára, létezésére, s miután ez megtörtént, ráeszmélt életlényegének egyedülálló csodájára.

„A világ megduplázása által a halál nem lesz számára ismeretlen, hanem inkább jól ismert, az élet szerves része; a halál az életen belülről kerül (halotti maszk, panoptikum, emberalakok ábrázolása, műalkotások, síremlékek stb. - D. O.). Így az ember - e kegyes és létezéséhez szükséges csalás révén - halálakor nem az ismeretlenbe került, hanem egy olyan állapotba, amit már jól ismer, amivel már familiáris viszonya van, amit számtalan tárgyi formában - vagy éppenséggel nyelvi jelekkel -, tárgyokban utánozott. Folyamatosan él együtt önmaga halott és mozdulatlan képmásaival, légyen az csupán egy egyszerű kirakatbábu vagy az idő múlását sugalló emléktárgy. Az ember halálakor olyan lesz, mint a halott, tárgyszerű emberi alakok, és élőként egy részében olyan is már eleve. A halál így nem az élet ellentéte, hanem annak része, jól ismert világ (gondoljunk egy pillanatra a romantika sír- és romkultuszára). A halál és az élet így nem különül el egymástól időben. A világban való létezés nem folyamatos élet, ami átváltozik idővel a folyamatos halálba, hanem élet, amin belül részben már halott is az ember, és halála után egészen olyan, amilyen halott élve csak részben volt” (i. m.).

Anélkül, hogy az elmúlás költői, művészi, átlagemberi problematikáját mélységesen érintenénk, meg kell állapítanunk, hogy a modern költészetnek is ez az egyik egzisztenciális vonulata. Persze ezzel nem mondhatunk újat. Nos, hogy folytassuk gondolatmenetünket, fűzzük hozzá: az ember tudatosan vagy öntudatlanul is rádöbben arra, hogy semmilyen testi-fizikai létezés nem teljes világ, hanem csak félvilág, mivel már maga a test fogyatéknak számít az elmúlás tükrében szemlélve. Így az ember ezt a fogyatéknak is igyekszik meghaladni, s rájön arra, hogy létezésének teljessége saját belső lehetőségeinek maximális kihasználásától függ. Keresi, kutatja saját lényegét, s hogy ezt megtalálhassa, saját magánál tökéletesebb és tökéletlenebb világokat teremt, hogy ezek tükrében szemlélhesse saját tökéletességét vagy éppenséggel tökéletlenségét.

Innen már csak egy lépés választ el bennünket annak kimondásától, hogy a testi tökéletlenség az, amely lényegében létrehozza az abszolút tökély esztétikai igényét. Az abszolút tökély maga a testetlenség, az Isten. A tökéletes félvilágok - vagyis a testi korlátaink között is autentikus létre képes egyedek Isten földreszállt képmásai lesznek. A keresztre feszített Krisztus - aki maga is megéli a semmire való rádöbbenés emberi iszonyatát, s épp' ez adja emberi mivoltát - lesz a normális emberi testi-lelki felépítésében működő félvilágnak (emberi világ) az ikonja (isteni világ), követendő példaképe.

BEHATOLÁS A SZIMBÓLUMOK VILÁGÁBA

Hamvas Béla szerint a költő, a poéta az utolsó emberi mutáns, aki még őrzi - néha még tudatosan, de már legtöbbször csak öntudatlanul - a szent tüzet, az isteni ígét, az ember kozmikus ősnyelvét, amellyel megfejtetheti a mindenség titkait, s melynek segítségével az emberi szellem útban van az Omega felé. A korai középkorban egy szent attól a gondolattól rémült meg - maga körül széttekintve -, hogy hamarosan eljön az a kor, amidőn a szellem és a lélek embere olyan megrökönyödést fog kelteni, pontosabban olyan ritka lesz, sőt abszurd, mintha zöld mezőben madarak között hal sétálgatna. Ez lesz az az idő, amikor a világot hatalmukba kerítik a szellemi létet nélkülöző has-emberek. Az ember még az állatnál is alacsonyabbra süllyed. S akkor csak uralkodás lesz és pusztítás.

A költő mindig is tudta - s különösen századunkban kell hogy tudja -, hogy az emberi létezés szabadságához vezető út, ha az ember lemond a mindenséget leigázó, leigázni akaró hatalmaskodásáról, s a természetben is csak akkor uralkodhat, ha szabad utat nyit a természet erőinek, de a végleteit féken tartja. Az ember szimmetrikus létállapota: függés és uralkodás. Az ég kékjébe felengedett papírsárkány tanúbizonysága szerint az ember csak úgy maradhat létezésében szabad, ha egységet tud teremteni függése és függetlensége között, és... kibékül a természettel.

A sárkány - ahogy Bóna kifejti - a lebegés állapotában van. Segítségével az ember mintegy meghosszabbítja önmagát, testtelen állapotba kerül, s így felülkerekedve az élet és a halál dualitásának problémáin, az öröklétiséget, az időtlenséget éli meg (Rimbaud: A részeg hajó stb.). A súlytalanság a tárgyat saját ideájává változtatja át, ez pedig egyet jelent istenivé, eszmeivé tevésével. Az eszmeivé vált súlytalan ember Isten, hős, Krisztus vagy úrhajós. Ezért is szól annyi költő erről a különös köztes világról. A repülés nem más, mint áhítozás egy fokozottabb, teljesebb élet után. „Ha a lebegés az élet két lehetséges végének, a földi halálnak vagy a mennybemenetelnek a váróterme, akkor a repülő ember a lehetséges üdvözülés állapotában van. A lebegés ítélszék, utolsó ítélet, gyónás, a világ teljes megismerése általi megtisztulás, maga a purgatórium. Fölszállni és lezuhanni (a sárkányról van szó - D. O.) annyi, mint a halált szüntelenül eljátszani, hogy az ember megannyi létformájában újra és újra megszülethessen erre a világra” (i. m.).

A művész arra vállalkozott, hogy kihívja a végveszélyeket maga ellen, s meglesse az élet és halál választóvizeinek a titkát, s hogy szembesüljön az egész világgal. Az *alkotó ember* pedig az, aki tudatában van a művészi megismerő állapotnak és a valóságosnak, amelyben fizikailag léteznie kell, amelyről tudnia kell mindamellett, hogy csak akkor életképes, ha mentes művészettől, más szóval: meg tud feledkezni az élet és a halál titkainak a kereséséről.

A művészet, a költészet örökös és szüntelen küzdelem. Néha talpon marad, máskor összedől, mint a *kártyavár*. Ha a kártyavár talpon marad, akkor isteni mű; ha összeomlik - lényege az összeomlás, mert fizikai testekből áll -, akkor az isteni teremtésre való törekvés hiába-valóságának, az értelmetlen emberi tevékenységnek a tornya. Bábel tornya, amelyet az ember csak az értelmére és dölyfösségére támaszkodva húzott fel, s nem pedig hitével. A költészet az emberi létezés legmélyebb tragédiáját, de egyúttal legeslegmagasabb ormát éli át...

Az idő szüntelenül folyik - az egyes kultúrákban nem fetisizálják ennyire az időt, az idő múlását -, s ebben a megállíthatatlan és visszafordíthatatlan dimenzióban a viláगतélésnek két különböző módja van az élet-halál viszonylatban, s amely módozatok minden egyes ember legparányibb viselkedési-gondolkodási mozzanatában is tetten érhetők. Felfoghatjuk a valóságot folyamatos átalakulások sorozatának, az élő és eleven örök áradásának, de tekinthetjük és érezhetjük olyan szüntelen átváltozásoknak is, amelyekben ellentétes állapotok váltakoznak egymással. Felfoghatjuk tehát a világot oszthatónak vagy oszthatatlannak, mindkettő igaz. Az elme azért folyamodik protézishez, hogy azt a tényt, miszerint a halál és az élet kizárja egymást, legalább átmenetében megértse, vagyis hogy e tény alóli kibúvókban reménykedhessen.

„A művészet végső soron értelmezett feladata az, hogy minden emberi cselekedetet az ember élet-halál létalapjára vonatkoztasson, cselekedetek, (érzelmek - D. O.) szövetében értelmezen, vagyis összhangját kell megteremtenie minden emberi cselekvés élet-halál felfogásának” (i. m.).

E fejezetet lezárandó kimondhatjuk, hogy „a halálhoz vonatkoztatott lét művészete minden emberi érzés és cselekedet művészete egyben” (i. m.).

ZÁRSZÓ: VAN-E A LÉTRE TEKINTETTEL LEVŐ GONDOLKODÁS?

A létezés és a költészet kapcsolatát tárgyaló rövid és vázlatos mondandónk végére értünk. Még egyetlen probléma adódik, mégpedig az, amit e fejezet címében vetettünk fel. Van-e tehát olyan gondolkodásmód, amely tekintettel van a létre, s ha igen, milyen minőségű, mik a jellemzői? Tulajdonképpen egy gondolatot továbbvivő újrafogalmazásról van szó, hiszen az előzőekben mondottak folyamán megpróbáltuk bizonyítani azt, hogy a lét problematikájáról leszakított művészet, költészet csak szórakoztatóipari termék lehet. Természetesen erre is

szükség van, tegyük gyorsan hozzá. Ha azonban egy olyan környezetben élünk, amelynek eleve averziója van a lét iránt, illetőleg a semmibe állított lét iránt, akkor egyre kevesebbek vagyunk, egyre szűkebbre zsugorodhat tudatunk, azaz egyre kevesebbet értünk az emberi életre vonatkozóan, s egyre halványabban vagyunk képesek egy boldog jövő felé tekinteni. Az újkori emberiség bűnös feledékenysége abban keresendő, hogy nincs tekintettel a lét és a létező közti mélyreható differenciára. Aki nem tud megnyílni a transzcendens világ felé, aki nem haláltudatos, az magát az életet sem tudja értékelni. Nincs empátiája a többi létező felé, s potenciális gyilkosként hordozza értelmetlen létezésének minden terhét...

Az előzőekben hivatkozott Heidegger már 1923-ban a nem-otthonosságban, azaz léttudatos gondolkodásban megnyíló *értelem-többletről* mint a léttapasztalat másságáról beszél. Az otthonosságon azt kell érteni, hogy egy otthonos belvilágban élek a többiekkel. Azonban ebbe az otthonosságra a legváratlanabb pillanatban törhet be az idegenség érzése: mint amikor a villámfény kísérteties, földöntúli dimenzióba ragadja a valóság tárgyait. A földöntúli felvillanásban mindenki és minden egyedül áll a föld szívéen, ahogy Quasimodo olasz költő mondja egy remek epigrammájában. Megmutatkozhat tehát az ember számára az önmagán-túli-lét, ami nem más, mint „leszokás az akárki szokványos dolgairól” (Heidegger).

Magához az emberi létezéshez tartozó szükségszerű vonás az, hogy állandóan valamiféle megmagyarázhatatlan vonzásszférában él, vonzódik valami felé, valami megmagyarázhatatlan delej a valamin-kívüli-lét felé húzza. Ezt a fajta értelmet Gadamerrel *kérdés-értelemnek* nevezhetjük, mivel az értelmet nem csupán a tárgyiasított metafizika és annak lényeg-fogalma értelmében gondolhatjuk el. Egy új fogalomhoz juthatunk el ilyképpen. Ez pedig a *helyét nem lelő hely-keresés*.

Bacsó Béla *Művészet és gondolkodás* című rövid tanulmányában (*Pompeji*, Szeged, 1990. 3.) továbblépve felteszi a kérdést, hogy miként függ össze ez a valaminek a vonzatában levés a művészettel, illetőleg miként lehetünk tekintettel a létre, ha a műalkotás felől gondoljuk el. A költő - a maga sajátos költői nyelvezetével, amelyre már utaltunk - a nem-mondható, a ki-nem-mondható területére ragad bennünket, oda - ezt igyekeztünk kimutatni az előzőekben -, ahol az emberi lény szembesül a léttől való függőségével, megtapasztalja a semmit. A beavatási szertartások misztikus pillanata következik el: ki-ragadnak bennünket a megszokottság, elfásultság, beszürkültség búv köréből. Ez a kiragadás egyúttal *rémítő* is.

„A ki-ragadó teremtette nyíltságban (megnyílásban - D. O.) tárul fel az ember kairológikus-rémítő léttapasztalata, amelyet a természet nyiladékaként él meg. E pillanat során a szembeszegülők (világ és föld) alkotta legszentebb idegenség köszönt rá, mely nem más, mint elnémító, megigéző betörés a létet elfedő fecsegésbe (József Attila: „... fecseg a felszín, / s hallgat a mély” - D. O.) Ám beszédünk és hallgatásunk a végső (Isten, lét, szellem) távollétében megy végbe. Így aztán Isten ígéje, a lét jelenvalósága, a szólítás-biztatás formáját ölti (Madách Imre - D. O.), mely a megfelelésbe hív minket (i. m.) Az embernek emberi mivoltának kell megfelelnie...

Ha engedjük, hogy a megfelelés magaslatán lévő költői nyelv - az isteni ige utolsó menedékháza - megszólítson bennünket, akkor mindig megzavart állapotba kerülünk, elveszítjük megszokott, belakott helyünket, azaz a legszentebb nem-tudásba, bizonytalanságba bocsátkozunk bele. Megéljük a megsemmisítő beteljesedés misztériumát (Földényi F. László), szembesülést a leplezetlen léttel, hogy azután a beavatás után visszatérve megszokott, belakott világunkba, azt más irányba terelni igyekezzünk. A beavatás nem kilépés ebből a világból, hanem újjászületett emberként való visszatérés...

A költői nyelv segítségével a nem-racionalizálható nyíltságba, az értelem iránti nyitottságba jutunk. A vers a „messze-kívül-vagyunk” világot kutatja, hogy átváltoztathassa az evilágot. Veszélyes vállalkozás.

A költészet révén eljuthatunk arra a magasztos helyre, ahol magunkra vállalhatjuk a létet minden súlyával egyetemben, feljuthatunk emberi felelősségünk legmagasabb ormára: a transzcendens világból való visszatekintés ormára.

Ez lenne az ember istenközelségének magasztos és felemelő pillanata. Ha a szimbólumok nyelvével szeretnénk magunkat kifejezni: Krisztus eljövetele.

A megsemmisítő beteljesedés misztériuma, avagy szembesülés a leplezetlen léttel

Földényi F. László: A medúza pillantása című kötetéről

*„taetrum chaos illabitur
audi preces cum fletibus!”*

*(„sötét káosz csúszik ránk:
hallgasd meg zokogó imánk!”)*

(Nagy Szent Gergely pápa - Babits Mihály fordítása)

*„Mintha minden, ami van, a puszta létezése által próbálná
fenntartani magát, hogy aztán lesüllyedjen abba a feneketlen
örvénybe, amely korábban felvetette őt.”*

*„A káosz tapasztalata: melankolikus felismerése annak, hogy
... önmagától elpártolva a lét oldalára áll, a határtalanságból
néz vissza önnön határok közé kényszerített énjére.”*

Ontológiai nagyesszé - ez a meghatározás illeti meg leginkább Földényi F. László új könyvét (A medúza pillantása, Lánchíd Kiadó, 1990.), hiszen a lét és ezen belül az emberélet mibenlétének értelmezésére tesz kísérletet, vet fel számos kérdést, olyanokat, amelyekre az emberi értelem a kezdetek óta kutatja a választ. A válasz - ha egyáltalán van ilyen végeredmény - azonban eddig nem tudta megadni a végső nyugvó állapothoz vezető kapu kulcsát. Talán mert valójában sem kulcs, sem kapu. A mégis megkapott válasz mindig melankóliával átítatott. Legalábbis a nyugati típusú ember számára (kezdve az ógörögöktől vagy még jóval előbből), akinél egyáltalán felmerülnek ezek a kérdések, kínzó értelem-vergődések, az örök keresés, soha nem találás. Hogy miért mondom mindezt? Talán azért, mert a távolkeleti, több ezer éves bölceletekben az alábbiakban taglalt ontológiai-egzisztenciális kérdések, mentális mazochizmusok nem merülnek fel, mivel amire nincs emberi magyarázat (például arra a heideggeri kérdésre, hogy „Miért van egyáltalán létező, és nem sokkal inkább a semmi”, és ehhez hasonló), az az „ontológiai”, végső megnyugvásra, nirvánára vágyó lény számára nem létezik. A Kelet tehát tudomásul veszi - vagy egyszerűen annulálja - azokat a kérdéseket, amelyek a Nyugat számára önkínzó, mazochista módon kerülnek a tudat elé áthághatatlan akadályokként. A Kelet (illetve a keleti típusú gondolkodás) egybeolvad a Természettel, a Nyugat magyarázatot keres rá, tehát eleve elidegenedik tőle, kívülről, objektívumként szemléli, dualitást hoz létre, ontológiát termel. A Nyugat még szenzualitásában is racionális, a Kelet azonban nem úgy az, ahogyan az előbbi. A részletezéseket elkerülve: a Nyugat halál-tudatos, a Kelet az életet és a létet nem választja el egymástól, sem a lelket és a testet, kevésbé polarizál, megszünteti a szorongást. Az egzisztenciális Nyugat a szorongást választja az emberi élet alapszövetének, amely így minden pillanatban átítatódik a halál lehetőségével. A borzongató temetői narcisszizmust a Kelet kevésbé ismeri: a halált, a rothadást, a szerves szervetlenné, az alak alaktalanná való széthullását természetként abszorbeálja. A Nyugat örökké kérdésessé tette az élet értelmét, illetve annak értelmét kereste, mint valamiféle végcél, a Kelet számára a kérdések ilyenén való felvetése fel sem merül. Ha igen, akkor a guru olyat rüg a tanítványába, hogy az egy pillanat alatt az illumináció állapotába kerül, de nem a lét meztelenedik le előtte, hanem a feltett kérdésének abszurditása.

Miután egynéhány gondolatfoslányt felszínre hoztunk, - a legtávolabbról sem volt az a célunk, hogy értékítéletet mondjunk ki -, térjünk vissza magához a nagyesszéhez, amelynek alapvető kérdése - főképpen az egzisztencialista jellegű filozófiai-ontológiai kérdésfeltevésekre figyelmeztetve - a következő: Legyűrhető-e az elmúlás miatt érzett szorongás, illetve az, hogy valóban szabad pillanat az-e, amidőn maga a halálfélelem testesül meg az emberben; amidőn a vallásos, illetve istenélményben van része.

Ezen utóbbi pedig nem más, mint a számára adott létben való mértéktelenség (mértéknélküliség) és korlátlanság (korlátokat nélkülöző lét) döbbenetes élménye, amikor is a tisztánlátás, a luciditás (lucidum intervallum) szinte elviselhetetlenné sűrűsödik. Az „összeszedettség” állapotába kerül ekkor a lény, de ez az összeszedettség eksztatikus jellegű, s amely kilépteti önmagából, s olyasmi állítására készíti, amibe mégsem képes beletörődni: tudomásul veszi a tudomásulvehetetlent. Az összeszedettség - a totális illúzió-elhárítás - azonossá válik a legvégső elárvultsággal, a legvégső, tovább nem fokozható magára-hagyatottsággal. Elragadja a vallásos élmény ösvénye, beléhasít a felismerés: élete rajta mérhetetlenül túl lévőbe ágyazódik, olyasvalamibe, amely tökéletesen érdektelenséget tanúsít iránta. Szemtől szembe találja magát az amúgy megfoghatatlan léttel, amelyet tulajdonképpen még néven sem lehet nevezni, s amelynek mégis megfogható fizikai megvalósulását köszönheti. Ez a végső egyensúly (végső összeszedettség, súlypontra találás) tehát a paroxitáshoz fokozott, narcisztikusan nosztalgikus állapot, az önmagára mint esendőségre való tekintés orma: a mindent elvesztés „kitüntetett” pillanata, a tovább nem fokozódhatóság, a totális veszteség pillanata: az istenvesztés borzalmából fakadó felismerés: „Istenre rátalálva döbben rá az ember Isten tényleges hiányára” (39). Az ember ebben a tragikus pillanatban támad fel a káoszban: keresztire feszíti magát. Minél közelebb kerül Istenhez - e paradox értelmezés szerint -, annál súlyosabbá válik a léte, szinte beleszédül a mámorító kiszolgáltatottságba.

Az ember tehát képtelen megragadni magát a létet, s rádöbben arra, hogy a létezésnek nincs központja, amely után örökösen sóvárog, mint illuzórikus végpontra, betetőzésre, teljességre (itt is érezzük, hogy az emberfogalom szintén mennyire illuzórikus, amikor egy tétel kimondásakor ad absurdum általánosítunk!). A központ utáni vágy így csak örökös vágyakozás lehet számára. Nem lehet a tökéletes céltalanságot többé célszerűvé maszkírozni a meztelen lét háttére előtt. A felfoghatatlan és a lehetetlen előtüremkedése lesz így maga az ember is, együtt minden más létezővel egyetemben; s „ennek a lehetetlennek az álarca mindaz, ami van, ami felfogható és lehetséges” (77). A teremtetlenség (a nem-teremtettség) felismerésének az iszonyatát eufemizálhatja csak a beavatottságot átélő lény. Eljut ahhoz a ponthoz is, amely szenzibilisen-intellektuálisan felismerhetővé teszi számára azt az alapvető természeti-isteni-néven-nem-nevezhető törvényt, miszerint „minden keletkezés távoli szétesést hordoz magában”, s amely tételt ősidők óta ismer az ember. De amíg a nyugati ember számára ez döbbenet, a keleti számára belenyugvás.

Az ontológia-tudatos lénynek így tehát „az otthontalanságban kell berendezkednie...” (118). Az otthontalanság határtalanságát nem makrokozmikus-fizikai értelemben kell érteni, mivel nem a határokon túlit jelöli. A határtalan szédítő örvénye tulajdonképpen a határokon belül rejtőzik: „A határtalan (...) nem a létezésen túli semmiben rejtőzik, hanem maga a létezésbe szabadult semmi; nem a misztikusok által feltételezett léten túli isten, aki kívülről kormányoz mindent, ami van, hanem örvény, amely a létezés örökösen, minden pillanatban kiforgatja magából. Ha az ember kivonhatná magát e paradoxitásból, akkor nem a nyugalom várna rá, hanem a nemlét, amit azonban, mivel megnyilvánulni nincs módja, határtalannak sem lehetne nevezni” (145).

Az ókori ábrázolatokon a krokodilus torka a renden és zűrzavaron is túllévő káosz megjelenítése (kháosz = torok). Amikor a lény időtlennek érzi magát, s saját lényét a különlegesség fokán éli meg, akkor lesz úr rajta a káosz; amikor „önmagától elpártolva a lét oldalára áll, a határtalanból néz vissza önnön határok közé kényszerített énjére” (146). A mindent átítató mértéktelenről, fel nem foghatóról, végtelenről még az sem mondható ki emberi nyelven, hogy létezik. Mihelyt kimondjuk ezt, azt sugalljuk, hogy felfogható, tehát véges. A létezését éltető „elem”(?) sehol sem érhető tetten, és nem különíthető el. S habár a káoszban ott nyugszik a „mindenség”(?), a kettő mégsem azonos. A káoszt megtapasztalni „melankolikus felismerése annak, hogy egyszeri élettel rendelkezve az ember nem tudja magáévá tenni a mindenséget”. Mondanánk, hogy azt csak erotizálni képes, de birtokba venni nem, s „életét élve ezért úgy érzi, örökösen el is téveszti magát: állandóan félrelép, anélkül, hogy valaha is rájönne, mire képes” (162). A beteljesülés nem adatik meg számára. Már itt hozzáfűzzük, hogy ez a lelki vonulat időtlen idők óta létezik, de különösen jellemző a tizenkilencedik századi előzmények után a huszadik századi emberre. De ha ez így van, akkor azt is fel kell vetnünk, hogy a káosz megtapasztalása nem csak az ontológiai luciditás ad abszurdum vitele, hanem történelmi jelenség is. A káosz megtapasztalása tehát nem csak valamiféle ontológiai tojásból kel ki, hanem az intellektuális végelkeseredésből fakadó történelmi éleslátás/belelátás és megtapasztalás traumatikus sokkból is. Aldous Huxley egy remek kis esszéjében (Acedie, 1927) felismeri már azt a sarkalatos pszichikai tényt, hogy a régebbi korokban betegségként vagy a múlt században romantikus „kór”-ként ismert melankolikus lelkiség, lelki struktúra a huszadik század katasztrofális istencsapásai következtében sajátosan csak a huszadik századi európai emberre jellemző lelki alapszövetté vált. Az e századbéli intellektuális élőlény szinte nem is tud másként felfogni és érezni: osztályrésze a lét lemeztelenedése, az illúziók apokaliptikus széthullása - a szíve „a semmi ágán” gubbaszt. Az ilyesfajta éleslátásba bele lehet örülni, a potenciális észvesztés határán létezni, vagy a Sátán gyermekévé válni s a cinizmusba menekülni. Eszerint tehát az ember jelenlegi technokrata létberendezkedésében - legyen az bármilyen sziruppal leöntve - ugyanúgy jelen van a mindent átítató káosz, mint az ontológiai létben, ha minden illúziót eltörlünk. Földényi csak ezen az utóbbi vonalon indul el, s ennek igazolására gyűjt össze illusztráló anyagot.

A szerző nem az istenhit és az istenélmény - erre a későbbiekben még visszatérünk - szembeállításának felvetésekor kerül gondolati felépítményének legtörékenyebb és legsebezhetőbb pontjaihoz, hanem akkor, amikor a vallás és a kultúra illúzióteremtését, s -gyártását állítja szembe az ontológiai luciditás jellemzőivel. A társadalmi utópiák fölé nőő ontológiai utópia lenne azt képzelni, hogy az ember (emberiség; inkább: az emberek számbeli összessége) valaha is ontológiai helyzetének magaslatára emelkedhet, s az eddig létező kultúra, vallások nélkül élhet. Ezt inkább sajnálatos tényként mondjuk ki, semmint szarkasztikus éllel. A magyar kultúrkörben már Hamvas Béla beszél az eljövendő új ember lehetőségéről, s aki a kultúra eddigi léthatárait és magát a tételes vallást is túllépve érkezne el az emberi szellem által felmérhető létezési dimenzióba. Maga Hamvas azonban mindezek ellenére nem veti el a vallást sem, amely az ember számára az egyetlen járható út a felsőbbrendű létbirodalmat elérendő. Földényi majdnemhogy - sőt - bűnnek rója fel, hogy „A mindenben feltoluló kaotikus mélységet az egyház éppúgy megpróbálta „megszelídíteni”, mint a rómaiak a káoszt, midőn térbelinek és anyagszerűnek nevezték”, vagy „A misztika vitathatatlanul keresztényi előítélete mutatkozik meg abban, hogy ezt az „isten alapot” (itt az istenhitről van szó, nem az istenélményről - D. O.) minden megfoghatatlansága ellenére mégiscsak beteljesülésnek tartja. Az életnek, ennek a halállal végződő zuhanássorozatnak próbál ezért célt és értelmet tulajdonítani” (175). A példákat szaporíthatnánk, de Földényi hozzáállásának illusztrálására ennyi is elég. Az igazság az, hogy az egyház ugyanúgy tudja azt, amit az ontológiai luciditás, s amióta csak létezik. A fenti idézetek éppen ezért nem gyengítik, hanem erősítik az egyház szerepét, mivel habár illuzórikusat, de mégis célt akar az emberi életre vetíteni, még hozzá

pozitív erkölcsi célokat. Úgy tűnhetne, hogy Földényi alapvetően ateista alapállást foglal el Hamvas toleránsabb belátásával szemben, habár az előbbinél sok helyütt mutatkoznak határozatlanságok is (egyetlen példát kiragadva: „ha egyáltalán létezik” - mármint Isten). Hogy mennyire nem toleráns, mennyire az összegyűjtött anyag elméleti gyönyörűsége kifejezési struktúrájában leli örömét, amikor az istenélményes emberről beszél kontra istenhívő -, hadd álljon itt még egy idézet: „A kifosztottság helyett a gazdagodás reményét ülteti el az emberben (mármint a vallás - D. O.). Ezért jelenthetett az örökkévalóság gondolata évezredekken át vigaszt; a haláltól fenyegetett ember ösztönösen is igyekszik megfelekedni saját élete végéről, s egy, a halált kizáró örökkévalóság eszméjével vérteti fel magát” (243). Az istenélmény ezzel szemben nem vezeti el az embert a minden ízében illuziórikus célhoz, hanem a mindent felforgató semmivel szembesíti, amely abszolúte megfoghatatlan, s így a megnyugvással ellentétben „a vizsály magvát hinti el benne” (217). Ebben a dimenzióban abból adódik a paradoxitás, hogy az ember minél inkább átadja magát a különféle illuzórikus - azért jó, ha némi fenntartással viseltetünk az illúzió fogalmával szemben! - vagy valós örömeinek és szenvedéseinek, ezek annál inkább megsemmisítő csapást mérnek rá: az „idegenség” élménye hullóként tekeri körül, de a legvégső éleslátásból fakadó különösen ontikus boldogságállapot (a földi dolgokon, magát is beleértve, való túlevés, a rájuk való visszanézés) is. Hogy ezt az állapotot legalább részben érzékeltetni tudjuk, egy jól ismert példához folyamodunk. Camus Közönyének főhőse jut el ennek a különösségnek az állapotába - mint egyféle anémiás lét-dimenzióba. A mű eredeti címe *L'étranger*, azaz Az idegen, így a magyar cím mélységes félreértésre adhat okot. A közöny és az idegenség között rendkívül széles ív feszül. Mersault nem közönyös, hanem az éleslátás paroxizmusáig eljutott lény, a káosz-érintette lény. A bírósági tárgyaláson olyan kijelentéseket tesz, amelyre a bíró így reagál: legalább az Istent hagyja meg nekünk, földi halandóknak. A bíró - az evilág képviselője - semmivel sem kevésbé éleslátó, mint az elítélendő alany, aki „kilóg” a sorból, és a túl-világ képviselője. Ezen a ponton torkollik tehát a „mérkőzés” Mersault és a társadalmi berendezkedést illúziókkal fenntartó világ között a tovább nem fokozhatóságba: a mérkőzés döntetlenre áll; Mersault különös tükrébe pillantva a világ maga is az ásitó káosz, s éppen ezért lesz a tükröző a káosz képviselője a világ számára. S ezért kell őt a világnak elpusztítania, mert a rendezett rendezetlenség retteg a káosztól, s azt mindenáron leplezni akarja. De nem perverzitásból vagy hazugságból csupán, hanem a fennmaradás ösztönétől vezérelve. Mersault önmaga válik tragikus istenné, mert önmaga nullpontjára érkezett: elvesztette az istent, az Atyát. Kitüntetett lényé válik; része - ha ezt a tudatosság fokán filozófice talán át nem éli - „a halandóság mértéktelen átélése” (239), ahogy Földényi mondja/mondaná. Az ilyen típusú lény „egy túlvilági lény szemével figyel a halál némaságába és dermedtségébe merülő világot” (240-1). A mostot éli meg, az egyszeri, a visszahozhatatlan, kivételes pillanatot, amely „zátonyként” emelkedik ki az őt megelőző és követő abszolút hiányból.

Az imígyen beavatott/beavatódott lény minden atomját a mértéktelen hatja át tehát („összekoccannak a molekulák” - a költői micsoda zsenialitással tapint rá a lényegre!) szemben a társadalmi étellel-létellel, amelynek a mértékre és a tartamra van szüksége, hogy talpán tudjon maradni, s azt az iszonyatot, „hogy a mértéktelen, a tartam nélküli mindig is ragadozóként figyelte valamennyi lépését”, „próbálja leplezni minden kultúra, ezt akarja eltakarni - már a néven nevezéssel is - minden vallás” (247-8). Így válik most már végső értelmezésben érthetővé az eddigiek alapján a vallás, kultúra és a vallásos élmény, az istenhit és az istenélmény közötti áthághatatlan szakadék, kettősség: „A hívő imádkozik; akit eltölt Isten élménye, az hallgat! Legfeljebb nyögni tud; s nyögésében a feneketlen káosz visszahangzik”(35). A „*homo summa scientia moriendi imbutus*” („a halál legmélyebb ismeretébe beavatott ember” - Gajda Péter fordításában) szembenézett „a gorgóarcú lehetetlennel, a

létnek ezzel a medúza álarcával” (16). Ez a legvégsőbb és legtragikusabb egyensúlyi állapot, amelyhez paradox módon eljuthat a melankólia-gyötörte emberi lény. Egy negatív nirvánába.

E rövid tanulmány keretében a hűrt nem lehet tovább feszíteni, hiszen maga a nagyesszé a létezés köldökét véli megtalálni. Arra talál rá, „ami megfoghatatlanul ott terebélyesedik mindenben, és mégis fölülmúl mindent; amit soha nem érhet utol, de amitől mégsem szabadulhat sohasem: ami lehetetlenként hat át mindent - ami NEM AZ, AMI...” (108-9).

Földényi könyve a néhány szála besűrűsödő gondolati vonulat mellett részletgazdagságában is igen jelentős mű. Mint esszé gondolatokat vet föl, súlyosakat, mint az ólom, de megoldást nem kínál, nem is adhat. A lemeztelenedett léttel való szembenézés kétségkívül illúzióromboló, de a kegyetlen szembesítés figyelmeztet arra, hogy az ember, amíg nem érkezik el helyzete magaslatára, önismeretének tragikusan felemelő ormára, csak önmagával kísérletezik: még a legszentebb dolgokkal is csak port hinthet saját szemébe.

Carl Friedrich von Wezsäcker, híres korunkbeli fizikus a meditációról amely mélységében vetekszik az istenélményes állapottal, de korántsem azonos vele - egy helyütt a következőket mondja: „Mindez tehát nem menekülés saját belső világunkba, hanem szembeszállás a benső akadályokkal, melyek meggátolnak abban, hogy az embertársak és a világ felé forduljunk, és van itt még valami, nevezetesen az úgynevezett valóság felé fordulás, ami nagyrészt menekülés az elől, hogy magunkat valóban szemügyre vegyük” (Vigilia, 1990/11. 860.)

Kultúrának, vallásnak, meditációnak és istenélménynek csak egyetlen közös nevezője lehet: felnőtt emberiséggé válni.

Ami nem ezt szolgálja, az valóban csak illúzió. A rosszabbik.

Theiosz Antróposz

Hamvas Béla életmű-kiadása két kötetéről

„Egyszer azt mondták neki: - Életed és szavaid között ellentétet látok. Magányban élsz. Keveset beszélsz és írsz. Azt mondom, hogy semmit nem tanítasz. Miért beszélsz és írsz egyáltalán? - Ha már a halat a vízből kifogtam, csak nem fogom visszadobni.”

(Unicornis)

„Amikor a szomorúság nyomását nem érezzük, a dolgok pusztá jelenségei megbabonáznak bennünket, de amikor ez a nyomás érezhetővé válik, keresni kezdjük a vigaszt a vallásban, miszticizmusban és a filozófiában.”

„Így a tanú-való a világon át inkognitóban utazik. Csak az a néhány ember; akik kiérdemelték, hogy a filozófián keresztül megismerhessék, fogják felismerni valódi természetét.”

(Paul Brunton)

I.

Hamvas Béla életmű-kiadása folyamatban van - szerencsére -, így egyre több olyan írás kerül kezünkbe, amely eddig elérhetetlen volt az olvasóközönség számára, vagy az első kiadás már elfogyott. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy néhány év óta tömegestül kerülnek be a magyar könyvpiacra olyan művek, amelyek ilyen vagy olyan módon a tradicionális szellemi hagyományt hivatottak - sok esetben inkább hivatottak lennének - képviselni, s olyan lelki tápot nyújtani, amely egy céljavesztett - vagy rossz cél felé tendáló - világegész elemi gyógyulását szorgalmazná. A jobbnál jobb megjelenő művek mellett természetesen megtaláljuk az értéképviselő legszínesebb skáláját: a fércművektől a valóban zseniális alkotásokig. A ténylegesen mélyreszálló műveket viszont csak kevesek olvassák, főképp olyanok, akik már minden valószínűséggel jóval e művek közreadása előtt elindultak a - jobb szó híján - spirituális felemelkedés hierarchikus lépcsőfokain.

Jogosan merül fel bennünk a kérdés, hogy vajon az ezoterikus, misztikus és egyéb, a magasabb létszférába való beavatást megcélzó művek kavalkádjában - nem is beszélve a különféle, tradicionális (vagy annak mondott) szellemi hagyományt/hagyományokat ápoló műhelyekről, kiadókról, folyóiratokról - mit kezdünk magával a Hamvas-életművel. S valószínűleg nem mondok újat, ha azon nézetemet fejezem ki, miszerint Hamvas Béla a magasrendű közvetítő szerepét játszotta, s nem akart soha csálhatatlan Mester lenni. Egyszerűen: médium volt, aki anyanyelvén közvetített minden olyan nagyszerű értéket, amely a tradicionalitás fogalmát érdemli ki. Hamvas hatalmas ismeretanyagot halmozott fel tragikus sorsú élete folyamán, maga is Beavatottá vált, s így saját szándéka ellenére is Bölcs Mesterré, akire nem a bonyolultság, hanem a legmagasabb rendű egyszerűség jellemző.

Hamvas Bélát saját egyediségében kell értékelnünk. Nyilvánvaló a fentebb említettek alapján, hogy a témában tömegesen megjelenő különféle fajsúlyú művek között igen sok akad, amely nem éri el esszéistánk és filozófusunk színfokát, s természetesen olyan is akadhat, amely

továbsodorja a hamvasi élet- és létfelfogást, a kimeríthetetlen emberi elme újabb és újabb dimenziói felé.

Mindehhez meggyőződéssel fűzhetjük hozzá, hogy Hamvas a magyar esszéírás egyik legnagyobb mestere. 1931-1945 között írott esszéi *A babérligetkönyv* címmel kerültek kiadásra az életmű-sorozatban, a *Hexakümmionnal* (- *Nagy illúziók alkonyán* - 1937) együtt: Maradjunk tehát most a Babérligetkönyv esszéi között.

Hamvas az *Imaginárius* könyvekben szól magáról az esszé műfajáról. Kevés helyen olvashatunk ilyen remek meglátásokat erről a műfajról. Szerinte az esszé sem a tudományhoz, sem a valláshoz nem csatlakozhat. Az autonóm szubsztanciális szellem azért veti el a tudományt, mert az a mereven értelmezett okság elvére épül, s amikor Hamvas ehhez a gondolathoz ér, idéz valakitől: »az okság szerint való gondolkodás pedig a gyengeelméjűség jele«. A kauzalitáshoz ragaszkodó így aztán „a következetesség eszelőse” lesz. A művészet igyekszik idealizálni, ezért inkább ront, mivel az idealizálás minden esetben a valóság rovására megy (persze, tegyük hozzá, a modern művészet idealizmus ellenessége viszont szintén ront, mivel az egész emberi valóságból ábrándít ki, s legtöbb műélvezőnél nem a szellemi megváltást szorgalmazza). Az esszé nem is filozófia, mert az mindig egyúttal rendszer is. A filozófus azt hirdeti, hogy az összes titkot megoldotta, pedig számára csak egyetlen pillantás sikeredett. Hamvas szellemesen jegyzi meg, hogy „minden esszéből kellő részletességgel filozófiai rendszer készíthető, s fordítva, minden filozófiai rendszerből, a lényegtelen elhagyva, esszét lehetne írni.” A filozófus tulajdonképpen egyetlen eszméből elégedél egész életében. Az esszéistában a paradoxonok valóságos hálózatvilága él: egyik pillanatban dicsőítheti például a humanitást, utána nyugodtan kezd olyan esszéhez, amelynek ellentétes kicsengése lesz - mivel, most ne bocsátkozzunk részletekbe, az egyiknek éppúgy igaza lehet, mint a másiknak -; az esszéista tehát alázatosan megelégszik az ellentmondásokkal. Nihilista lenne az esszéíró? Korántsem. Ő univerzalista. Főképp azért, mert egyetlen véleménynek sem tulajdonít „örök létet”. Számára a látás fontos. A teória a fontos, de persze a görög szó legmélyebb értelmében: a *theorein* ugyanis annyit tesz: a szent látásban való részesülés. Az esszéista így teóriagazdag, a filozófus teóriaszegény. Az esszéista „egész sereg szent látványban részesül, s mindegyik látvány, teória, ihlet, koncepció, külön világot teremt. Egy ilyen világ az esszé. A filozófus primitív esszéista, akinek egész életében csak egyetlenegy szent látványban volt része, s ezért csak egyetlenegy esszét tudott írni. Hogy ez az esszé tizenkét kötet? Otromba mentség, s jellemző arra, aki mondja.”

Hamvas esszé-meghatározása természetesen nem nélkülöz egy csipetnyi humort sem. Mert amint mondja, a valódi esszéista *theodiceát* (a szó értelme: Isten tökéletességét és mindenhatóságát a világon meglevő bajokkal és nyomorúságokkal összeegyeztetni igyekvő teológiai mű) ír öt sorban és világtörténetet három oldalon. Ugyanis „harminc lapnál hosszabb művekre az embernek csak akkor van szüksége, ha nem egészséges, és száz lapon mindent el lehet mondani”, fejezi be Hamvas némi túlzással. A legváltozatosabb témákról tud esszét kerekíteni. A konyhakerttől kezdve a madarak énekén át az íróasztalig, vagy a képzeletbeli házépítéstől a jövő könyvéig, de ne is soroljuk tovább. Szinte nincs olyan vonatkozása a fizikai és szellemi létnek, ami ne válhatna témává, lényeges mondanivaló hordozójává. Néha megtéveszthet bennünket a téma szerénysége, egyszerűsége (*Íróasztalkultúra*, *Az utazótáska* és más írások), elkezdhetünk meditálni, hogy miért témája ez egy gondolkozónak, de hamarosan rájövünk, hogy Hamvas bármiben megleli valamiféle mély összefüggés egy-egy láncszemét. *A virágszedés lélektana*, *A madarak éneke*, *a Fák* a legmagasabbrendű emberi érzékenység remekművei. Mert miről is van tulajdonképpen szó? Arról, hogy bármi lehet írástéma, de először a szóban forgó dolognak, jelenségnek, tárgynak, eseménynek és

egyebeknek rangot kell kapniuk. Jómaga így vall erről: „A legmagasabb rang, amit nálam valami elérhet, hogy *meditációs tárgy* lesz” (Kiemeléssel - D. O.).

Az esszék tehát jól bevilágítanak Hamvas legfelsőbb szellemi rezdületébe is, illetve személyes etikájába. Az *agonális* életvitellel szembeni viszolygását és szembeszegülését az *Aranynapokban* fejezi ki legvilágosabban és legegységesebben. Az *agón* görög szó, annyi mint: az ókori görögöknél csak annak volt jelentősége, ami a nyilvánosság előtt zajlott le. Hamvas tudja, hogy az európai életrend főképp ezen az alapon nyugszik, szemben a keleti életrenddel. Szerinte az *agonális* életrend nem komoly életvitel: a szereplés, a kitűnni vágyás, a vezérekedés, a fontoskodás -, hogy ne is soroljuk tovább. A bölcs ember a hír, a siker, a nyilvánosság helyett az intim és meleg magányt választja. Mert ez gazdagabb, több. Ahhoz, hogy normális emberi együttélés létezhessen a társadalomban, nagyfokú és elmélyült emberismeretre van szükség, s ugyanakkor fel kell ismerni a megélt korszak veszélyes válságtermészetét, és „az idő khiméra lényegével szembeszállni”. A harmincas években keserűséggel állapítja meg, hogy az a szellemiség, amit ő szolgált, magyar földön majdnem teljesen ismeretlen volt (még most is, tegyük hozzá!). Keserűen veszi tudomásul, hogy ezen a földdarabon csak programok vannak - azok viszont bőven -, s igazi nagy eszmék és eszmei irányultságok nincsenek. Hamvas igazi otthonát „egy a valóságban meg nem lévő szellemi Európában” lelta volna meg, ahol viszont élnie kellett, „lényem és eszméim idegenek voltak és maradtak”.

Így következett be tehát az az állapot, hogy az agónt, mint sekélyes életrendet elvetette, viszont „aki nem akar elérni semmit kifelé, agonálisan, még nem jelenti, hogy nem akar elérni semmit egyáltalán”. Az Isten előtt való nevezetesség a virágok, fák, csillagok, madarak kiváltsága, „egyedül az ember elégszik meg kevesebbrel: az emberiség előtt való nevezetességgel. Mintha az emberiség előtt való múlandó hír több lenne, mint Istenben a halhatatlanság”.

A *tamariszkusz* alattban egy görög szó indítja el a gondolatmenetet. Dionüszosz Aeropagitanak Isten neveiről írott könyvében találta az *epiphóitészisz* kifejezést, amely ezt jelenti: „gyermeki viszony Isten iránt, aki az ember szívében megpihent, és jóságosan az emberre mosolyog”. Az *epiphóitészisz* az a kivételes pillanat, amikor az ember „észbontóan boldog”-nak érzi magát, beleremeg a határtalan isteni jóság nagyságába. Assissi Szent Ferenc is *epiphóitészisz* állapotában létezett. Végül is Istent mindenhol keresheti az ember - művészekben, filozófiában, bölcsességben -, de legvégső soron szívében találja meg. Hamvas Istennel kapcsolatos gondolati rendszerét még vizsgálni kell. Szerinte egyedül igaz hit nem létezik. Ami az *epiphóitészisz*ben történik az emberrel, az tulajdonképpen nem a vallás dolga, hanem Istené, s ahogy jómaga is megfogalmazza: „Minden ezen múlik: Istent megtalálni és megszeretni. Vagy: megszeretni és megtalálni. A többi csak teológia. Az istengyermekség ezen csodálatos állapotában - mily kevés is az ilyen kiváltságos pillanat - csak kevesen tudnak létezni, de ha szíved túlrad és eléri a tisztaság perceit, neved és örülsz, s aztán eredj és beszélj a világnak erről az örömről”...

Hamvas Béla nem marad adósa ennek a gondolatnak: az istengyermekség friss tavaszi szellője átjárja szinte minden sorát.

A *jövő könyve* zseniális paródia. Itt döbbenünk rá, hogy *Nostradamus*nak nem is volt olyan nehéz dolga jósolni: összegezte az emberiség múltját, s némi változtatással, variálással kivetítette a jövőre. Ránk. S igaza lett. A világ jelenlegi állapotát tekintve Hamvas Béla 2608-ra kivetített háborzongató jóslata nem is tűnik olyannyira lehetetlennek ma már. Nap mint nap tanuljuk a leckét: az animalitás térhódítását. Ha már egyszer az állatvilágból emelkedtünk ki, hát akkor legyünk méltók őseinkhez! Sok ezer évre visszamenőleg a gondolkodók mindig is tudták, hogy istenirányultság nélkül az ember nem válhat Emberré. De jött Darwin,

és bebizonyította, hogy az ember állati eredetű. S ennek a „nagyszerű” felfedezésnek közvetlen és áttételes következményeit ki tudja, meddig fogjuk még nyögni. Erről még később is.

Karinthy Frigyes mércéjével lehet csak mérni két inkább novellát, mint esszét. Mindkettő remekmű a maga nemében. Az egyik a *Túlvilági kalauz (Tévedés joga fenntartva)*, amelyben Hamvas a túlvilággal kapcsolatos totális tévképzeteket parodizálja a naiv hívő szémszögét messzemenően szem előtt tartva („A Mennysország a legjobb üdülőhöz, egyesek szerint Nizzához hasonlít...”, vagy „Ha a Mennysország leginkább üdülőhöz hasonlít, akkor a Tisztítóház kórházhoz vagy szanatóriumhoz...”). A bürokrácia útvesztőiben senyvedő túlvilág részére Hamvas külön nyelvet is kitalál, de írást, időszámítást is, és így tovább. A túlvilági társadalom kínosan az evilági Okatootaia-változata (kasztok, kitüntetések, címkórság; egyházi, félhivatalos és kaszti kitüntetés összesen 113 689 van, de számuk egyre növekszik). Igen szellemes, ahogyan a túlvilág államügyeiről szól: „A politikai helyzetben nyilatkozik meg elsősorban a túlvilági lét sajátága: a lét homálya”, vagy: „A kormány magatartása kétségtelenül burkolt banditizmus; az összes felelős és jövedelmező állást tényleg a kormány kegyencei töltik be, akik felelőtlenül és szabadon garázdálkodhatnak...”

Nem lehet még néhány szót nem szólni *Olbrin Joachim csodálatos utazásáról*, amely valójában novella, és a leghosszabb darabja *A babérligetkönyvnek*. Olbrin Joachim élete totális kudarcosorozat, s képtelen felfogni, hogy miért kell ennyire lakolnia (talán a rossz karmája miatt?). Senki nem tud neki választ adni, így hát végül arra szánja el magát, hogy elmegy a világ főkormányzójához és elpanaszolja neki a baját. Hosszú vándorút után megérkezik az emberi elme által elképzelhető leggigantikusabb palota elé (százezer lépcső, ezer ablak, ezer emelet felfelé s még több a föld alatt). S a belépés után minden úgy megy, mint a mesében. Ebben a gigantikus palotában - hivatalban - gyárban készült, készül és készülni fog az összes eddig létezett-létezendő ember. A titkár ki akarja deríteni, hogy Joachim gyártásakor hol követtek el hibát. Ezer kilométereket tesznek meg lifteken, száz meg száz irdatlan nagy műhelyt, laboratóriumot látogatnak meg. Emberünk eredetét sehol nem találják. A főkormányzó szigorától rettegő igazgatósági tanács végül úgy dönt, hogy el kell tenni láb alól. Kafka miazmás világában menekül emberünk, végül valahogy elkeveredik a megalománia csodalabirintusán keresztül a világ főkormányzójához, aki kockadobással dönt az emberiség sorsáról. Emberünk rádöbben, hogy a világ főkormányzója maga a Sátán, aki viszont tudomására hozza, hogy őt a Déli-sarkon, egy kis tanyasi házikóban, háziállatok zsvajgása közepette, kisipari módszerrel készítette a főkormányzó ellensége, a kis öregember, János kertész - persze az Isten -, aki aztán hozzáadja Magdalénát Joachimhoz. Az utódaik majd derék, szép lelkek lesznek, s hátha valamelyikőjük a jó öreg kertész nyomdokába tud majd lépni...

*

A Hexakümon - Nagy illúziók alkonyán - című Hamvas tanulmányának (1937) ez az első kiadása. Végeredményben nem más, mint Nietzsche görögséggel kapcsolatos elképzeléseinek, revelatív erejű felfedezéseinek elemzése, illetve az ebből fakadó hamvasi gondolatcsírák kifejtése, taglalása. Maga az alcím is mutatja, hogy Hamvas átfogó és egyetemes létproblémákkal foglalkozik. Rendkívül kiterjedt forráskutatói tevékenységét jól példázza azon, korokban illusztris tekintélyek szerepeltetése, akikre gondolati struktúráját felépíti.

Érdekes módon, hivatkozzék bár Hamvas tucatnyi tudós tekintélyére, idézzon bár bőségesen műveikből közvetlenül vagy közvetve, az összedolgozás ízületeit olyan jól tudja egymáshoz illeszteni, eredeti gondolataival megfűszerezni, hogy folyamatos, Hamvas-alkotta szöveget vélünk kezünkben tartani. Hamvas valóban kiváló mestere egy mű összhangzata megteremtésének.

Nietzsche kérdéses műveiben azt értékeli a legmagasabbra, hogy szerzőjük „a görögség életében lévő erőket és értékeket az egész emberiségre olyan módon alkalmazta, hogy ezek az erők és értékek a mai emberiség életében ténylegesen és valóságosan megjelentek, és a világszellemet irányítják”. A Nietzsche előtti klasszikus filológiát „porlepte résztudomány”-nak nevezi, mivel a tragikus sorsú gondolkodónak szakrális görög-tudása volt, szemben a profán filológiával. Hamvas egy Schelertől vett idézetben a leglényegesebb gondolatát fejezi ki saját alapállásának: »Hogy a nyugati kultúrában a kinyilatkoztatás-vallás az egzakt tudományossággal és a technikával karöltve, közös harcban hogyan győzi le mindig a spontán és elsődleges teremtő metafizikai szellemet, az a nyugati tudás-történet legfontosabb jellemvonása.«

Nietzsche Dionüszoszt helyezte a klasszikus filológia középpontjába. A görög Krisztus-Dionüszosz tehát az ő alkotása és kreatúrája. Erre még részletesebben is ki fogunk térni. Hamvas ezen a ponton kimondja azt az alaptételt, amely a tanulmány eljövendő részének irányultságát foglalja össze: „Nietzsche számára a görögség eleven jelenvalóság, ugyanakkor tökéletesen elmúlt”. Ezt a paradoxonnak tűnő tételt vezeti le Hamvas.

Már az előzőekben is láttuk, hogy ő mint a szakrális hagyomány képviselője, messzemenően ellensége a *szcientizmus*nak. Hamvas értelmezésében: a csálhatatlan tudományos megismerés minden létező maradéktalan felkutatásában való hit a középszerű ember, vagyis a polgárság védekező ideológiája a teremtő génusz szellemével szemben. Keserűen állapítja meg, hogy a valamikori igazságszenvédély *szcientizmussá* lett, élettelen és érdektelen tételek rendjévé: „Négyszáz évvel ezelőtt a tudomány azzal indult, hogy a lét nagy kérdéseit megoldja; a helyzet ma az, hogy a semmin keresztül az ürbe tart.”. Az újkori démonikus hatalmi ösztön mindenáron uralkodni akar a természet fölött, ami áttételesen együtt jár azzal is, hogy elnyomja a szellemi-kontemplatív megnyilatkozást. A racionális dogmatika megtermi a kapitalizált tudást, a modern tudóst „mint ismerettőkés és felszentelt szakember”-t, aki a polgári társadalom jelensége. Hamvas itt Nietzsche tudományellenességével fenntartás nélkül azonosul.

Ezen a ponton a *Gott ist tot* valódi jelentésére is választ kapunk. Nietzsche felfogásában - s ezzel Hamvas egyetért - egy olyan világkörbe léptünk, amely semmi módon sem nevezhető szelleminek. A szellem-isten tehát halott (*Gott ist tot*), bekövetkezett a szellem krízisének az utolsó fázisa: a szellem *entrópiája*, amelyről a tudomány a maga felfuvalkodottságában - hogy egészen egyszerűen fejezzük ki magunkat - nem vesz tudomást, s elérkezik az emberi tudatosodás végpontjához, „amikor az egész emberiség mindent tudni fog, de már semmit sem fog a maga életének emelésére felhasználni, mert az erre való vitális képességet elvesztette. A tudomány helyzetében a tudatos halál egy foka jelentkezik”.

Hamvas ezután kifejti, hogy az *egzisztencializmus*, amely azzal akarta menteni a helyzetet - a vitális szellem újraélesztésével -, hogy az animalitást a magas szellemmel összekapcsolja (ahogy az a görögöknél megvolt), csak annyit ért el, hogy megjelölte, ami tulajdonképpen kettéesett: a vitalitás és a szellem. Az *egzisztencializmus* (Hamvas 1937-ben írja ezt a tanulmányt!) valami utolsó biztos pontot keres - mivel a tudomány megbízhatóságáról kiderült, hogy illúzió - az egyre bizonytalanabbá váló életrendben, a nihilizált helyzetben: s ez a pont az ember. Az emberben akar biztos lenni legalább, annak egzisztenciális cselekedetében. Ha az eredmény viszont bizonytalan, legalább magában az emberben lehessen megbízni. Hamvas szerint aligha vannak megbízható egzisztenciák: burkolt moralitásról van szó csupán.

Hamvas-Nietzsche túlzott furorjában odáig jut, hogy kijelenti, miszerint mind a tudós, mind a pap világuralomra törekszik, s ez pedig nem más, mint a démonikus hatalmi ösztön megnyilvánulása. Nietzsche egyedülálló jelentősége és egyúttal tragédiája is abban keresendő, hogy felismerte, a dolgok meztelen vitális arcának az előtűnte után semmiféle konstruktív

emberi új lehetőség nem mutatkozott. A szellem entrópiájának (fokozatos kiegyenlítődésének) világában a váratlan religiózus felbuzdulás sem vigasztaló jelenség, hasonló a rákos daganathoz. A pusztulásra ítélt élet minden területén létrejön a *hypertrophia* (túltengés). Elkövetkezett a (rossz értelemben vett) metafizikai és vallásos túltengés kora. Megjegyezném itt - de csak óvatosan -, hogy a 20. század végének a képlete - a jelenlegi magyar állapotok is - kísértetiesen hasonlítanak Hamvas-Nietzsche nagyon is valóságos fantazmájára. A filozófus végkövetkeztetése: „A tudomány vallássá akar lenni, s abban a pillanatban, amikor célját elérte, a vallással együtt meg kell semmisülnie”.

Hamvas ebben a korszakában azt vallja, hogy mind a tudományosságban, mind vallásosságban megnyugvó gondolat semmi más, mint megnyugvás az imagináriusban, amely végül is illuzórikus állapot. Kategorikusan jelenti ki, hogy „a pozitív, biztos, nyugodt, sőt a megnyugtató kívül- és felülállás élménye fölött ma senki sem rendelkezik.”

A IV. fejezetben jut el Hamvas odáig, hogy a hiteles görögség ismérveit meghatározza.

Maga a reneszánsz nem más, mint újjászületés a görögségben. A humanisták meglátták azt, hogy az ókori görög nép minden ember örök mértéke. Hogy ezt jobban megérthessük, Goethehez kell fordulnunk. Goethe gondolata az, hogy a „kiképzett tulajdonság” egyenlő a göröggé vált tulajdonsággal, azaz: „az ember csakis annyiban léphet át a halhatatlanságba, amennyiben magát át tudta görögösíteni. Csak a göröggé lett ember halhatatlan”.

Azt viszont, hogy a görögség sajátos módon nem halt meg, ennek a világtörténelemben egyedülálló életben maradásnak jelentőségét Nietzsche fedezte fel.

A görög világban ugyanis egyesül az, ami sehol sem sikerült még, a racionális és az irracionális, a logikus és az intuitív, azaz a világ két nagy oldala. A görögségben a mágikus és a logikus tudat egy, a kettő nem oltja ki egymást.

A mágia révén pillanthatunk bele a kozmikus tudatba: „A kozmikus tudat pedig látja, hogy az ember életében az egész emberiséget személyesíti meg, minden tett és gondolat előre- és visszahat rajta keresztül minden emberre.” A világrendet nem lehet büntetés nélkül megsérteni...

A modern ember az elveszettség állapotában él, emiatt maga az idő is veszendő lesz. A görögség valójában az időtlenségben létezik, ez az apollói kultúra ismertetőjele. A pillanatban benne van az örök, az örökben a pillanat: „A görög idő”-ben az ember nincs az örökről lépve, s ezért nincs is honvágya. Itt van otthon az életben, mert az élet: lét. Az idő nem múlik el, hanem: van.” A világegyetem egészével „összeélt” idő ez, így aztán nincs különbség az életidő és a létidő között. A görög ember az életben halhatatlan: a pillanatban örök. Így szökik szárba a megdicsőült élet, a megdicsőült testben pedig megjelenik az istenség. A világot átítatják az isteni erők: előttünk áll az isteni ember (minden őshagyomány öréke az álma, tegyük ehhez hozzá minden szarkazmus nélkül).

Heroizmus és idill: a játék (Olümpia!). Az olümposzi Zeusz igazi lénye. Akinek az életben része van, egyetlen egy közösségben él minden más lénnel (még az istenekkel is!): a világ közös, és az élet a legfőbb jó. A görög ember az egész világegyetem gyermeke: ez a görögség halhatatlan alakító és ható ereje. A görögöknél nem alakult ki a vallás, a lét nem szegmentálódott. A *Hexakimion* egyik forrponthoz jutunk így el, a *theiosz anthróposz* fogalmához. Az előbb már említett isteni emberhez, az istenségtől való érintettséghez. A *theiosz anthróposz* a világot vallásos torzultság nélkül látja, *alétheiában* él, amely nem más, mint a tiszta, egyszerű, egyenes magatartás és pillantás.

Zeusz, az apa, Farkas is. Ez a Farkas a világrend, a középpont őre, a szenny és mocsk üldözője. Aki a rendet megbontja, azt felfalja: „A rend szigorú, átléphetetlen és kegyetlen. De ez a rend a világosságé, a szépségé és az öröme”. Nem lehet büntetés nélkül méltatlanul élni; aki nem örül az életnek-létezésnek, az nyomorult, s nyomorultságával beszenyezi a világ szépségét. A legnagyobb erő nem a harc, a küzdelem, a lázadás, a hősiesség, hanem a mindent átítató derű. A legmagasabb élet nem a hatalom, hanem a derű.

Most már lassan felmérjük, hogy a démonikus áram, amelyről jóval fentebb szoltunk már, merrefelé sodorja a világot, s hogy mit is jelent a tradicionális életrend. Az értelem, az értelmet képviselők kivonulása már régen elkezdődött: a nagy ember lassan, de annál tragikusabban átengedi a világot a kicsiny erőszakosoknak, az amatőröknek, a dilettánsoknak. A nemesedő vagy megnemesedett ember aligha találja már helyét ebben a világban. Kívülmaradásában abban reménykedik, hogy az értelem Birodalma a világ süllyedésének arányában egyre növekedni fog, s majd ez a Birodalom erőszak nélkül átveszi az uralmat a föld fölött. Ebben a vonatkozásban viszont végzetes tévedés a görögségre hivatkozni. Igaz, Platón Akadémiája otthont teremtett a társadalomról levált embereknek, de a hely nem volt egy másik dimenzióban, más helyen, a világon kívül. Nem volt túlvilág, az Akadémiának nem volt megváltás jellege. Hamvas szerint a görögség csodálatos és megismételhetetlen világa számunkra nem lehet búvóhely, menekülés, megváltás, eszmény: saját időnk megtagadásához a görögség nem segít hozzá. Az ókori görögség örökre elveszett; nem múlhat el soha, de soha többé nem lesz utánozható: „E szétzúllott és lealacsonyodott emberiségben megmaradni nem lehet. Mindazt, ami az emberben szép és igaz és nagy, azt a démonikus életrombolás felőrli. Nem lehet nem itthagyni. De nem lehet belőle kilépni. Mert, ha benne marad, azt a gyalázatot éli, ami a koré; de senki se hagyhatja el, mert akkor feladja saját sorsát, s ez még az előbbinél is nagyobb gyalázat”.

Hamvas szerint nem lehetséges, de nem is célravezető, hogy halottaiból feltámasszuk az ókort, mivel az a tudatsüllyedés egy neme lenne. A modern világra már nem lehet ráhúzni e visszafelé élésnek a rózsaszínű álarcát. Az előzőek alapján eljuthatunk viszont ahhoz a felismeréshez, hogy „a mai élőlények igen nagy többségének nincsen igazi jelenkortudata. Nem is lehet. A többségtől ekkora éberséget követelni nem szabad. A ma élő emberek általában, különböző távolságokban lemaradva, visszaesve a visszaesett tudatoknak különböző fokain állnak”. Így aztán vissza lehet süllyedni az ókori arkhaio-pszichológiai rétegbe is. Ez pedig - ez is - a sorstól való meneküléssel egyenértékű.

A görögök alkotásait nem szabad azzal összetéveszteni, ami maguk a görögök voltak, illetve ahogy a görögök voltak.

Nomármost, Hamvas sajátos logikával kifejti, hogy az ókori görögség esetében - s ezt kell jól megértenünk - a lélek mint olyan, felszámolódott a természet és a szellem körei között. A legnagyobb csoda így végeredményben degradálódik: a görögség a lélek világszféráját elsüllyesztette, negligálta, s a szakadékot úgy hidalta át, hogy a természetet közvetlenül összekötötte a szellemmel, s így az irracionális, homályos, legnagyobb részben tudattalan lélek-világot eltemette. Az elmélyültebb elemzéstől most tekintsünk el, s fordítsuk le ezt a következmények nyelvére.

Az emberiség számára az animalitásból való kiemelkedés nyilvánvalóan nem megy egykönnyen. Jungnak az a zseniális feltevése, miszerint Európa barbár vagy félbarbár népei túl korán ismerkedtek meg egy magasrendű szellemi keleti vallással - illetve kényszerítették azt rájuk - igaz kell hogy legyen. A mélységesen barbár ösztönvilág nem fokozatosan szublimálódott, így csak felületesen forrhatott össze: a keresztre feszített Krisztus ennek a ténynek a legtragikusabb és örök szimbóluma. Az ösztönvilág tehát nem szelídült meg eléggé, a

szellemi világ eszmei konstrukciói pedig elérhetetlen magasságokba kerültek az ösztönvilág, a tudattalan lélekvilág fölé. Az arkhaio-pszichológiai rétegbe való visszasüllyedés - tehát a tudattalan lélekvilág ösztönimpulzusainak a nem kellő tudomásulvétele, illetve annak túl gyors visszaszorítására tett hatalmas kísérlet (kereszténység) - magasrendű szellemi „álvilágot” (pszeudo-világot?) teremtett, sőt mindezt továbbfokozva azt felsőbbrendűnek mondta ki. Hamvas feltevése szerint „az extrovertált sensate-magatartás aztán elnyomott minden lélek-megnyilvánulást, és csak a természet-szellem kapcsolatot emelte ki. Ezért válhatott a harmónia-eszmény uralkodóvá, s vele együtt az értelem-filozófia, a dogma-egyház, a racionalista tudomány és az antik embereszmény, a klasszika mint művészet, gondolat, társadalmi berendezkedés, életrend és metafizika”.

Persze sok itt a feltételezés, de annyi bizonyos, hogy az idők folyamán egyre sorvadt az intim, belső lelki élet is, mivel a már az előzőekben is tárgyalt *agonalitás* vette birtokba az emberi életet, s térítette az extrovertáltság felé, kifelé. Az *agón* tehát: létem csak annyiban van, amennyiben a nyilvánosság előtt vagyok, szereplek, tekintélyem, vagyonom van, és így tovább. „Csak annyiban élek, amennyire látszani tudok. Csak az van bennem, amit ki tudok fejezni.” De ne is részletezzük tovább ezt a gondolatmenetet. Hamvas maga nem kis keserőséggel írja le ezt az ítéletet: „A modern ember egész léte, ha a láthatót belőle elveszik, semmivé válik.”

A kifejlett, kellő kifinomultságra jutott lélekvilág vezérlője a szeretet kell legyen, s a szeretetnek nincs szüksége egoista sorsra. A legtöbb sorstragédia a szeretet valamiféle hiányából ered. Az animalitásból kiszabadított lélek az abszolút szabadság birodalma...

Így most már mélységében érthetjük meg Nietzsche tragédiáját is. Nietzsche a kereszténységet a keresztényföldről akarta legyőzni, s kimondta a szellem-Isten halálát. Éppen ezért merülhet fel a gyanú, hogy az ő Dionüszoszához az ókori görögöknek nem sok köze van. Végső megfogalmazásban: nem a kereszténység ellen küzdött, hanem azért, ami fölötté van. Dionüszosz az istenektől megfosztott modern ember világában új Isten, így Antikrisztusnak nevezhetnénk. De nem vulgáris értelemben! Mérhetetlen a különbség azonban az *Antichrist* és az *Überchrist* között.

Így Nietzsche legnagyobb elévülhetetlen érdeme, hogy nem vált az ókor felé irányuló tudatsüllyedés áldozatává. Nietzsche énje új istent hozott világra az istentelenség, az isten nélkülség világában, a pozitivizmus korában: „Istent hozni az istentelenné vált létbe: ... egységet, a koldus Én-eken való átlépést, kiröppenést a hétköznapi, közösségből, valóságból, a mulandóság szakadékaiból, - a színültig telt, sötét, lebegő szenvedély felszabadulását, mámoros igent az életre, - a minden eleven lénnel együtt való közös szenvedést és örömet, azt, ami az életet még legfélelmetesebb pillanataiban is szentnek érzi és tudja és tartja.”

Gyakorlatilag Nietzsche sem jutott tovább annál - s lehet-e ennél valaha is továbbjutni -, hogy ne Istenben gondolkodjon. Dionüszosz Philozophosban képzelte el az egyetemesnek mutakozó istentelenség fertőjében az új irányvonalat: a gondolkodó Isten emelheti csak ki a lezüllött életrendet minden egyéb ideológia karmaiból, halálos szorításából. Dionüszosz nem Zeus, Héra, Hermész, Aphrodité, nem olümposzi isten; nem a természetszellem közvetlen összekapcsolásából származó isten. Dionüszosz a természet és a magasrendű szellem közvetlen „házasságában elnyomott lélek, a homályba szorított, de onnan felrobbanó és kitörő, - ez az isten az, aki az ókortudatban összekapcsolt természetet és szellemet belülről és alulról állandóan fenyegeti, aki előtör, és mint egy értelmetlen, irracionális valóság, a kettőt szétveti, és magába olvasztva a lét teljes egységét megteremti”.

Dionüszosz tehát modern isten: „a modern ember elsüllyedt tudatában a természet és a szellem törvénytelen összenövését széttró istenség”. Ha a lélek kiteljesedik, akkor az ember kilépett az animalitásból, s otthagyja a szellemvilág álstruktúráit: megszületik a Szeretet, az *Agapé*. Csak így tudjuk valóban felfogni Nietzsche keresztényellenességét, kereszténységét és keresztényfölöttiségét. Nem könnyű követni a gondolatmenetet: az emberben lakozó és parancsoló Isten van itt jelen: a Feláldozott és Megfeszített, vagy másképpen: Szenvedő Isten. Már kimondtuk: „Dionüszosz: a kereszténységnek a keresztényellenességgel való egyesülése a kereszténység-fölöttiben. Krisztus és Antikrisztus egysége; az Áldozat”.

Magát az eddigi embert túl kell lépni: „meg kell nyílni, hogy az Isten belém szálljon; sorsomat és Énemet rendelkezésére kell bocsátanom...”

II.

A Tabula Smaragdina, teljes címén *Kommentár a Tabula Smaragdina (Hermész Triszmegistosz) tizenhárom mondatához, egyben bevezetés az Alchimiába (a hermetikus gondolkodásba)*.

Hamvas kiinduló módszertani tétele az, hogy különböző világkorszakokból származó hermetikus műveket nem lehet egy az egyben az egyikből a másikba átértelmezni, lefordítani. Mindazonáltal ezeket a műveket mégiscsak kommentálni kell, röviden: az értelmüket nem filológiai kommentár alakjában lehet megfejteni a mai ember számára, hanem olyan mértékre van szükség, amely a két gondolkodást megkülönbözteti egymástól, s egységet tud teremteni.

Az ősi, archaikus világ örökre elmúlt, de a művek, amelyek megmaradtak, beavathatnak bennünket egy olyan tudásba, amelynek a csírái ma is bennünk rejlenek valahol a legmélyebb *önvalónkban*, amely nem azonos természetesen az egónkkal.

A hermetikus művekbe (titkos tanításokba) nem egykönnyű dolog behatolni. Az előképzetlenség megbosszulhatja magát, félreértésekre adhat alkalmat. Hasznos tehát, ha némi „beavatottság”-gal rendelkezünk. A beavatás valójában nem más, mint önmagunknak a tökéletesség állapotába helyezése (vagy legalábbis elindulás ezen a királyi úton). Az alkímia mondja ki azt az egyszerű igazságot, hogy a lények és a dolgok meg- és átváltoztathatóak. Az ember eredeti természete valahol elrontódott - ezt nem nehéz tudomásul vennünk saját, zaklatott korunkban sem -; a feladat tehát az, hogy a romlást orvosolni kell, és az eredeti természetet helyre kell állítani. Az alkímiában ezt úgy fejezték ki az analógia nyelvén, hogy elemeket arannyá lehet változtatni. De erről még részletesebben szólnunk a következőkben. Ehhez a művelethez kell megtalálni a Bölcsék követét, az egyetlen célravezető képletet. A kö minden valamirevaló épület fundamentuma.

Hamvas a *Tabula Smaragdinát* 1947-1950 között alkotta meg, ezért akik már abban az időben megismerhették, mérhetetlen előnybe kerülhettek spirituális téren. A szerző itt is hatalmas tudásanyagot hord össze, s olyan mesterien építi fel esszéjét, hogy az ma is a legjobb és legeredményesebben felhasználható művek közé tartozik, hangsúlyozom, még ma is, amikor burjánzanak a hasonló témában az értékes vagy kevésbé értékes, illetve silánynak nevezhető művek. Hogy eme tematika miért éli manapság reneszánszát, azt most ne feszegezzük.

Magának a könyvnek az elolvasását e rövid elemző ismertetés természetesen nem pótolhatja. De mégis megkíséreljük az esszenciát kivonni belőle, hogy megmaradhassunk a lényegiség felségterületén.

A *Sors és aritmológia* című fejezetben Hamvas ebből a módszertani alaptételből indul ki: „Aki az újkori európai filozófiából indul ki, archaikus gondolkodást soha megérteni nem fog, - nem tud és nem is tudhat”. Mert mi is tulajdonképpen az archaikus gondolkodás? „Az a tény, hogy az archaikus gondolkodás beavatás, a következőt jelenti: olyan teoretikus praxis, illetve olyan praktikus teória, amely az ember számára a létezés alapkérdéseiben való elméleti beavatással gyakorlott életteret nyújt.” (Kiemeléssel - D. O.).

A dolgok megismerése, az életterv felépítése és megvalósítása csak a rend alapján képzelhető archaikus értelemben: a rend pedig a számok rendjén nyugszik, más szóval az aritmológián. Az archaikus aritmológia az ember és világegyetem (közös) létteljességét tudta nyújtani (Európa az orfikus tízes és a káldens tizenkettes - időmérés - aritmológiai rendszert vette át).

A modern világban létrejövő egyetemes zűrzavar meghozta eredményét az aritmológia területén is. Az eldologiasodott számkoncepció következtében az emberi létezés egyre színtelenebbé, „értelemüressé és absztrakttá és személytelenné” válik. Létrejön a kvalitástalan, minőség nélküli ember (tömeg), aki így eldologiasodik. A szcientifikus gondolkodás matematikára való rávetítése a kvalitástalan, steril számot hozza létre. Az archaikusnak mondott egységes (vagy igen korlátozott számú) aritmológia (életterv, létterv) egységes világrendeket hozott létre (hierarchiakat). A modern kor viszont megszülte, szüli az önkényes aritmológiákat, mivel az eltömegesedett tucatember világa fölé (szcientifikus aritmológia!) különféle életterveket kezdtek „gyártani”, s különösen a 20. században ezek gombamódra szaporodtak, és szaporodnak ma is (idealista, realista, romantikus, klasszikus, szubjektív, objektív, pszichológiai, szociológiai, teológiai, eszkatológiai, naiv, egzisztenciális, pragmatista, pozitivista - lehetetlen az összeset felsorolni).

A technikai civilizáció legalább annyi pusztítást eredményez, mint pozitívumot. A száminfláció démoni szerepét már Goethe is felismerte. Ez a féle felhígulás (infláció) végeredményben bizonytalanságot, miszticizmust hoz létre a fogalmak területén is, s olyan illúziókat diktál, amelyeknek a megvalósulási foka rendkívül esélytelen. Példának okáért: végtelenség, végtelen világegyetem, határtalanság, határtalan haladás, korlátlan lehetőség, végtelen fejlődés, végtelen számsor. Hamvas nagyon keményen fogalmaz, amikor ezt veti papírra: „A száminfláció (lásd a fentebb felsoroltakat - D. O.) a másik oldalon természetesen a devalvált egyénhez vezetett. A devalvált egyént, az eldologiasított tömegemberrel szemben az anarchikus (határtalan) szabadságtörekvés jellemzi, helyesebben: az egyéni önkény. Ugyanaz a felhígulás. Ugyanaz a határnélküli és formanélküli és túltengő és mértéktelen és elértéktelenedő túltombolás, amely nem egyéb, mint enyészet”. Az archaikus szám (aritmológia) viszont minden esetben *limes*, határ, törvény.

Ezen a ponton viszont döbbenetes következtetést vonhatunk le a fentiekből. Hamvas szerint a kereszténység aritmológiáját semlegesítendő (említettük volt, hogy 1947-1950 között készült a mű) az emberiséget (illetve először annak egy jelentős részét) a hagyomány *limes*ébe akarják visszakényszeríteni önmagukat világmegváltónak kijelölő hatalmak. A *limes*be való visszaszorítás a törvény, esetünkben a diktatúra alapján történik, s ahogy maga Hamvas fogalmazza meg: „Ez a terrorisztikus rémálmok és a kapitalisztikus bábel-demokráciák közös arcvonala”.

Nem mehetünk itt most a részletekbe, ezeket a Hamvas-könyvben kell megtapasztalnunk, felfognunk és megértenünk. De a lényegiség felé lépünk egyet tovább. Hamvas úgy érzi, hogy a kereszténység tudja egyedül megvalósítani azt a szabadságot, amelyet a hagyomány kívánt. A keresztény aritmológia számértelmezése a személyes, egyszeri, egyetlen, megismételhetetlen szám, s a személy és a szám megnyilatkozott egysége nincs megbontva. Nem a személytelen, formális szám, sterilszám, dolog. Ezen utóbbi szám bezár, az előbbi távlatokat

nyit, szabadságot ad. A sorsképlet megoldása mindig a szabadság volt. A hagyomány definitív (*limes*, határ, törvény) szám alapján végezte ezt az operációt: a sorskeréket hiába forgatta az egyént sodró erő, mindig vissza kellett térni a határok közé. Ebből következik, hogy a reinkarnálódás áll minden archaikus sorsmegoldás mögött. A kereszténység a hagyomány óhajtott megszabadulást valósította meg, mivel a középpontba a személyes számot állítja, annak egyszerűségét, megismételhetetlenségét.

Ha a személyt végül is nem érinti meg a felsőbbrendű, más szóval a személyes élet minőségét nem emeli, akkor a kívülről álló dologi tudásra koncentrál, s azt növeli. A sorstörölődés modern ember tudáshalmozása nem oldja meg az emberi lét problémáját, mivel az úgynevezett civilizáció minden külső előnye ellenére alig különbözik a ragadozó vadállatoktól. Az éberséget, a körültekintést, a *circonspectiot* nem pótolja a tudáshalmozás, mivel „életemet nem a dologi tudás, hanem látásom világossága dönti el”. A (szellemi) látás világosságának köszönhetően „az ember lénye gigantikus alakot ölthet”, s a létező világot teljes egészében magába fogadhatja.

*

Amint láttuk, a hagyomány számértelmezése definitív, végleges, végérvényes, más szóval: lezárt alakzat, benne az értékfokozatok véglegesek. A hierarchikus rend fokozatai vertikálisan helyezkednek el, s minden hierarchiának száma van. A megfelelés közöttük az analógia (a *Tabula Smaragdina* második gondolategysége így hangzik: ami lent van, az megfelel annak, ami fent van, és ami fent van, az megfelel annak, ami lent van); így például a 7-es szám analógia sora: a hét bolygó, a szivárvány hét színe, a hét hét napja, és így tovább.

A modern kor, a szcientizmus érája, nem ismeri az archaikus hieratikus analógiát, s azt sem tudja eldönteni, hogy a különféle valóságsszínvonalak közül melyik az elsőbbszerű (politika, lélektan, tudományos, ideológia szintek). Így értékdifférenca lesz a következmény. Az azonosságlogika a dolgokat szembeállítja egymással. Az analógiás logika a kasztársadalom, az azonosságlogika a demokrácia, amely megteremti a társadalomban az ember azonosságát, az egyenlőséget pedig értékekre való tekintet nélkül.

Az azonosság (ellentét) világában az öröklét előtt bezárul a kapu, az analógia világában természetes folyománya a romolhatatlan számsornak; „s éppen ezért a romolhatatlan (örök) számsor történetlen (időtlen), míg a romlandó (történeti) számsor az enyészet (mulandóság) jegyében áll. A két számsornak értelmet és végleges alakot egy harmadik, a szabad számsor ad.”

Ahol a dolgok egységesítve vannak, azaz egyenlők, ott egység nem valósulhat meg: „Önmagammal nem vagyok egyenlő, önmagammal egy vagyok”. Hamvas szerint a dolgok effajta egyenlősítése okozza a halálát minden demokratikus és szocialisztikus törekvésnek. A helyes aritmológiai művelet tehát nem az egyenlősítés: „Az Egység megvalósításához az út nem az elemek között egyenlőséget teremteni, hanem az összes tulajdonságok kibontakozását elősegíteni (felszabadítani). Így érem el a rendet, amely totálisan akcióképes, és amelyben minden igaz, mert szabad. Ez az Egység.” Ezt úgy is megfogalmazhatnánk, hogy az egyenlőség csak akkor lenne megvalósítható, ha a személy (egység) nem lenne. Az utópia és a rémálm csak ebben az esetben lenne létrehozható.

Hamvas sorra veszi az Egy, a Kettő és a Három aritmológiai értelmét. Ezt jelen tanulmányban nincs módunk levezetni, viszont a személyre vonatkoztatva megállapíthatjuk: „az embernek (Egy) önmagából ki kell lépnie (Kettő), és önmagát meg kell különböztetnie (átminősülnie), hogy az egységet tevékenységgé tegye (a Háromban) a közösségben”. A Kettőből az Egybe viszont nem úgy jutok, ha visszafordulok az Egy felé, hanem ha előrelépek a Háromba (a keresztény trinitárius szám!). A létezés alpművelete tehát az, hogy miként vagyok képes magamat átminősíteni (alkimista nyelvezen: a világot transzmutálni, átváltoztatni). Csak

egzakt módon megkülönböztetett minőségek minősülhetnek egybe, s így létrejöhet az unió. A szétválasztott, de egymástól nem megkülönböztetett minőségek (értsük meg jól: személyek) összezavarodnak, s létrejön a konfúzió, a zavar, az összevisszaság, a rendetlenség, a fejetlenség. A közösség, a szabadság és az egyház száma a Három. Ez az építés száma is. Így az egyház az emberiség egységének megvalósulása (lenne!).

De ezen a sarkalatos ponton nehogy félreértésben legyen részünk! Hamvas értelmezésében az Egyház nem hagyományos értelemben vett vallásos (történelmi) konstrukció. A *Tabula Smaragdina* értelmezésének közepette Hamvas még nyomdatechnikailag is szembeszököen kiemeli: „Az Egyház az emberiség állam fölötti, nép fölötti, osztály fölötti, vallás fölötti egysége a szabadság jegyében”.

Az újkori gondolkodás egyik alapvető hibája az, hogy úgy aposztrofál, illetve abban a hiszemben van, hogy a szám minőségét fel kell számolni, mert az egység csak a minőségtelen számokból teremthető meg, s a számot mérő mennyiséggé kell tenni: így jön létre a tudományra alapozott rémtársadalom (Ne kelljen most erre itt példákat felsorolni!).

Hamvas elérkezik ezen a ponton a szinte leglényegesebb gondolatig: „Minden immoralitás (démizmus) alapja, hogy bázisa nem az egész. Minden emberi életterv immorális, amely saját életteréből akár egyetlen más embert is kizár (Én marad). Minden közösség immorális, amely önmagából bárkit bármiért kizár. Ezért nép, osztály, vallás stb. immorális közösség. Egyetlen közösség van, amelynek bázisa az egész emberiség, és ez az Egyház. „Ezt az Egyházat - amely realizáció még igencsak imaginárius - illetve ennek az Egyháznak a létrejöhetségességét gátoló, improduktív (devalváló) erőket nevezzük démoni, azaz derealizáló erőknek, hatalmaknak. Ennek a szörnyű munkálkodásnak az eredménye a 0, a nulla mint szám, amely maga az örök enyészet. A 0 nem semmi csupán, hanem az örök halál: „A 0-ban semmi sincs együtt, az egész feloszlott és az enyészetben áll”. Az összes elemek teljes szabadsága (nem erőszakolt egyenlőtlensége) teszi lehetővé az igazi emberi fejlődést, s háríthatja el a démoni erők *maleficus*, rosszindulatú tevékenységeit (háború, forradalom, inség). Hamvas felhívja arra is a figyelmet, hogy Platón Politeiája az európai rémállamok kézikönyve. Platón nem volt képes abban hinni, hogy az egyetlen közösségteremtő erő a szabadság: csak az állam gondolatát ismerte, az Egyházét viszont nem.

A szabad szám (személy) a fejlődés jegyében áll, s nem a szüntelen és soha véget nem érő körforgásában.

Jól értsük meg tehát: háromféle aritmológia van, s ennek következményeképpen háromfajta logika. Az első alakzat az Egy, a második a széttörés, a harmadik az egységesítés (közös áthatás, az *inqualieren*, amely fogalom azt jelenti, hogy minden azonosnak tartott minőség centrumában lappang egyetlen pont az ellentétes minőségből, és minden ellentétesnek tartott minőség centrumában egyetlen pont az azonos minőségből). Az első alakzat az archaikus őskornak, a második az apokalipszisnek (történetnek - ma így mondanánk: történelemnek), a harmadik az egység (szabadság) korának felel meg.

„A szabadság kora az élet egyszerűsége. Egyszer. Mindenki egyszer és soha többé” - mondja ki Hamvas Béla -, „A szabadság korában sem a reinkarnációnak, sem a hitetlenségnek nincs értelme”. A beteljesülésnek az időpontja azonban ismeretlen, az Evangéliumi Isten Országa aligha van a percekkel, órákkal, napokkal, hónapokkal, évekkel, évszázadokkal, évezredekkel mérhető idő dimenziójában! Isten Országa az egyetlen hiteles irány az emberek számbeli összessége - romantikus szóval kifejezve: emberiség - számára. A hagyomány a szellem történetfölötti jelenléte, s amennyiben valaki a hagyományban áll, az örök jelenben él: öröklétű.

A *Tabula Smaragdina* kimondja, hogy a világegyetem tudásának mindhárom része személyesen az enyém, azé, aki egyszeri, megismételhetetlen (nem azonosítható, nem tehető mással

azonossá) és egyetlen. Ezen az egyszerűségeen nyugszik a szám (személy) szabadsága, ezen a szabadságon alapszik a szabad, nem kívülről erőszakolt egyesülés. S e szabad egyesülésen nyugszik az Egyház, test, lélek, szellem, azaz ember, közösség, életrend: trinitárius logika (aritmológia).

A *Tabula Smaragdina* hamvasi elemzésének kvintesszenciáját igyekeztünk az előzőekben feltárni a jószándékú olvasó előtt. Az alkímia és a tarot mélyjelentésének taglalásától jelen tanulmány keretében eltekintünk. Azt még mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy Hamvas Béla az egyik legszakavatottabb vezetője lesz a figyelmes olvasónak, aki eddigi önmaga *prima materiájából ultima materiát*, azaz aranyat, szellemi lényt akar szublimálni. Azaz egyszerűen: emberré akar válni...

*

A *Mágia Szutra* (1945) is a szentkönyvek sorában foglalhat helyet, s amelynek pontosan száz részre szegmentált szummájából csak egyetlen szegmentumot emelnék ki az irányvonalat felvillantandó: „a módszert mindenki kezébe adni”. Végeredményben szakrális tan-könyvről is beszélhetnénk, hiszen arról van szó, hogy az embernek mint olyannak el kell indulnia egy felsőbbrendű szerveződés felé, amely kivezető út egyúttal az animalitás legrettenetesebb és legraffináltabb formulációiból.

A kiinduló alapfogalom a száz szegmentum kifejtése felé a megszólíthatóság. Ez pedig annyit tesz, hogy szükségem azt, hogy más emberek életemre való jogait lehetővé tegyem, ugyanis már pusztá létezésemmel az igények egész aurájával vetetem magam körül. A magántulajdonná tett élet ugyan biztonságosan zárt lenne, de ugyanakkor teljesen üres és tartalmatlan.

Nehéz azonban az önmagamról való lemondás módszerét megtalálni, de nem csak a módszerét, hanem a gyakorlatát is. A legnagyobb nehézséget tehát a megvalósítás jelenti. A helyeset viszont minden körülmények között tenni kell spontán módon vagy sem, mindegy. Egy idő után elkezdi érteni az ember, hogy a tett a szó aktivitása.

A szó (a kinyilatkoztatás) már előttem is létezik, de a szó alapján végrehajtandó tett nem biztos, hogy létrejön: „A szó és a tett között a közvetlen kapcsolat megszakadt, és életünket kettészeli”. A szó és a tett között a gondolat áll, amely elhatározássá lesz és tettben realizálódik. A modern korban egyre inkább nő a be nem váltott szavak (gondolatok) száma. A tartozást le kellene dolgozni.

Az életrend - erről már szoltunk a *Tabula Smaragdina* bemutatása folyamán - tisztogatása, pallérozása csak annál lesz eredményes, aki magát az emberéletem szakrális ténynek fogja fel. Az üressé vált, megdagadt, realizálhatatlan szavakból, amelyekből hiányzik a megvalósításra sarkalló gondolatra való ösztönzés, illetve ha a gondolat létre is jön, de nincs tett, beáll egyfajta kulmináció, amelyet idealizmusnak nevezhetünk Hamvas szerint. Az idealizmus megvalósítását kötelezően kell elrendelni, mivel valójában megvalósíthatatlan (s létrejön a rémuralom, százmilliók likvidálása...). A másik véglet szintén igen veszélyes: a pozitívizmus és a pragmatizmus létrehozza a gondolattalan és ideátlan cselekvő rovárembert, fogaskerékembert.

Itt vissza kell egy pillanatra csatlakoznunk a gondolatot a *Tabula Smaragdina*-ban kimondott alaptételhez: a személyes megoldás, a személyes üdv nem elégséges egy előre vivő kollektív életterv megvalósításához, a létet az Egyház (az igazak közössége) fektetheti csak szilárd gránitalapokra. Az Egyház az egyetlen emberiség közössége. Mindenfajta más létezés „az Egyházon kívül vagy beváltatlanul megdagadt szavakhoz, vagy cselekvéshóborthoz vezet”.

Az ember tulajdonképpen nem egy kis világ (mikrokozmosz), hanem a kis Isten (mikrotheosz). Az embernek világa van, nem csupán környezete: „Az ember világa nem valamely

földrajzi hely vagy nép vagy osztály vagy faj vagy vallás vagy világszemlélet, hanem az egész teremtetett kozmosz, és pedig lélek- és szellemvilágával együtt, vagyis az egész természet”. Az ember számára fel van adva a lecke: számára a létezés annyi, mint „az egész létezés állandó jelenlétében és esedékességében élni”.

Az ember nem a valódi létezéssel érzi magát szemben állónak, hanem a megzavart létezéssel. Nem az igazi léttel, hanem a káprázattal. Elhomályosult éberség (Hamvas gyakran operál ezzel a fogalommal), avagy elfátyolozott tiszta látás jellemző korunk emberére (de a régebbi korokéra is). Az animalitásból fakadó atrocitások ösztönimpulzusai, démonikus megnyilvánulásai egy degradált és lefokozott világot jelenítenek meg előttünk. Megzavarodunk ettől a hamis káprázattól, s „a világot pont olyan hamisnak látjuk, amilyen mértékben bennünk az eredeti tiszta látás elhomályosult”.

A mai címke a világnézet. De ha éberségünket, tisztánlátásunkat, *mikrotheosz* mivoltunkat vissza akarjuk nyerni, akkor nem lehet egyetlen kitüntetett világnézet búvóhelyére levonulni. A zártság nem vezet a helyes útra, ehelyett az összes lehetőség lényegiségét meg kell ismerni. Az embernek egyetemesnek kell lennie, hiszen létezése is egyetemes. A szabadság nem lehet parciális, „a szabadság csak a létezés egészére alkalmazható”.

Nemcsak testbeli rongáltság (betegség) létezik, hanem a lélekben az örülség homálya is, s ha a bűn a szellemiség megzavarodását idézte, az örület a humánus világot rombolta, omlasztotta szét: „Amióta a lélekben az örület uralkodik, az államok és a népek és a nemzetek és a fajok és a rendek viszályban élnek. Az Egyház megvalósítására nincs lehetőség.”

A létezés rongáltságát kellene valamiféleképpen megreparálni: „senki sem lehet szellemében büntelen, aki lelki világában nem értelmes, és testében nem egészséges”. De itt egy pillanatra el kell gondolkodnunk. A létezés rongáltságának origóját sem a testben, sem a lélekben, sem a szellemben nem kereshetjük. Ez a pont magának a létezésnek a középpontjában van. Ha a három részre tagolt létezést ismét sikerül összeraknom, s a közöttük lévő demarkációs vonalakat eltörölnöm, akkor módom lesz tudomást szerezni a létezés középpontjáról.

Maga az emberi élet nem szubsztancia, hanem a szubsztanciára való éhség, azaz a merő élet hiányérzet és szomjúság valamire. Az élet felkorbácsolása tudjuk, hová vezet: a kiábrándulásba, romlásra, züllöttségbe. Az életnek van szubsztanciája azonban, s ez az üdv. A sikerült, teljesült élet még nem automatikusan megszerzett üdv is egyúttal. A hős az üdvért az életét adja vagy dobja oda. Az önmegtagadásnak (az animális ösztönvilág fékezésének, elfakításának), az aszkézisnek (az erkölcsi tökélyre és spirituális értékekért való belső küzdelem, s nem a hagyományos értelemben vett önsanyargatás), a lemondásnak (a kancsal vágyakról), szenvedésnek viszont üdvértéke van. Az üdv tulajdonképpen a bukott és helyreállított természet állapota, de egyúttal szubjektív, egzisztenciális gyógyulást és az élet beteljesedését is jelenti; mely más szóval: az üdvösség az egész emberiség egyesülése Isten országává, amelyet az időbeliségen még aligha közelítettünk meg, amint azt az előzőekben már kifejtettük. Az üdv fontosabb magánál az életnél is, tehát az élet áll az üdv szolgálatában. Amilyen az egyes ember üdvterve, olyanná formálódik az élete és léte. Az élettervet, az üdvtervet az ember létezési középpontjával teremti, és pedig imaginációjával (életképzeletével). Ennek a minősége pedig attól függ, hogy az ember szellemének, lelkének és testének milyen a minősége. Az ember számára a bibliai édenkertbe való visszatérés lehetetlen már; ennek a lehetőségéről a kinyilatkoztatás sehol sem beszél. Egyetlen út van előrefelé: ez Isten Országa. A Kertből a Városba (Új Jeruzsálem), az Egyéntől az Emberiségig (Egyház).

A tizenkilencedik század középpontjában az élet áll, a huszadik is a középpontban akarja tartani. De a merő élet felfokozott kultusza - amint már az előzőekben láttuk -, s „az a hit, hogy az abszolút jó az élet, elborzasztó körülményekhez vezetett”. A mai ember számára az üdv megszerzésére irányuló élettervet kell nyújtani, de ezt a tervet mindenkinek önmagának

kell elkészítenie. Az alkímiában az életterv készítése az *Ars Magna* (magas művészet), a kész életterv pedig *Opus Magnum* (nagy mű). Sem a jóga-rendszerek, sem a középkori misztika nem képes a végső megoldást nyújtani. A már említett középen kell kezdeni, mert „sem fátum, sem predesztináció, sem determinizmus nincs”, mindez bezár, de nem nyit a végső távlat felé. Az üdvtervet ne tévesszük össze sem az álommal, sem a fantáziával: az üdvterv (az imagináció) kulcsszava a valós valóság, mivel teremtő tevékenység. A meg nem valósítható/valósított eszmék ideológiájának káprázatában élni, az maga a hazugság, és a föld továbbra is kórház és fegyház és örültek háza” marad: „Egyetlen, még oly kicsiny megvalósított eszme is több, mint egész színpadra való legmagasabb realizálatlan gondolat. Az üdv a megvalósított ígében van”. Az embert saját magasrendű képességei kell hogy képezzék, alakítsák: az erkölcs, az értelmi világosság és az egészség szabályai szerint kell az embernek élnie, mivel az üdv (az épség, a középpont) csak így nyerhető vissza. Minden más csak periféria: „a valósággal való szembenézésben mélyebb tisztelet és hódolat van, mint a nyálás és gyáva keretben”. Mivel az ember nem tudta animalitását a szeretet fényes melegével legyőzni, „az embert a sötét hatalom lerohanta”.

Az igazi bölcsesség (*Szophia*) nem a tapasztalati ismeretek felhalmozódása, hanem a centrumban való széttekintés, éberség. A szakrális életterv imaginálását csupán a tapasztalati ismeretek - kérészéletű jellegük miatt - nem képesek beindítani, aktivizálni.

Hogy igaz vagy nem igaz Hamvasnak az alábbi megállapítása, ezen most ne elmélkedjünk, de mindenesetre mélyen megdöbrent bennünket. Tehát: „A természettudomány az ember imaginációjának a középpontjába az ember animális származásának elméletével, az állatot helyezte (Darwin - D. O.), és ezzel természetesen nem idézhetett mást, mint amit valóban idézett, vagyis *az emberiségnek a történet folyamán még nem tapasztalt elállatiasodását*” (kiemeléssel - D. O.). Ezt már megemlítettük tanulmányunk legelején.

A potenciális *mikrotheosz* az ösztönök korlátlan kielésére minden mentséget megtalál, s ezzel eljuttatja magát a lehetőséget a szakrális felé való indulásban (középpont). Sophia tükrébe (az egész teremtés világa) nem egykönnyű belenézni, mivel a mai ember tudata a megtört létezés tükré. Ez a tudat csak részleteket, különvált dolgokat és tárgyakat képes látni: „A feladat tehát az életképzeletet a homályos zűrzavartól megtisztítani”. A turba (a létezés megzavarodása) addig tart, amíg meg nem törik az Antikrisztus uralma (itt most ne gondoljunk a nietzschei Antikrisztus-Dionüszoszra - aki tulajdonképpen Überchrist -, hanem a valóságos sátáni, démoni erők uralmára). Az erénynek álcázott bűnök végtelenül ellenállóak. Az ember nem tévesztheti össze magát a látszattal.

Különösen ma, a huszonegyedik század küszöbén revelálóak Hamvas ezen szavai: „A kereszténység által mélyebb kezdetből újrateremtett világban élünk, és itt a hagyomány (héber, buddhista, taoista, mohamedán stb.) minden alakjában anakronizmus”. De pozitív erővonalak is, tegyük hozzá, ha nem valami végleges bezártságba sodornak bennünket.

Az ember szabad abban a tekintetben, hogy a materializált kozmosz szükségszerűségében éljen tovább, vagy a megváltást válassza. A hívó szót viszont okvetlenül be kell fogadnia az imaginációjába. A modern világban az ember életképzeletét (a szakrálisra való potenciális irányultságát) azért „belezik ki” (Hamvas szavai), „és azért sterilizálják, hogy ebbe az életképzeletbe aztán tetszés szerint bármely képet elhelyezhessenek. Ebben a szándékban az rejlik: a politikai hatalom rájött arra, hogy a kormányzás legkényelmesebb módja, ha mindenkire érvényes tömeg-élettervet (üdvtervet) kötelezővé tud tenni.” Kemény szavak.

A politika alkímiailag nem elég informált, de annak tudatában van, hogy az imagináció befolyásolásából kell kiindulnia, így aztán - tragikus módon - létrejön nem az ember realizálása, hanem derealizálása (lefokozása, tömeggé tétele, masszává gyúrása a nullapont-egzisz-

tencia bázisán). Ennek végkövetkezménye az, hogy az úgynevezett normális ember ősképtől (*mikrotheosz*) a mai ember egyre inkább eltávolodik, s a bűn, a betegség és az örület martalékává válik. Az eltorzult lény (az eltorzult imagináció) eltorzult élettervet képes csak létrehozni, s elvesz az arány és az összhang: porrá hullik a Mérték (az Isten). A ma megélt lét szabálytalan és törvénytelen, a törvényt nélkülöző.

Még egy lépéssel menjünk tovább. Az emberi tehetség, pozitív képesség, maga a zsenialitás is megkérdőjelezhető ebben az összefüggésrendszerben: mindezen tulajdonságok értékét csak egyetlen mérőszám határozhatja meg. Az, hogy milyen hatalom szolgálatában áll. A démon hatalma ugyanis akkor válhat végzetessé, ha az életképelet középpontjába kerül. A hatalom, a politika és a roncsolt szellemi és fizikai környezet (ez is mennyire lényeges!) által (szántsándékkal, jószándékkal) diktált, sugallt élettervek - különösen a nagy tömegek számára - dilettantizmusa egyszerűen megrendítő. Mindennek az igazi célja ez: „a valóságot szakrális voltától megfosztani”.

Ezért van emberi nyelven kifejezhetetlen ereje a szellemi tudás minőségi javulásának, a szónak (Igének), a szakrális (igazi) megismerésnek, mivel ezen utóbbi tevékenység *exorcizmus*, a démonok kiűzésére tett kísérlet. A démon azt diktálja, hogy ami itt van, az az egész, s ezen a roncsolt realitáson kívül nincs más. Ez a diktátum magával a valós élettellel áll szemben, s éppen ezért az üdvnek háttal: „Ha az ember csak élvező (fogyasztó), és az egyetemes üdvtevékenységből (termelésből) magát kivonja, tüstént démoni parazitává válik.”

A világban mindenfelé az avatatlanok garázdálkodnak.

A *pneumatikus* (a szellem által vonzott, szakrális) lény mindenütt elnyomott helyzetben van.

Az ember önmagával (az animális lénnel) szemben azonban ne legyen túl szigorú, kegyetlen pedig egyáltalán ne, de ne legyen túlságosan engedékeny sem. A *pneumatikus* lénynek korlátoznia kell ösztönvilágának erőit, de a lélek mellett a testet (ösztönvilág) sem szabad aszkétikusan teljesen háttérbe szorítania. De az irányítást a szellemi erőknek kell átvenniük; az üdvből a testnek is meg kell adni a maga jussát. Az ember testlélek vagy lélektest, mindegy. A kettő szétválaszthatatlan.

„A természetnek” - a bennünket körülvevő élettérnek - „is van üdvakarata, de ez az ember kezében van”. A tönkretett, degradált, összetört természet csak az önmagát elpusztító, degenerált ember démoni környezete lehet.

A világot megváltani nem könnyű feladat, de legalább elménkben ne zárkózzunk el e lehetőség elől...

De a szavak itt már elnémulnak...

Végszóként kellene mondanunk valamit. Ha szükséges, csak annyit: a kötetben szereplő Hamvas-műveket nem filológiai típusú elemzés tárgyává tettük. A beavatást nem érdemes filologizálni, a beavatást közvetíteni kell, átadni szükséges. A művek egyes részeit ki is hagytuk ebből a közvetítő munkából: a részletekben könnyen el lehet veszni, le lehet ragadni, hiszen nem hétköznapi etikai rendszert kell közvetítenünk, tolmácsolnunk. Nincs olyan Hamvas mű, amelynek ne lenne reveláló jellege és értéke. Amint recenzió-esszénk legelején láttuk, Hamvas Béla tiltakozna leginkább a Mester megnevezés ellen. Pedig hiába, nincs olyan szava, amely ne a beavatást szolgálná, ne a pozitív szellemi erők szolgálatában állana. Hogy gondolataival, felismeréseivel néhol vitatkozni lehetne, ez a tény egyáltalán nem von le a gondolat fővonulatának értékéből. Ezekben a témákban nem egy értékes művet tarthatunk már kezünkben manapság, de a hamvasi logika előre való lüktetése, gondolatiságának tisztasága és egyszerűsége mindenképpen lenyűgöző.

DATE ET DATIBUR VOBIS!

Sacra materia - Materia diabolica

(Hamvas Béla Arkhai című életmű-kötetéről)

„A mind jobban tudatosodó dilemma a belénk vert kauzalitás és a között a teljességet átfogó harmónia között, amelyről a régi bölcsesetek (és a hipermodern tudományelméletek) beszélnek, nagyban hozzájárul a mindenhol megmutatkozó irányvesztettséghez. Jó párszor megfordul még a Föld, míg belénk ivódik a fent nevezett harmónia.

Hogy létrejöhet-e igazi konszenzus a műszaki civilizáció s a mikro- és makrokozmosz harmonikus szemlélete között, az szó szerint a csillagokban áll megírva. Valószínű, hogy nem lesz már visszaút, mert túl nagyok az alapvető különbségek.”

(Viktor Farkas)

„Aki egyetlen ponton az örületnek enged, az azon a ponton keresztül, bármilyen mákszemnyi legyen is, az örület kellős közepébe bukik. Ez a törvény magában az emberekben van.”

(Hamvas Béla)

I.

A Dúl Antal szerkesztésében megjelenő életmű-kötet négy Hamvas-művet tartalmaz. Az első az 1938-1942 között keletkezett tizenkét kisesszét foglalja magába, illetve csak tizenegyet, mivel a *Fügefahimnusz* elveszett. A második a *Májá* (1946), a következő az 1948-ban elkészült *Regényelméleti Fragmentum*, s a kötetben szereplő utolsó írás az *Óda a XX. századhoz* (1945).

Erről a kötetről is elmondhatjuk, hogy igen szakavatottan van megszerkesztve a gondolati-tartalmi eszmekibontakoztatás jegyében. Hamvas esszéírói, filozófusi, filológusi felkészültségének nagy sodrású és elegáns vonalvezetésében most sem csalódunk: itt is magas fokú érzelmi-lelki-szellemi atmoszférában találjuk magunkat. Mindig szem előtt kell azonban tartanunk, hogy ugyancsak részesévé fogunk válni a magasrendű és bölcs humornak is. Hamvas maga „fehér humor”-ról beszél, amely révén a józan és kiegyensúlyozott bölcsesség mérővesszejének is birtokába juthatunk, s ez nem más, mint az örök derű, amely nélkül nem is érdemes az emberi létet megélni. De ne menjünk túlságosan a dolgok elébe, hanem inkább „mélyrepülésben” és közről vegyük szemügyre sokszor bizony nem egykönnyen értelmezhető, s a megszokott sztereotípiákba beépíthető Hamvas-írásokat.

II.

Kezdjük el vizsgálódásunkat és elmélkedésünket a szintén az *arkhai* címszóba sűríthető kisesszék bemutatató taglalásával. Maga a görög *arkhai* szó nagyjából fedi a ‘kezdetek’ magyar szó fogalmát. De beszélhetnénk ‘alap’-ról, ‘ősnyelv’-ről, ‘öskép’-ről, ‘ősformá’-ról, illetve mindenről, ami ‘forrásszerű’. Egyszóval: a jelenségek ősgyökereinek megragadási kísérletéről. Hamvasban tárgyi objektumok, szobrok, épületek, szöttek, agyagedények, ősi halottas-énekek, kőbe vésett jelek indítanak el olyan gondolkodási folyamatokat, amelyek kibonta-

koztatási nehézsége messzemenően újszerű észbeli konstrukciók birodalmába vezet el bennünket. Szinte hihetetlen, hogy a mélylátással összefüggő, analógiás látásmódra épülő intuíció és fantázia milyen egyetemes (és ős-)jelentéseket képes kiolvasztani akár csak egy arasznyi kis agyagépítményből is. Hamvas esszéírói jótulajdonságai közé tartozik többek között az, hogy sohasem marad meg az elemzett dolog belterjességében, hanem azt kitágítva feltárja a benne rejlő egyetemes és szimbolikus vonatkozásokat.

Az esquililinsi Vénusz szobrának hallatlan szépsége azt sugallja, hogy „az ébredés szűzies pillanatá”-ban már „megindult benne az élet ébersége” (ez az utolsó fogalom, amint tudjuk, a hamvasi életmű egyik kulcsszava). Ez a szobor valamiféle felemelő ujjongást, túlsorduló örömet ébreszt a szemlélőben, s létrehozza benne a szép egyenlő nő egyenlő vonzás egyenlő erotika egyenlő felemelő szellemi-érzelmi létmeg/átélést, mivel „zene, szín, virág, épület, költemény csak annyiban szép, amennyiben emlékeztet arra a szerelmi varázusra, ami a nőből áramlik...” A műalkotásnak (az igazinak) „rettenetes súly”-a van: isteni lényegével és mágikus erejével egyszerűen rákényszeríti az embert (itt a nőt, mint lényt), hogy hasonlítson hozzá, azaz önmagában felismerje az isteni lényeket. De ez csak akkor sikerül, ha ugyanakkor az alkotáson minden emberi - itt: anyagi mezítelenségében - csak isteni tisztasággal és intenzitással.

S mi ebben az aktuális? Ez: korcs művészet korcs testű és lelkű embereket hoz létre, magához idomítva őket: „Ha egy város tele van korcs szoborral” - tegyük gyorsan hozzá: korcs épületekkel, korcs színekkel és formákkal, korcs környezeti tényezőkkel, korcs gondolatokkal - „a város lakóinak korcsosodását varázsolja valósággá.”

Az olimpiai Apollón szobráról még alig esik szó az esszé elején, de Hamvas máris kimondja véleményét saját koráról az igazság időtlen *charme*-jával: „Ahol nincs fény, ott a káosz”. Apollón a tündöklő fehérség, a ragyogó fény és a tökéletes alap istene, röviden, görög isten: a fény perzselő sugaraival eléget mindent, ami ártatlanul és szellemtelenül tenyészik, megöli a buja testkultuszt (matriarchatus). Nem megismerést hoz, hanem tudást, de „ez a tudás borzasztó”, mint ahogy még borzasztóbb az igazság. Apollón így „a jeges értelem lángja” is. S itt kibukkan egy másik hamvasi kulcsszó: a távlat. Az apollóni távlat persze nem fizikai távolság, s Hamvas újfent az emberi értelem legmagasabb fennsíkjára lép fel: „Embernek lenni tulajdonképpen annyi, mint nem rendelkezni távlat fölött”, azaz nem birtokában lenni a távlatnak, avagy: az ember mint lény „mindig elvétí azt a helyet, ahonnan biztosan és egészet és egészen láthat”. Elhibázza a mértéket. Így például a szerelemben hol a túlfűtöttség, hol a lehűtöttség dominál.

A harmónia - az, amit annak hiszünk - irtózatossá és széthúzó erők felszíni eufemizációja: amikor az egymást féken tartó elemek (a szobor a zúgó tömeg és az animális marakodás közegéből emelkedik ki) tombolva, reszketve megállnak, ez egyenlő harmónia egyenlő Apollón.

Apollón szentélyének kapuján olvashatjuk a híres feliratot: GNÓTHI SZEAUTON. Hamvas értelmezésében ez nem egyszerű önanalízis, önismeret, amely saját keserű levében forog. Ez nem más, mint eszmélésféle: felismerés, megrázó megnyilatkozás: az élet, amely bennem létezik, felismeri, hogy él. Azaz, a szerző szavaival: „Az önmagára feleszmélő lét. Tudd meg, hogy: vagy. Ez minden, amit tudhatok.” *Az Aphaia-templom* romja ürügyül szolgál arra, hogy kifejtse, miszerint a templomot hordozó táj megszenteltsége révén az itteni *májá*-világ határán van. A lélek itt szívja magába a szellemet, ami egyúttal az igazi megértés aktusa is. Annak megértéséé, hogy az ember (a szellem révén) mérhetetlenül nagyobb dimenziókban oldódik fel a számára fizikailag adotténál. A titokzatos szépség (ezen a helyen pihent meg Aphaia, a szép fiatal nő) „nem más, mint a borzasztó kezdete, amit az ember még el tud viselni”. Aki az emberi létet csak a természetibe akarja beleszorítani, az hamis úton jár: „A természetet

sohasem lehet elválasztani a természetfölöttitől.” Hamvas itt is eléri a maga által megkívánt mértéket: „A szépség ott a legnagyobb, ahol nem is látszik, ahol csak van, a tájban, egy oszlopban, egy dombhajlatban, egy mosolyban”.

E helynek tehát génusza van, s az embert hatalmába keríti a természeti és a természetfölötti origójának a sejtelve: e helyen úgy érzi, hogy megmenekült az ellenséges erők falkája elől. Apollóni pillanat.

Egy arasznyi házikó az archaikus időkből (*A meloszi sejtház*) a tér és a hely, a természet és a geometria közötti különbségtétel felvetését csalja ki a szerzőből. Nyilvánvaló alaptétel, hogy a tér absztrakt, a hely konkrét. Az előbbi univerzális, egzakt, időtől független, az utóbbi időben változó. Így aztán a természetben hely van, a geometriában csak tér. Minden minőségi értékítélet nélkül így ilyen sorokat hozhatunk létre: szellem, geometria (maszkulin), illetve természet, konkrét (feminin). Tovább redukálva a képletet: „Szellem nincs természet nélkül, hím nincs nő nélkül, tér hely nélkül”. A kezdetek kezdetén az embernek csak tere volt, de nem volt helye. Az emberi eszmélkedés folyamán a félelmetes és anonim tér ijesztő felismerése eredményeképpen megszületett a helyre való igény, az ember barlangba búj, házat épített: a ház már helyé vált tér, individuális védelmező aurával. A fizikai és az anonim térből érkező rettegések ellen. Hamvas itt sem állja meg, hogy ne aktualizáljon, mondván, hogy a modern világban sok a természet, kevés a szellemi, sok a hely, kevés a tér (természetesen itt a szellemi terek dimenzióiról van szó). Így a tér felől lehet haladni a hely felé (lakóház, intimitás, belsőség, melegség...) és hely felől a tér felé (templom, tőzsde, bank, parlament...). A két ellentétes póluson: a hajókajüt és a templom.

A templom az időtlenbe és a múlhatatlanban emeli a lelket. De erről majd a későbbiekben is.

Hamvas az *Inka kövek*ben a kőnek, mint természeti képződménynek a zseniális jellemzése után a legszürkébb és leghalottabb kőből, a trachitból épült város, Machu-Pichu értelmezését tűzi maga elé feladatul. Mi is ez az egész: „eszélős szürkesség, monomániákusan közömbös súly, szenvedélytelen tömegszerűség, mozdulatlan önmagában fekvés, amin nem fog az idő.” Ez a szomorú és fölöttébb lehangoló alapképlet Hamvast arra készíti, hogy belőle emberi képletet állítson fel, s mintegy a múlttól tartson tükröt jelenének (ne feledjük el, hogy a harmincas évek végén, negyvenes évek elején vagyunk). Az általa trachit-államnak nevezett képződménynek ugyanis egyetlen célja volt, amellet, hogy a démonvilág közvetlen közelében élt (rossz metafizikai irány!), történetesen az, hogy saját személye felett senki sem rendelkezhetett, az élet minden mozzanata szabályozókba volt sűrítve. A trachit-ember ezért végsőkig magányos és lehatárolt volt: élete tökéletes egyhangúságban és halálos szürkességben telt el. Az inka, aki ezen egész trachit-világ fölött áll, volt a legszörnyűbben magányos. Az inka nem lehetett vallásos, neki tudnia kellett a trachit-élet valóságát, s ahogy Hamvas mondja: „el kell veszíteni vallásosságát annak, aki rájön az emberélet megváltoztathatatlan szürkességére...”

A perui vázák messzeágazó asszociatív gondolatokat csíráztat ki. Hamvasnál az ősvilágok bemutatása elsősorban módszertani tükörként szolgál: ez a tükör a modern embert és világát igencsak torzan mutatja. A régi ember mérhetetlenül közelebb állt a valósághoz magához, mint a mai. Más szóval: a mai valóság másodlagos, az ősi ember valósága primér: többet kapott, de többet is adott. Művészete csak súlyos életfeladatok végzése közepette létezhetett. Az ember az idők folyamán kilépett a természet őstudatából, s az első edény elkészítése tulajdonképpen már ennek a kilépésnek az eredménye. Az eszközök felszabadították az embert, de rabságának eszközei is lettek. Hamvas eléggé szomorú láncreakcióként látja a modern, természetből kiemelkedő ember tragédiáját (de itt egy pillanatra sem gondoljunk arra, hogy olyannyira naiv, hogy azt javasolná, mint Rousseau: Vissza a természetbe!) eszköz,

újabb eszköz, mindig újfajta készülődés, a készülődés bekebelezi magát az életet, a valóság mindig csak elérendő jellegű lesz...

Kevés helyen olvashatunk mélyebb elemzést az ember férfi és női jellege különbözősége mélyszerkezetéről, mint az *Indián szöttek*ben. Mindenféle értéktétel nélkül az alábbiakat állapíthatjuk meg. A szellemet megtestesítő férfi (természetesen nem minden egyes férfi!) prométheuszi módon, vagy talapzaton áll a létben: a maradandó, az állhatatos, az örök felé törekszik, az istenné való válás óhaja úzi, kialakítja a vallást, az államszervezetet, a filozófiát. A nő ezzel szemben a vegetatív valóságba van elsődlegesen beleszöve, a földközelségbe, az anyagvilágba. A férfi transzcendens (a nő számára steril) távlatokat konstruál, a nő a nyüzsgő, termékeny, áradó, egyre feltörő forrásvízü életbe ereszti gyökereit. Amikor a nőt állítjuk magunk elé, megborzongunk az életközelségből fakadó gazdagságtól, de ugyanakkor végtelen szomorúság is hatalmába keríthet bennünket ezen bőség kérészetűségét felmérve: „a megsemmisülés határtalan melankóliája” itatja át ezt a fájdalmat. Hamvas szinte költői magasságokba emeli ezt a gondolatmenetet: „a nő az, aki az elmúlást jelenti. A nő egész virágszerűsége, tiszta életszerűsége, illanó léte, pillanathoz, helyhez, egyszerű alakhoz kötöttsége, amiben sem heroikus kitörés, a lét határán való áttörés nincsen, semmi istennéválás-ösztön, semmi halhatatlanság-vágy. Ezért a nő díszvágya, ezért tartja fontosnak a ruhákat, ékszert, cífraságot, ezért helyez súlyt mindarra, ami elmúlik, önmagát, legmélyebb lényét látja ebben az elmúlásban...” S ha már itt tartunk, engedtessek meg még egy rövid idézet: „Az egész testi virágzás borzasztóan semmis, rövid felvillanás, amely mögött értelmetlen sötétség tárul fel, amelybe a lény belezuhan.”

Tragikusan gyönyörű szavak ezek.

Ezért a vonzódás a fonálhoz (szövés, horgolás), mely így marad fenn, akar fennmaradni a nő az életfonál halhatatlanságában: itt nincs megsemmisülés, meghalás. Szemben a férfi transzcendens feltámadás-vágyával, ez a másikfajta transzcendens irányultság: időt teremteni az időnek - örökből az öröknek.

Az Amazonas-menti indián halottasának hat és fél ütem csupán, de belőle olyan öserő csap ki, amelyet a modern, kultúrált lény már aligha tud elviselni (*A halottasának*). Nem más ez, mint „kozmoszban monumentális tagolatlan bömbölés” „az elemi és ellenállhatatlan felfakadása a halálra való rádöbbenés rettenetes pillanatában.”

Hamvas *Az észak-amerikai petroglifákban* felveti azt a gondolatot, hogy egyetlen dolog van, ami a természetből nem érthető, s ez pedig a művészet. A nagy és alig megválaszolható kérdés itt: vajon melyik volt az a legősibb jel, amelyet az ember csak úgy felkarcolt valahová - talán épp egy sziklafalra vagy homokszigetre -, s amelyből később a *Parthenon* keletkezett. Talán az őt mindenfelől körülvevő űrt akarta betölteni valamilyen jellel. Itt már nem csupán az ösztön dolgozik, de nem is az emberben lévő transzcendens irányultság. Sem az állatok, sem az istenek nem hoznak létre művészetet ebben az értelemben. Éppen ezért megrendítő élmény a kőbe vésett vonalakat szemlélni.

A Stonehenge, a szikla eksztázisa visszatér a kő-témára. A kő végtelenül szenved a súlytól, a tehetetlenségtől, a gravitáció iszonyú szorításától: a súly martaléka lett, ahogy az ember, aki agyonsanyargatás áldozata. A felállított kőoszlop ezért fejez ki valamiféle diadalmamort, s ha az oszlop tetején másik kő lebeg, ez már a kőeksztázis: megszabadulás az anyagiságtól, s a szabadon való felszállást cserébe kapni. A kő felemelkedik a levegőbe, az anyag átszellemül; az anyagot átlényegítve magához szívja az isteni dimenzió: ez a templom. Az ember csak itt érezheti és mérheti fel önmagát, emberségét...

A kisesszében - ezekben is - tetten érhetünk egy nagyon fontos jelenséget. Hamvas valahol azt mondja, hogy számára a legnagyobb isteni adomány az a képessége, hogy az igazat tisztán

és élesen meg tudja különböztetni a hamistól, a lényeket a lényegteltentől. Valóban így igaz, s ezért lesz bármelyik Hamvas-mű revelatív értékű az igazságkereső ember számára. A *willendorfi Vénusz* is szép példája ennek. Itt is eljut olyan megállapításokhoz, amelyek magát az emberi létet jellemzik, és valami rendkívüli, sokszor szédítő mélységet fednek fel. Ilyen az alábbi gondolat is: „Ha az ember a humánus szintjéről lebukik, sohasem válik állattá, hanem démonivá...” s maga az emberi szellem is démonivá lesz a korrupció következtében. S a sötét életrontás bőszült tudatossága, ahogy maga Hamvas mondja, odáig vezet, hogy a démon nem annyi, mint tönkretenni, hanem annyi, mint a tönkrement kínján örvendezni (lásd majd az *Óda a XX. századhoz*-ban az SS jellemzését).

Ennyit dióhéjban a kisesszékről.

III.

A kötetben szereplő második Hamvas-mű a *Májá* (1946). Hogy a szerző miért a második világháború befejezését követő évben hozta tető alá ezt a művét, amely az egyik legnehezebb ezoterikus, illetve filozófiai problémával foglalkozik, valószínűleg érthetővé válik a következőkben.

Az alapelv, amelyből ki kell indulnunk, a következő: „Minden, ami külsőnek látszik, a nem éber lény varázslata.” Azaz, ha ezt így fogalmazzuk meg, hogy semmi sem valóságos a látható szférájában, akkor ez rendkívül visszás helyzetbe hozza még a mélyen gondolkodó elmét is: egyrésztől hisz, másrésztől elbizonytalanodik.

Ha azonban elfogadjuk a tételt, még szorongatottabb helyzetbe kerülünk: ha ebben a világban semmi sem az, aminek lenni látszik, akkor mi az, ami nem varázslat, mi az egyáltalán, ami van, mi az éber lény számára az adekvát létező, egyáltalán: mi a valóság? Hamvas szerint, aki kitér a válaszáadás elől, elveszíti személyiségét, illetve el sem jut soha a személyiség állapotába, megmarad individuumnak. Süppedékes talajon állunk tehát: mind a gondolkodás, mind a nem-gondolkodás veszélyes.

Anyag-anya: a varázslat mindnyájunk anyja, aki táplál bennünket. De a *májá* a/z (látható) épület, s van emögött valami mélyebb, valami fundamentálisabb, amelyet nevezhetünk szanszkrit szóval *atmannak*, vagy *Én Szofnak* (Kabbala) vagy Ungrundnak (erről még a továbbiakban is). Középkorban: *essentia* (fundamentum) és *existentia, substantia* (a minden létező a láthatóság fokán). A jobb megértés kedvéért: *existentia* (= ex-ire, azaz ‘kimenetel’, ‘a fundamentumból való kimenés, kiemelkedés’).

Nomármost, ha nem akadtunk el, akkor ebből az következik, hogy minden látszat (látszati valóság objektivizációja) alapjában van az Egy fundamentuma, a kettő között nem a harmadik, hanem az első: a helyes (nem dialektikus) gondolkodás tehát háromság jellegű, azaz *trinitárius*: A fundamentumra felépített alapvető kettős feszültség (dialektika) jele és jelképe, a háromszög kifejezése: a kereszt. A kettősség (*Májá-Brahman, prakriti-purusa, phüszisz-nousz*, férfi-nő, világosság-sötétség, és így tovább) látszat, a valóság viszont Egy. A teljes lét tehát egy függőleges és egy vízszintes, egymást keresztező vonallal ábrázolható. Némileg költőien kifejezve a Hamvas által használt terminológia alapján: „az egymástól való függés” (tehát nem dialektikus kettéválás és elkülönülés) „feszültségben égő két gyújtópont találkozása és násza a megnevezhetetlen fundamentumán” lesz az *androgün* egység (a kereszt metszéspontja, ahová Krisztus is fel van feszítve). A férfias teremtés a merőlegesen és felülről „villámszerűen” lecsapó vertikális szár, a horizontális pedig a befogadó női megtermékenyülés kifejezője.

A valósághoz való közvetlen viszony az idők folyamán megzavarodott (bábeli nyelvzavar), s ma már csak devalvált értékű szóhalmazokkal lehet némileg megközelíteni. Hamvas javasolja az *ey* fogalmát (amely valójában nem létezik), amely az elveszett centrumot helyettesítheti. Az *ey*hez viszonyítva lenne lehetséges újra felépíteni a hidat a szakadék fölött, amely a látható és láthatatlan világ között keletkezett. Az *ey* mélyebb magyarázatába most nincs mód bocsátkoznunk.

Nos, 1946-ban - a világegés után - Hamvas úgy véli, hogy „látható világ visszaszívása megkezdődött, s a fátyol darabokra szakadt”. Hogy ez mit jelent prózában? Egyszerűen ennyit: az ember kezd ráeszmélni, hogy világa hamis látszat, a szellem ezt a hamis látszatlátszát „visszaszívja”, azaz az emberi lény éberré válik, felébred eddigi világa mákonyos álmából. (Az elmúlt ötven év folyamán azonban kevés jel mutat arra, hogy a legszörnyűbb katasztrófák némiképp is befolyásolták volna a májá-világ fenntartóinak elméjét - tegyük hozzá mindehhez fájdalmas nosztalgiával.)

Hamvas szerint az emberi tudat a teremtés másodlagos és kísérő jelensége, és szerepe az, hogy a lény saját mértékére, saját skáláin, az élet magasabb lehetőségeit kibontsa. Az *ey* minden lény ős himnő, *androgün* magja, ez a személy, szemben az individuummal, aki még az álvilág, a *májá*-világ képződménye. Erről még később. Most folytassuk Hamvassal. A személy *egoitás* (az egoizmus az individuumra jellemző!), azaz öntörvényű lény, akit a testre szabott *ey*-mérték vezérel. Az egyetemes törvény alatti élés ennyit tesz: „mindnyájan öntörvényű egoítások vagyunk, ismétелhetetlen és összehasonlíthatatlan egyszeri személyek, vagyis ének, más szóval: világok”.

Ezt leírni 1946-ban eléggé kockázatos volt. S azt is, hogy „tökéletesen egyformák és azonosak vagyunk abban, hogy mindnyájan egymástól minden pontban különbözünk”. Ezek szerint az *ey* magja nem egyszer s mindenkorra megszabott képlet, hanem valamiféle világteremtő akarat hatalmi feszültsége (Hamvas itt erősen azonosul Nietzsche gondolatával).

De ezen a ponton a legsürgetőbben merül fel az eddigiek alapján a nyugtalanító kérdés: vajon a személy feltörhetetlen pecséttel lezárt kozmosz-e? Mit felelhetünk erre? Azt, hogy a világ nem hely, hanem állapot. Ugyanígy állapot az én is - a személyiség -, s ez az állapot nem más, mint a te felé való hangoltság „radikális nyíltsága”, Hamvas saját szavaival élve. Paradox módon - mivel könnyen annak tűnhet - az én nem más, mint önmagán kívül való lét, azaz *eksztaszisz*, *enthusziaszmosz*. Kilépés az individuális, önző egoizmusból: „Aki nem kapcsolódik, az nincs”, „aki önmagát lezárja és magára marad, az a kihalt tér, a sivatag, *homme désertique* [...] jaj annak, aki magában sivatagot rejteget!”

A speciális *ey*-képletekre szerkesztődött - elnézést ezekért a hideg szavakért - zárt egoítás-világok (kozmoszok) mind a háromszázhatvan foka nyílt befogadásra és kiáramlásra kész kell hogy legyen (a kereszt vertikális és horizontális szárának metszéspontja körül négyszer kilencven fokos szöget képzelhetünk el).

A szubjektum valódi jelentése alávetés, szolgálat, alárendeltség, függés (*sub-iatio*). Így tehát ezt a sort kapjuk: alávetés-függés-önfeláldozás-szolgálat -, *enthuszioszmosz-eksztaszisz*, azaz én-mámor és világ-mámor átélési lehetősége (önkívület, azaz *enthusziaszmosz*, azaz te-mámor). A hím tengelyen a rossz *egoitás* a fennhéjzásba (Lucifer), a nőtengelyen az elaljasodásba (Éva, kígyó) vezet. A fentebb elmondottak alapján így kimondhatók a *jó egoitás* jellemzői: „A hím-tengely elnyeri ősalakját, a szellem fenségét; nő-tengely az alázatot. A fenség és az alázat az egoitás ősképe, a megvalósult és teljes szubjektum.” A jó egoitás ezek alapján a *religiozitással*, a rossz az *irreligiozitással* függ össze: „Minden lényt Istenhez való megismételhetetlen egyszeri viszony határoz meg.”

Így most már érthető, hogy a Hermész Triszmegisztosz-i *théleszma* nem más, mint az összes ellentétek gyűjtőpontja, a szeretetben való felolvadás: „Ebben az entusziasmus-ban valósul meg a nagy közösség, az emberek, a fajok, a népek, a vallások *rossz egoitásán túl a létező lények* teljes közössége: az emberiség, s ezen túl a közösség az állatokkal, a rovarokkal, a halakkal, a madarakkal (Kiemeléssel - D. O.).

A krisztusi kereszt felvétele így a *jó egoitás* ösvényére való lépés jelképe. Már utaltunk az előzőekben Hamvasnak a tradicionalitás megváltó erejében való hitére a második világháborút követően. Úgy érzi, hogy a *májá*-világ útjának végére ért, s hogy „megnyílt az út a fundamentum felé”. Iszonyatos az a tudat, hogy „a modern ember nem találja a mértéket a teleszkópikus távlati-közösségi élet és a mikroszkópikus távlatú egyéni élet között sem”. A mérték a *sacra materia*, a mértékvesztés a *materia diabolica*, a *májá* fennhéjázása és elaljasodása. Szerencsétlen így maga az emberi sors: félig a külső világba felejtve, félig a belsőbe ragadva, anélkül, hogy a mértéket tudnám.

A centrumtalanság kínzó hiányát az emberi létben csak a férfi és a nő hiánytalan és hézagmentes egybeolvadása közömbösítheti. A centrumérzetet „a lét egyetlen entusziasmusza, a maradéktalan egyesülés” hozhatja létre. Így válhat csak éberré az ember, s csak így változtathatja meg a perverzításokban és az animális béklyókban tengődő *májá*-világot (erősz-szexus-nemiség-szerelem-teremtés)...

IV.

Merem állítani, hogy nincs olyan Hamvas-mű, amely ne járulna hozzá olvasója személyiségének felépítéséhez. A *Regényelméleti fragmentum* (1948) szintén erősen kitágítja szellemi horizontunkat és lényeglátásra sarkall bennünket. Hamvas szerint minden nagy alkotónak az a célja, hogy valamiféleképpen visszaállítsa az ember úgynevezett normálhelyzetét, amelyről az előzőekben már ejtettünk szót. Az európai lélekromlást - részletekbe nem bocsátkozhatunk - Hamvas szerint Richelieu, francia bíboros idézte elő, aki egy, az előző korokhoz viszonyítva új realitás alapjait rakta le, az elaljasult elvetemültség, szívtelenség, hideg számítás, szövevényes hazugság, svindli, szervezett besúgás miazmás világának realitását. S mihelyt az elaljasult hatalom már nem tud, nem akar önmagával szembenézni, a tükörtartót, a művészt elkezd pusztítani... Azonban az emberi élet igazi valósága korántsem azonos ezzel a Richelieu-féle új realitással. Természetesen csak a legnagyobbak voltak olyan bátrak, hogy kételkedni merjenek az új realitásban. Az új realitás a mindenkori Nagyinkvizítoré, az igazi valóság nosztalgiaja pedig azoké, akik szembeszállnak vele. Persze az is igaz, hogy ezen utóbbi, úgynevezett szélmalom-valóság sem az igazi, „de az igazi valósághoz mérhetetlenül közelebb áll, mint Richelieu valósága...” A világválság akkor veszi kezdetét, amikor a tudomány is magáévá tette ezt az álvalóságot. Európa története itt kettévál a Nagyinkvizitor realitására és a szélmalom-valóságra, s elkezdődik „a soha el nem képzelt kínok és bestialítások parádés története egészen az atombombáig”. Minden gondolkodó ember tehát félig itt, félig ott él (Don Quijote, Shakespeare, Pascal...). Dupla sorsunk van: egy macbethi és egy hamleti.

Az európai értelmiség - de a nem értelmiség jó része is - „már régóta [...] nem a történetben, hanem a regényben élünk - létezésünk súlypontja ide tolódott át...” - mondja Hamvas. Van egy hivatalos (nyilvános) és egy privát (illegális) létünk. 1946-ban úgy érzi, hogy a hatalom mindent megtesz annak érdekében, semmilyen eszköztől sem riadva vissza, hogy likvidálhassa a szélmalom-valóságot, vagy - tegyük hozzá - engedi, hogy az ember elveszen a saját maga önvédelmére létrehozott szélmalom-világ szubjektivizált és alig kontrollálható labirintusában, amely elsősorban a polgári demokráciákra jellemző.

Nos, most már ki lehet mondani ezen gondolati fonál alapján: a hatalomnak nem személyekre - akik üdvtörténetre törekszenek -, hanem individuumokra van szüksége, akik belemennek a Richelieu-féle realitás játékszabályaiba... A mindenkori Nagyinkvizítor ideált alakít ki (világnézetet), s arra kötelezi az embert tűzzel-vassal, hogy magát a közösségnek, azaz a Nagyinkvizítornak feláldozza. Így már megértjük, hogy miért fekete bárány a személyiség: „A személyiség ebből a szempontból nem egyéb, mint olyan létezési forma, amely az igazságnak az emberi világban való jelenlétét lehetővé teszi azután is, hogy az igazság az emberi közösségből eltűnt”. Don Quijote tehát nem Sancho Panzával áll ellentétben, hanem a Nagyinkvizítorral... Az individuumnak (becsvágy, érdek, boldogulás) sorsa van, a személyiségnek szubjektuma (emlékezzünk a harmadik részben mondottakra), illetve üdvtörténete. Rémületes viszont azt is elgondolnunk, hogy a Nagyinkvizítor is Messiás-tudata van. De a Nagyinkvizítor nem élte át az önismerés *konfesszionális* stádiumát (a leplezetlen önfeltárását, amely már Szent Ágostonnal elkezdődik) és az ebből fakadó katharizist. Így tehát a megváltást az emberek akarata ellenére is végre akarja hajtani parancsszóval és inkvizícióval (itt nehogy csak egyházi értelmezésben lássuk a Nagyinkvizítort!).

Majdnem fél évszázaddal ezelőtt Hamvas úgy véli - nem jogtalanul, sőt zseniális felismerés alapján -, hogy „Európa számára az élet értelmét kizárólagosan a regény teremti (tényleges regény, regényesített történelem, regényesített pszichológia, biológia, filozófia)”.

Tévhit sokféle lehet. Az egyik ilyen, hogy az individuum összeegyeztethető a kollektívummal, s létrejöhet az utópia. Amint már eddig is láttuk, ez a felfogás Hamvas szerint végzetes félreértés, és végzetesen rossz irány. Szerinte „az individualizmus azon a lehetőségen nyugszik, hogy az egyén önmagát a kollektívumból kivonhatja, és a maga számára külön üdv lehetőségét biztosítja úgy, hogy a többit a csávéban hagyja”.

Mindebből adódik a versengés, az önkényeskedés, az erőszak, *horribile dictu*: a kizsákmányolás.

A *konfesszionális* tudat tehát fölébe kerül a hamis individuum-kollektívum képletnek, de ugyanakkor ledönti trónjáról a fetisizált mindenkori Nagyinkvizítort is; fő kifejezési formája a regény, ahol a súly mindig a személyre és a szabadságra esik, „és a tulajdonképpeni mű (magnum opus) az emberi üdv. A mű ennek az üdvnek a története [...]”. A regény története Európában az ember üdvtörténete.”.

Habár Hamvas tudja, hogy az ember „a legnagyobb rongáltság irányába fejlődik”, nem adja fel üdvtörténeti optimizmusát: „Az erőszak az egész vonalon megbukott. Mindenki tudja, hogy az inkvizítor, a hatalmi ösztön, a terror-étosz, vagyis a rémállam rendje tarthatatlan. Az üdvtörténetben itt állunk. Egy lépéssel sem tovább.”

V.

A kötetbe gyűjtött írások utolsó darabja a rendkívül szellemes *Óda a XX. századhoz* (1945).

Démokritosz szerint a kísérteteket csak akkor tudjuk elviselni, ha kinevetjük őket. Hamvas a *Regényelméleti fragmentum*ban mondja azt, hogy „a humor az egyetlen sav, amely a realitást oldja”. A humor így válik a személy, de egyúttal a szabadság ismertetőjelévé, mivel az egyetlen eszköze annak a bizonyosságnak, hogy a kezdemény az ember kezében van. Távlát és függetlenség... „A humor par excellence regényvívmány, s az üdvtörténet betörése.”

A huszadik századnak megvannak a sajátos, testre szabott, élő kísértetei, és ezeket teljes halál nagyságukban látni és felismerni kell. De a felismerés súlya alatt nem összeroppanni, hanem a fehér humor gyógyító erejével savba mártani őket, és fetisizált hatalmukat közömbösíteni, leleplezni...

Az első számú, s egyben a legforróbb kísértet leple mögött az áll, hogy a huszadik század emberét mindenáron érdekházasságra akarják kényszeríteni az Eszménnyel, „e pállott aggszűzzel”, azazhogy: bele akarják kényszeríteni a fentebb már taglalt Richelieu-féle realitásba, álvalóságba. Ugyanakkor az emberek szerelmi házasságban akarnak lenni Élet önagyságával, de hamarosan itt is jön a kiábrándulás: kiúttalan vergődés a végeredmény. Egy újabb kísértet a *nagy Neurotikus*, aki a fehér humor gyógyító hatását nem ismerve feszegeti a létezés határait, de végül szegényházban vagy elmegyógyintézetben végzi. A profétikus *desperados* és a hülye mártír keveréke, azaz futóbolond, mivel semmi érzéke „a magasrendűen immorális élet bizantínus komplikáltsága” - (Richelieu-szindróma) - „iránt”.

A skandalum ott kezdődik, hogy már a nők sem képesek „az Eszménybe hülyülteket visszatéríteni Élet nagyságához, a szenvedélyes életszerelemhez. Tehát a nő már nem képes eltéríteni a férfit az örülségeitől, egyszóval: az eszmeprostitúciótól. De az is tragikus, ha a közönséges halandó az „élethölgy csábításait” akarja kipróbálni, mivel az eredmény: aberrációk sorozata, a perverziókba való belesüppedés. Hamvas megfogalmazásában: „Az ember ide-oda inog a hasznos-korrekt-legális-gazdag eszmei érdekházasság és a veszélyes-törvénytelen-bűnös-szegény szerelmi életházasság között.”. Gondoljunk csak ebbe bele teljes mélységében!

Az *absztrakt erőszak* (hegelizmus) és a *mafla zsenialitás* (neurotikusok) a következő igencsak élő kísértet. Természetesen a kis neurotikus maflák képtelenek megdönteni a roppant technikai felkészültséggel rendelkező absztrakt gonosztevőt. A hegeliánus absztrakt idiotész (saját örülségébe behülyült), aki kollektivistának is mondja magát, azt gondolja, hogy akkor lesz egyetemes rend a világon, ha minden ember az ő örületét fogja vallani, tehát ugyanarra a receptre örült. A neurotikus viszont az az örült, „aki azt követeli, hogy mindenki saját örülségével legyen boldog, vagy ami ugyanaz, boldogtalan. Tévedésből individualistának hívja magát, abban a hiszemben, hogy az az individualista, aki a saját szakállára örült.”. Így aztán a neurotikusnak a humora fekete, mivel mindenáron ki akarja üzni az emberekből a kísérteteket.

Hamvas, élve a fehér humor adta epével, kifejti a továbbiakban, hogy századunk iszonyatos és évezredek minden borzalmát magába sűrítő szörnyűségei után már szinte kíváncsi az ember arra, hogy még milyen szuperborzalmak következhetnek. De a jókedélyt ez sem tudja megrontani. Az egyetlen remény az, hogy az emberben szunnyadó végtelen ellenerőket fognak kifejleszteni. Talán ezért - fehér humor újfent - érdemes ebben a században élni. Egy másik kísértet ebben a században a halálfélelem tudatos fokozása: az ember halál elleni lázadásának az eredménye ez. Épp e permanens rettegés miatt veszi körül magát a modern ember iszonyú nagy „zaj”-jal, hogy halálfélelmét eufemizálni legyen képes. Irtózik a „csend”-től, amely személyiséggé formálhatná. Hamvas javaslata (fehér humor) mindennek orvoslására: „*Mourez en silence*”, azaz: minden külsődleges hűhó nélkül eltávozni az életből...

Jézus igazi halálraítélője a zsidó főméltóság, *Channan*, a háttérben maradó omnipotens szürke eminenciás volt tulajdonképpen, a vegyileg tiszta bectelenség, aljasság, árulás, kegyetlenség megtestesítője („Ő a gonosztevők gonosztevője, remekül öltözve, gálánsan és illatosan...”). Rejtett világhatalmi mechanizmus inkarnációja, amely elpusztítja a szélmalom-valóság képviselőit, a megvilágosodottakat...

Egy másik tapintható kísértet a *plankton*, Channan ellenpólusa. A realitás nem más, mint Channan és a plankton, azaz a diktátor és a tömeg. De maga az egyes ember lehet Channan is és plankton is. A veszély abban rejlik, ha felébred a kívánság a meg nem engedett hatalomra. „A rongyos, ha befolyáshoz jut, első dolga szönyeges előszobát berendezni. Ha a jóhiszemű hatalomra tesz szert és jóhiszeműségét meg akarja tartani, elveszett [...], mert Channan

szimata finom, s aki csal, aki titokban még becsületet rejteget, azt kiveti olyan hűvös, illatos hercegi szívtelen mosolytalansággal, amelyre csak ő képes.”.

Egy másik kísértet a *Qualmikiánus* (játékos szó), az ateista pseudo-religiózus magatartás, azaz, hogy a világ egy - az egy világ pusztán anyagi - mindnyájan kimondottan csak az anyagi világ törvényei alatt élünk - szabadság, lélek nincs - Isten a papok találmánya... Vagy: világnézetre épülő gnosztikus ismeretelmélet - absztrakt logika és a tömegekre erőszakolt puritán morál - egyéni tudat, ha van is, minek - történeti tudat létezik csupán...

A politikai haláltánc akkor kezdődik, amikor egy bizonyos kisebb közösség agresszív módon rá akarja magát a többi közösségre erőszakolni, s meg akarja állítani az idő kerekét, s ekkor jön a következő kísértet, a *publik*, Hamvas szavával élve. Publik az, aki állandóan abban a hiedelemben él, hogy a sors arra rendelte, hogy elvezesse a népet Kánaánba, s abban, hogy állandóan mindenki őt nézi, s őt akarja hallgatni. Manapság (1945) a publik elvontan, világnézet alakjában uralkodik, amelynek belső és láthatatlan strukturális mozgatóereje a világhatalmi igény. Hamvas így mondja: „Aki az óceánt leszűkíti, cellába zárja magát, s ezt a cellát hívják világnézetnek.”. Erről ennyit.

Az Óda legmeggrázóbb fejezete *A legszomorúbb ember*. Az SS-típusú élőlényről van szó, „a világnézet gonosztevőjé”-ről, a *par excellence publik*ről. A világnézettel beoltott SS (nem okvetlenül szükséges csak német szférában gondolkodni) levetkőzi összes gátlásait, és minden erkölcsi felelősség alól felmentettnek érzi magát. Főfoglalkozása a más világnézetűek szenvedésében való szadista gyönyörködés. Helyzete azonban reménytelen, mivel minden hidat lerombolt maga mögött, s végül rádöbben, hogy egy kapitális blöff áldozata lett maga is...

A fürge huncut - egy újabb kísértet - a korszak igazi szintetikus embere. Őstípusa Bertrand Barrière, aki XVI. Lajostól Napóleonig mindenkit kiszolgált, s így esküjét összesen huszonhatszor szegte meg: az elképzelhető minden aljasság konglomerátuma.

Hamvas éles szemmel veszi észre, hogy a pszichoanalízis arra játszik rá, hogy az ember felszabaduljon a gátlásai alól. Ez viszont a teljes gátlástalanságba torkollik. Így amíg a hegelizmus kifejlesztette Channant, a planktont, a qualmikiánust, a fürge huncutot és az SS-t, azalatt a nagy neurotikus létrehozta a pszichoanalízist, s így lassacskán sikerült a zseniális maflából felfokozott aktivitású idiótát csinálni... Ezen kívül a nagy neurotikus permanensen mű-pánikban él: a nagy műveket sorozatban hozza létre, folyton lohol, mindig iszonyúan fontos dolga van, azaz szintiszta epigon és szintiszta pseudoegzisztencia. Nyolcvan évig egzisztál, de igazából egy pillanatig sem él: a felfokozott irodalmizáltságból egy pillanatra sem tud megszabadulni, elnyeli a sorsa.

Mindezt, amit eddig taglaltunk, eszevesztettség nélkül csak a fehér humor léghajó-kosarából lehet szemlélni. Ugyanezzel a fehér humorral lehet csak elviselni azt a tudatot, hogy még mindig és örökké hátravan a legszörnyűsegebb, ahogy Hamvas mondja, a *Skarlát Bestia*, a hét gonoszból (kapzsiság, aljasság, alacsonyrendűség, irigység, árulás, erőszak, züllés - ennek eredménye volt a második nagy világégés a 20. század közepe táján) összeálló Antikrisztus érája. Tényleg rémséges arra gondolni, hogy „rögtön a háború után az emberiség igen tekintélyes része abból a meggyőződésből indult ki, hogy azért maradt itt, mert a többieknek különb volt...”.

Mit mondhatunk hát minderre? Talán ennyit csak: az igazi ember - az új tudatú ember már létezik, s nevetni tud a kísérteteken - köszönetet mond az iszonyatért, amely révén feljutott a legmagasabb szellemi kilátótoronyba. Az eddigi pseudovilág teljes leleplezésének utolsó láncszeméhez akkor jutunk el, amikor be merjük vallani, hogy nem vagyunk annyira ostobák, hogy a végletekig az orrunknál fogva lehessen bennünket vezetni.

A világot teljes egészében, ahogy van, csak egyetlen szellemi alkotás tudja elfogadni, s emellett bármiféle erőszak alkalmazásának igénye nélkül mégis hatalmas távlatokat nyitni az új ember számára: ez az Evangélium, amely „nem egyéb, mint tündöklő fehér humor. Jézus e humor mestere...”

Egyetlen járható út, irányultság a kereszténység lehet, amelyben nincs jelen az ideológiai erőszak, a világnak erőszakkal való jó útra térítése. Hamvas szerint a kereszténység mint olyan, több, mint vallás: „eredeti értelmében van valami, ami az ember és a létezés egészét számunkra megnyitja, és lehetővé teszi, hogy többé ne világnézeteket, vallásokat, meggyőződéseket, vagyis létezés-fragmentumokat éljünk, hanem ténylegesen a reális egész életet...”

VI.

A Hamvas-életmű jelen kötete ismertetésének végére értünk. Terjedelmi okokból sok lényeges kérdés ismertetésétől el kellett tekintenünk.

Hamvas szerint derűs életszemléletet kell az embernek kialakítania, s amely mások számára is útmutató lehet, mivel világnézet (zárt eszmerendszer) erőltetése minden esetben igencsak veszélyes. A történelem nemegyszer igazolta ezt a tételt. Az embernek a reálisan adott életidejében kell megértenie lehetőségeit, hogy azokat birtokba is tudja venni, s csak a derűs életszemlélet adhatja meg az embernek az egész érzését.

Hamvas Bélát idézve szeretném zárni soraimat: „Mindaz a hülye, komisz, aljas, piszkos borzalom, ami századunkban oly virulens, életünk alapvető szépségét és jóságát még csak meg se tudja érinteni, sőt azt halhatatlan módon felerősíti és feltüzeli...”

Reménykedjünk...

Az emberi lét értelme vagy értelmetlensége

Hamvas Béla egy Földényi-esszé tükrében

I.

Bevezetésképpen előre kell bocsátanom, hogy mind Hamvas Béla, mind Földényi F. László általam ismert műveit mindig is elmélyült érdeklődéssel olvastam és tanulmányoztam. Mindkét szerző érinti azokat a szellemi területeket, amelyek iránt mindig is figyelmet tanúsítottam. A két szerző egymásra való vonatkozathatóságát, egymáshoz való kapcsolatát, kapcsolódását eladdig nem ismertem, amíg Földényi Hamvas esszéje kezembe nem akadt. Az esszét Földényi 1988-ban írta, s *A túlsó parton* című esszé-kötetben jelent meg Pécsen 1990-ben a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadónál. A hamvasi művekből fakadó érdeklődéssel vettem kézbe a sajátosan egyéni zamatú esszét, amely elsősorban a szerző szubjektív érzéskomplexumát van hivatva sugallni, kihámozván a Hamvastól olvasott művekből mindazokat a gondolati vonulatokat, amelyek egyrészt eltérnek Földényi eszmei irányultságától, másrészt pedig kifejezik az esszéíró értékelő mozzanatait. Az értékelő mozzanatok inkább lírai jellegűek, az elutasító gesztusok racionális fölényét a Földényi-féle létmagyarázat szubjektív dominancia-tudata nyújtja. Földényi tehát olyan „sebezhető” pontokat keres a saját magával egyenrangúnak érzett féllel szemben, amelyekbe úgy tud bírálóan beleakaszkodni, hogy ugyanakkor nem fogja ki a szelet a nagyra becsült „ellenfél” vitorláiból. Lovagias eljárás.

Ahhoz, hogy Földényi szellemi irányultságát meg tudjuk ítélni, ismernünk kell legalább a fent említett esszégyűjteményt, illetve a Lánchíd Kiadónál 1990-ben megjelent kötetét, *A medúza pillantását*. Ezen utóbbit valóban kapitális műnek nevezhetjük a nagyesszé műfajában. Tartalmazza a szerző fentebb említett irányultságának leglényegét, s amelynek aztán megint csak a lényege a leplezetlen szembesülés a léttel, amikor is az ember mindenféle életillúziótól megszabadulva, „önmagától elpártolva a lét oldalára áll, a határtalanságból néz vissza önnön határok közé kényszerített énjére”. Ezt a legvégső és már tovább nem bontható pillanatot („a semmi ágán ül szívem”) nevezhetjük el a szerzővel együtt „a megsemmisítő beteljesedés misztériumá”-nak.

Ezzel a néhány kiragadott, de számunkra igencsak lényeges gondolattal természetesen éppen hogy csak sejtetni voltunk képesek azt az egzisztenciális mélységet, amelyet a szerző feltár előttünk. Földényivel természetesen lehetne vitatkozni - bizonyos szempontokat figyelembe véve ezt meg is tesszük a következőkben -, de végső értékelésképpen szeretnék néhány régebben e témáról papírra vetett soromra hivatkozni: „Földényi könyve a néhány szálra besűrűsödő gondolati vonulat mellett részletgazdagságában is igen jelentős mű. Mint esszé gondolatokat vet fel, súlyosakat, mint az ólom, de megoldást nem kínál, nem is adhat. A lemeztelenedett léttel való szembesítés kétségkívül illúzióromboló, de a kegyetlen szembesítés figyelmeztet arra, hogy az ember, amíg nem érkezik el helyzete magaslatára, önismeretének tragikusan felemelő ormára, csak önmagával kísérletezik: még a legszentebb dolgokkal is csak port hinthet saját szemébe.”

II.

Most pedig vizsgáljuk meg közelebbről egy kissé, hogy miből ered/erednek Földényi értékelő vagy bíráló érzése/érzései Hamvas műveit olvasva-tanulmányozva.

Értékeli például - minden mozzanatra persze nincs módunk kitérni -, hogy Hamvas a *Karnevál*ban végeredményben arról tesz tanúbizonyságot, hogy magának az emberi életnek az égvilágon semmilyen célja sincs - viszont az ösztönök és a sejtek azt sugallják, hogy van. Ezen sugallat nélkül ugyanis az emberi élet csak kényszervegetálási szinten lenne elképzelhető: „Az életnek ezért az a hallgatóságos célja, hogy egyáltalán létezik, azaz célját önmagában hordozza. Ez egyszerre nyomasztó és mégis szórakoztató felismerés hatja át a Karnevált...” Földényi értékeli azt is, hogy végül az egyes ember, ezen felfogás keretén belül, a káoszba fullad bele, hiába menekül előle, mivel „a káosznak csak a meg nem születettek fölött nincs hatalma”. Az is Hamvas értékelésének malmára hajtja itt a vizet, hogy már pályája legelején „az egzisztenciális krízisben lévő ember helyzetének lényegéig” jut el.

Igen ám - s itt jön, itt következik be Földényi első ellenérzése Hamvassal szemben -, csak-hogy Hamvas nem megy végig a Földényi szerinti helyes eszmei irányultság főcsapásán, amelyet érintőlegesen már dióhéjban bemutattunk. Rossz érzése bizonygatására olyan Hamvas-szövegrészekre hivatkozik, amelyekben a számára leggyengébb pontot találja meg: „Azokon a pontokon, amelyekben Hamvas szövegeiben mintha megszakadna valami, *a kimondhatatlanság megszűnik, a krízist feltáró szakadék váratlanul betömődik* (kiemeléssel - D. O.).

Ezekon a pontokon Hamvas a totális semmivel való szembesülést apodiptikus, azaz ellentmondást nem tűrő kijelentésekkel - Földényi szerint még hozzá erőszakoltakkal - „igyekszik leplezni”. Az ellentétzés kiváltó oka tehát az, hogy Hamvas elegáns kijelentésekkel illúziókat kelt az olvasóban a szabadságról és a leigázhatatlanságról. Ezzel szemben nagyvonalúbbnak tartaná, ha Hamvas nem nyújtana szalmaszálat az olvasónak abból a célból, hogy az megmeneküljön tudati szinten a káosz átsító torkától, tehát olyan kisszerű körülmények miatt van a leplezés vagy leleplezési szándék, amelyek eleve tiltják az ilyesfajta naturalisztikus szembesülést. Földényi „a megoldhatatlan valóság belátása” előli menekülést megfutamodásnak véli saját bátorsága tornyából kitekintve.

A lényeg itt tehát az, hogy Hamvas megkerül, illetve kikerül egy olyan eszmei végkövetkeztetést, amely Földényi eszmei-módszertani végállomása: „A krízist [...] nem katarzis, hanem elszürkülés követi”, a mindenáron való tisztázása valaminek, aminek Földényi szerint kimondottan csak illúzióértéke lehet.

Ezen a ponton elhangozhat egy kérdés: vajon az emberi lét, élet meglehet-e illúziók nélkül?

Földényi helyesen veszi tehát észre, hogy „A létezés megragadhatatlanságának elemi tapasztalatát azonban Hamvas csak elvétve engedi érvényre jutni [...], érthetetlen makacssággal igyekszik e tapasztalatot újra meg újra elfojtani.”

Földényi a sajátosan egyöntetű magatartásából kiindulva nem képes tolerálni a kétarcú magatartást: „a krízis, a megfoghatatlanságból eredő rácsodálkozásnak, valamint e fogékonyság elfojtásából következő dogmatizmusnak a kibékíthetetlensége, az önmagát lecsupaszító és kiszolgáltató gyónást tevőnek, valamint a magabiztos, rendíthetetlen, a párbeszédet elutasító teológusnak az ellentéte. E kétfajta magatartás nem egyeztethető össze; a kialakuló feszültség ezért éppen attól idegenít el, aminek pedig Hamvas meg kívánt nyerni.”

Hamvas tehát ha bele is pillant az eredendően válságos emberi egzisztencia tükrébe egy-egy töredéknyi időre, olvasója szemét egy hirtelen mozdulattal befogja, mielőtt az belezuhanna mindenestül és egyenesen Ananké csontkarjaiba. Ahogy maga Földényi mondja: „ám ahelyett, hogy a mélységekben alámerülne, és a feloldhatatlan paradoxitásban jelölné ki azt az otthont, amelynél az ember mint a keletkezés és az elmúlás kiszolgáltatottja tovább nem léphet, egy utópiát teremt, amelynek alapja a végső „nem” helyett a tovább nem bontható igen.”

Földényi továbbmegy, s még azt is kifogásolja, hogy bírálta azért is kerül sokszor ellentmondásba, mivel a „lét”, „létezés”, „világ” fogalmak jelentésmezőit nem tisztázza (ez a téma persze külön tanulmányt érdemelne szerzőink esetében).

Hamvas tehát úgy tesz, „Mintha bizony Ananké a földöntúli messzeségekben lakozna, nem pedig a szív dobogásában, az erek lüktetésében, az idegek áramában”. Azaz: Hamvas az ember szakrális metafizikai irányultságának aranytartalékát kivonja Ananké uralma alól, s az amúgy valóban, ő általa is elismert tragikus sorsú embernek - leválasztva őt az önmagában hordozott halálról - utópikus irányultságot, valamiféle heroikus célt ad. Földényi természetesen továbbra sem mond le a nehezítés jogáról: „A krízist felülmúló hagyomány elérése ezért beteljesíthetetlen vágyódás tárgya lesz, amelyet észrevétlenül az utópiákból áradó melankólia borít el”. Az ember, az emberiség tehát a megragadhatatlan és ideális felhőbe vont ősmúlt (amikor is az ember még harmonizált a természettel és az isteni világgal), illetve az utópikus jövő (az embernek az istenülés felé kell haladnia) között lebeg, sőt, mi több: az úgynevezett hagyomány e két pólusba tolódik el a jelenlegi bűnös és korrumpálódott emberi korszakban.

Habár ezt a résztémát nincs módunkban tovább feszegetni, fűzzük azért hozzá, hogy Hamvas nem ennyire mereven gondolkodott, hiszen a *Scientia Sacra* című nagyesszéje hatodik s egyben utolsó könyvében kimondja, hogy az archaikus és a mai emberiség összevetése nem értékítélet alapján történik, mivel az összehasonlítás csupán *módszertani fogás*.

Abban azonban Földényinek mégiscsak igaza van, amikor azt észrevételezi, hogy Hamvasnál úgy bukkan fel az egész kérdéseggyüttes, hogy a jelenlegi apokaliptikus emberiségkorszakot egy úgynevezett paradicsomi állapot előzi meg, és a megváltás örökkévalósága követi majd; természetesen a köztes állapot kizárólag degradált és korrumpálódott lehet (Hamvas gyakran használt szavával élve). Földényi hozzáteszi: „Érthető, hogy a Hamvas tolla nyomán kirajzolódó „hagyománykép” legfőbb feladata az, hogy az embert kiemelje Ananké szorításából”, tehát abból a totál-végállapotból, amelynek átélését Földényi követelné, „azaz a létezésből - és egy vágyott múltba (és jövőbe) helyezze.”

Vajon Földényi nem azt rója-e fel Hamvas hibájául, ami a legfőbb erénye?

Miben látja az újabb hibát Földényi? Ő így teszi fel a kérdést: „Vajon nem a válság elkendőzése, megtagadása a valódi romlás?”

Mit lehet még Hamvas szemére vetni? A következőt: „A krízisnek és az emberi lét megoldhatatlanságának a belátása helyett a mindenáron való tisztázás vágya kerekedik felül; s miközben Anankét Hamvas letaszítja a trónjáról, a morál szellemét eresztí be” - és operál a „transzcendens világ” Földényi számára kissé közhelygyanús kifejezésével... A morál bevezetődése itt annyit jelent, hogy Hamvas a morált tartja védőpajzsul maga elé, hogy ne kelljen abba a bizonyos tükörbe belenéznie, más szóval: az ember mint olyan, a morált építi maga köré mint illúziót, hogy igazolja létét, és hogy annak célt találjon.

Egy újabb kérdés merülhetne föl: a transzcendencia végleges kitörlése az emberek elméjéből hova vezetne? Egy totálmerkantilista, vulgárnaturalista világ felé? Vajon nem a transzcendens gondolkodásra való képesség az egyetlen életvize az értelemmel bíró emberi lénynek?

Földényi különbséget tesz istenhit (vallásosság) és istenélmény (a legvégső katartikus döbbenet) között. Ezen utóbbi az istenhiány sikoltó rettenete is, a totális magárahagyatottság, amikor beléomlunk Anankéba, mint egy homokvár, s Ananké ugyanígy mibélénk. Ez a villám-megvilágította kísértetvilág a legmagasabbrendű és tovább nem fokozható emberi lét-azonosságtudat, a semmivel való egyenlőséggel létrejöttének borzadással teli pillanata szerinte kontra minden olyan intézménnyel, ideológiával, hiedelemmel, amely illúziót teremt, azaz az ember szeme elől el akarja takarni az egzisztenciális végvalóságot. *A medúza*

pillantásában így szól erről: „A mindenben feltoluló kaotikus mélységet az egyház éppúgy megpróbálta „megszelídíteni”, mint a rómaiak a káoszt, midőn térbelinek és anyagszerűnek nevezték”, vagy, hogy továbbra is folytassuk a gondolatot, „A misztika vitathatatlanul keresztényi előítélete mutatkozik meg abban, hogy ezt az „isteni alapot” (istenhitet, nem istenélményt - D. O.) minden megfoghatatlansága ellenére mégiscsak beteljesülésnek tartja. Az életnek, ennek a halállal végződő zuhanás-sorozatnak próbál ezért célt és értelmet tulajdonítani.” (kiemeléssel - D. O.)

Hamvasnak eszerint ugyanez a „téveszme” tulajdonítható.

Vajon azonban az Ananké-győzedelme-éleslátással és a leplezetlen lét tudatával átítatott Földényi-ember nem hasonlítható-e valamiféleképpen hamvasi Séth-utódokhoz, az úgynevezett logosz-fajhoz, a természetfölötti emberekhez, jövőendő lényekhez, „akik” - Hamvas utópiájában - „az időből vertikálisan kitörnek és a természetfölötti világ egységében élnek” (a vertikális irány a religió keresztjének vertikális szára). Ábel és Káin mellett (két jelkép) Séth a középleány, a kevert emberi jelleg, a humánus. Séthben, habár az anyag az uralkodó, él a szellemvilágból hozott nagy misztériumok emléke.

Abban, hogy az úgynevezett modern emberiséget Hamvas valóban a jó útról letértnek tartja, van némi abszolutizálás is. Földényivel egyet kell értenünk abban, hogy minden korban létezett hagyomány, és minden korban léteztek olyan egyének, akiket Ananké tartott az uralma alatt. Hamvas maga is jól tudja, hogy maguk a vallások sem a végső megoldás, mivel ezek már mind történelmi képződmények, mint a különféle ideológiák, világnézetek. Ugyanakkor Hamvassal egyetértésben be kell látnunk, hogy a vallások az utolsó állomások a metafizikai lételfogás felé vezető göröngyös úton, elsősorban az emberi tömegek számára, s a vallás egyúttal morál is.

Földényinek kétségtől igaza van abban, mivel relativitásban gondolkodik, hogy „Az Egység belátása, mivel intenzív, az időt is felülmúló élményről van szó, nem köthető egyetlen kivétel („paradicsomi”) korszakhoz sem, de a krízis sem szűkíthető le egy másik („történeti”) korszakra [...] És ha a hagyományokban ott lappang (tombol) a krízis, akkor ma, amikor látványos krízisben élünk, valamilyen módon a hagyományokban is osztozunk. Sorsunk semmiben sem különbözik azokétól, akik évezredekkel ezelőtt éltek; ugyanazt szenvedjük el, mint ők, a „létfelajzásnak” ugyanabban a soha végleg meg nem szüntethető állapotában leledzünk.”

Különös módon tör pálcát Földényi Hamvas fölött, mivel a pálcát kettétörése után a részeket egybeoptva dugja bele a termékeny talajba, hogy szép cserjévé, fává növekedhessen; Hamvas saját szavaival ítél a hamvasi művészetről, létértelmezésről; „a halál közelségétől átítatott entuziazmus”.

A különféle ellentmondások dacára is tulajdonképpen mi bizonyosodik be Földényi előtt a relativizmus alapján? A következő: „hogy a hagyomány nem felhalmozott tudás, nem korszak, nem beváltásra váró ígéret, hanem a lélek sajátos állapota, amelyben a mámor, a derű, a látomás, a csoda, a lelkesültség, s mindezek mélyén a haláltól való megérintettség igazgat minden rezdülést”. Ezen gondolat második része majdnemhogy azonos Hamvas módszertani hozzáállásával, habár Hamvas kevésbé él - s minden szörnyű történelmi és emberi tapasztalata ellenére sem - az egzisztencialista morbiditás limbusában. Mindenesetre nehéz lenne e kétféle, léttel szembenező módszerről eldönteni, hogy melyik a járhatóbb út. Melyik a dogmatikusabb, és melyik a kevésbé az. Földényi is tesz fellebbezhetetlen kijelentéseket, amelyek semmivel sem kevésbé apodiktikusak, mint a Hamvaséi. Egy bizonyos: módszer mindkettő, módszer az emberi élet, emberi lét megélésére. Séthben benne foglaltatik Földényi is és Hamvas is, és még számtalan más intellektuális lény. A húsbavágó

kérdés éppen ezért az, hogy vajon Séth, a kevert ember előre fog-e haladni, s nem süllyed-e vissza egy elsorvadt szellemiségű világba?

II.

Befejezésképpen - a sok remekbeszabott esszé közül -szeretnék még hivatkozni egy másikra az eddig bemutatott mellett, s ez pedig *A kockázat művészete*. Az alap- és kiindulási hang a következő húrton pendül meg: „A kockázatnak számos válfaja van. A legnagyobb mégis maga az életünk, ez az egyszeri lehetőség, amelyet sem halogatni, sem megismételni nem adatott meg”. Maga a megállapítás sztereotípnak nevezhető, habár pozitív értékét kétségbe nem vonva, mivel Földényi célja nem valamiféle romantikus-szentszentalista-impreszionista nosztalgizálás, hanem inkább e szokványos, szinte toposz-számba menő kitétel racionalizálása, mondanám, módszertani célú tevése. Már ahogy, tegyük hozzá, Hamvas teleologizálja a transzcendálás aktusát egy eléggé metafizikus utópia felé.

Földényi itt is, önmaga szempontjából, berzenkedik az ellen az egyetemes „becsapás” ellen, amely azt tűzi ki célul maga elé, hogy kiszorítsa az emberi tudatból „a halálnak mint végérvényes megsemmisülésnek a gondolatát”. Az újkori kultúra tehát a megszelídítéshez, az eufemizáláshoz fordul, mivel „a művészetet jelölte ki olyan rezervátumnak, amelyben az ember állítólag büntetlenül adhatja át magát a pillanat és a kockázat szédítő élvezetének”. Ezzel szemben az igazi, valós művészet célja nem az ilyesfajta élvezet nyújtása, hanem az, hogy rábírja az embert arra, hogy saját maga létezésében kételkedjék” - veszi át Unanimo egzisztencialista gondolatát Földényi. A valódi és hiteles műalkotás éppen ezért nem megszelídíthető: energiája feltárja a dolgok esetlegességét, sőt még a vallásos hitet is meggingathatja, azaz megnyitja a halálról való gondolkodás felé vezető utat.

A mondat legutolsó szakaszában foglaltakhoz azt fűzném azonban hozzá, hogy például a keresztény vallás a leghalálközelibb hit: a halál ténye tudatosításának a magasiskolája. És azt tanítja, hogy éppen az elkerülhetetlen halál szinte pillanatonkénti tudatosításával kell az emberi életnek és létnek értelmet adni, mégpedig egy felsőbbrendű erkölcsi-spirituális megélés értelmét. Nem az életutazás, életvendégség korlátokat nem ismerő és mérték nélküli kiélését, kitombolását, amely egyúttal a bűn melegágya is. A hit viszont - s ezt közhely elismételni - nem áll meg magánál a halál tényénél, hanem átlendít az öröklét felé, a földinél mindenestre magasabbrendű szféra felé. Ez a - nevezzük - nem szokványos valóságba való átlendítés a megszelídítés, pontosabban az illúzióteremtés, ha Földényi gondolatmenetét követjük.

Földényinek sok mindenben igaza van. Például abban - persze egy bizonyos felfogás prizmáján keresztül szemlélve a dolgokat -, hogy „Attól lenyűgöző egy mű, hogy az őt gúzsba kötő kimondhatatlant és ábrázolhatatlant árasztja magából”, vagy hogy „A béke hiányától elevenedik meg a mű”, s az ember számára nem számolja fel a lehetetlent, hanem kihívja, hogy az ember küzdelembe bocsátkozzék vele még akkor is, ha a győzelemre a leghalványabb lehetősége sincsen. S még egy metaforikus hasonlatot: „A lehetetlen úgy teperi a földre az embert, mint Saulust Isten látványa.”

Álljunk meg ismét egy pillanatra: Saulus porbasújtásának viszont az a következménye, hogy Saulusból Paulus válik, a földi világ égi világgá transzcendálódik, az alvóból felébredt lett, a halottból élő. Saulus „megtért”.

Mit is mond még Földényi? „A kockázatteli pillanat iránti elkötelezettség, a halálnak mint folytonos fenyegetettségnek a számontartása és az ebből fakadó *szenvedély* (amelynek nem kell feltétlenül látványosnak lennie): ez teszi ragadozóvá a művet - a lehetetlen lázadó-jává” (kiemeléssel - D. O.).

Az emberi élet „nincs tovább”-ja, ha a fentieket *nem* csak egyedül a műalkotásra vonatkoztatjuk, elmondhatjuk, hogy valóban szenvedélyt fakaszt. Nos, ha esszében gondolkodunk, megengedhetünk magunknak egy kis kitérést. Földényi is valamiféleképpen óvatossá válik, amikor leírja a szenvedély szót. A szenvedély, amellyel rosszul sáfárkodnak az életben, a legnagyobb bajokba, katasztrófákba sodorhat; a helytelenül értelmezett szenvedély szétzülleszti a morált, elvezet a helytelenül értelmezett szabadsághoz. Földényi persze nem ebben az értelemben vetette papírra a szenvedély szót. Azonban a levezethetetlen haláltudatosság nemcsak mély bölcsességet szülhet - ez a Földényi-féle ember jellemzője -, a végső reménytelenségből megszülető melankolikus nárcisztikus „reményt”, hanem világméretű káoszt, mindent átható pánikot, a rend felbomlását, amely végcélja az emberellenes hatalmi érdekeknek. Ahol megszűnik az Isten - degradálódik, romlik a hagyomány minősége, mint ahogy az egész létezés minősége is romolhat, hogy egy Földényi-gondotatra hivatkozzunk -, azaz a Mérték, a mértéktelenség válik uralkodóvá, s ez talán Hamvas legnagyobb rettenete sok másféle szorongás mellett. A szenvedélyt, a visszafogottat Földényi a művészetre vonatkoztatja, alkalmazza. A haláltudatosság, a perverzitásig eltúlzott, mint már eddig is láttuk, kétélű fegyver: lehet a legmagasabb bölcsesség foka, de egyúttal a legrombolóbb szenvedély az emberi társadalmakban, azokban, amelyek ezt tudatosan is szítják.

Hamvas megérzi ezt a tragikus veszélyt - nem nehéz neki! -, amikor a transzcendens - legyen ez a kifejezés bármilyen gyanús vagy közhelyeszerű is - áthatolást nélkülöző társadalmakat az elbarbárosodás melegágyainak tekinti, vagy ugyanez a végeredménye a hamis társadalmi vagy egyéb hatalmi ideológiáknak is, amelyek áltranszcendenciát hoznak létre. Erre volt és van bőven példa a huszadik században is.

Marad tehát Séth, a fejlődni képes, de még mindig Janus-arcú humánus? Vagy soha, semmilyen módszerrel vagy politikával nem lehet megoldani az embernek mint létezőnek a problémáját?

„A béke hiányától elevenedik meg a mű” - mondja Földényi. Ezek szerint soha nem lehet béke, békesség sem a lelki dimenzióban, sem a testiben? Ezt még akkor is nehéz lenne elfogadni, ha ez lenne a tovább nem bontható igazság. Az örökmozgó, nyüzsgő paranoia csak egyik mozgatórugója az emberlétnek, mivel ennek a létnek békességre, békére is szüksége van. Nyugvó állapotra, a beteljesedettségre, a pihenésre. A haláltudatban is benne kell legyen a mérték.

Nos hát amennyiben utópiának (utópia = seholsincs ország) fogható fel Hamvas igyekezete az emberi lét értelmének megadására, legalább annyiban utópia Földényi azon elgondolása, hogy az Ananké-tudatú (értelmiségi?) ember megválthatja a világot, illetve önmagát egy egyre inkább atomizálódó világban, hogy felnőhet emberi önmagához. Van tehát az elmélet és a gyakorlat. Van tehát az utópia, és van az azt kicsorbító valóság, amelyet az örökké fékezhetetlen biológiai vadsági állapot és az ezt féken tartó domináns és profitra éhes hatalom sohasem fog engedni oly mértékben spiritualizálódni, hogy a mindenkori elit lába alól véglegesen kicsússzék a talaj. Hamvas szavával élve ez az emberiség „története”.

A vallás, a művészet, egyszerűen a kultúra végnélküli küzdelmet folytat egy utópikus cél érdekében az emberért, de ez az összesűrített fogalom legalább annyira utópikus, mintha arról ábrándoznánk, hogy egy szép napon hétvégi kirándulás keretében bejárhatunk majd egy egész galaxist. Gyalogosan, esetleg kerékpáron.

III.

A létértelmezés e két bemutatott alternatívája ezek szerint patthelyzetbe került? Talán igen, talán nem. Utópia nélkül valóban nem érdemes létezni. Az utópiát viszont sohasem lehet megvalósítani. Marad tehát számunkra a madáchi végszó. Egy filozófiai-művészi közhely, amelyet csak illúziókkal lehet továbblendíteni? (1992)

A sötétség tudatosítása és a tökéletesség megidézése²

Száz éve született Várkonyi Nándor

Jung mondja egy helyütt: „Az ember nem azáltal világosodik meg, hogy a fény alakjait képzeletben maga elé, hanem azáltal, hogy tudatosítja a sötétséget.” A pokolraszállásnak tehát meg kell történnie, ha a Fény felé el akarunk indulni. De tévedés lenne azt hinni, hogy a Pokol minden bűnyerőjének fel- és megismerése maga után fogja vonzani a közvetlen és gyors mennybemenetelt, az egyetemes Megváltást. A Megváltás felelőtlen siettetése - nem egy példán láthattuk ezt, elsősorban századunkban - még tökéletesebb Poklok könnyen nyíló kapuit tárhatja ki az emberiség előtt, ha még egyáltalán merünk operálni ezen utóbbi, igencsak idealisztikus fogalommal. De nem lehet egyfajta egészséges optimizmus, derű nélkül sem létezni, mert akkor a Szellem teljes kiüresedésének lehetünk hamarosan korcs tanúi, vagy legalábbis kordivat ma a legsötétebb színekkel ecsetelni az emberi nem jövődjét. De ez majdnem minden korban így volt: a sátáni erők teljes sötétségbe akarták - és akarják manapság is - borítani az emberi létet, s egyáltalán a létezés mint olyant. A káoszba való részleges vagy teljes visszasüllyedés időszerepe minden korban létezett, és létezni is fog a be nem látható Idők határain is túl. Már az ókori Iránban zseniálisan felismerték ezt az öröklött ténytet, de azt is, hogy a káosz-élménnyel permanensen nem lehet élni, sem létezni, nem lehet Jövőt elképzelet. Ahura Mazda világa testesíti meg a jót, magának a jónak az elvét, a Vohu Arahot, ezzel szemben Angro Mainju (Ahriman) világa a rossz elvét, az Aka Manahot. Igenám, de így még mindig holtpontra jutna a jó és a gonosz örök idők óta fennálló küzdele. De most be kell következnie annak az Illúziónak, amely nélkül az emberi lét valóban a teljes értelmetlenségben lelé végső pusztulását: az ilyesfajta áldatlan küzdelem valamelyik fél győzelmével kell hogy véget érjen, vagy legalábbis a végső kimenetelnek nem szabad a sötétség teljes győzelmét hirdetnie. Így tehát Ahura Mazda hatalma nagyobb kell hogy legyen Vohu Manahoténál, s a végső győzelem a jó számára kell hogy biztosítva legyen.

S az emberi gyógyító fantázia tehát létrehozza az alábbi képletet: „Ahura Mazda fenségesen és mindenek fölött, a legfőbb bölcsességet és szentséget birtokolva, a Világ fénykörében (= Fénytér, Fénybirodalom, Fényszféra). [...] Lakásaik: a nagy Ahura Mazdának Első Fénybirodalma, és Angro Mainjunak ős-sötétsége egyformán határtalanok [...] Angro Mainju mindent tud, mint Ahura Mazda, és ketten teremtetek mindent, ami van. Ahura Mazda határ nélkül való, mert átlát mindkét végtelenségbe burkolt hatalom korlátain. Angro Mainju rabszolga és király...”

S mi a megoldás? Az, ami nélkül tehát értelmetlen az egész emberi létezés: „Ahura Mazda népe a halottak feltámadásáig fenn fog maradni, örökké, mint a lények futása (= a lét folyamata). Angro Mainju társai, ha majdan a holtak megelevenednek, el fognak tűnni...” (az idézetek Várkonyi Nándor: *Az ötödik ember* c. művéből).

A képlet ismerős: ez éltette, s fogja az idők végezetéig éltetni a Szellem embereit. S ez a tudat éltette Várkonyi Nándort is, s hozatta vele létre minden leírt sorát...

Tragikus, de úgy tűnik mégis, hogy különösen az úgynevezett modern ember egyre inkább megkövülő egocentrikus burka lehetetlenné teszi, hogy a májá-világon kívül mást is át tudjon élni, s a számára adott és látszati valóságon (- ez majdnem mindig degradált valóság is

² A Várkonyi Nándor emlékkonferencián, Székesfehérváron 1996. június 4-én elhangzott bevezető előadás.

együttal -) túl vissza tudjon ébredni (redexvigilatio) a létezés határtalanul tágabb dimenzióira. Amíg az ember nem lesz képes keresztre feszíteni a benne árnyékként kísértő sátáni ösztönvilágot, nem lehet visszaébredésről beszélni, vagy a Hamvas Béla oly sokszor emlegette éber tudatról, éberségről. A rossz értelemben vett anyagba süllyedés kiirtja az ember szellemi lényként való értelmezhetőségét. Ha pedig az ebbe az értelmezhetőségbe vetett hit kihuny, akkor valóban bekövetkezhet a katasztrófa: az úgynevezett hús-ember eluralgása a Glóbuszon...

Várkonyi szerint ez az egyre inkább eluralgó emberfajta már régen elvesztette belső látását, nem képes visszarévedni az isteni szellemet hordozó önmagára, elfordult a szellem fizikán túli birodalmaitól, s „csak az érzékletes, felületi, okokkal kinyomozható világ maradt számára felfogható”. Nincs meg benne az égi és földi természettel való összhang, nincs benne istenirányultság, s ebből következik bűnbeesése. A számára megadatott hatalmas energiát nem kamatoztatja helyesen: többet rombol, mint épít vele, s rossz irányba halad. Individuummá alakul, de nem válik személyiséggé; önző, pusztító, az emberi névre méltatlan, köztes élőlényé válik még a szupercivilizáció adta kényelmes körülmények között, és ... Konrad Lorenz mondja valahol keserű szellemességgel: Megvan a láncszem a majom és az ember között. Mi vagyunk az!

Várkonyi Nándor minden leírt sorát az emberi méltóság és isteni arculat visszanyerése érdekében tett nagyszerű kísérlet szellemisége hatja át. A tradicionalitás, a traditio divina továbbvitele, továbbmentése mindannyiunk számára példamutató lehet, s kell is legyen. Magának a tradicionalitásnak a mibenlétéről most nem ejtenék szót, hiszen aki elolvassa Várkonyi műveit, hiánytalanul megérti azt. Felfogja azt is, hogy célravezetőbb magát az embert a Szellem irányából megközelíteni, semmint pusztán az Anyag felől. A tradicionális szemlélet nem más, mint tükörtartás: ebben a tükörben vagyunk csak képesek felismerni saját és adott világunk sötéttségét, amelyet nevezhetünk Angro Mainjunak, Sátánnak, s még ezer másnak, vagy egyszerűen csak: az egyetemes emberi ostobaságnak. De ugyanebben a tükörben, amelyben felismerjük a tökéletlenséget, kell megidéznünk saját tökéletességünket is... „Az ember éppen attól ember, hogy éljen bár százezer életet negatív előjellel, mégis, szabad akaratára bízott, hogy rányitja-e szemét a Felébredés Napjára, vagy a húsmeleget nyáját választja, mely a jótékony kollektív felejtés légkörében a fizikai test méreteivel érvel” (Őshagyomány, 15. 1.). A Szellemtől megfosztott állatember a szélsőséges változatában lesz a tömegfilmek favorizált gyilkológépe, „istenemberi” terminátora, mindennapi változatában a pusztítani bármikor kész tömegember...

Várkonyi Nándor azon kevesek közé tartozik, akik rányitották szemüket a Felébredés Napjára.

Hiszem, hogy a most következő előadások folyamán számos korszakalkotó gondolat kerül friss reflektorfénybe.

Köszönöm figyelmüket.

Emberiségtörténet, üdvtörténeti értelmezésben

Várkonyi Nándor: Az elveszett paradicsom

„D’ autant es tu Dieu, comme
Tu te reconnais homme”
(„Annyira vagy Isten amennyire
embernek ismered el magad.”)

(Montaigne)

„Tudás és hit nem azért
vannak, hogy kiirtsák,
hanem hogy egymást
kiegészítsék.”

(Goethe)

„... nincs okunk az elbizakodottságra.”
(V.N.)

I.

Amióta az állat és az Isten között lebegő köztes lény „visszafelé, tehát a múlt felé is tud gondolkodni”, azóta errefelé is eszményesít, azaz tragédiákkal terhes jelenéből visszaréved az Elveszett Paradicsomra. Ezt a kezdeti időkben még nyilvánvalóan nem filozófiai vagy üdvtani fokon teszi, hanem csak úgy, mint a felnőtt és sokat tapasztalt ember, aki visszapillant idealizált gyermekkorára, ha egyáltalán volt ilyenben része. Nos, ha ezt a túlságosan is egyszerű gondolatmenetet el szeretnénk mélyíteni, akkor azt kell mondani, hogy amióta az ember szenved a közös létből fakadó ellentmondásoktól, emlegeti az Aranykort, amely azonos az Elveszett Paradicsom mitikus világával.

Hogy ez mennyire így van, annak igazolására hallgassuk meg a következőt: „Az aranykor az állam kialakulása előtti osztálynélküli társadalom idealizált képe, mely mind több mitikus elemet vett fel, ám ezek tarka szövevényén is áttűnik az eredeti tartalom. Az emberek nem tudtak belenyugodni az ősi boldogság eltűnésébe. Képzeletük vagy a tenger mesés gazdagságú szigetén kereste maradványait, ahol az emberszerető kígyóisten uralkodott, vagy Ozirisz birodalmában a túlvilágon, ahová *Hórusz és Széth története* szerint az Igazságot süllyesztették”. (Kákossy László: Ré fiai. Az ókori Egyiptom története és kultúrája, Gondolat - 1979, 375.)

S ha így elindultunk visszafelé az idő feneketlen kútjában, s ha a feje tetejére állítjuk az előbb elmondottakat - amely a 20. század emberére ugyancsak jellemző -, akkor maradjunk még egy pillanatig a végül agnoszticizmusba torkolló egyiptomi régmúlnál.

Az emberi lét ittlevőségéből, aktuális megnyilvánulása dimenziójából - az átmenetiségből - eljutunk az idealizált túlvilág dimenziójába, amely szintén a Paradicsomot vetíti elibénk, csakhogy az idő tengelyének ellenkező irányultsága felé: a túlvilágba.

Az egyiptomiak úgy fogták föl a földi ittlétet, mint a tökéletlenséget, tökéletlen állapotot. A teljes tudás birtoklása csak az evilági élet befejezése után következhetett el. Csak a túlvilágon tárulnak majd fel a mindenség titkai: „Csak ott láthatták meg a kozmosz valódi szerkezetét, azokat az elemeket, melyeket életükben csak szimbólumok formájában vagy nem igazi valójukban szemlélhettek. Egy koporsósöveg erről így beszél: »Előtűnnek neked az ég támaszai, meglátod a titkokat, melyek ott (ti. az égben) vannak«”. (i. m. 385.)

II.

Az ember és az állat: íme egy újabb örök téma, amelyet még érinteni fogunk az elkövetkezendőkben. No de most még csak a legelején vagyunk.

Mégha az embernek bizonyos szempontokból kitüntetett helyet is akarunk biztosítani - s erre mindenáron törekednünk is kötelességünk - Lévy-Bruhl-lel együtt hivatkoznunk kell az általa kimondott úgynevezett „részesség törvény”-ére, amely szerint valakinek vagy valaminek egyszerre többféle természete is lehet, egyszerre lehet ember és állat is...

De... most térjünk vissza egy olyan pontra, mely sok mindent megmagyarázhat. Ez a különlegesen kitüntetett pont pedig nem más, mint az emberi agy. A modern agykutatás elmúlt - és forradalmi - évtizede eredményeinek alapján kimondhatunk néhány alapvető gondolatot az ember és állat viszonyát illetően. Az emberi agy ugyanis nem alapvetően más, mint az állatok agya, hanem többet és másként tud, és ez a több válik azután új minőséggé. Bennünk is és az emlősökben is a meglevő folyamatok hasonlóan vagy majdnem ugyanúgy működnek - az agyunkat sem kivéve természetesen -, tehát a folyamatok mindkét esetben hasonlóak, s így hasonló törvényszerűségek érvényesülnek. De ezeken a hasonló folyamatokon kívül az emberi agyban számtalan más folyamat és lehetőség is működik. Az alapelemek lehetnek hasonlóak is, de az ember esetében sokkal bonyolultabb felépítésűek. A kulcsfogalom tehát a „másképpen”. Egy rövid idézettel folytatnám az előbbi gondolatmenetet: „A fő különbség valószínűleg abban áll, hogy a mi jóval nagyobb és komplikáltabb agyunk jóval több variációt, több elraktározott lehetőséget, több ellensúlyt, több védekezési lehetőséget - és persze vele együtt több hibaforrást is - hordoz magában. Ezért tudunk látszólag jobban elszakadni a külső hatásoktól. Olykor akár a saját hormonjaink pillanatnyi állapotától, összhangjától is. Ez a valóban specifikus emberi vívmány, amit ténylegesen csak emberben lehet vizsgálni - és ez lesz a jövő évtizedek egyik fontos kutatási területe.” (dr. Bánki M. Csaba: Az agy évtizedében, Biográf, Bp., 1994., 120.)

III.

A tudomány - a Tudomány, hogy akkurátusak legyünk - soha annyi dicshimnuszot nem kapott, mint a tizenharmadik-tizenkilencedik században, és soha annyi átkot, mint a huszadikban, amely a világtörténelem valóban legbonyolultabb és legszörnyűbb százada. Az előző fejezetben idézett kiváló agyspecialista hivatkozik az utóbbi évtizedekben egyre inkább teret hódító téveszmére, amely szerint a tudomány szemben áll a humániummal. A rideg tudománnyal szemben megértéssel, érző szívvel, együttérzéssel kell közeledni az emberekhez. Igen ám, de a *tudomány* mint olyan *lényegénél fogva humánus, a tudatlanság pedig inhumánus*, „mert a szabadon kiterjesztett tudás szükségszerűen az emberek szabadságát növeli, a tudatlanság pedig, ugyancsak szükségszerűen, a kiszolgáltatottságukat. A tudomány szembeállítása a humániummal olyan törekvés, amely valójában mások szabadságát szeretné korlátozni - vagy egyszerűen a tudatlanságból próbál erényt kovácsolni. [...] ugyan valóban létezik inhumánus tudomány, de tudománytalan humánium nincs. Alapos tudás nélkül, kellő felkészültség nélkül nem lehet másoknak használni - ártani annál inkább.” (i. m. 353.)

Tehát egészen egyszerűen: a technika évszázadában, a huszadik században sem a technika vívmányai felelősek a világpusztító áramlatokért, hanem az inhumánus felhasználó, a technikai hatalomhoz jutott, profitéhes ember típusa, aki jelen pillanatban az embervilág és a Glóbusz sorsát kezében tartja...

IV.

Végtelenül elszomorító az a tény, hogy minden olyan törekvés, ami arra irányul, hogy valamilyen kilátásos jövőt képzeljen el az emberiség számára, az „*illusion poétique*” lomtárába kerül (már szegény Vörösmarty is lamentált erről eleget!). Minden olyan szellemi törekvésre, amely valami idealisztikus jövőbeli állapotról beszél, a ma embere hajlamos rásütni a délibáb megbélyegző jelét. A világnak - úgy tűnik - olyan ellenállhatatlanul negatív sodrása van, amelyet semmiféle szellemi erő nem tud megakadályozni: a világ minden eddigi szellemi kincse egyetlen puskalövést sem volt képes megakadályozni, s így a világ továbbra is forog „keserű levében...”

„*Illusion poétique*”, „*bubble of illusion*” - (illúzióbuborék) lenne mindaz, amit Paul Brunton, korunk egyik jelentős gondolkodója imigyen fogalmaz meg: „Az a fal, amelyet a Természet vont különböző fajok és népek közé, csak lassú evolúciós változásokkal fog leomlani; az a fal viszont, amelyet az emberek építettek fel e fajok között, szemünk előtt omlik össze. Végre kezdjük megtanulni, hogyan osszuk meg életünket másokkal ezen a földön. Csak akkor kezdünk kigyógyulni a test évszázados imádatából és fajgyűlöletet teremtő materializmusából, amikor kezdjük belátni, hogy a nemzetek megkülönböztetése és a fajokkal szembeni előítélet tarthatatlan, és hogy a fő tényező legelsősorban is az, hogy emberek vagyunk, és csak másodsorban az, hogy hollandok vagy éppen a Fidzsi-szigetek lakói vagyunk. A világ társadalma egyszer egy társadalommá válik. De ha ennek valóra váltása pillanatnyilag túl is van az emberiség jelenlegi kapacitásán, alapjai lerakásának előkészítése azonban nem. Ha az emberek nem tudnak elég gyorsan túljutni faji előítéleteiken, hogy ezt a célt egyetlen lendülettel elérhessék és megvalósíthassák, legalább lépésenként kellene elérniük. Ha túlságosan hozzászoktak már a lábukon levő vasbilincs szorításához, hogy a hirtelen szabadság megrémítené őket, akkor a bilincseket egyenként vehetik le magukról.” (Paul Brunton: Az önvaló bölcsessége, Arkánus Szellemi Iskola Könyvtára sorozat 4., Szukits, 1994, 196. - A mű eredetije 1974-ben jelent meg.)

„*Illusion poétique*”, „*bubble of illusion*”? Természetesen nem Brunton az első és utolsó, aki kimondja: Ez az előttünk álló út. Nagy a tét. A cél felé haladás gyorsasága vagy lassúsága azoktól a tanulságoktól függ, amelyeket képesek vagyunk kollektíve levonni a múlt tapasztalataiból és a jelen szenvedéseiből. „A cél maga azonban elkerülhetetlen” - mondja a mentalizmus jeles képviselője, s így folytatja: „Ez ui. csak a fizikai kifejezése annak, ami metafizikai tényként már létezik...” (i. m. 196-97.)

De ne menjünk túlságosan bele a részletekbe...

Civilizáció és kultúra. Az előzőnek már bővében vagyunk, az utóbbival semmiesetre sem büszkélkedhetünk. Mert jószágos ég! Mi is az a kultúra?

Abba, hogy teljes mélységében meghatározzuk ezt a fölöttébb kényes fogalmat, nem mehetünk most bele. De hallgassunk meg erről egy mai író: „... mi a kultúra? Az emberi és az isteni világ: az ember szolgálatára alkalmassá tett természet összessége, a megtörtént idő térben megjelenő ihlete. Vagyis az, hogy az emberek világa van: ez pedig nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy az észlelhető dolgok köre az ember esetében nem korlátozódik a biológiai önfenntartás feltételeire, mint az állatoknál, vagy az elállatiasodott fajelméletnél: a hírhedt felsőbbrendű faj- és léteztélméletnél.” (Kulcsár Ferenc: Imádságok, Kalligram, Pozsony, 1992., 15.)

Semmiféle üdvтанról - hiába is tiltakoznánk, Várkonyi műve (Az elveszett Paradicsom, Széphalom Könyvműhely, 1994., 757 oldal) sem más - nem szólhatunk, ha nem nézünk szembe a fentiekkel. A kultúrában benne van tehát mind a látható, mind a láthatatlan, a reális

és az irreális, a fizikai és a metafizikai. A kultúra, az emberi kultúra egésze mégsem lehet csupán „illusion poetique” vagy „doubles of illusion” (így többes számban: illúzióbuborékok halmaza). A kultúra elsődlegesen vertikális jellegű, azaz spirituális, szellemi tény. Ahol nincs spirituális irányultság, ott a kultúrának csak a horizontális világban is megnyilvánuló töredékeit tapasztalhatjuk, még civilizált környezetekben is.

Ha már egyszer az üdvtörténet fogalomra szaladt a szánk, akkor fogalmazzuk meg teológiai értelemben is a kultúra fogalmát. Várkonyi egyhelyütt kifejti, hogy műve nem teológiai munkának készült. Jelen pillanatban nem is óhajtánánk ez ellen tiltakozni, de mégis maradjunk meg ezen a vonalon, mivel más irányba nem érdemes indulnunk.

Ebben az értelmezésben tehát a kultúra az emberi létezés ama sajátossága, hogy az ember szellemi megismerésére és szabadságára támaszkodva maga alakítja önmagát és világát (környezetét).

A kultúra természetesen még nem Isten országa, hanem az az objektíváló és közvetítő anyag, amelyen tevékenykedve az ember felülről származó segítséggel véghezviszi a hit tettét, vagyis elfogadja Isten kegyelemszerű önközlését. Ha a vallás az ember műve, amennyiben része az emberi kultúrának is, függ tőle, és a kultúrának megfelelően differenciálódik. Ha Isten műve, akkor lényegénél fogva felülmúlja az ember valamennyi kulturális teljesítményét.

Nos, ennél tovább már nem feszíthetjük a húrt. Végeredményben mindegy, hogy a vallást az ember vagy Isten művének tekintjük, a végcél ugyanaz: az embernek, ha egyáltalán fenn akar maradni a létezésben, a merőben horizontális létszemléletből ki kell lépnie, s el kell indulnia a vertikális lépcsőfokain „felfelé”.

VI.

Kant egyhelyütt ezt mondja: „Az ember legfőbb dolga, hogy tudja, miként fogja fel jól, valósan helyét a Teremtésben, milyennek kell lennie ahhoz, hogy ember legyen.”

Embernek lenni, milyen egyszerű is ezt így kimondani. De milyen nehéz megvalósítani. Pedig az emberek jó része valóban ember akar lenni, még akkor is, ha semmiféle horizontális és vertikális szellemi felkészültsége nincs erre. De vajon az ember legmélyebb bensejében székelő felsőbbrendű én meddig tudja még az embert az isteni világnak nevezett szellemi dimenzió felé vonzani, irányítani? Van remény arra, hogy valaha is megsemmisül az a sátáni érdekszövevény, amely az embertömegeket újra és újra - minden látszat ellenére - az állati létbe akarja visszasüllyeszteni.

Várkonyi Nándor a korunkra olyannyira jellemző - s úgy tűnik, közös nevezőre sohasem hozható - pluralista káoszból, az egyre inkább széthulló, degradálódó értékrendből keresi, kutatja a kivezető utat, vagy legalábbis valamiféle követhető irányultságot, öneszmélést, megvilágosultságot, a végső, katasztrofális süllyedést elkerülendő. Az írástudók mindenkori feladatának tesz eleget: felemeli szavát még akkor is, ha a gondolat majdnem eleve meddőségre van kárhoytatva. Nem ideológiákat gyárt, hanem mérlegre helyez, tükör elé állít, szembesít, vallat, kutat és elemez, vitatkozik hatalmas - látszólag természettudományos jellegű - tudásanyagot felhasználva, helyrezoökkenteni akarván - ő is! - a helyrebillenthetlent, irányt találni az irányvesztés közepette. Egyszóval kiszabadítani az embert az értékvesztés animalitás zavaros világából. Felülről építkezik - megszabadulni akarván így a vulgáris materializmus emberértelmezésétől, világ- és életfelfogásától - s az elsőbbséget a merő anyaggal szemben a szellemnek, a pneumának vindikálja.

Ha megtagadjuk egy felsőbbrendű szellemi vezérlés/vezérvonal eszméjét, történetesen azt, hogy a Teremtésben van célszerűség, akkor valóban pillanatok alatt széthull az egész, értelmetlenné válik az emberi nem története.

Rövid értékelésünk korántsem tűzheti maga elé célul, hogy Várkonyi nagy terjedelmű és nagy értékű művét minden szempontjában, hacsak vázlatosan is megvilágítsa. Rajnai László a könyvhöz fűzött utószavában („Ember és világ a mérlegen”) szakavatott filológusi igyekezettel elvégzi ezt a nem könnyű, a művet a magyar íróművészet globalitásába belehelyező, elemző munkát. A *Sziriat oszlopai* mellett ez a nagy Várkonyi tetralógia 2. része, amelyet végre teljes terjedelmében tarthat kezében az érdeklődő olvasó.

A már 1988-ban megjelent, a teljes szövegből kiemelt három lényeges fejezetből álló könyv (Pannonia könyvek, Pécs) előszavában Vekerdi László, miután beleágyazta Várkonyi munkásságát az őt megillető helyre, elsősorban utalva a Várkonyi - Hamvas - Kemény Katalin triász szerepére, a magyar szellemi életre gyakorolt hatására, maga számára is reveláló szinten állapítja meg, hogy Várkonyi eme könyvét nem lehet, de nem is szabad a pozitivista értelemben vett tudományos röntgenvizsgálatnak alávetni. Ha valóban a novalisi metafizika kilátó tornyába akarunk feljutni, miszerint: „Mi küldetésben vagyunk / a Földet megalkotni küldettünk el”, s onnan szemlélni egyetemes emberi állapotunkat, akkor hinnünk kell a hermetikus utópiákban, a metafizikai próféciaokban, figyelniük kell az emberiség sorsegyüttesének megvalósítására irányuló szinte emberfeletti igyekezetekre.

Várkonyi is - s ezt már kezdtük feszegetni - hisz abban, hogy az emberi létnek, s általában az életes létnek van valami felsőbbrendű irányultsága, egy magasabbrendű valósághoz („illusion poétique?”) való reliquiája, azaz odakötődése. Ha ezt a köldökszínőrt végleg elszakítjuk, ha ezt a „mesét leromboljuk”, ezt a legmagasabb röptű szellemi fikciót és illúziót vulgáris módon elbagatellizáljuk, akkor véget vetünk lelkeségünknek. E tisztán materiális elesettségben pusztítja el az emberiséget az özönvíz, ha szimbolikusan akarunk szólni. A könyv elolvasása felér a beavatással, s ezt méltán lehet elmondani róla. Persze minden nagy emberi alkotás egyúttal beavatás is. A beavatottság utolsó stádiuma pedig a gyémántfényt sugárzó szellemi tisztánlátás, beletekintés az emberi élet és a lét szédítő titkaiba. A beavatott felismeri: az emberi életet és létet más nyelven kellene álmodni, az emberi létformát küldetéses isteni létformává kellene átalakítani. S a beavatott - miután jelképesen meghalt a vulgáris-materiális élet számára - visszatér a látszólag elhagyott emberi életbe, hogy azt magasabbrendű nyitott létté alakítsa. Főképp ezért lenne döreség Várkonyi könyvét bonckés alá vonni, s a hideg racionalizmus szikéjével ízekre szaggatni, esetleges tévedéseit mindenáron felmutatni. Lehet a szerző antropogenezis felfogásáról, antropozófiájáról, grandiózus összehasonlító mitológiájának erényeiről vagy hibáiról beszélni, de ne feledkezzünk meg arról, hogy könyvét mindenféleképpen üdvtörténeti jellegűnek kellene tartanunk.

Abból kell alapvetően kiindulnunk, amire maga Várkonyi helyezi rá egész művét, s ez pedig így hangzik: „Az ember unikum az élők világában, s a természet egyszeri műve, a Biblia nyelvén: külön teremtés. Az ember mint olyan tehát magányos, paradox tünemény („öskövület”) az élők világában. Benne a test, a lélek, a szellem kölcsönösségben van egymással, de kötelékük laza, s az ember tragédiáját az okozza, hogy ezek közül bármelyik egyeduradalomra törhet. A véges értelem szembefordulhat a szellem végelességet nem ismerő határtalanságával”. Várkonyi az anyagot és a pszichét nem tartja azonos természetűnek, egymásnak megfeleltnek: „Az anyag, világokat teremtő formájában is, csak eszköz.” Magát az életet, az életjelenséget mint olyant, a lelkeséget, a szellemet nem a holt matéria mechanikus működése termékének fogja fel, „hanem fordítva, ezek használják fel őt térbeli és időbeli működésük eszközeként.”

Várkonyi könyvében két kérdéscsoport körül bontakozik ki a lényegi mondanivaló. Először a régi, úgynevezett archaikus ember, annak természetazonos tudását (kozmoszazonosságát) és eredendő istenhitét, méghozzá legősibb gyökereiben: monoteizmusát (»A vallás régibb, mint a kőbalta«, idézi Várkonyi maga is) teszi meg vizsgálata tárgyává. Másodsorban a bűnbeesés mítoszait veti egybe példás tudósi igényességgel és körültekintéssel, s meglepő elhithetőséggel.

Várkonyi végül kimondja, hogy az archaikus, sőt az őskorban „vallásilag és erkölcsileg orientált monoteizmusról kell beszélnünk”. A régi ember előtt valamiféle időtlen aktusban tárulnak föl „az állatok, a növények, a Föld, az Ég, az ember, az Isten titkai, s így jut el az anyagi és szellemi, a testi és lelki, a földi és isteni világ felfogásához, vagyis az emberi szemlélethez, mivelhogy az ember két világ határán áll.” Belsőleg érzékelt, nem pedig elvont fogalmakban gondolkodott, tehát a mai értelemben véve nem is gondolkodott. Az ember a Kozmosz szerves része volt, azzal együtt lélegzett, együtt mozgott, világát az egyetemes lét áramai járták át, s „... a kozmikus őslélmény volt az emberré avatott teremtmény első tevékenységének ihletője”.

Mindez persze nem kimondottan értékítélet a modern emberrel szemben, inkább csak módszertani összehasonlítási alap a tükörtartáshoz. Várkonyi szerint a modern világban élő emberfajta elvesztette belső látását, elfordult a szellemnek a fizikain túli birodalmától, s „csak az érzéketlen, felületi, okokkal kinyomozható világ maradt számára felfogható, mivel túlságosan emberszabásúra szűkítette a körülötte levő világot”. Értelmezése szerint a mítosz, mivel kozmikus ihletettséggű, átitatottságú volt, mélységében - emlékezzünk a bevezetőben említett vertikálisra - meghaladja magát a tudományt. Azért, mert a mítoszok mondják meg valójában, hogy a tudományból mi igaz. S innen már csak egy lépés kell, s magyarázatot kaphatunk magának a paradicsomi állapotnak a mibenlétére, illetve az azt követő bűnbeesésre. Amíg az úgynevezett paradicsomi állapotot ez a bizonyos „az égi és földi természettel való összhang” nyújtotta, a bűnbeesést a belőle való kiszakadás eredményezte. Az összevetés alapján azonban Várkonyi nem szakít el végleg minden fonalat. Úgy véli, hogy a modern emberben is maradt még valami képesség a fentebb említett összhang időleges átélésére.

Azt, hogy Várkonyi könyve nem mentes a teológiai-metafizikai színezettől, jól mutatja többek között két lényeges, ez irányba mutató megállapítása: „A Kozmoszt Isten szelleme kelti életre és járja át; ez örökkévaló és határtalan, ennél fogva a kozmikus világkép eleve téren és időn kívüli, metafizikai: lényegében és formájában vallás. Az első élmény, amely az embert az állattól elkülöníti és valóban emberré teszi, a vallás megszületése”. S Hermann-Klatsch-csal együtt mond ki egy harmadik és lényeges tételt: a halhatatlanság eszméje az emberrel egyidős.

Nos, a Paradicsom nem más, mint a Kozmosz földi mása, képe - s egyik sem érthető meg a másik nélkül. „A teremtés mítosza: a Kozmosz és a Paradicsom hitregéje *a leghatalmasabb látomás*; amit az ember a mindenség jelentéséről és saját rendeltetéséről és sorsáról megalkotott” (kiemeléssel - D. O.). Itt valóban megállapíthatjuk, hogy olyan szellemi teljesítményről van szó, amelynél a tudomány sem tudott magasabbrendűt alkotni. A szimbólum képbe, a mítosz regébe foglalja azt, ami elmondhatatlan és más eszközökkel ábrázolhatatlan. Mert a képbe vagy regébe foglalt valami „kívül áll a dolgokon, téren és időn, vagy pedig magába egyesít minden dolgot, teret és időt. Istent, teremtést, Káoszt és Kozmoszt.” A szfinksz - hogy egyetlen Várkonyi példát mutassunk be - a négy őselem: a tűz, a levegő, a víz, illetve ezek alakot öltött szimbóluma: az oroszlán, a sas, a bika és az ember - egyszóval négy szimbólum összegeződése.

A bűnbeesés mibenlétére már volt módunk utalni. Mivel az ember fokozatosan kihullott a kozmikus teljesség birtoklásából, mivel ez az állapot megtört, sőt teljességgel megtagadtatott,

bekövetkezett hát a katasztrófa. Mindezek ellenére a Kozmosz ideája valahol a mélyben megmaradt az emberben, s öbelé van írva a teremtés végső szava. Ezt „az ideát az egyik mítosz fénynek nevezi, a másik igének, a harmadik mantrának, ma a dolgok értelmének, jelentésének hívjuk”. Az ember feladata tehát az, hogy a beléje rejtett ideát (a teremtés értelmét, jelentését) kinyilvánítsa. Ez a földi hivatása. Ez az ember részvétele a teremtés folyamatában, „amely ma is folyik, azaz hogy kívülről áll az időnek.” Jól tudják ezt - talán éppen kozmikus ösztönükből adódott - a régi korok: a szónak varázsereje volt, a szó még nem devalválódott, mint a modern korban. A megnevezés, a dolgok értelmének fölfedése teszi teljessé az életet, az anyagi, a testi létnek szellemi, metafizikai jelentést ad. A Kozmosz az ember szavával válik csak igazán teljességgé.

Várkonyi a folyamatos bűnbeesés gyökereinek feltárását is az összehasonlító mitológia segítségével végzi el. A gyökérbajok eredetét a férfi-nő princípiumra való kettéválással igyekszik magyarázni: Szellem - Démon, világos rendezettség - sötét kiszámíthatatlanság, stb. - a részletekbe most ne menjünk bele. A bűnbeesés a természettel való harmonikus viszonyát is megbontotta az embernek, s megváltozott az állatokkal való kapcsolata. A harmadkorból érzi kicsapni az elfajzottság és romlás bűzös lehelletét: „valami végletes és egyetemes nemi elfajulás szele csapja meg az embert [...], ha csupán emberek közötti promisztikuitásról van szó [...]. Micsoda harmadkori vérfertőzés...” A következmény: magzatölés, emberevés (először csak kultikus célból), háborúk és a legváltozatosabb kegyetlenségek és perverziók. A tudomány s még a legjobb emberi képességek is a bűn szolgálatába kényszerülnek fokozatosan.

Az emberiség tehát az utolsó nagy földkorszakban egy emberfölötti arányú hanyatlás és elfajulás bűnével terhelt pusztul el a vízözön kataklizmáiban. A természet ellen való bűne, a vér bűne - vajon nem ugyanezt látjuk napjainkban is? - megbontotta a természet egyetemes rendjét is. S a természet megtorolta az ember bűneit. Várkonyi valóban hátborzongató víziót tár elénk, pedig az AIDS-ről aligha tudhatott. Ugyancsak itt jut el mondanivalójának, küldetésének erkölcsi magaslataira, amikor ezeket veti papírra, „egy szörnyű bomlottság kísérteti látomásai”-nak ecsetelését követően: „A mitikus szemléletben, amely a teljes ember teljes szemlélete a természet fölött, Isten alakja és törvénye áll”. Az ő fogalmazása szerint tehát az istentelenség egyenlő a természet elleni bűnnel és minden eltévelyedéssel, amely az élet törvényeinek útjáról letér.

VII.

A VI. fejezetben („A Mándala-szimbólum”) találjuk ezeket a revelatív értékű gondolatokat: „Az emberiség története velejében nem egyéb, mint a sóvárgás története; a paradicsomi állapot visszaszerzésének vágya lendíti kerekét előre, s minden, ami hátrafelé hajt, akadályt vet eléje, a bűnbeesést ismétli meg. Ez eszme nélkül nincs történelem, *ha kivesszük belőle a lényegét, a historikum elvét távolítjuk el; nélküle az emberiség múltja, összes eget-földet vivő erőfeszítése céltalan elmezavarrá válik, az események értelmetlen halmazává.*” (Kiemeléssel - D. O.)

Várkonyi nagy terjedelmű művének - ezernyi apró tényadatával együtt - végeredményben az a célja, hogy az emberi történelem folyamán tetten érje mindazon kulturális (vallási) tevékenységeket, tevékenység-rendszereket, amelyeknek az volt a céljuk, hogy megvalósítsák, illetve kísérletet tegyenek a földi élet ideális berendezésére.

Azért is utalunk külön erre a fejezetre, mivel a szerző itt mondja ki azt a fundamentális tételt, hogy minden mándala, ami a kozmikus és földi rendet, az isteni és emberi életet valamilyen formában összekapcsolja. A mándala minden ábrázolása mágikus jelkép, minden epikus előadása mítosz, monda vagy mese. S számos eklatáns példával színezve mit is bizonyít

tulajdonképpen? A következőt: „Az ember a világ minden zugában és életének minden szakaszában a tökéletes égi minta képét igyekezett megépíteni, remélvén, hogy megtalálja benne az elveszett harmóniát. *Ez a remény hiú, de a törekvés az élet és a történelem mozgatója beláthatatlan idők óta.* Az eszme, gyökerénél, az istenfogalommal együtt, a legmagasabbrendű, amit az ember bírni, felfogni képes...” (Kiemeléssel - D. O.)

Mindezek alapján nem nehéz belátnunk, hogy Várkonyi erős kételkedéssel fogadja az ortodox darwinizmusnak, illetve követőinek az egyenesvonalú és megszakíthatatlan fejlődés elméletéhez való erőltetett ragaszkodását. Felfogásában az ember mint élőlény - s ezt nehéz benne tagadni - maga is állat, de az állatvilágból kivált, attól elkülönült, velejében specializálódott lény, akinek magasabbrendűségét különleges agyveleje, kifejlett értelme biztosítja (erre már utaltunk a bevezető szakaszban). Az értelem, mint biológiai tény nem csupán az ember kiváltsága: az értelem benne működik magában a természetben. De legtöbbször nem ember-módra. Az ember sokat birtokol az értelemből, de sokszor keveset. Más lények viszont az emberhez viszonyítva többet, és néha kevesebbet is. Az értelem eredete azonban még titok, székhelye nem található, működése még mindig alig érthető.

VIII.

Az ember két világ határán él: az anyagot még nem ismeri eléggé, a szellemnek „csak üzenetét hordja magában”. A mai, úgynevezett modern ember igencsak bezárta magát a tér-idők törvényrendszerébe. A régi embernek is voltak természetesen babonái, metafizikai és ezoterikus pótlékai. De az ő babonái mögött a kozmikus rend irracionális, okfölköti lényegének felismerése állt, a rend időn- és térenkívülisége, eternitása. A fizikai és metafizikai emberi egyensúlyban állt egymással. Ez hozta létre a kultúrateremtést - a bevezetőben próbáltuk alapfokon meghatározni, mi a kultúra - szemben a modern ember civilizáció-teremtésével. A mai ember csak önmagára szabott szimbólumteremtése nem egyetemes, kozmikus jellegű, hanem anyagi, univerzális (Kozmosz = a mindenség mint rendszer; Univerzum = a mindenség mint anyaghalmaz).

A mindenség (Kozmosz) legvégső tényei megismerhetetlenek a tudomány számára, s így csupán antropomorf jellegű tudományos jelképcsoport birtokában vagyunk.

IX.

Hibát követnénk el, ha Várkonyit holmi naiv utópista természettudósnek könyvelnénk el. Az etika persze részben mindig egyúttal utópia is, álom. Ha mindent jól összevetünk, akkor azt mondhatjuk ki, hogy Várkonyi - ami az emberi világ múlt, jelen és jövő állapotát illeti - pesszimista a szó teológiai értelmezésében. Mit akarunk ezzel mondani? Azt, hogy az értelemmel és erkölcsi felelősséggel bíró embernek alapvető hangoltsága a pesszimizmus. E pesszimizmus forrása a tapasztalatból ismert létezés és az emberi világ tökéletlenségének mély átélése, valamint a bűn nagyságának keserű megtapasztalása. Ha azonban ez az alapvető lelki-szellemi hangulat nem válik abszolúttá, hanem végső, csendes engedelmességben átadja magát a nagyobb titoknak, amely egyedül képes arra, hogy felfoghatatlanul is mindent „megmagyarázzon”, akkor az ilyen pesszimizmus jogos, és egyben az egyik módja annak, hogy az ember Isten közelében maradjon.

Várkonyi célja nem az a mándala-motívum egyetemességének bizonyításával, hogy most rajta, és készítsük el a saját mándalánkat, s ezzel majd visszajutunk az elveszett Paradicsomba. Az viszont igaz, hogy a bűnbeesés utáni ember nem folytonos szertartással - igazából az ember nem egy csekély része - mándala-szimbólummá alakított életrenddel (vallási szertartásokkal) igyekszik visszanyerni az elveszett harmóniát, fölépíteni a Kozmosz földi mását.

Várkonyi szerint ez a törekvés végeérhetetlen, mert sohasem juthat célhoz, a természettől való katasztrofális elszakadást helyrehozni nemigen lehet.

Hacsak nem a megváltás útján!

De a megváltásban csak az részesülhet, aki maga személy szerint törekszik rá. A „személy szerint”-et okvetlenül ki kell emelnünk. Az emberiség hamis útra terelt, erőszakos megváltása jól tudjuk, milyen tévutakra vezetett, különösen századunkban.

A hatalmas tudásanyagot magába foglaló művön végigkalauzolja bennünket, Várkonyi minden köntörfalazás nélkül kimondja, hogy nem indulhatunk el az egyetemes megváltás útján, nem kerülhetünk újra harmonikus testvériségbe a természettel, amíg az egyetlen értéket a vulgárisan értelmezett anyag erejében látjuk: „Tudjuk, hogy a mindenség anyaga és élete egyetlen organizmus, benne mindent mindennel szerves egységbe fon. A legnagyobb csillagtól a legparányibb atomtöredékig, az emberi agyvelő munkájától az amőba emésztéséig minden egyetlen törvénynek betöltése. Az ember pedig abban különbözött az amőbától, hogy erről a törvényrendről élménye volt, sőt átélte a lét jelentőségét - a tényt, hogy a mindenség nem csupán anyaghalmaz, nemcsak Univerzum, hanem mű is, cél és értelem együtt, vagyis Kozmosz. Ezt nevezzük kozmikus élménynek.”

Várkonyi már jó előre kifejtette, hogy műve nem vallástörténeti jellegű, a végszó környékén mégis kimondja, hogy Krisztus a mitikus világkép betetőzője, a világmisztérium megoldója, hiszen „nemcsak az Ószövetség vetíti előre alakját, hanem az egész emberiség története...” A várakozás misztériumainak vége szakadt Krisztus eljövételével, s helyükbe lépett az isteni test és vér, a kenyér és a bor misztériuma, „a végső, megváltó áldozat, amelynek szertartása azóta szakadatlanul, s a földi idő minden percét betöltve folyik a Föld kerekén”.

Tulajdonképpen a szerző ezen a ponton le is tehetné a tollat, s ezt maga is kimondja, de valamivel még szembe kell néznie, érzi, hogy még hátra van valami, amit nem lehet megkerülni. S ez pedig a gnoszticizmus problémaköre.

X.

A Krisztus előtti és utáni évszázadok folyamán, amint tudjuk, tombolt az erkölcstelenség tébolya: mind a hatalom, mind az istenek iránt megingott a bizalom, s biztos támpontok nélkül az emberi lélek egyre nagyobb nyomorba süllyedt: maga az emberi élet és lét válik céltalanná. A legnagyobb csoda, hogy eme katasztrofális állapotok között mégis a lélek igényei kerülnek előtérbe. De elsődlegesen a gondolat kerekedik felül, s ez azzal jár, hogy a vallási tételek devalválódnak. A gnoszticizmus magát a hit tárgyát igyekszik ésszerűsíteni, racionális ismeretszerzés útján megragadni.

Várkonyi mélyen meg tudja ragadni a számára ellenszenves gnosztikus tanítások lényegét: „A gnosztikusok azonban az egyes vallásokat nem támadták meg, ellenkezőleg, mindegyiket elfogadták [...] Viszont az összeset leemelték alapfaláról, a hitről, és a levegőbe emelték. Nem semmisítették meg istent, hanem megmagyarázták, nem tagadták teremtő és teremtmény viszonyát, hanem lényegében megváltoztatták. A gnózis, a tudás birtoka és gyakorlása az embert istenné teszi [...]. Ez a tan pedig mind a zsidók, mind a keresztények szemében a legszörnyűbb istenkáromlás volt.”

Várkonyi Hamvas Bélával szemben jóval kevesebb engedményt tesz a gnoszticizmusnak. Felméri azonban, hogy a gnoszticizmus vallásfelettségében hasonló célokat tűz maga elé, mint a pozitív jellegű vallások, csak más előjelekkel teszi. Ezek a közösnek felfogható célok a tökéletesedés, a megváltás, az ember beleillesztése az isteni rendbe, a kozmikus törvény

követése. Végeredményben, Várkonyi szerint, a régi ember utolsó kísérlete áll előttünk a paradicsomi gondolat megvalósítására.

A gnoszticizmus tehát akkor született meg, amikor az ókori görögök első ízben tettek kísérletet arra, hogy a valláson kívül gondolkodjanak, hogy megtalálják a végső okok bölcséleti kereteit, a valóság értelmi megragadását.

Különös módon, amikor Várkonyi gnosztikus szövegeket mutat be, ingadozik az enyhe szarkazmus és az elismerés között. Gyakorlatilag nem akar szembenézni a gnoszticizmus problémakörével, s a modern áramlatokról nem is ejt szót. Ez meghaladná jelen könyve kereteit.

A könyv zárszava előtt írja le ezeket a sorokat, amellyel én is szeretném befejezni mondani-valómat: „A Pistis Sophia végén a tanítványok megkérdezik Jézust a végső titok, a legfőbb misztérium felől, hogy megismervén, ők is örökölhessék Atyjának országát. És Jézus mondá nekik: »Nincs misztérium kiválóbb, mint az a misztérium, amely felől kérdeztek engem. Mert lelketek a fények fényéhez fogja vezetni, az igazság és a jóság helyére, az összes szentek szentjének helyére, a helyre, ahol nincsen sem nő, sem férfi, sem alakok nincsenek ama helyen, hanem folytonos és leírhatatlan fény«. A nagy titok megoldódik az ember előtt, midőn elmerül az örök, egyetemes fényben.

Ebben egyetértünk a gnosztikusokkal, és reméljük, hogy - képletesen vagy szó szerint - a világnak is ez lesz a vége.”

„Philosophus esse humani genere pedagogus”

Eszmélkedések Várkonyi Nándor Az ötödik ember című könyvéről

„Jegyezzétek meg, hogy semmit sem szabad kiiktatnotok abból, amit az emberiség egészének a Földön már meg kellett tapasztalnia, hiszen mindig csak azt tapasztalta meg, amire szükség volt. És ha közben tévesen, saját akarás szerint haladt, bekövetkezett a pusztulás. A Teremtés rendületlenül siet előre, és lerázza az összes rothadt gyümölcsöt.”

(O. E. Bernhardt)

I.

Megindokolni, hogy miért éppen ezt a Seneca-idézetet választottam jelen eszmélkedéseim címéül, nem olyan könnyű. Márcsak azért sem, hiszen Várkonyi Nándort nem egykönnyű egy speciális professio címkéjével ellátni, hiszen nevezik őt huszadik századi polihisztornak, de ugyanolyan erővel művelődéstörténésznek, a szellemtudományok tudorának, de ugyanígy lehet bölcs filozófus vagy tan-árasztó pedagógus. Így most már megnyugodhatunk: „A bölcs az emberi nem tanítója.” Mert valóban: Várkonyi Nándor a legnagyobb huszadik századi magyar és egyetemes tanítók közül való. A címről talán ennyit (Várkonyiról, az emberről és tudósról áttekintő képet ad a *Várkonyi Nándor Emlékkönyv*, Széphalom Könyvműhely, 1993., válogatta és szerkesztette Tüskés Tibor).

II.

Várkonyi Nándor posztumusz műve - kéziratban hátrahagyott, sőt egyesek szerint: főműve - első kötetének megjelentetése a szerkesztő, Mezey Katalin megállapítása szerint ünnepélyes pillanat a magyar kultúra zivataros korszakában, napjainkban (*Az ötödik ember* I., Széphalom Könyvműhely, 1995, 399 oldal).

Várkonyi ebben - és az ezt követő további két kötetben - nem kevesebbre vállalkozik, mint arra, „hogy kísérletet tegyen” - újfent Mezey sommás megállapításával teljesen egyetértve - „az emberi nem, valamint a Földön és a Földről megismerhető anyagi világ - és a kettő valóságának keretei közt megnyilatkozó Szellemi Univerzum - eredetének és mibenlétének felfedezésére.” Maga Várkonyi mondja egyhelyütt, hogy korunk, a huszadik század kínzó kérdései elől egyetlen emberi élőlénynek sem lehet kitérnie: az emberiség fizikai és erkölcsi hanyatlásának pokolbéli útját végig kell járni - az oknyomozás módszerével természetesen - ahhoz, „hogy a felismerés pislákoló fényénél új horizont felé tudjunk indulni.” A mindenkori gondolkodó lény - ez a legkülönösebb s legextravagánsabb emberi mutáns - a romlást és a hanyatlást évezredek óta tapasztalja, átéli, szenvedti ... és keresi ebből az áldatlan állapotból a kiutat.

III.

Süllyedés egy boldogabb állapotból - Várkonyi szerint valaha volt ilyen - a boldogtalanabb felé, egészen a végső katasztrófaig: az emberi nem totális önelpusztításáig... Nos, maga a szerző is tudatában van annak, hogy úgynevezett „tisza korok” sohasem is voltak, de a tükörtartás végett - amely tükörben teljes egészében szembesülhetünk torzságunkkal - szükséges egy ilyet feltételezni. Keserű felismerés az is, hogy az ártalmas természetet (a

démoniság félelmetes és diadalmas uralmát) elpusztítani nem lehet, de a kétségbeesett javítómunkát abbahagyni, a Szellem fényének ragyogását elhomályosítani, hagyni kihunyni a legeslegnagyobb felelőtlenség, amelyet a Szellem „ügynöke” elkövethet...

Várkonyi igencsak tudatában van annak, hogy egy balanszírozó eszme- és formavilág (aranykor) bemutatása, illetve az emberi szimbólumalkotás alapelveinek a megvilágítása égetően szükséges a felemelő eszmékben koldusszegény korunkban. Mivel - mondja maga a szerző - „még az olyan anyagba” züllött korban is, mint a miénk, midőn az emberállat diadal-maskodik, fenntartó és elnyomhatatlan erőkként hatnak a múlt értékei”. S ezután így tovább: „A múlt él, de nem uralkodik! Nincsenek halott korszakok, s az a kor válnék nyomban halottá, mely gyökeresen ki tudná vetni őket magából”. Ez a gondolat pedig nem más, mint eme hatalmas Várkonyi-mű létének igazolása.

Az egész grandiózus mű - a két hamarosan megjelenő kötetet is beleértve - majdcsaknem teljes egészében az ötödik-ember - a tág értelemben vett modern emberfajunk létrejöttének bemutatása, jellemzése az ősi aranykorok és istenkirályságok tükrében: a romlottság, a dekadencia a feltételezett aranykor (Paradicsom: az ember még nem tesz erőszakot a Természeten; föld és ég harmóniájában, kozmikus létformában létezik stb.) szűztükrében. Az új ember, az eszméletre térő - rettentő lassúsággal persze - a közelmúltban kezdett el formát öltetni. Az ezoterikus szellemiség szerint a Vízöntő kora 1961-ben kezdődött, s 4122-ben fog véget érni, jelen évszámunkhoz viszonyítva tehát még hátra van 2126 év arra, hogy az embernem úgy-ahogy spiritualizálódhasson. A kimondottan az anyagi világba kondicionált ember még most sem tud teljesen elszakadni a rossz értelemben vett anyagtól - a vad-ösztönvilág szorításától -, de egyre inkább szellemi célok szolgálatába állítja majd önmagát. Ön- és céltudatosabb lesz az előző, az ötödik embernél; az értelem, a megfontolás, egyre inkább az erőszakmentesség, a megegyezni - nem-hódítani-vágyás - vezérli majd. De mindemellett kísérőjelenség lesz, Várkonyi saját szavával: a felszíniesség, a hígvelejűség, a ragályos népbolondságok, divathóbortok, extravagancia. Szerzőnk mégis bízik abban, hogy mindezek ellenére a békés megoldások, a tolerancia fog majd érvényesülni, s nem utolsósorban az erőszak nélküli üzleti terjeszkedés.

S ezen a ponton pillanthatjuk meg azt a rejtett mozgatórugót, amely a szerzőt monumentális műve megírására ösztönözte. De hadd mondja ezt ki ő maga: „Ha kialakul a kor, s e könyvben azt is iparkodunk majd kutatni, *hogyan készíthetnők elő az útját*” (kiemeléssel - D. O.).

Megrendítően csodálatra méltó, egyszerű szavak ezek, s mi sem bizonyítja jobban a tanítószándékot, a szentkönyvek létrehozóinak mindenkori igyekezetét: „humani genere pedagogus”.

IV.

Várkonyi például azt mondja: - a monoteizmus fixa ideájával a tarsolyában -, hogy Ehnaton fáraó - az összegyűjtött tetemes bizonyító anyagból ez csak egy szemcse - nem reformer, ellenkezőleg, ortodox, mivel monoteizmusa nem csodás egyéni találmány, hanem ősi örökség. Ugyanis zseniálisan felismerte, hogy a mitológiai labirintussá burjánzott istenbokor egyházai egymással vetekednek, hatalomra törnek, megbontják a békét, ellentéteket szítanak, az ország vallási polgárháború színterévé válik, azaz elrothad maga a hit mint olyan, amely nélkül nincs rendezett emberi lét...

Kimondható tehát a végigazság: „A dolgok mélyén tehát öslény áll” - a könyvben számos bizonyító jellegű példát láthatunk e tétel alátámasztására „a teremtető isten, s a sokistenkedés... az ember megszemélyesítő ösztönéből származik..., úgyhogy végül a liliputi istensokaság

eltakarja a dolgok ősokeit - és minden manifesztációban külön istent lát. Hammurapinak is szüksége volt egy mennyei monarchára, akinek a városistenek alá rendeltessenek...

S itt újfent - a részletezést persze messze elkerüljük - eljutunk egy gyökérgondolathoz: valahányszor az ember(iség) az elfajulás állapotába jut - íme a bűnbeesés! -, mindahányszor meg kell jelennie az egyistenhitnek, ismétlődnie a megváltásnak..., a megváltás égető szükségességének.

Az ókorban - már - nemcsak az istenek és az emberek színeváltozása jön létre (az emberek közötti viszonyok teljesen megromlanak, az egymás megértésének a hiánya és a szeretetlenség katasztrofális méreteket ölt a hadisteneket piedesztálra állító, a vérszomját igazolandó vaskor idején), hanem a bölcseké is. Várkonyi úgy véli, hogy e negatív színeváltozás legfőbb gyümölcse az, hogy a legmagasabb rendű tanokból is kezd hiányozni a transzcendencia igénye. Az ésszerű megoldás mindig elégtelen - az ész, a ráció és a tudomány eluralgásáról, túlburjánzásáról a szerző igen kemény véleményt nyilvánít -, mivel a rációban nincs megváltóerő. Várkonyi felfogásában Zaratusztra az első, akinek sikerült az isteneszmét tiszta metafizikai fogalomként avatnia, de messze megelőzte korát, illetve el is hagyta, mivel útján az emberi közösség nem követheti. A mai értelemben vett Európa születésének „pillanatait” Kr. e. a 7-6. századra tehetjük vissza. Az akkori emberiség életében a vajúdás tünetei nyilvánvalóak. Megteremtődnek - szántszándékkal - a hadistenek, duzzad a monoteista áramlat, a közösségek rendje megbomlik, a tömegek izgatottsága fokozódik, és így tovább. Az előző világkorhoz képest az alábbi három általános jellegű színváltás következik be: a demokráciában az ember egyéni, individuális viszonyba lép a történelemmel; a hívő egyéni, individuális viszonyba lép az istenséggel; a görög filozófusok magatartása révén az ember egyéni, individuális viszonyba lép a világegyetemmel...

„Ez volt tehát az a pillanat, amikor a természet egyszerű örömeinek nyájas istene, Pán, meghalt” - mondja nosztalgiával Várkonyi.

V.

A bomlás feltartóztatlanul megindul: „Az istenek kivonultak a természetből, s helyüket a tudósok foglalták el.” A szellemes gnóma sok mindenre fényt vet, hiszen való igaz, hogy a „tudomány és technika által fel-, illetve megidézett e romboló tevékenysége - a pozitívumokat meghaladva - nem kétséges, s ezt különösen a huszonegyedik század küszöbén mérhetjük fel. Az országok és birodalmak valójában meztelen hatalmi érdekek küzdőtereivé válnak, s úgyszintén biztos jele a hanyatlásnak az istenek sokasodása.

A szilárd isteni rend mindenütt felborul, az istenhit lazul, s ennek következménye a babonás hiszékenység. A világcsalók, népbolondítók, országháborítók, álpróféták, sarlatánok aranykora ez. Jóslatüzemek, tömegpszichózis, szemfényvesztés... Kísértetiesen hasonlít ez a huszadik századra is: meg kell tanulnunk a történelmi relativitást!

Várkonyi imígyen szól erről: „Az életből kihullott a rend, a dolgok megszokott logikája, s a bizonytalanságba süllyedt ember fűhöz-fához kapkod, hogy megmeneküljön a vaksors szeszélyei elől. A megzavart idők tipikus tünete. A jóslatok megadták a bizonyosság ideig-óráig tartó illúzióját, s ezért támadt oly nagy keletük...”

Az istenekre persze továbbra is szükség van, igenám, de csak a politika eszközeként. Ptolemaiosz Szótér tipikus „csinált istent” hoz létre, Szerapiszt, aki tucatnyi istenséget foglal magában, s így különféle hívőket, embercsoportokat edesget magához. A hívek ugyanis ahhoz a kultuszhoz csatlakoznak, amely leginkább kedvez ösztöneiknek; vágyaiknak, a legkönnyebben kielégíti őket...” Ne is folytassuk!

Lukianosz, aki, igaz, megfesti a társadalom árnyoldalait, felveti a kérdést: Vannak-e egyáltalán istenek? - Mások a mitológiát „cincálják” szét alpári módon, s teszik nevetségessé. De mindezek helyett nem adnak javító szándékú kiutat. Rombolnak, de nem építenek...

VI.

Rövidre szabott eszmélkedésünkben csak néhány gondolati motívumot ragadhattunk ki a hatalmas kultúrtörténeti anyagból, amellyel Várkonyi nézeteit alátámasztja, illusztrálja. A szerkesztő helyesen tette, hogy a nem egykönnyen rendezhető kéziratanyagban szögletes zárójelben meghagyta a szerző szöveghez fűzött saját kommentárjait. A hatalmas kulturális világanyag - nem túlzás ezt mondanunk - számos helyütt így reveláló erővel világosodik meg előttünk, mitológia- és szimbólummegértő készségünk finomodik, lényeglátóképességünk elmélyül.

Mielőtt azonban letennénk a tollat, térjünk még vissza az előzőekben vázolt Várkonyi-féle eszmevonulathoz (itt ne feledkezzünk meg Hamvas, Kodolányi, Weöres, Kemény Katalin és mások hasonló vonulatairól, rokonlelkiségéről sem), s nézzük meg, hogy az egyetemes bomlás és dekadencia ellenében milyen ellenszereket észlel.

Várkonyi távol van attól, hogy mindenestül lebecsülje az emberi elme hatalmas erőfeszítéseit, a tudomány és technika pozitív vívmányait, de ennek ellenére úgy véli, hogy „az ember problematikája nem racionális” jellegű csupán, mivel az ember - s ezt igen sokrétűen bizonyítja is -, a kezdetektől fogva úgy érzi, hogy a negyedik dimenzióhoz is köze van. Az ész felszabadításából eredő kínzó hiányérzet ezt a tételt méginkább igazolja.

Másrészt például már a sztoikusok világállamról, kozmopolitikáról gondolkodnak, csodálják a keresztényeket; igaz, hogy a transzcendenciára kevés igényük mutatkozik. Plótinosz felismeri, hogy a legfelső fokot az istenivel való egyesülésben értelmi ismeretmunka keretében nem lehet elérni, s az emberi lélek megdicsőülésének dimenziójába a romboló ösztön- és vágyvilág visszaszorításával lehet felemelkedni. Egyszóval: az embernek spiritualizálnia szükséges ahhoz, hogy valóban ember legyen, méltó önmagához.

Az isteni követelmények szerint élni annyi, mint nem elveszíteni a Mértéket; „a Szellem átengedi ministránsainak az anyagi világ meghódítását, *maga azonban magasabb célra tör, az embert kívánja megmenteni*” (Kiemelésemmel - D. O.).

A nagy volumenű mű első kötete ezekkel a szavakkal zárul: „... az ember igazi problémái az értelem szféráin kívül esnek.”

Ne tévesszen meg bennünket, s ne keltsen bennünk visszatetszést vagy viszolygást ez a „kívül”.

Ez egyszerűen csak ennyit tesz: az eddigi ember, s főképp az ötödik világgeneráció túlságosan is belekondicionálta magát az észbe vetett korlátlan bizalma alapján az anyagi világba - a „kívül” tehát a végtelen új távlatokat jelenti csupán, amelyek felnyitása mindannyiunktól függ.

Izgalommal várjuk a mű további kötetait.

Friedrich Nietzsche filozófiája

I.

Minden kétséget kizáróan - már előjáróban - kimondhatjuk, hogy Kiss Endre monográfiája (*Friedrich Nietzsche filozófiája, Kritikai pozitivizmus és az értékek átértékelése*, Gondolat, 1993.) egyedülálló mű a magyar Nietzsche-kutatás területén. Lehetne természetesen azon töprengeni, hogy vajon nem későn érkezett mű-e, azaz hogy a Nietzsche-tragédia napvilágra hozatala aktuális-e még. Természetesen az, hiszen minden nagy emberi kísérlet tanulságos számunkra, így Nietzsche „kudarca” fulladó hatalmas igyekezete is az embernek „a látszathól” való kihúzására.

Kiss könyve mottójának teszi meg Freud ezen talányos értelmű gondolatszegmentumát: „... mit kezdünk egy fantázia-Friedrich Nietzschével?” Maga az egész monográfia viszont mintegy cáfolata ezen kitételnek, hiszen Kiss maga tud mit kezdeni boncoltjával. Az enigmatikus Freud-mondás mellett viszont hivatkoznunk kell egy másikra is, amely kevésbé homályos, s amely szerint Nietzsche mélyebb önismerettel rendelkezik, mint bárki földi halandó, és hogy talán sohasem születik még egyszer ilyen ember... Azt is hozzáfűzi még Freud - nem kis meglepődéssel -, hogy Nietzsche megsejtései és ballátásai gyakran zavarbaejtő módon megegyeznek a pszichoanalízis fáradtságosan megszerzett eredményeivel...

Az alapozó kiinduló tétel az lesz tehát, hogy a legendaromboló filozófusra hosszú időn keresztül rátelepült, perszonalitására ráakódó legendákat el kell oszlatni, s bizonyítani kell, hogy Nietzsche valóban „metapolitikus”, de akit azonban erőszakkal belerántottak egy olyan politika mocsaraiba, ahonnan az egyetemes emberiséget vezérlő „lótusz virág”-idealizmust (metafizikát!) igyekeztek elővarázsolni a Nietzsche-hamisítók.

II.

Albert Camus igencsak fején találta a szöveget, amikor arról szólt, hogy talán lehetetlen lesz jóvátenni mindazt, amit Nietzsche ellen követtek el - s tegyük hozzá - mind a jobb-, illetve baloldali kisajátítási kísérletek, amelyek közül az előbbi a legtragikusabb, s amely azt is jól mutatja, hogyan lehet gondolatokat önmaguk ellentétes értelmére fordítani. Kiss Endre leplezetlen célja könyve megírásával - a monográfiai teljesség számos más követelményei mellett - az, hogy Nietzschét tisztára mossa, ha megengedhetném magamnak ezt a sztereotíp és elvurgalizált nyelvi fordulatot. A Nietzsche-utóélet legnagyobb szerencsétlensége az, hogy az imperializmus felé forduló konzervatív német politika hamis értékrendjéhez idomították, szellemi kiforgatás áldozatává lett, egyszóval: diabolikus történelmi hamisításról kell beszélnünk.

Alfred Baeumler, későbbi náci vezető, már 1931-ben elkezdte ördögi manipulációját, amelynek miazmás gőzében a metafizika-ellenes Nietzschéből fasiszta metafizikát fabrikál. Anélkül, hogy belemerészkednénk ennek a manipulációs vegykonyhának a górcsővei és mérges főzetei közé, említsük azért meg, hogy mik ennek az ördögi hamisításnak a lényeges elemei. Kiss maga teszi fel az alapvető kérdést: A nietzschei filozófia forradalmasítóan relativizáló ereje vajon milyen fasiszta célképzetekbe volt bekapcsolható?

Az alapképletet valahogy így lehetne felállítani. Mivel a nietzschei filozófia minden öt megelőző eszmei áramlat tagadása és meghaladása, így az kitűnően rávetíthető a fasiszta ideológia abszolút újszerűségére (a teljesen új világ megteremtésével), illetve az azonossági jelet ki lehet tenni, s így megvan a tekintélyi megalapozás. Jegyezzük meg itt, anélkül, hogy

részletekbe bocsátkoznánk, hogy a nietzschei abszolút újnak nincs köze a fasiszta politika ideológiájához.

Másodsorban, a nietzschei „a hatalom akarása” rossz értelemben vett metafizikává degradálódik, s ez a pozitív (rossz) fasiszta metafizika koncepciójához fog vezetni. Baeumler tulajdonképpen kiűzi a nietzschei gondolatok relativisztikus értelmezhetőségeit, s a „kritikus” Nietzsche-t a praxis oldaláról nemzetszocialista teoretikusnak tekinti, azaz az abszolút új érdekében el kell pusztítani a rivális ideológiákat (elsősorban a „paposan-romantikus” [= a bismarki-vilmosi Németország] és a „racionalista-felvilágosító [= weimari köztársaság] s az azt törvényesítő ideológiák együttese).

Villantsunk fel még néhány más gondolatot. Ebben a bizonyos pozitív fasiszta metafizikában (mert most csak erről beszélünk) metafizikai entitásként jelenhet meg „a német katona”, „az angolszászok”, „a kultúrválság”, „a háború”, „a harc” és így tovább. A világalomra törő háború így nem egy bizonyos, megkülönböztető, egyediségekkel jellemezhető háború, hanem e „háborúnak” mint léttörvénynek, metafizikai törvényszerűségnek alkalmi megvalósulása. Ebből most már logikusan következik, hogy a nemzetszocializmus is valójában metafizikai törvényeket teljesít ki, azaz: a cél szentesít bármiféle eszközt az elhivatott nép, illetve uralkodó faj számára.

Ma már tudatában vagyunk annak, hogy ha egy politikai hatalom - nép, faj - saját maga számára aposztrofálja a világmegváltás szerepét, az hová vezet: a huszadik század az emberiség leggyászosabb érája.

A cél tehát a „jól elrendezettség mint az emberi élet, sőt, mi több, a létezés valósága”, s „a hatalom akarása” (szegény Nietzsche még álmában sem így gondolt erre!) így átveszi e pozitív (rossz) metafizika megszervezésének funkcióját, s ettől kezdve „filozófiai törvényszerűség”-ként már vissza is lehet keresni a mindennapi valóság mozgásaiban. Nos, Kiss boncolása az alábbi látéleletet hozta felszínre. Véleményének summája szerint Nietzsche filozófiája - filozófiai esszéje?, kérdezném inkább - nem hogy nem metafizikus irányultságú, de annak mintegy nyílt tagadása, hiszen Nietzsche épp ennek az égisze alá rendelte egész létét. Baeumler zseniális hamisítása alapján a filozófiailag torzan rekonstruált metafizikát - még tetézzve! - politikai metafizikává festi át. Így jön aztán létre „a hatalom akarásának jól elrendezett birodalma”, „a nagy keletkezés és elmúlás”, „a törvény rendje”, „az egyetlen rend”, „a hatalom akarásának világképe”, „az élet egysége”, „a görög-germán metafizika magva”...

Valóban ijesztő még ez a vázlatos felsorolás is. Baeumler úgy istenigazában „germánra” színezi át a jellegzetesen tizenkilencedik századi tragikus álmodónak és álmodozónak a figuráját, a világmegváltó tervekkel előhozakodó Friedrich Nietzsche-t: „szemei előtt fajunk régi feladata állt ismét: az, hogy Európa vezetői legyünk”. S mindezek után Kiss arra a végső konklúzióhoz jut el, „hogy a hitleri nemzetszocializmus valódi legitimációs ideológiája nem az irracionalizmus, a fajelmélet vagy más hasonló irányzat, de az e világi politikai pozitív (rossz, beteg - D. O.) metafizikai szerkezet volt.” És -, hogy a nietzschei gondolatok egészen más motívumok alapján egészen másra irányultak!

III.

Nem véletlenszerű, hogy Kiss ezzel a problémakörrel - a legfontosabbal - kezdi monográfiáját. Hiszen valóban Nietzsche rehabilitációja a végcél. S csak miután elhangzott az „utolsó ítélet”, kerül sor a tulajdonképpeni, adekvát Friedrich Nietzsche bemutatására és értékelésére, illetve a tizenkilencedik század második felébe való beleágyazására. A monográfia szerzője e cél érdekében elvégzi mindazt a feladatot, amely egy genetikus elemzés keretébe belefér.

Helyes alapelve, kiinduló premisszája az, hogy Nietzsche-t csak saját kora gondolkodási mátrixába belehelyezve lehet valósan tetten érni, hogy a jövőbeli hamisítást a nietzschei életmű egésze szempontjából fontos gyökerek és gyökérnedvek feltárásával lehessen közömbösíteni.

A Nietzsche-jelenséget mint olyant, kimondottan csak az 1848-49 utáni filozófiai vákuumban létrejövő és a hegeli „egyetemesesség” bomlását követő filozófiai irányzatok egymással való küzdelme arénájában lehet elkezdni vizsgálni. Ez a kor ugyanis a nietzschei filozófia vonatkoztatási rendszere. Hegel ellen az a vád, hogy tudománytalan és a történelmet illetően opportunistá (Nietzsche nem valószínű, hogy ismerte Hegelt). Az ötvenes években Schopenhauer *comeback*-je következik be, s ez jól bele is illik a vesztett forradalmi illúziók légkörébe: a pesszimizmus, a világfájdalom divattá válik. Mindemellett számolnunk kell az egyre inkább előretörő ateizmus következményeivel is: a kor számos gondolkodója indul el egy úgynevezett inverz „vallásosság” felé, az „anyag méltóságá”-t, az „anyag szeretetét”-t emlegetve unos untalan (matematikai monizmus). Létezni tehát annyit tesz, mint kritikusan kutatva lenni, s elvetni mindenféle metafizikai elmélkedést, amely csak fogalmakkal operál. A valóságnorma tudásszociológiai jellegűvé válik. Ezen a ponton - ha e tanulmány terjedelme erre lehetőséget adna - vitatkozni lehetne Kiss azon summás megállapításával, miszerint az elmúlt száz esztendő azt bizonyítja, „hogy a vallás hiánya nem dönti morális anarchiába a társadalmat” (77. oldal).

Az inverz vallásosság - amely a technokrácia globális uralmához és az örök emberi értékek degradálódásához, együtt magának a Föld bolygónak a degradálásával, vezetett és vezet még ma is - szekularizációs végeredményeit csak ma tudjuk igazából felmérni a különféle jellegű világkatasztrófák kitüntetett korszakában. Ezért tartom Kiss e futólagos megjegyzését opportunistának. Nos, *A tragédia születésében* Nietzsche-nak a fő célja Schopenhauer, Wagner és a görögség egyesítése. Egy olyasfajta művészetet „artikulált”, amely közvetlenül a kozmoszt, a létet, a természetet szólaltatja meg: az úgynevezett dionüszoszi művészet, annál jobb, minél kevesebb benne maga a művész, minél inkább elvész annak individualitása. Azaz - s itt eljutottunk a nietzschei nézetek egyik kulcsfogalmához - az individualitás elfakításával egyre inkább deantropomorfizálódik (ellentéte a természet jelenségeinek és képzeletbeli lényeknek emberi alakkal és tulajdonságokkal való felruházásának). Ez teljes sebességgel vonzza maga után a kereszténység-kritikát és általában a metafizika *en globe* idézőjelbe tételeit. Nietzsche szakít a görög kultúra idealizáló felfogásával, s figyelme a dionüszoszi elemre és a tragikus szemléletmódra irányul.

A dionüszoszi ember mindent összevetve hamleti helyzetben van, adja meg a magyarázatot Kiss. Ennek az új embernek ugyanis a lét értelméről kell döntenie a deantropomorfizált létben, amelybe meztelenül vetve találja magát. Ezt az embert, ahogy Nietzsche értelmezi, a dionüszoszi kórus (a görög tragédia belvilágában vagyunk) olyan mámmal veszi körül, amely szinte megakadályozza a valóságtól való elfordulást, s a valóság mint olyan elvi elfogadása pedig lehetővé teszi az úgynevezett helyes tudatot, azaz a hamis, antropomorfizált képekben gondolkodó tudat elkerülését. Itt viszont már alapvető eltérés mutatkozik meg: a schopenhaueri pesszimizmust az optimizmus váltja fel.

Mire is döbben tehát rá Nietzsche - Dionüszosz? Az a döbbenet járja át, hogy belepillant a lét abszurditásába: Dionüszosz arra ébred rá, hogy élete csak egy múlt pillanat, egy ember nélküli és emberellenes kozmoszban, s hogy a lét, a világ nem emberközpontúan van berendezve. A luciditástól megszállott Nietzsche ezen a ponton veti el leginkább a sulykot a kereszténység ellen. A kereszténység ugyanennek az (abszurd) valóságnak a láttán e meztelen valóságot eufemizáló hazugságokba menekül Nietzsche szerint.

A kereszténység leplez, a dionüszoszi ember vállalja a lét valóságába való belepillantást, amely egyúttal az emberi élet kendőzetlen realitásaiba való beelátás is. Így teremődik meg a keresztény ember alternatívája, a dionüszoszi ember. S ugyanígy válik Nietzsche gondolkodásában a korabeli kultúrfiliszter az előző ellentettjévé: A filiszterről való tudat megszűli a tömegember kulturálatlanságáról való nézetet, a tömegtől való intellektuális iszonyt. S mindezeket alapul véve megszületik a tipikusan német szembeállítás a filiszter és az „Übermensch” dualizmusában. Mindezek a múlt század ötvenes-hatvanas éveire vonatkoznak, tehát nem szabadna például ma ezeket a nézeteket aktualizálni (a műveletlen tömeg *l'art pour l'art* megvetése stb.).

Eljutunk arra a pontra, amikor meg tudjuk határozni azt, hogy a létbe való illúziómentes beletekintés milyenféle reakciót válthat ki. A tragédia születése végkövetkeztetésében erre kétféle reakcióval lehet válaszolni: görög (árja) vagy keresztény (sémita) módon.

IV.

Kiss figyelmeztet arra, hogy a nietzschei emberképet saját korában jogos koncepciónak kell tekinteni, s akármennyire is hajlamosak lennénk a huszadik századi negatív tapasztalatok alapján ezt az emberképet értelmiségi-kultúrheroikus utópiák valamilyen változatának tekinteni, ne tegyük meg ezt a lépést. Nietzsche nagy felismerése valójában az, hogy az általa hamisnak tartott tudat életveszélyt jelent mentális módon az emberiség számára. 1869-75 között elsősorban kultúrfilozófusként, kultúrteremtő filozófusként ténykedik. Célja az új német kultúra eszméinek kialakítása, formába öntése. A megborzongató „Isten meghalt” kijelentés lényegileg ennyit tesz: „mi akarunk a létezés saját kormányosai lenni.”

Nietzsche az általa hamisságnak tartott polgári léttel szembehelyezi a lét kormányzása feladatának tragikus fenségességét, az autentikus létezés, és feladatként mondja ki az inautentikus kultúra lerombolásának szükségességét. Amikor Nietzsche erre a magaslati platóra megérkezik, rádöbben hogy a dionüszoszi ember tömegből való kiválásának nagy ára van: a filiszter tömeggel szemben el kell viselnie a teljes magányosságot, az egyedüllétet, a megbélyegzettséget, egyszóval: a másságot. Így áll össze a fiatal Nietzschében egymással összefüggésben levő jelenségek között kölcsönös megfeleléssé a görög kozmogónia, Schopenhauer, Kant és Lange.

Nietzsche tulajdonképpen egy erősen romantikus eszmeiséggel, eszmei entitással operál - ami nem más, mint az emberiség fogalom -, egyetemes emberiségben gondolkodik, az egész emberiséget, aztán az embert akarja „megváltani”, s tudjuk, hogy ennek bizonyos esetekben milyen gyászos következményei lehetnek. Mindenesetre nagyon rokonszenves azon felismerése, miszerint csak az igazság keresésének és szakadatlan kimondásának feladata biztosíthatja, hogy végre lehessen hajtani a nagy forradalmat az emberiség történetében.

V.

Kiss Nietzsche második korszaka kiemelkedő műveként, a nietzschei filozófia érett formájának az *Emberi, nagyon is emberi* (1878. folytatás 1879. és 1880.) című művét tartja számon. A mű harmincnégy aforizmusból épül fel. Az aforizmussal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az rendkívüli nyelvművészettel fejez ki prófétai ihlettel, akár keserű gúnnyal, sokszor mélységes, mindig elmeébresztő gondolatokat. A fő gondolati vezérvonal a metafizikai létszemlélet bírálata. A metafizikai létszemlélet helyett Nietzsche pozitivistaszcientikus koncepciót választ, amelyet úgy is nevezhetnénk, hogy történeti-genetikus kritikai pozitívizmus, amelynek a tudásszociológia szükségszerűen kiegészítő tudománya.

Kiss tanulmányának előző részében is tetten érhattük már a nietzschei koncepciót: tulajdonképpen mindaz metafizika, amely területen a filozófia, a reflexió egy másik világot tesz a szenzibilisen látható, tapintható stb. világ, illetve valóságos mellé. Nietzsche szerint tehát ez áll az egész addigi filozófiára. A későbbiek folyamán majd látni fogjuk, miért, Nietzsche saját magát a határvonalon képzei el. Némi pontosítással, a lényegbeliség megjelölése után, tegyük még hozzá az alábbiakat a metafizika fogalmának meghatározásához: „a metafizika a filozófiának az a területe, mely a legnagyobb igényekkel lép fel és a legnagyobb gyanakvást kelti. Miközben bevallott célja mélyreható ismereteket nyújtani mindenről, gyakran éri a vád, hogy csupán homályos értelmetlenségekkel szolgál, amelyek nem szólnak semmiről.

A metafizikával kapcsolatban épp ez a kétértelmű státus az egyik legfontosabb dolog, mely magyarázatra szorul”. (F. K.)

Amint tudjuk, Arisztotelész alakította ki a szubsztancia (elsődlegesen létező) elméletét, s a későbbiek folyamán a szubsztancia különböző meghatározásai különböző metafizikai rendszereket eredményeznek; nyilvánvalóan manapság is. Egy másik megközelítés szerint „A metafizika története során időről időre megismétlődő jelenséggel állunk szemben: a gondolkodás egy bizonyos területén elért vagy remélt előrelépéssel való kizárólagos elfoglaltság a világ természetére vonatkozó hasonlóan merész, új víziókban nyer kifejezést” (uo.).

Nietzsche korát megelőzően főleg Hume és Kant bírálta a metafizikát. Bírálták a fogalmak metafizikus használatát, mely nem veszi figyelembe használatuk empirikus feltételeit. Ezek a meglátások még ma is megállják a helyüket, attól függően persze, hogy mi magunk milyen viszonyban vagyunk a metafizikával.

Nietzsche lehetségesnek tart egy úgynevezett „helyes tudat”-ot a hamis tudattal szemben, amely megduplázza a valóságot. Úgy fogja föl, hogy a metafizikát a vallás, az erkölcs és a művészet élteti, s tartja fenn. Szerinte a filozófia tradicionális történetét a kritikai pozitivisták geneológikus szemléletű fejlődésének kell felváltania. Csak egyetlen tudomány létezik, s ez pedig az élő szervezetek és a fogalmak fejlődésének tudománya. Lényeges tehát a valóság-komplexumok tényszerű elemzése, mivel a tényszerűség számon kívül hagyása mindig egyfajta metafizikához vezet. Ezen a ponton viszont rá kell Nietzschének döbbsennie, hogy az emberiség történetében a metafizikai tévedések tárháza felbecsülhetetlen értékű kincs, s amely kincsen nyugszik az emberi érték. A metafizika tehát az ember valóság előli menekülésének a megnyilvánulása; ebből a nietzschei felfogásból sok olyan tudományág fejlődött ki, amely ennek a menekülési „kapacitás”-nak tanulmányozására koncentrált. A metafizika az ember alaptévedésének összefoglalója (megduplázott világ), de úgy, mintha ezek a tévedések alapigazságok lennének. Kiss érzékelteti azt a súlyos dilemmát, amellyel ezen a ponton Nietzsche szembetalálja magát: a metafizika hirtelen lerombolása az emberiség azonosság-tudatának elvesztésével járhatna együtt. Nietzsche a későbbiek folyamán feloldja majd ezt a problémát. A tizenkilencedik század „futurista” értelmiségije számára teljesen magától értetődő, hogy önmagára - amikor építgeti eszmerendszerét - mint az emberiség egészének képviselőjére gondol.

Nietzsche filozófus buzgalmában odáig ragadtatja magát, hogy igyekszik a posztmetafizikus kort leírni, amelynek a fő mozgatórugója az antikonzervativizmus. Elképzei az úgynevezett tudatos kultúrát, szemben a korábban divatos romantikával, amely így az előző negatív alternatívájává degradálódik. Az immáron ökumenikus nagy kultúra - a majd létrejövő - az egész emberiség posztmetafizikus azonosságtudatát hivatott kidolgozni, megteremteni, de ehhez újszerű logikai, nyelvi apparátusra is szükség lesz. Nietzsche ezen az újabb kritikus ponton felméri az itt felbukkanó dilemmát: a helyes tudat hiánytalan létrejötte aligha lesz valaha is valóság. Jómaga sem hisz benne, illetve tudna azonosulni az efféle abszolút steril

emberi tudattal. S az előző dilemma újfent visszaköszön: a lehetséges fordulattal „sok jó” is eltűnne. Így ahhoz a következtetéshez jut, hogy a logikus és a nem logikus között csak „fokozatos közeledés” tételezhető fel.

VI.

Eljutunk tehát a legfájóbb kérdéshez: miért nehéz a nietzschei követelményrendszerben megfogalmazott nagykorúság elérése? Ő maga tragikus élességgel látja meg, hogy az egyénben még csírájában is alig van meg az egyetemes emberi szenvedés és problémák iránti érzék, együttérzés. Az egyének legnagyobb többsége számára az önvaló, az „önmaga” fontosabb, mint a világ. Harmadsorban pedig - s ez manapság is mennyire igaz - az emberiségnek mint egésznek nincsenek céljai... A kritikai pozitivista egyetemes tudatnak erre a drámai végeredményre kell rádöbbennie világmegváltó tervei közepette. A harmincnegyedik aforizmusban Nietzsche kimondja a végkövetkeztetést: „Az egész emberi élet mélyen süllyedt az igazság nélküli állapotába...” Az ember számára - az értelemmel bíró emberi lény számára - ebben a tragikus létben nem marad más megoldás, mint az úgynevezett lebegő állapot.

VII.

Nietzsche elégedetlen kora művészetével. Szerinte az emberiségnek mint nembeli lénynek a tudományosság az új létfeltétele, elkezdődött az új világtörténeti korszak, amely meg fogja szüntetni az előző pre-szcientikus tudásformákat. A művész viszont nem akarja kultiválni a tudományos megismerésekből származó józanabb igazságok kultuszát, így egy korábbi állapot eljárásaihoz ragaszkodik, az emberiség gyermekkorának további fenntartásához járul hozzá. A művész narcisztikus ösztönöket csigáz fel, ez pedig intellektuális regresszióval jár együtt, s „a művészi hatás előidézte valóságtévesztés jelenségeiben a művészet új intencionalitásának alapvető oldalait ragadja meg” a nietzschei metakritika. Nietzschének viszont azt is konstatálnia kell, hogy még az úgynevezett „helyes tudattal” rendelkező szabad szellem is fogékonyan reagálhat a művészet által keltett metafizikai impulzusokra. Erre hoz is egy eléggé egyedi példát: a IX. szimfóniában a szabad szellem is érezheti egy bizonyos ponton „a halhatatlanság álmát a szívében”. Nietzsche valójában nem a tetszést kifogásolja, hanem a hamis tudat újrarezgését.

Nietzsche vallásellenes furorjában addig elmegy, hogy a kvázi-religiózus szükségleteket kielégítő életszépítést veti a művészet szemére, de attól is retteg, hogy a rút lélek közvetlen önkifejezése polgárjogot nyer a „dekadens” művészetben. A korabeli művészet számára inadekvát tudás- és alkotási forma, a művész pedig egyszerre visszamaradó és visszaalakuló lény.

VIII.

Kiss az *Imigyen szóla Zarathustrát* köztes műnek tartja filozófia és irodalom között. Ebből a filozófiai és költői egyvelegből egy-két lényeges gondolati vonulatot emeljünk ki csupán, de amelyek közelebb visznek bennünket a Nietzsche-jelenség jobb megértéséhez. Zarathustra szerint az ember, egyetemben a többi élőlényvel, elsődlegesen egy magasabb rendű, hatalmasabb létre törekszik. Ebben az elérendő új létben meg fogja haladni jelen állapotának különféle frusztrációit. Ha az ember pusztá teremtményből teremtvé válik, akkor tökéletesedni tud, újra tudja önmagát is teremteni. Addig viszont - s ez a legnagyobb emberi tragédia - a mások feletti nyers, testi uralomra törekszik. Az ember tehát másfajta hatalomra is képes, mint a disznó. A mű főszereplője az üzenet címzettje, azaz a potenciális emberebb ember, aki nem más, mint maga az olvasó. Az átváltozás irányát tekintve a teve a teljesítményt, az

önmagának emlékművet állítást jelképezi, az oroszán az átértékelés harcosa, a „kell” helyett az „én akarom”, a gyermek pedig elindul az új ember alakja felé. Nietzsche támadást indít a test megvetői ellen, új és dinamikus személyiségképletet akar. Szerinte a helyes tudat egyedüli lehetősége az egészséges test. Így előlegezi nagy vonalakban a pszichoanalízist. Azt veti a kereszténység szemére, hogy „nem a szenvedélyek fölötti uralmat, hanem a szenvedélyek kiirtását” követeli. Szerinte a kereszténység nem vette észre, hogy a szexuális készítés például „jelentős kifinomulásra” képes, és „a szexualitást tisztátalannak állította be.” Nietzsche averziójában odáig ragadtatja magát, hogy azt mondja, maga a kereszténység is a hatalom akarásának kifejeződése, de a gyengék és a sérültek hatalom-akarása. Az ő *ressentiment*jük (haragtartásuk, titkos neheztelésük) olyan intenzív, hogy minden testi és szellemi kiválósággal szemben a közönséges dolgokat részesítik előnyben, a nemiséget megvetik, a testet és az értelmet a lélekkel szemben leértékelik. Mindez elvezet az egész világnak egy másik képzeletbeli világ ellenében való lebecsüléséhez.

Messzire vezetne, ha ezekkel a vádakkal elkezdénénk vitatkozni, de mindettől függetlenül tudnunk kell azt is, hogy Nietzsche nemegyszer maga is fékevesztetté válik egyes megnyilvánulásaiban. Így például az *Antikrisztus* című műve pontatlan és goromba stílusú. Az isteni megítélés aktusában a hatalom fékevesztett akarását fedezi föl. Persze Nietzsche nem azt látta a vallásban és kereszténységben, mint esetleg a mai kritikusok. Hogy mennyire más oldalról is meg lehet világítani a dolgokat, s hogy milyen végzetes a félreértés és rosszindulat, hadd álljon itt néhány sor az előbbi vádakkal kapcsolatban:

„Az Egyház tanítása szerint a mértékletesség erénye nem arra szolgál, hogy letörje vagy megmássa az ember élvezetvágyát, hanem hogy a helyes élvezeteket az igazi cél szolgálatába állítsa: hogy az embert elvezessék az Istennel való egyesülés tökéletességére és boldogságára. Az Egyház így saját kikezsdhetetlen logikája szerint következetesen megenged minden rendezett örömet az egyén és a közösség javára. Az örömet sohasem tartja „szükséges rossznak”, amelyet kénytelen megtörni. Értéknek tartja, amely az ember megszentelődését szolgálja. A bukott ember azonban csak igen nehezen tudja rendeltetésszerűen használni. Ezért hoz annyira szigorú törvényeket az Egyház. De ne feledjük e törvények célját: biztosítani akarják nemcsak Istennek, hanem magának az embernek a jogait is. Ezen belül még az ember testének sajátos és törvényes jogait is”. (Thomas Merton)

Regresszió? Nietzsche a kereszténység legnagyobb vívmányát, a szeretetet elengedhetetlennek tartja a jövő ember számára.

IX.

A Háborúról és a háborúzó népről című fejezet a *Zarathustrában* külön figyelmet érdemel. Nem valami szerencsés szóhasználat volt a „háború” és „a harcos” a 80-as évek Németországában. Már az első világháborúban lehetővé tette az úgynevezett Front-Zarathustrák megszületését. Nietzsche későbbi meghamisításához jó alapot jelentett. Nietzsche-nél azonban a háború az ember meghaladását jelenti. E „háború” célja a teremtés, az új ember teremtése, létrehozása, kiformalása. Állandó háborúságot kell folytatni mindenkivel, a környezettel, a filiszteri mentalitással, az önmagukban még mindig a „vadállatot” hordozókkal, a halál prédikátoraival - s a megőrzött keresztény értékeléssel szemben. Kiss szerint ennek a „háborúnak” semmi közvetlen köze nincs a „hatalom akarása” gondolatkörhöz. Az állandó küzdelem tehát az új embereszmény állandó integrálásáért folyik. Nietzsche támadja az államot is, de nem mint politikus, hiszen önmagával a politikával hadilábon állt. Az állam hideg szörnyetegként, ember- és értékellenes szörnyetegként jelenik meg fantáziájában. Az állam új létkeretet alkot azok számára, akik megmaradnak régi embernek, s a modern nemzeti eszméknek kvázi-vallásos jelleget ad.

Nietzsche úgy érzi, hogy az emberiség először van a helyes választás helyzetében, s az új értékek létrehozóira mérhetetlen felelősség hárul, hiszen a minden hazug illúziótól megfosztott, meztelen létnek kell értelmet adni, s azt berendezni. Az új identitásért hatalmas rombolást is véghez kell vinni - mint láttuk - s maga a küzdő megélheti a legszörnyűbb egyedülletet, magányosságot, sőt kitaszítotttságot, mivel a világ még mindig a ripacsok műsorában leli örömét. Habár a mű az új ember magatartásának sokoldalú elemzésére összpontosít, végül lassan a „nagy” ember problematikájára, nehézségeire, belső szenvedéseire veti reflektorfényét. A nagy ember része a magányosság, a megvetés elviselése, az irigység kivédése, a leplezett ellenszenv, a szeretetvágy, és mindezeket felül önmagát is el kell viselnie... Úgy tűnik, hogy az előbbieket Nietzsche saját magára vonatkoztatásban veti papírra.

Még tetézhette a belső tragédiát, hogy a műnek a saját korában alig akadt olvasója.

X.

Vessünk még egy rövid pillantást a nietzschei gondolkodás utolsó korszakára. A 80-as években már tanúi vagyunk a személyiség felbomlásának és annak, hogy bizonyos filozófiai perspektívák, koncepciók átrendeződnek, illetve továbbfejlődnek. Kiss úgy érzi, hogy a személyiség felbomlását nem könnyű egyértelműen nyomon követni. A 80-as évek közepén azonban már jobban tetten érhető *A morál genealógiájában* és a *Túl jön és rosszonban*: már maga a nyelvi diskurzus is bomlik. Három legfontosabb irányultságot lehet nyomon követni. Nietzsche patológiusan felértékeli saját személyiségét világtörténelmi jelentőséget tulajdonít neki. Másodszor: szinte patologikus rögzítettséget érzünk nála a kereszténység elleni küzdelemre való készítés területén. Harmadsorban felfokozódik nála a valós vagy vélt ellenségei irányában megnyilvánuló agresszivitás: „az ellenfelek ideáltipikus szimplifikáló összevonása egy alakká egyik leggyakoribb változatban például a platonizmus lesz az ellenfelek gyűjtőfogalma” - ahogy ezt a jelenséget Kiss rendkívül találóan megfogalmazza.

A monográfia szerzője elérkezettnek látja az időt, hogy könyve záró szakaszában kísérletet tegyen a késői korszak Nietzsche-jére legfontosabb fogalmainak lényegmegmutató értelmezésére, s amelyek közül elsősorban az „Übermensch”-et emelnénk ki, hiszen ez az a tényszerűség, amely Nietzschevel kapcsolatban elsődlegesen felmerül az átlagtudatban is. Kiss valóban konstatálja, hogy a „felsőbbrendű ember” erősen örzi a nietzschei filozófia fasiszta kisajátításának tartalmait. A helyes értelmezéshez az *Emberi, nagyon is emberi* című művéből kell kiindulni. Nietzsche ugyanis ebben a művében egymásra vetíti az új kihívások alapján a dionüszoszi örökséget, csodáltjai közül Goethét és Schopenhauert, s mindebből gyúrja össze saját teremtményét, az akkori embert meghaladó, helyzete magaslatára jutó ideális embert, az „Übermensch”-et. Úgy véli, hogy a legnagyobb morális erő azokban van meg, akik képesek szenvedélyeiket szublimálni s ellenőrzésük alá vonni, miközben alkotó módon tudnak élni velük. Nietzsche mint morálfilozófus, tudatában van annak, hogy sem a libertinizmus, sem az aszketizmus nem vezethet célra az emberi világ keretei között. Az is lényeges, hogy az általa erősnek és nemesnek tartott férfiú fölötte áll a „ressentiment”-nak is. Egy helyütt maga jelenti ki: „számomra a legnagyobb reményhez vezető híd az, hogy az ember szabaduljon meg a bosszúvágytól”. A morálfilozófus Nietzsche számára nyilvánvaló, hogy a morál korlátoz és fegyelmez is egyúttal, s így behatároltságot jelent, de úgy érvel, hogy bizonyos fegyelem és korlátozás minden olyan dologhoz feltétlenül szükséges, „amelynek a kedvéért egyáltalán érdemes élni: például az erényhez, a művészethez, a zenéhez, a tánchoz, a spiritualitáshoz.” S hogy visszatérjünk az új emberfaj képviselőjéhez: egy egyfajta morál nem más, mint előírása arra nézvést, hogyan éljünk együtt szenvedélyeinkkel elkerülendő az állapotember viselkedési

zsákutcáit (a sztoikusok, Spinoza, Arisztotelész, Goethe a legfőbb elvek mutatói e pozitív erkölcsi erő tekintetében).

Az „Übermensch”-i koncepciója egyesíti magában az individuális személyiségidealizmust, az egyes ember kibontakozásának és az emberiségméretű kibontakozás vezérelemeit. Az „Übermensch” emberiségméretű - s nem kimondottan társadalmi - megoldást kínál tehát, képviselője a lelki-mentális egészségnek, képviselője a már többször emlegetett „helyes tudat”-nak. S nem utolsósorban - sőt ez természetes azon kor Nietzsche számára - szembenáll a „nyáj”-jal, amely még az individualizáció kifejeletlen állapotában vegetál. Az „emberfölötti ember” tehát az az emberi lény, aki fölülemelkedett önmaga kondicionált állapotán, s úgy adott értelmet életének és létének, hogy annak tudatos teremtőjévé vált.

Nietzsche szerint mindenből válhat „Übermensch”. Jean-Jaurès szerint a nietzschei „Übermensch” egyenesen maga a proletariátus. Kiss szerint személyiségidealista tipológiáról van szó, ami a maga feltételrendszerén belül határtalanul nyitott. Relatív fogalom tehát, aminek viszont nagyon széles skálájú a kisajátítási lehetősége. Hamvas Béla „logosz-faj”-át, illetve a Földényi F. László képviselte haláltudatos, a meztelen léttel szembenező metaembert semmiféle politikai hatalom nem sajátíthatja ki -, hogy a téma magyar vonatkozása se maradjon említetlenül.

Egy másik fontos fogalomra, amelyet Kiss kiemel, az „örök visszatérés”-re jelen tanulmányban nem szeretnék kitérni. A szerző helyesen veszi észre, hogy „az örök visszatérés” koncepciójához „ragad valami komolytalanság is”. Továbbá: „ebben az összefüggésben egyenesen egy haldokló vigaszaként jelenik meg az elképzelés, mutatván azt, hogy miként vesz fel egyre többet a felboruló személyiség a nagy ellenfél, a kereszténység képzetanyagából”.

Homo Noeticus³

*Esszé kísérlet egy Babits-vers ürügyén
(„Mint különös hírmondó”)*

*„Je tiens impossible de connaître les parties sans connaître le tout,
non plus que de connaître le tout sans connaître les parties.”*

*(„Lehetetlennek tartom, hogy megismerjük a részeket az egész, s
hasonlóképpen: az egészet a részek megismerése nélkül.”)*

(Pascal: Gondolatok, 72.)

I.

A rendet különleges helyzetként kell elképzelnünk. Ha ez a különleges helyzet megszűnik, akkor bekövetkezik a rendezetlenség, azaz a világ vége, a káosz. Így tehát a rendet a káoszból való elszakadási kísérletnek, erőszaktételnek kell felfognunk. Amíg az élettelen világ - vagy legalább is az annak tűnő - a rendezetlenség (formájának elvesztése) felé tart, azaz entrópiája növekszik, az élő szervezetek mindenáron, s az élettelen világénál sokkalta nagyobb energiakifejtéssel negantrópiára törekszenek: a bekebelezett energiából negantrópiát hoznak létre, a káoszból a kozmoszba menekülnek. A nemlétből a lét-be.

Az ember mint olyan, az élők eme különleges szerveződése, az ál-létből a számára feladatként adott valódi létbe törekszik. Nemcsak a mindenhol reá leselkedő káoszt, a rendezetlenséget akarja legyőzni, hanem megtetézi azzal, hogy létre akarja hozni az eszményi valóságot, az Eszményi Várost, amely természetesen nem azonos a Kierőszakolt Kommunával.

A költő - a Mindenség Mérnöke - mindenkinél mélyebben feltárja a rend leírhatatlan fenségességét, hogy aztán a kijózanodás tragikus pillanataiban annál mélyebbre zuhanjon a reménytelenség szirén-karjai közé. Babits maga is ráeszmél arra, hogy a Világmegváltás folyamata - s ebben a folyamatban az írástudó munkálkodása - a kudarcra ítéltetés zátonyaira kell hogy fusson, s hogy a békés kikötő inkább csak eszmei délibáb, semmint a közeljövőben bekövetkező konkrét fizikalitás. A kudarcra ítéltetésből fakadó kishitűség kicsinyesen emberi hályogát maga az Úr tépi le Babits Jónása szeméről: „A szó tiéd, a fegyver az enyém. / Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem.”

A *condition humaine* fenségesen tragikus, egyúttal tragikomikus küzdőtere, arénája, a babitsi Isten - legalább is az itt jelen lévő - működési területévé (játsszóterévé) válik: egyedül a kozmikus Teremtő (- és valójában az-e Babitsnál, vagy inkább a legmagasabbrendű noeticus tudat kapaszkodása a humánumba vetett relígió enyhet adó oázisába, mindegy -) sugall csak számunkra felfoghatatlan logikát abba, ami katasztrofálisan illogikusnak tűnik, mivel az emberi értelem és minden magasrendű szellemi tevékenység, igyekezet ellenére munkálkodik a káosz, az entrópia, a rendvesztés, az eszményi valóságtól való nagyfokú eltérés. A „miniatűr isten” (Vicente Huidobro leleménye), a költő aláveti magát a legvégső, dilettánsok számára ismeretlen kozmikus felismerésnek. Az egocentrikus tér-idő illúziója szertefoszlik,

³ A noeticus szónak eredeti, nem ideologizált értelmében. (- D. O.) - A Székesfehérvárott, 1983-ban megrendezett Babits-ünnepségen elhangzott előadás rövidített változata. Az esszé második része, amely a vers számmisztikai mélytartalmával foglalkozott, sajnos, elveszett. (A szerk.)

hogyan adjon a kozmikus mozgások számunkra csak sejthető irányultságának, ha egyáltalán hiszünk abban, hogy ilyen létezik. - Esztétika és etika transzcendens vigasszá szublimálódik. A poeta doctus noeticus továbbfejlődéséről van szó tulajdonképpen. A pozitivisták gondolkodást túllépő, az értékhozás értelmében vett tudati kiteljesedésről és az ebből fakadó rezignációról, de nem a reményvesztettséget magán hordozó negatív tudomásulvételéről.

II.

Jean Paul egy helyütt azt írja, hogy minden nyelv a többé-kevésbé elfakult metaforák szótára. Ha azt vesszük figyelembe, hogy a közlés információtartalma a hangzavarból, a „zaj”-ból emelkedik ki, s ahogy egy információ elterjed, elveszti újdonság jellegét beleolvadva a közhelyek káoszába: növekszik az entrópiája. A költő azonban megújítja a kifakult metaforákat, új energiával tölti fel a nyelvet, ami nem lehet csupán elszürkült metaforák merkantilista halmaza. Cél, hogy a szavak a szellem és az értelem jelei legyenek. Így az emberi tapasztalatok végtelen sorainak végpontjai, illetve jelenlegi állomásai. Ezek a tapasztalatok a pozitivisták ésszel aligha felmérhető múlt tapasztalatok kiindulópontjai a még ismeretlen jövő felé vezető úton. A szó lényege valójában nem merül ki abban, hogy érzelmet vagy gondolatot közvetít, sem jelenlegi jelentésében csupán. Az igazán nagy költészetnek ezért varázsereje van, az Ige van jelen benne.

Aligha fér kétség ahhoz, hogy a nyelv megszületése az embernek létrejötté is. Minden szóba, a hangok megformálásába hatalmas erőfeszítés, teremtő hőstett foglaltatott bele. A beszéd megteremtése - megteremtődése az embernek művészi hőstette, ha a művészetet a valóság meg-, illetve újjáteremtésének és plasztikus képmásának tekintjük az emberi tapasztalatok révén. A szóban megvalósuló teremtés útján az ember hatalmába kerítette az univerzumot. Új dimenziót fedezett fel, önmagában egy olyan világot, melynek segítségével az élet, a létezés és a lét egyre magasabb formátumú perspektívái nyíltak meg egyedül csak az ő számára. Így az ember képessé vált arra, hogy meghaladja pillanatnyi embervoltának állapotát. A racionálisan megmagyarázhatatlan őstapasztalatok szimbólumokba sűrítődtek. A szimbólumok nem önkényes találmányok: a kifejezés olyan spontán formái, amelyek a formálódó emberi szellem legmélyebb tartományaiból emelkedtek a szóban kimondható valóságszintre.

A régebbi korok inkább tudatában voltak annak a sarkalatos igazságnak, hogy a szó csak az emberre jellemző valóságdimenzió megteremtője.

III.

Már magában az ember szóban szimbolikus mélytartalom rejlik, olyan tartalom, amely magában foglalja az embernek történelme folyamán kialakult önképét, önarcát az összegezés és az univerzumba való behelyeződés alapján.

Az ember ősi idők óta úgy jelenik meg a különféle tradíciókban, mint a világ szintézise, az univerzum kicsinyített mása, az embert és a világegyetemet alkotó elemek között meglevő analógia és megfelelés. Az ember imígyen három kozmikus szintet érint: a földi szintet lábával, mellkasával és törzsével az atmoszféráét, fejével pedig az égi szintet. Emellett három világ részese: ásványi, növényi, állati. Szellemén keresztül kapcsolatba léphet az isteni világgal, kozmikus tartóoszlop - Atlasz -, akinek a lényegi küldetése az, hogy alátámassza az eget és a földet, amelyet állandóan az a veszély fenyeget, hogy szétváljék, szétbomlik. Nyilván a fizikai-materiális-animális és a spirituális-szellemi-isteni szféráról van szó, amelynek az egyensúlya bármikor megbomolhat, illetve kettészakadhat úgy, hogy nem az utóbbi javára billen a mérleg. De ezt most ne is részletezzük tovább.

A születés minden egyes emberi lény számára olyan, mint egy világteremtés: számára az anyagba való materializálódás azonos a világ születésével, a halál olyan, mint a világ vége: aki eltávozik, annak meghalni a világ számára vagy a világnak meghalni vele ugyanaz. Ezt az Isten-univerzum-ember egységet egy olyan szféra fejezi ki - a világ hagyományos képe -, amelynek minden ember a központját foglalja el. Ő a világban, a világ öbenne csak kölcsönös kapcsolatok révén határozható meg: az ember mint olyan kozmikus kapcsolatok csomópontját szimbolizálja tehát.

A hagyományos emberkép szerint az ember test (érzéki létszféra) is, és szellem (mentálszféra) is. A szellem meglétéből származtatható a csak az emberben meglevő s egyedül reá jellemző transzcendens nosztalgia, a számára adott világot meghaladni akaró noeticus igény. Hogy ez pontosabban mit is jelent, álljon itt példának egy, a második században élt egyiptomi gnosztikus jóslata az eljövendő korok emberének hanyatlásáról. Olyan idők eljövételéről beszél - miután felteszi a kérdést: vajon a szellemet nélkülöző ember méltó-e valójában az ember névre? -, amikor már nem lesznek szellemi élettel rendelkező lények, hanem csak tudatlan pszichikumok, amelyek elutasítanak minden szellemhez tartozót. Akkor majd mindenki megelégszik azzal a világgal, amelyben él vagy kényszerül élni, s nem lesz többé érdekelve az örök életben. Ha majdan valaki ezen a ponton szellemi életéről beszélne, legalább olyan nevetségessé válna, mint az a hal, amelyik a birkákkal szeretne legelészni a hegyi mezőkön. Amikor ez a teljes sötétség és tudatlanság el fog terjedni a földkerekségen, megszűnik a szellemi élet iránti kutatóvágy vagy valamiféle óhaj. A világ teljes egészében meg lesz fosztva a szellemi életre sóvárgó nosztalgiától. E sötét jóslat szerint ekkor következik be a testszellem ember vége. Ezzel elérkezik ama nap, amikor az ember egyedül a testet szimbolizálja: lemond az öröklétre való vágyáról...

Babitsot is mélységesen megrendíti a hagyományos emberkép katasztrofális válsága: „Az Antikrisztusok megsokasodtak, / az ég illata elveszik a bűzben: / Uram, aki vagy, adj jelet magadról, / igazgasd tévedt ebeid szimatját!” (*Vers apostolokról*).

Vagy ahogy *A sziget nem elég magasban* hallatja fájdalmas szavát: „Sanda jövő, körülöttem népek nyomora, tikkadt / gyűlöletek hálója, önös kormányok öldöklő / versenye, vér, vér, vér, ... Nem apadt el az ösztönök alja, / könnyű zsilip szegi csak, szomjas kontárok ügyetlen / ujjá alatt...” A természetet és szellemet vesztett ember, az értékelherdáló lény víziója is megjelenik: „Ember, / te züllött, véres, rossz kártyás, éji veszett / játékból a réten ocsudva, - hogy fogsz / a vadvirágok szemeibe nézni?” (*Új esztendő 1918.*). „A lélek csak ruha a testeken”, panaszkodik a költő, majd Istent sem kímélve pöröl más helyen: „Az Isten és ördög két jó hivatalnok. / Mennyivel vadabb lett és gazabb a világ / mióta az Ember, e gyenge akarnok, /viszi mindkettőnek ürült hivatalát!” (*Az Isten és ördög*).

A költői ötletesség sziporkája a mélységes megrendülés valós kifejezése. Tudjuk, hogy a vallásos szimbolikában az ördögnek nyilvánvalóan az a szerepe az exotériában, hogy a pokol rémével fenyegetett ember sürgősen Isten felé vegye útját. Az ördög kiürült hivatala tehát ugyanolyan veszélyes a kontárkodó ember számára, mint az Istenének megszüntetése. A pokolra vonatkozó teológiai dogma azt jelenti, hogy az ember életét az örök kudarcra való ítéltetés reális lehetősége fenyegeti. Ez abból is adódik, hogy az ember szabad akarata révén szabadon rendelkezhet magával, s ezáltal elutasíthatja a valós szabad akarat egyetlen célját: Istent. A mennyország és a pokol közötti szimbolikus egyensúly megbomlik, egymásba zuhannak - erre már fentebb is utaltunk -, s a romokon ül kisajátított új hivatalába az ember. Az eredményt nem csak Babits szemlélhette!

IV.

A *Mint különös hírmondó*ban fokozottan jelen van már az egyebütt is lappangó prófétai szerepre való utalás. Ez a vonulat majd a *Jónás könyvé*ben éri el rezignált végpontját. A költő most még a titokzatosnak tűnő „különös hírmondó” titulust ruházza magára, de nevezi magát még „hegyi hírnöknek”, „nagy hír tudójá”-nak, máshol egyszerűen „hírnök”-nek. A hegy tetején búvik meg, ül, figyel, hallgat. A völgyvilágból felszűrődő zajok alig hatolnak el hozzá. Egyszer találgat, másszor hallucinál. Megbénítja a mindentudásból fakadó melankolikus tehetetlenség és elesettség, mert „balga az emberi faj, elrontja a jót is, / századokon át épít, s egy gyermeki civakodásért / újra ledönt mindent.” Úgy érzi látnokiségében, hogy a „szellem és szerelem” isteneket vakító tüze soha nem fog az égre lobbanni a felszabadító áldozat gigantikus mámorában. A kozmikus folyamatokat megtestesítő természeti ciklus beköszöntése, az ősze, felrzza kedélytelenségéből a hegyi hírnököt.

Az első hús sorral így le is zárul az első szerkezeti egység, hogy aztán a hatodik szakasz „akkor”-jával új verstabló táruljon szemünk elé: „a hírnök föláll, veszi botját, s megindul a népes / völgyek felé...”. A „nagy hír tudója”, akinek az öreg szíve „feszül a szavaktól”, felmérhetetlen jelentőségű kozmikus hírrel érkezik: „ősz van”. Ez a kapitális hír viszont nevetségesen semmitmondó lenn a völgyi világban, ahol „az örült népek nyugtalanok”, „forrong a világ”, ahol ördögi nyugalommal készül a végkatasztrófa, a visszahanyatlás a káoszba. A határtalan szellemi terek megvilágosodott tudója, a kozmikus látnok, érthetetlen rezignált szomorúsággal mondja ki: „mily kicsi minden emberi történés”. S az „emberi történés” a látható és láthatatlan univerzumban mért jelentőségénküliségében eltűnik a tablóról. A szelíd „hegyi hírnök” csak az őszt érzi, „mint bölcs növények és jámbor állatok”, a földgolyó fordulását; „a tél puha lépteit” hallja, s látja, hogy „jő a fehér tigris”, majd „megy s eltűnik az új tavasz illatos dzsungelében”.

Most pedig ezen igencsak vázlatos körüljárás után nézzük meg, hogy milyen szimbolikus *engrammok* nyomódnak a vers mélytartalmába.

V.

Először is azt vizsgáljuk, mi rejlik az egyszerűnek tűnő „hírmondó” mögött. „Különös hírmondó”, „hegyi hírnök”, vagy így is mondhatnánk, zarándok, isten szócsöve: próféta, hogy ne soroljuk tovább.

A *zarándok* elsősorban vallásos szimbólum, amely megfelel az ember földön betöltött helyzetének. A zarándok betölti próbatételeit, hogy a halál pillanatában átkerülhessen az ígért földjére, az elveszett Paradicsomba.

A kifejezés tulajdonképpen arra az emberre vonatkozik, aki idegennek érzi magát abban a világban, környezetben, ahol él; ahol azonban csak áthaladóban van, miközben kutatja az Ideális Várost. A szimbólum nemcsak minden helyzet átmenetiségét fejezi ki, hanem a jelenből való elszakadást, egyúttal magasabbrendű és távoli szellemi célokhoz való hozzákapsolódást is. Kétségtelen, hogy a zarándoklélek, a Vándorlélek - ha nem a fentiekben említett felsőbbrendű célok vezérlik - irracionalizmust is jelenthet, amely párhuzamos lehet egyféle szentimentális idealizmussal. Az igazi prófétát megóvjja ettől isteni elhivatottsága.

A hírnök kezében „bot” van: „akkor a hírnök föláll, veszi botját, s megindul...”. A *bot* e szimbolikában főképp fegyverként, elsődlegesen mágikus fegyverként jelenik meg. A zarándok, a vándor, a hírnök, a lelkipásztor botja lehet támasz, de kifejezetten világtengely is. Lehet az ördögűzés fegyvere és a gonosz erők elhárítója. Kiszabadítja a lelkeket a pokolból, megjuhászítja a sárkányokat, forrást lehet vele fakasztani és így tovább. A taoistáknál a

bambuszboton lévő hét vagy kilenc csomó a végső tudásba való beavatás fokozatait szimbolizálja. A hinduknál az emberi test hét energiaközpontját, a spirituális önmegvalósulás fokozatait.

Röviden: a sámán, a zárándok, a szellemi vezető, a mágus botja a láthatatlan felemelkedés szimbóluma, utazásaik eszköze a lét- és szellemi síkokba, világokba. De ezzel még aligha merítettük ki eszközünk szimbolikus tartalmát, hiszen csak a legnyilvánvalóbbakat említettük.

Babits mindenesetre akarva-akaratlanul is botot fog a kezébe, amikor a kozmikus hírtől borzongva végre rászánja magát a hegyről való lejövetelre, „bár hangom szerte tárult mélybe vész,” (*Hadjárat a semmibe*).

VI.

De mielőtt leérne a Vándor, a zárándok, a próféta, a hírmondó a „hegy”-ről, „mert nyáron át messze a hegy tetején ült”, nézzük meg közelebbről, hogy az ember milyen mélytartalommal töltötte meg a természeti képződményt, és miért.

Előjáróban azt kell megállapítanunk, hogy a *hegy* szimbolizmusát egyrészt a magasság, másrészt a centrumképzet nyújtja. A hegy magas, meredek vagy éppenséggel függőleges abban az értelemben, hogy az éghez közelít. E tulajdonságok, külső jelek révén a transzcendencia szimbolizmusában részesedik. Amennyiben atmoszférikus jelenségek és istenségek megjelenésének, láthatóvá válásának, azaz anyagiasulásának a színhelye, annyiban a kinyilatkoztatás szimbolizmusának része. A hegy tehát az ég és a föld találkozási pontja, az istenek hajléka, az ember szellemi felemelkedésének végpontja. Felülről nézvést egy függőleges felé törekvő alakzat tetőpontja: a világ központja. Alulról, a horizontvonalról szemlélve, lényege a függőlegesség, azaz világtengellyé válik. De ugyanígy lehet lajtorja vagy megmászandó lejtő. Lehet az állandóság és a változtathatatlanság, ritkábban a tisztaság kifejezője is. A hegy megmászása egyenértékű az ég felé való felemelkedéssel, eszköz arra, hogy a felemelkedő kapcsolatba lépjen az istenséggel, eszköz az Eredethez, a Forráshoz, azaz az Ősprincípiumhoz, az Egységhez való visszatéréshez. A kínai császárok hegytetőn mutatják be áldozatukat, Mózes a törvénykönyvet a Sinai hegy tetején kapja kézhez, Dante a Paradicsomot a Purgatórium hegyének csúcsára helyezi. A hegy megmászása az önismeretre vonatkozik, s ami a hegy fölött történik, a felsőbbrendű szellemi értékek, a Mérték, az Arány, az Isten megismeréséhez vezet. A rossz szellemeket hegy tetején talált karddal kell elűzni.

A tradicionalitás viszont azt tanítja, hogy azok a csúcsok, ahová az ember azért emelkedik, hogy magát az embert és bálványait imádja, s nem az igaz Istent, a dölyf és a gög jelei és a későbbi összeomlás ómenjei (Bábel). A 48. zsoltárból világos szimbólum-lánc kerekedik elő: Isten-hegy-város-palota-citadella-templom-világ-centrum. Ha a templomot síkságon építik, a hegyet jelképesen helyezik bele.

A szent hegy a magányosság és az elmélkedés helye is, szemben a völgygel, a síksággal, ahol a felemelkedésre képtelen lények, a halottak laknak. A költő sem marad adósunk, ő is szól mindezekről: „Nyájas magasságban csüng a dombtetőn a ház, / de én mordan ülök benne, mint Jeremiás”. Majd így folytatja: „S mordan nézem, hogy köröttem vak élet hal, / mint egy holt próféta, kit már senki ugye hall.” (*Holt próféta a hegyen*). De más példákkal is előhozakodhatunk. A *Szekszárd 1916 nyarában* imígyen szól: „A lila kékbe feketéll, / áll az Idő és máll a Tér, / kilencszáztizenöt - // Így csüggttem én a mély egen, / mint régi jósok dombhegyen, / a vén présház fölött.” Vagy: „mint én vonulok most tüskés / bérci-magamba” (*Medve-nóta*).

Az égbe emelkedő hegycsúcsok - lásd többek között kínai vízfestmények, Leonardo da Vinci - nemcsak szép festői motívumok, mivel szimbolikusan jelképezik a napistenségek lakhelyét, az emberi lélek legfelsőbb minőségeit, az életerők tudatfelettes funkcióját, a világot alkotó s egymással harcban álló elvek ellentétét, az ember sorsát a lentől felfelé haladás értelmében. A hegycsúcs így lesz az emberi fejlődés végleges állomása, a tudatfelettes pszichikai funkciója, amely helyes működésének pontosan az a célja - amint láttuk -, hogy az embert fejlődésének ormára vezérelje.

VII.

Ejtsünk szót a vers végén megjelenő „fehér tigris”-ről is.

A verstablót szemlélve különös talányosság nem lengi körül a hirtelen látómezőnkbe kerülő állatot, kivéve talán fehér színét. A metafora-tigris felfalja az őszt, s lomha tagjait fölszedve eltűnik csendesen, szertefoszlik „az új tavasz illatos dzsungelében.” A fehér szín sem zavar túlságosan bennünket, hiszen létezik fehér tigris, a hó maga is fehér. A tragikus alaphang megszeli, a vers lezárul. Igenám, de mégis ébredhet bennünk egyfajta kétely: vajon a fehér tigris nem kriptogramma-e, nincs-e a versegész szempontjából különlegesen kiemelt szerepe. Azaz, még pontosabbak legyünk: nem szimbólumról van-e szó. Méghozzá mindkét eleme, a fehér is és a tigris is.

Először vegyük a *tigrist*. Amint tudjuk, ez a vérengző állat a hatalom a vadság és a kegyetlenség képzetét idézi fel - még az állatkertben élő is -, azaz félünk és rettegünk tőle. Ezzel szemben az ősi Kínában az Öt Tigris a véderő szimbóluma. Védik ugyanis a négy világtájat és a központot, a világ egységét.

A tigris különösképpen Észak állata, a téli napfordulóé, amikor felfalja a gonosz erőket. A buddhizmusban a hit, a spirituális erő jelképe. A bűnök dzsungelén halad át: a spirituális erő elpusztítja az ösztönvilág asztrális démonait. A hindu ikonográfiában bőre Siva trófeája. A tigris a természet energiájának, a Shaktinak a hordozója; Siva azonban nincs alávetve a természet erőinek, sőt uralja őket. Szimbolikus értelmezhetőségének kettősége abban is megmutatkozik, hogy lehet sötétség és az újhord szörnye, de ugyanakkor a felsőbbrendű világ egyik jelentős figurája is. Ha oroszánt vagy sast győz le, akkor csak a haragos ösztönt jelképezi, amely ki akarja elégíteni vérszomját a felsőbbrendű tiltások ellenére. Ha alsóbbrendű állatok ellen küzd, például csúszómászókkal, akkor a tudat felsőbbrendű megtestesítője. Álomban való megjelenése rossz ómen: az álmodó annak van kitéve, hogy szembekerül ösztönmozgásának állatiaságával.

Mielőtt a fentebb elmondottakat közvetlen kapcsolatba hoznánk a versbeli tigrissel, szóljunk néhány szót a „fehér”-ről.

VIII.

Ellentétéhez, a feketéhez hasonlóan, a *fehér* a színskála két végén helyezkedik el. A fehér abszolút szín, és csak olyan variációi vannak, amelyek a fénytelen mattól a ragyogóig terjednek: hol a színek hiányát, hol ezek összegét fejezik ki. A nappali életnek és a látható világnak hol a kezdetén, hol a végén helyezkedik el. Emiatt értéke ideális jellegű, aszimptotikus, tehát olyan egyeneshez hasonló, amelyet valamely görbe végtelenbe nyúló része megközelít, de el nem ér. A szimbolikában a halál pillanata - az élet végződése - átmeneti pillanat, a látható és a láthatatlan tengelyén: egy másik elindulás. Lehet Keletnek, de ugyanakkor Nyugatnak is a színe: ezek azok a pontok ugyanis, ahol megszületik és elenyészik a Nap, a nappali, a világos gondolat csillaga. A fehér mindezekért határérték.

Nyugat fehér színe a fakó fehéré: elnyeli az emberi lényt, átvezeti a hideg, negatív jellegű, lunáris világba; a hiányba vezet, az éjszakai ürességbe, elvezet a tudat és a nappali színek eltűnéséhez. A keleti fehér a visszatérés színe: a hajnalé, amikor az égbolt újra láthatóvá válik, habár még színek nélkül, de gazdagon a kinyilatkoztatás potenciális energiájában, amelyből a mikro- és makrokozmosz újra feltöltődött, mialatt áthaladt az éjszaka anyaölen, minden energia forrásán.

A festő Kandinsky értelmezése szerint a fehér színre jellemző az, hogy nem-szín, azaz egy olyan világ szimbóluma, amelyben az összes szín mint anyagi szubsztanciák tulajdonsága eltűnik, hogy lelkünkre úgy hat, mint az abszolút csend; ez a csend azonban nem halott, hanem szinte kiárad az élő lehetőségektől, hogy olyan „semmi”, amely tele van fiatalos örömmel, amely megelőz minden születést, s minden kezdet előtt létezik.

A beavatási rítusokban a fehér az első mozzanat színe, a halál-ellenes küzdelemé. Pontosabban: a halál felé indulásé. A fehér a tisztaság színe is, de passzív szín, mivel azt mutatja, hogy még semmi sem hajtatott végre: ebből adódik a szűzies szín beavatási értelme (ezért kapnak például a keresztény rituáléban a halott gyerekek fehér szemfedőt fehér virágokkal díszítve). Ez a semleges fehér szín anyaméhi, anyai fehérség, olyan forrás, amelyet egy varázsvesszőnek kell felébresztenie. Innen tör föl az első táplálék, az első tápláló folyadék, a tej, gazdagon a még kifejezetlen éltető potenciákban, tele még szunnyadással, álommal. Ezt a tejet azelőtt szívja magába a csecsemő, mielőtt szemet nyitott volna a világra. A tej fehérsége a lilomhoz és a lótoszhoz hasonlít; ezek a virágok a valamivé válás, az ébredés virágai, gazdagok ígéretekben és lappangó lehetőségekben. A tej az ezüstnek és a holdnak a fénye. A hold telihold alakjában a termékeny asszony archetípusa, s gazdagságot és hajnalhasadást ígér.

A kereszténység kezdeti időszakában a keresztelest és a fogadalmat követően felöltött ragyogó fehér öltözék azt jelképezte, hogy az újonnan megkeresztelt menekül a hamis szenvedélyek elől, vágyván az egységre. Ez az egység eddigi életében megbomlott volt benne, de most újra összeáll, felépül, ami tökéletlen volt benne, most megszépül, lényét ezentúl a szent és tiszta élet pompás fénye ragyogja be. Emlékeztessünk még arra is, hogy a keltáknál a druidákon és a szentként tisztelt költőkön kívül csak a királynak volt joga fehérbe öltözni. Így válik a fehér szín a kinyilatkozás, az isteni kegyelem, az értelem felébresztésének s ugyanakkor meghaladásának színévé. Az istenség láthatóvá válásának a színe, a színek összegezése (glória). Egyes értelmezések szerint, például a szufiknál, a fehér és a piros között szimbolikus kapcsolat áll fenn. A fehér a bölcsesség lényegi színe, s ez az ember eredetéből és jövőből hivatásából származik. A piros a világ sötétségeibe belekeveredett és saját béklyóinak rabságában szenvedő emberi lény színe. Ilyen tehát az ember a földön, mondja egy hajdani iráni bölcs, ez a bíborszínű angyal. Fehér, az vagyok valójában. Nagyon öreg vagyok már. Bölcs, akinek lényege a fény... De én magam is bele vagyok vetve a mély kútba...

IX.

De térjünk vissza a „fehér tigris”-hez. Ha tehát, mint az előzőekben mondtuk, a szóképek metafora, akkor némi költői képzavarnak is tanúi lehetünk. A költő már előzőleg is megnevezi magát a telet: „a tél puha lépteit hallom”, s ezután közvetlenül hangzik el, hogy „jő a fehér tigris”. Így a tél és a fehér tigris valóban könnyedén asszociálódhat egymással, s az azonosítás révén a tél fehér tigrissé változhat. Ha azonban a telet a hóhoz, a jéghez rokonítjuk általában, akkor az alábbi problémával találjuk magunkat szembe. Ha a télnek „puha lépte” vannak, akkor ennek a „puha” jelzőnek az asszociatív potenciája származhat a tigris-képzetből, mivel a tigrisnek a fizikai valóságban is puha lépte vannak, különösen akkor, ha alattomban szándékozik támadni. Ha a „fehér tigris”-ből indítjuk az asszociáció irányát, akkor

a hóképzet révén a puhán, lágyan hulló hó jut az eszembe. Akkor viszont a „fehér tigris” a téli világ hóba borult mozgó imágója lesz. A hóba-jégbe-fehérbe öltözött világban hogyan lehet a „fehér tigris” hulló szőrétől foltos a rétség”?; mert akkor vagy a „fehér tigris” nem fehér, s a hulló tarka szőrét hullatja, akkor viszont nem a tél metaforája, mivel a fehérre hullatott fehér nem hagy foltot. Igaz ugyan, hogy ilyesfajta szőrszálhasogatás nemigen szokott beleilleszkedni a versek elemzésébe, de értelmezési kísérletünk miatt nem tekinthetünk el tőle.

A „fehér tigris” az amúgy racionálisan klasszicista gondolatiságú költeményben tulajdonképpen szinte idegen testként van jelen, legalábbis ilyenképpen is felfoghatjuk. Ha élünk ezzel a feltételezéssel - s figyelembe vesszük az elmondottakat -, akkor a „fehér tigris”-ről a következőket mondhatjuk el. A „fehér tigris” - hacsak nem tudatos költői szerkesztési-stilisztikai aktusról van szó - a konfliktusos életviszonylatban élő költő tudatalattijából ezen élethelyzetben fellépő öntudatlan asszociációs mechanizmus révén felbukkanó, s költői kép alakját magára öltő archetípus, azaz ősszimbólum. A „tigris” és a „fehér” szimbolikus értelmezhetőségének bemutatásával félíg-meddig eleget tettünk annak a feladatunknak, hogy érzékeltesük a szókép kétségtelenül szimbolikus telítettségét. A tigris-szimbólumot a konfliktusos helyzetben lévő személy sajátos helyzetéből adódóan kell értelmezni. A szimbólum jelentési potenciája tehát variábilis.

A „fehér tigris” esetünkben kettős szerepben van jelen. A versbéli tigris a versbéli tablón a kellemesnek tűnő hatások mellett - mint: „puha lépteit hallom”, „elnyújtózik”. „eltűnik az új tavasz illatos dzsungelében” - „csattogtatja fogát” és „harap” is. A rettegés, a borzalom, a fenyegetettség, a katasztrófa előérzetének e cselekvési aktusokba kódolt tudatalatti jelenléte nem kétséges. Amint az előzőekben láttuk, a tigris megjelenése az álomban - vagy így is kimondhatjuk: a költői transzban - tragikus előjel. Jelentheti az emberi tudat sötétbe borulását, a láncoktól szabadult elementáris vágyak uralomra jutását, szembekerülést az ösztönmozgások állatiaságával. Babitsnál ez a tudatalatti rettegés még a versben kifejezett líraian katasztrófális helyzetjelentésnél is mélyebb. A költő mint az emberi faj egyede, retteg saját fajának a káoszba való visszahullásától - az entrópiától - az állati, vad, barbár ösztönök kitörésétől: elégikus szomorúságában a figyelmen kívül hagyott Isten tehetetlen küldöttének (prófétájának) érezvén magát Babits isten-fogalma bonyolult vizsgálódásokat igényelne. Az *anagenezis*, a magasabb rendű szervezetek, képződmények kialakulási folyamatát vizsgáló tudomány, némileg közelebb vihet bennünket az Istenhez fűződő lelki kapcsolatok jobb megértéséhez. *Paul Diel* anagenetikus szimbolizmusa szerint az istenségek az ember idealizált kvalitásait (tulajdonságait, minőségeit, képességeit, tehetségeit) szimbolizálják. Ezen minőségek kibontakozása örömmérettel jár együtt; ezzel szemben rombolódásuk, illetve lerombolásuk szorongást, gátlást, tehetetlenség-érzetet, sőt kinszenvedést, lelki gyötrelmet szül (Krisztus kereszthalála). A mítosz, külső tárgyakra vonatkoztatva e belső küzdelmet, az embert a szörnyekkel való küzdelmének közepette mutatja be; s ezek az emberellenes szörnyek az elvetemült, romlott, beteglelkű, perverz, eltévelyedett ösztönök szimbólumai. Az istenségeket úgy képzelel el az ember, hogy azok fegyvert adnak a kezébe a küzdelemhez. Ami azonban valójában az ember segítségére siet, az nem más, mint saját kvalitásai, amelyeket - mint láttuk a segítő istenség kvalitásai jelképeznek s azon fegyverek, küzdőeszközök, amelyeket az istenség(ek) kölcsönöz(nek) az embernek. A lelki konfliktusok síkján a győzelem az emberben inherensen jelen lévő erőnek köszönhető. Az emberen csak az Ember segíthet. Babits így mondja:

A szó tiéd, a fegyver az enyém.

Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem

Az Istenhez való viszony különféle árnyalatai sűrűsödtek itt gnómává: légyen szó Jónásról és Istenről, a prédikálás és cselekvés egyaránt az ember-Ember dolgai. Démon és demiurgosz. Káin és Ábel. Minden nagy szimbolika utópiája: az anyag spiritualizálódása.

Kanyarodjunk vissza költői képünkhöz, s a következő megállapításunk ez lesz: e képben két tigris montírozódik egymásra. A vad ősztonvilág tigrise és a „puha léptű” „fehér tigris”, amely „megy s eltűnik az új tavasz illatos dzsungelében”. S most meg kell állnunk egy percre. Nem nyugtathat meg bennünket a grammatikai vagy stilisztikai magyarázat. A vers zárósorának különös zenei légysága szentimentális következtetésre adhat okot: a tél felfalja az őszt, majd „az új tavasz illatos dzsungel” lágyan, szinte rezzenetlenül mintha álmodnánk -, észrevétlenül átsegítve a nemlétbe, magába fogadja.

De még ezen magyarázat után is marad valami többlet a sorokban. Még hozzá az, hogy „az új tavasz illatos dzsungel” több, mint egy illatos költői kikelet; nem más, mint az elveszett Paradicsom, az Édenkert, vagy ha még egyszerűbben akarnánk fogalmazni: az anyaméh jelképes értelemben, amelyben megfogantunk, ahonnan e világra szültek bennünket. Az „az”, az „én” és a „felettes én” mellett - velük párhuzamosan - már Freud is több helyütt emleget egy úgynevezett „ideális én”-t vagy „én-ideált”, amely az emberi psziché újszerű összegzése lenne kombinálódva a másik hárommal. Ennek az „ideális én”-nek a lényeges funkciója az, hogy az ember elé olyan végcél vetítsen, amelyet gyakorlatilag alig képes elérni, vagy inkább sohasem: a tökéletességet, az örökké áhított tökéletes harmóniát. Ez egy olyan biológiai vezérlési rendszer, amely az embert tulajdonképpen állandóan arra készíti, hogy a jelenben meg nem lévőt a jövőtől kérje számon. Bizonyos vetületben az egyén állandóan abban bizakodik, hogy „majd” elér oda, ahonnan tulajdonképpen kirekesztetett, kiűzetetett. Ádám és Éva kiűzetésére sem felesleges talán gondolnunk: az anyaméhnek az öntudatra ébredést megelőző, tökéletes boldogságot, harmóniát nyújtó ősócéánjába. Az ideális én az emberek a narcisszizmusra való hajlamát vezérli.

A „fehér tigris” versünkben így lesz a második tigris, a beavató, aki az oly sokszor emlegetett - s nem ok nélkül - „új tavasz illatos dzsungelében” tűnik el szemünk elől. Így viszi magával a költőt is az illatos dzsungelbe, vissza az Édenbe, az újra megvalósult kozmikus harmóniába, az ember s kozmosz harmóniájába. Az örök emberi narcisszizmusról lehet csak itt szó, de egy magasabbrendű önszeretetről, amely az Ember elé a boldog jövőt vetíti, amely jövőbeli tükörképe az elveszett Édennek...

A két egymásra montírozott tigris nem más, mint az emberben lakozó két ellentétes princípium: az ember ördögi és isteni arculata. A költő, e különleges médium, e „különös hírmondó” e két szféra között lebeg az ideális Város délibábjában gyönyörködve, és a démoni világ végzetes torzképe előtt megiszonyodva...

Babits az egyetemes emberi szimbolikában gondolkodó költő. Ez a szimbolikus igény szinte kivétel nélkül minden művére rányomja bélyegét. Istennel - magával az Emberrel - való pörösködését, békekötéseit vagy küzdelmeit csak ezek alapján tudjuk igazán megérteni és értékelni. Költészete, művészte az egyetemes emberi törekvések egyik kiemelkedő csúcsa, pontosabban: ez az egyetemes szimbólumok magaslatán való gondolkodása, sajátos pszichikuma tette őt poeta doctusszá, pontosabban: homo noeticusszá...

Babits Mihály:
MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ

*Mint különös hírmondó, ki nem tud semmi újságot
mert nyáron át messze a hegytetején ült s ha este
kigyúltak a város lámpái alatta, nem látta őket
sem nagyobbak, sem kisebbnek a csillagoknál*

*s ha berregést hallott, találgatta: autó? vagy repülőgép?
vagy motor a síma Dunán? s ha szórt dobogásokat hallott
tompán a völgyekben maradozva, gondolhatta, házat
vernek lenn kőmivesek, vagy a rossz szomszéd a folyón túl*

*gépfegyvert próbál - oly mindegy volt neki! tudta,
balga az emberi faj, nem nyughat, elrontja a jót is,
századokon át épít, s egy gyermeki civakodásért
újra ledönt mindent: sürgősebb néki keserves*

*jussa a bandáknak, mint hogy kiviruljon a föld és
a konok isteneket vakítva lobogjon az égig
szellem és szerelem - jól tudta ezt a hegyi hírnök
s elbűtt, messze a hírektől; de ha megjön a fűttyös,*

*korbácsos korhely, a szél, s ha kegyetlen a távolodó nap
kéjes mosollyal nézi, hogy sápadnak érte öngyilkos
bánatban elhagyott szeretői, a lombok és ingnak,
mint beteg táncoslány, aki holtan hull ki a táncból:*

*akkor a hírnök feláll, veszi botját, s megindul a népes
völgyek felé mint akit nagy hír kerget le hegyéről
és ha kérdik a hírt, nem bír mást mondani: ősz van!
nagy hírként kiáltja, amit mindenki tud: ősz van!*

*úgy vagyok én is, nagy hír tudója: s mint bérce annál több
forrás feszíti, mennél több hó ül fején, öreg szívem
úgy feszül a szavaktól; pedig mi hírt hozok én? mit
bánom a híreket én? forrong a világ, napok állnak*

*versenyt az évekkel, évek a századokkal, az örült
népek nyugtalanok: mit számít? én csak az őszre
nézek, az őszet érzem, mint bölcs növények és jámbor
állatok, érzem, a föld hogy fordul az égnek aléltabb*

*tájaira, s lankad lélekzete, mint szeretőké -
óh szent Ritmus, örök szerelem nagy ritmusa, évek
ritmusa, Isten versének ritmusa - mily kicsi minden
emberi történés! a tél puha lépteit hallom,*

*jó a fehér tigris, majd elnyújtózik a tájon,
csattogatja fogát, harap, aztán fölszedi lomha
tagjait s megy, hulló szőrétől foltos a rétség,
megy s eltűnik az új tavasz illatos dzsungelében.*

KRITIKÁK, EMLÉKEZÉSEK

Kortársak József Attiláról

Az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg az *Új Magyar Múzeum* (Irodalmi Dokumentumok Gyűjteménye) 13-15. köteteként három vaskos kötetben egy monumentálisnak mondható gyűjtemény a József Attiláról szóló tanulmányokból és újságcikkekből - természetesen körültekintő válogatás eredményeképpen - összesen 994 írás, s amely az 1922 és 1945 közötti korszakot öleli fel (szerkesztette Bokor László, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Tverdota György). Már magának az írások számának a nagyságrendje is bizonyítja, hogy a szakemberek nagy és áldozatos munkát végeztek; a kiegészítő anyagokról nem is szólva.

Az írások összegyűjtői mind „a negatív és pozitív legendagyártás” közömbösítését tűzték ki célul maguk elé. „Árnyalt és hiteles képet” igyekeztek nyújtani „József Attila költői és közéleti szereplésének, magánélete eseményeinek egykorú visszhangjáról”, a sokszor nehezen hozzáférhető dokumentumok átnyújtásával az érdeklődőknek. Vállalkozásukat nem lehet eléggé dicsérni.

A 37. cikk szerzője nem kevés szarkazmussal és keserőséggel jegyzi meg a szinte még gyermek József Attiláról, akit *Lázadó Krisztus* című verséért bírósági meghurcoltatásnak vetettek alá - országos botrányt kavarva -: „Borzas hajú, csodálkozó szemű, tizenkilenc esztendő gyerek. Hétszer kísérelte meg az öngyilkosságot, szerelem miatt, más miatt, ami miatt tizenhat éves korban szokás -, egyszer sem sikerült. Nyolcadszor - végre, igen. Visszavonhatatlanul magyar poéta lett belőle.” Végül, amint tudjuk, hosszú huzavona után József Attilát fölmentették, de a meghurcolt magyar költő stigmái örökre rajta maradtak.

Kortársai közül a legjobbak - haladó újságírók, irodalmárok, barátok - legnagyobb értékeként „a végtelenül természetesnek és egyszerűnek látszó hatalmas kitarulkozás”-t tartják, „amellyel a dolgok, az egyetemes érdekek egységgé szívdóznak fel benne...” (kiemeléssel, D. O.; 49. cikk 79. old.). Vannak, akik már a fiatal költőben prófétát látnak, aki „ebből a szörnyű, individuális káoszból a kivezető utat” meg fogja találni (59./91), mivel „A mélyben él az emberi fájdalom, s a költő eljutott ehhez a mélységhez” (285./397). De a társadalom, amely a látszólagos sajtószabadság álcája mögött nemzetgyalázási pöröket zúdít a legnagyobb távlatokban gondolkodó írástudók nyakába, azokat is megszüli, akik így nyilatkoznak, így értékelik József Attila költészetét, munkásságát: „A kaotikus költészeti iránynak József Attila a legmarkánsabb képviselője... József Attila világnézete panteisztikus, de bizonyos egész-ségtelenül túltengő szocialista tendenciák mélyre süllyeszti ezt a költői világot” (296./419).

A költő szerencsétlen halála mélységesen megrázza - s mindvégig vezértéma is marad - a haladó magyar közvéleményt; a gyászos halálhír szemfelnýtó villanófénye ráirányítja a tekinteteket az akkori valóság romlottságára, emberi-eszmei mocsárvilágára, értékpusztulására. A 390. írásban ezt találjuk: „A tragikus véget ért *József Attila* a háború utáni költészet és irodalom igen tehetséges, de nyugtalan, zaklatott életű tagja volt” (549), de lényeglátó szerepe továbbra is vitathatatlan, mivel „Csodálatos, hogy elméjének lassú elborulása közben is voltak tiszta periódusai, amikor éles következetességgel látta a nagy kérdések összefüggéseit” (381./551). A lírai megfogalmazások mellett - „Az új magyar irodalom legszebb ága letört” (398./561) - igen sokszor korleplezésre is alkalmat ad a búcsúztatás: „... a mai becsületes szellem úttörésének első költő, de nem az első emberáldozat a diktatúrák légkörében” (408./574). Kortársakat kísértő egyre baljósabb sejtelmek.

Az első kötet után (1932-37) a második az 1938-41 közötti periódust öleli fel. A Baumgarten-díj posztumusz odaítélése (kiszivárog ugyanis, hogy József Attila 3000 pengőt kapott volna 1938-ban) igen nagy felháborodást kelt: „Ez a tétel a lázongó, Tiborc-hangú

magyar költőből békés halottá szenderült József Attila 3000 pengője... Tombol a középszerűség az egész vonalon. Hiába kérdezzük hát, hogy miért nem állt halála előtt József Attila mellé a Nyugat. József Attila talán büszke volt arra a túlvilágon, hogy nem lett a szürkék háromezer pengős díjjal kitüntetett másodhegedűse” (500./914-5). Tegyük hozzá e keserűen maliciózus megjegyzéshez, hogy Fodor József visszalöki a neki felajánlott ezer pengőt, mivel valamilyen „költőcske” háromezret kapott.

A költő halálán érzett megrendülés a következő években is önvizsgálatra és a dolgokkal, eseményekkel való leplezetlen szembenézésre késztet sok íróembert. Az 502. cikk szerzője a „valóság behemót állatját”-ról szól, amely elől „az okosság meghátrál”, „de a bátorság komor tekintete fékezi”. Majd így folytatódik a tragikus helyzetjelentés a korról: „József Attila haláláig szembenézett magáraidézett rémeivel, világát, gyomrát, szívét, végül az idegrendszerét falatta fel vele, de ki nem tért előle, ravasz kabalisztikával el nem térítette.” Azt is felméri, hogy a költő egy világért hordta szívében a büntudatot, s „a megalázottakért viselt gyalázatot, a nyomorultakért élt a szomorúságban e gonosz világ ártatlan és büntelen költője” (550./1037). Van, aki százados távlatokba emeli a költőt: „... de még az elkövetkezendő századokban is egész nemzetét fogja tanítani” (743./1423). Radnóti egyenesen Petőfi sorstragédiájával veti egybe Józsefét 1941-ben, mivel ahogy Petőfi sem tudta volna elviselni a segesvári pusztulás utáni létet, „Attila sem” a halála után következő egyre embertelenebb korszakot (756./1440).

A harmadik kötet 1942-től 1945-ig szedi csokorba a költővel foglalkozó tanulmányokat, egyéb írásokat. Az egyik szerint József a legnagyobb dologra vállalkozott a magyar költők közül: „egy szennyes és zavaros világból kiszűrni a szépet, az emberit, öntudatot adni a gúlaépítők tömegének, új [...] értelmet vinni a káoszba s egy magasabb rend uralmát hirdetni a kispolgári ösztönösség korszakában” (817./1648). Mások azt értékelik benne, hogy „Az elemzés és a körülírás, míveség s a szakmai ügyesség korszakában [...] a líra ősi értelmének a kifejezője volt” (847./1776), s ugyancsak ehhez kapcsolódik az, hogy „gyűlölte a bohócokat és a hazugságot, amely mindenütt körülvette” (949./1921). S megfogalmazzák a végsőnek kimondható keserű igazságot, miszerint „József Attilát az ellenforradalom sújtó nyomora és rafinált terrorja csendes örületbe, majd öngyilkosságba kergette...” (987./2007).

* * *

Vajon valósabb képet kaptunk-e a 2173 oldalas monstrum műből József Attiláról, a költőről és az emberről, tehetjük fel végzetül a kérdést. Ha a magyar lelkiségben eddig kialakult képnél nem is valósabbat, de kétségkívül sokkal árnyaltabbat, színesebbet - gondoljunk például első kötetének kritikáira csupán - a költő emberi és művészi-írástudói létformájáról és az idegen tudatokban tükröződő értékeiről, esetleges hiányosságairól. A kortársi gondolkozási mechanizmusokon keresztül valóban hatalmas tablót szemlélhetünk a felölelt korszak ideológiai-emberi összefüggésrendszeréről is, s ez múlhatatlan értékekkel gyarapítja a magyar irodalomtörténet és befogadói tudat kincsházát. (*Akadémiai*, 1987)

A pályakezdés öröme

A Boldog Élet-alapítvány támogatásával a Székesfehérváron működő Vajda János Kör újabb kiadvánnyal jelentkezett. A Kör elsődleges célja az, hogy fiatal, tehetséges írók, költők pályakezdését egyengesse, hozzájuttassa őket első kötetükhöz. A tetszetős kiállítású ikerkönyvecske *Szegedi Kovács György* és *Simek Valéria* eddigi irodalmi próbálkozásairól, munkálkodásáról ad számot. Természetesen mindkét szerző átesett már a tűzkeresztségen, Kovács prózája és Simek versei nem teljesen ismeretlenek az olvasóközönség előtt. *Kő-Szabó Imre* „ezen indító szándék”-ról beszél, amely lehetővé teszi számukra az irodalmi felzárkózást.

Szegedi Kovács György Fel építem a templomot címmel gyűjti csokorba eddigi legsikerültebb elbeszéléseit, lírai írásait, amelyekről előljáróban azt kell megállapítanunk, hogy számot tarthatnak az olvasói kíváncsiságra. Általában rövid terjedelmű, olvasmányos és régebbi prózai hagyományokhoz kötődő szövegek kerülnek ki az író tolla alól, nem terpeszkednek bennük hosszú, unalmas leírások, elevenségük egyszerűsége megkapó. A szerző az őt körülvevő élet ezernyi apró története közül választja ki a saját lelki alkatához méltó jeleneteket, életmozzanatokot. Maga is rácsodálkozik arra, hogy az élet nyers, mindennapi tényei „írásokká” kristályosodnak ki. Mondhatnánk úgy is, hogy remek zsánerképekké állnak össze, jutnak el a szerkesztettség, a megformáltság állapotába. Kerek, egész, szépen megformált elbeszélésekről van tehát szó, s mindezt hangsúlyozza a nyelvi egyszerűség, amely szinte súrolja a puritánság határát. Öntudatlanul is alkalmazkodik a magyar nyelv ősi ritmusához, előszeretettel használva az egyszerű bővített mondatformát; a többszörösen összetett, bonyolult felépítésű, túlságosan elmélkedő vagy leíró jellegű mondatoktól idegenkedik. Az elbeszélések így életszerűekké válnak, a szerző már most elég mesterien tudja alkalmazni a párbeszédes formát, amelyet rövid lélegzetű leíró betétek tarkítanak. Az író legtöbbször személyesen is jelen van, kommentálja az eseményeket, „hozzáfüzi” szubjektív megjegyzéseit, máskor szemlélőként láttatja őket (az utóbbi típusra példa lehet *A szkander-verseny*, az *Anyakirálynő*, az *Imádkozósáská*, az *Új szomszéd* vagy a *Gyűlölettel*). *A lódadus* csehovi mesterfogással képes felvillantani egy emberi sorsot, mint ahogy jól sikerült *A varjú csontijá*, *A mostoha látomása* vagy *Az „ellenséges” irodalom*.

A legtöbb szöveget átítatja a vallásos ember kifinomult lelki érzékenysége, odafigyelése e bennünket körülvevő emberi viszonyhálózatokra, az emberben munkálkodó jóra vagy gonoszra. A szövegek legnagyobb része így mélyen líraivá válik, de ezt a költőiséget nem szabad összetévesztenünk az érzelgősséggel. *Szegedi Kovács* is elkötelezte magát egy újfajta, humanus érzékenység kialakításának munkájában.

*

Simek Valéria szintén érzékeny, lírai alkat. A hosszabb versbeszéd még nem kenyeré, rövid verseit nosztalgiával, melankóliával átítatott versmondatoknak foghatjuk föl (a gyűjtemény címe: *Szétszórt bokraid közt*): mindegyik vers egy-egy lírai lélegzetvétellel. Az elveszett apa utáni sírós vágyakozás, a „mindenhol kereslek” traumatikus színezete majdnem minden írást átítat - az ősi és tiszta apa-gyermek kapcsolat jeleneit villantják elénk. A veszteség s az ebből fakadó magányosság a költőt körülvevő lét szinte minden atomját átítatja. Ennek illusztrálására emeljünk ki néhány képet: „A hullámok menekülő emberként / vergődnek a sáriszapú kőpartok felé” (*A Duna partján*); „Kútáván mélység súlya feszül. / Teli vödörből visszaloccsan / a Hold hideg tekintete.” (*Hozzád értem*); „... Szád szélén gyötört / évek kékülő madárlábakként kapaszkodnak...” (*Az évek*); „Rozsdás vödren az elhagyatottság / kéri számon az időt.” (*Félő tekintettel*); „A kerítésen dermedten / feszülő ruhák tartják / görnyedt

hátukat a szélnek.” (*Otthon*); s egy nagymesteri kép: „Az ajtónak támasztott téglán / a múlt üldögél...” (*A múlt*).

Simek azonban tud más húrokat is pengetni a bázisélmény mellett: aggódása szélesebb körökre is kiterjed, a nyugtalan, borotvaélen táncoló világ problémái begyűrűznek költői világába (*Megrakódik benned, Századvég, Félek, Lehajtott fejjel*). Az emberi melegségre, szolidaritásra való vágyakozás, nosztalgikus múltidézetés, a széthulló család, az életadás döbbenetes élménye, az idő múlása („A pince oldalán / hempereg a végtelen idő”) - mind-mind meghatározó és stimuláló élménye Simek Valériának. A *Keresztben* éli át krisztusi embersorsa tragédiáját és emelkedettségét:

„Sodor a tömeg,
segítő kéz lerogyik.
Felperzselt mező,
kiégett lelkek
hánykolódnak körülötted.
Emberként akarsz élni
minden szenvedésben.”

Mindkét szerzőről elmondható, hogy bemutatkozásuk sikerült; a kérdés most már csak ez: milyen mértékben lehet törni tovább az eddig megtett utat, van-e aranyfedezet a továbblépésre? Mindezt a következő kötetek tárják majd elénk.

Említsük még meg *Bótai Emil* egyszerű vonalvezetésű és a szövegekhez illő szép illusztrációit, amelyek közül kiemelkedik lírai erejével *A lódadushoz* készült.

In memoriam Keszei István

Keszei Istvánról néhány rendkívül éles emlékkép maradt meg lelki birodalmamban: kitörölhetetlenül belém ivódtak. A barátságnak megmagyarázhatatlan fokozatai vannak. Az egyetemen együtt töltött jó másfél esztendő kivéve, abból a hányatott életből való távozásig, személyesen csak kétszer találkoztam vele. S mégis: a barátságnak példás mélységeit éltük át. Már megismerkedésünk első pillanatában igen erős rokonszenv-kisugárzás járt át mindkettőnk, engem egy életre szóló távlattal. Minden valószínűséggel őt is.

Ezerkilencszáz-ötvenötben kezdődött ez a különös baráti vonzalom - tisztelet. Pista Székesfehérvárról érkezett Budapestre, a Bölcsészkarra, nekem rokonaim éltek abban a városban, de csak kisgyermekkoromban töltöttem ott néhány hónapot, példás nyomorúságban és szegénységben, méghozzá az akkori Széna téren. Néhány felvillanó kép: felrobbant, kiégett vasúti szerelvények, az állomáson vízárús gyerekek. Mondom, Pista nagy műveltsége és intelligenciája, kutató érdeklődése valósággal megdelejezett. Szabatos kifejezőmódja, lenyűgöző tárgyi ismerete, idézőképessége és egyéb bölcsészpozitívum a hön szeretett és mélységesen humán műveltségű tanárapából sugárzott át belé. Magasan túl volt azon, ami akkor lehetett, amiről akkor beszélni, gondolkodni, elmélkedni lehetett. Fiatal szellemét nem tudta a kor lehatárolni, lelki rezisztenciája az egyetemes emberi értékek védelmét szolgálta. Még a nyelvi kifejezésben sem hagyta magát megcsönkíteni, visszafogni.

Az egyik makacsul éles emlékképem egy szemináriumi szobába ragad vissza az időben. A Pesti Barnabás utcai Bölcsészkar második vagy harmadik emeletén volt ez a mindig homályban fuldokló szemináriumi szoba, ahol összezsúfolva szorongtunk az asztal körül. Pista volt éppen a soros, s valamilyen dolgozatot vagy tanulmányt olvasott fel. Még a hangjának a zöngéjére is emlékszem, de hogy kiről vagy miről szólt az írás, arra már nem. De annyi bizonyos, hogy Pista tüzes lendülettel deklamálta remek írását, melyet mesterien épített föl, s merész gondolatözönt zúditott mindannyiunkra. Mindenki lapított, feshengett egy kicsit, de ugyanakkor a bátor hang meg is babonázott: Pista nem a sablont, a brosúrát szajkózta. Valami mást, valami egyénit, ha néha-néha fiatalos túlzással is. Egyetlen mondatfoszlányára emlékszem élesen, amely aztán a már addig is fejét csóváltató, hol elsápadó, hol elvörösödő szemináriumvezető tanársegédnőt teljesen felőrölte. Pista valamilyen költői képpel kapcsolatban patetikus átéléssel „a forró szaharai homokban megsülő tojás”-ról beszélt. Bizonyosan volt ebben a kifejezésben valami nyersen eredeti és egyéni - annak idején az ilyesmi nem volt éppen bocsánatos bűn -, úgyhogy a szemináriumvezető héjaként csapott le az áldozatra, s Pista remek elmélkedését néhány kritikai szóval megfosztotta tábornoki rangjától. A mi számunkra, no persze voltak kivételek, a szerző valóságos hős lett. Óra után odamentem Pistához, hogy gratuláljak neki, őszintén és tiszta szívből, szép dolgozatához. Azt hiszem, ebben a pillanatban született meg a mi kölcsönös tiszteleten és szereteten alapuló, évtizedekig tartó barátságunk.

Pista sohasem tudta megbocsátani az akkor fennálló rendszernek édesapja meghurcolását, amely szemében a humánkultúra sárba tiprásával volt egyenlő. Látom magam előtt a langaléta egyetemistát hosszú ballon- vagy lódenkabátjában; csupa fájdalom volt mindig, tarsolya tele zseniális gondolatokkal, irodalommal, művészettel, idézetekkel. A Ménesi úti kollégium könyvtárában nagy szorgalommal bújtta kedvenc szerzőit, megállás nélkül olvasott. Sok-sok kellemes óra, s még több beszélgetés, vitatkozás, világmegváltás: ezek voltunk mi akkor.

1956 október végén hosszú időre eltűnt a szemem elől. Én mindvégig Pesten maradtam, s ott éltem át az eseményeket. Pontosan október huszonharmadikán jöttem vissza Egerből; ha jól emlékszem, vagy Mohácson újjáépítettünk vagy a Hanságban ástuk a csatornákat, s utána

néhány nap szünidőt kaptunk a fáradalmak kipihenésére. A Rádiónál hallottam ropogni a fegyvereket. Talán 1957 koratavaszra lehetett, amikor Pista felkeresett a Ménesi úton, lopakodva és titkokban, közölte velem, hogy menekülnie kell az országból. De nagyobb összegű készpénzt kellett összeszednie, mivel egy uszályos hajlandó volt Jugoszláviába menekíteni, természetesen nem ingyen. Arra már nem emlékszem, hogy én tudtam-e anyagiilag segíteni. Kimerült és sovány volt, tele balsejtelmekkel. Fájó szívvel vettünk búcsút egymástól, megérezve a tragédia súlyosságát, tudva, hogy életéről van szó, hogy menekülnie kell hön szeretett hazájából. Mert Pista valóban forrón szerette hazáját, s ezt nem a kegyelet íratja le velem. Majdnem két évtizeddel későbbi találkozásunkkor is mindig elfátyolosodott a hangja, ha Magyarországról esett szó. Az ősök földjéről.

Ezerkilencszáz-ötvenhét tavaszán tehát nyugtalanul vártam Pistától a híreket. Közben évfolyamtársaink jó része nyakába akasztotta a vándortarisznyát, s a Ménesi úti kollégium ugyancsak elárvult. Nem tudtam, Pista él-e, hal-e, hová került, hogy megy sora. Végre megérkezett a várva várt életjel. Arra kért, hogy azonnal válaszoljak, mert összetörik baráti szó nélkül. Azonnal válaszoltam, és budapesti képeslapot küldtem neki a lágerbe. Május első felében megérkezett a válasz, egy hosszabb levél, amelyet fájó szívvel olvastam végig. A borítékon feladóként ez állt: K: K. I. Jugoszlávia Bajina Basta Emigráns Tábor; s a levél maga így szólt:

Kedves Ottó!

máj. 3.

A képeslapokat megkaptam. Tudod, mennyire megörültem? Egy szelet magyar világ, egy darabka kis Budapest. Legalább fényképen láthatom azt a várost, amely szellemi szárnypróbálgatásaimnak, nélkülözésekkel teli diákéletemnek színhelye volt. A Ménesi útra felkanyargó családias Himfy utca már úgy ismerte lépteim ütemét, akár a szerelmes kedvese szívdobogását. Talán csodálkozol, kedves Ottó, hogy még ilyen poétikus hasonlatra bukkanok agyamban, amely pedig mindinkább kezd egy üres, kongó raktárhoz hasonlítani. A szellem elsatnyul, ha nem jut táplálékhoz. Eszembe jutnak a kollégiumi esték, amikor a könyvtárban a lámpa meghitt világánál kócos, borzas, töprengő koponyám ráhajolt az Aeneis vagy egy finom stílusú Kosztolányi novellára. Hol van már a múlt? Lassan már azt sem tudom, hogy a papír cellulózból vagy fából készül. Teljesen ember alatti nívón élünk. Csak levest eszünk. Olyan sovány vagyok, mint Anatole France remetéje, aki csak gyökéren élt az afrikai sivatagban. Modern anachoréta vagyok, csak az olvasó nem csüng le az oldalamról. Látod, az öniróniám megmaradt, ha a hazát el is vesztettem.

Hogy hová megyek? Ahová visznek. Franciaország, Belgium, Svédország, Spanyolország követségeit ostromoltam meg kérvényekkel. Sőt Nyugat-Németországi ismerősökkel is levelezek. Az ember a sors kezében van. Csak sakkoznak velem, mintha egy kiszámíthatatlan kimenetelű Botvinnik - Szmiszlov mérkőzést bonyolítanának le. Ne haragudj, hogy ilyen rezignált vagyok. A pesszimizmust nem könyvekből, nem Schopenhauer Kritik der reinische Vernunftjából⁴ se nem a francia fin du siècle íróitól tanultam. Az élet tanított meg, hogy reményre semmi okunk.

Bocsáss meg, hogy derűs horizontodat felhőim talán eltakarják. Te tanulhatsz, és otthon maradhattál. A magyar emigránsok előtt már az egyetem kapui is bezárultak. Ezt nyugati újságíróktól tudom. Nehéz kérdés a továbbtanulás. A Nyugat különben is cserbenhagyta a magyar forradalmat. Minden II. évfolyamtársamat Jakócs és Zengő G. kivételével üdvözlöm. Terád pedig külön is sok szeretettel gondol: Pista

⁴ Valószínűleg Kantról lehet szó.

Pista következő életjele egy 1957. szeptember 9-én kelt, Belgiumban postára adott levél, pontosabban: Leuvenben, s amelyben nosztalgia keveredik reménnyel:

Kedves Ottó!

Le 9. IX. 19.57.

Már nagyon régen nem írtam Neked, de tudod, a régi barátság ismét kezembe ragadtatja a tollat, hogy felvegyem Veled a kapcsolatot.

Én júl. 2-án jöttem Belgiumba. 4 hónapig tartott a jugoszláviai üdülés. Leuvenben vagyok, a középkori egyetemi városban. Századokon keresztül itt őrizték az *Ó-Magyar Mária siralom* felejthetetlen sorait. Főleg flamandok élnek. Az ember csak ritkán hall francia szót. Igazi internacionális hely. Négerektől vietnámiakig terjed a népek változatos skálája. Világhírű egyetem van itt, aminek már messziről szaga van, és vonzza a külföldieket. 3000 frank ösztöndíjat kapok a *Szabad Európától*, ami kb. 1500 forintnak felel meg. Valószínűleg orientalisztikát fogok tanulni, kínai nyelvet és hindu filozófiát. *Hajnal Péter* szellemi hagyatékát veszem át. Úgy hallottam, ő is disszidált. Hol van???

Kedves Ottó! Nagyon érdekel, mi van az egyetemen. Levizsgáztál? Mi van a srácokkal? *Papp Árpád*ról, *Benedicty Róbert*ről, *Lakatos Erzsiről*, *Kiss Laciról* mit tudsz? *Szoliváék*, *Bradácsék* megvannak, *Jakócs* barátom filozófál-e még? Jobb lenne, ha inkább az angol irodalomban búvárkodna. *Zengő* barátom öntudatosodik-e még? Mi van a szenyorinákkal? *Pánczél Évire* és *Horváth Rózsára* gondolok. Add át nekik üdvözetem. Különben Olaszországba is megvan a vízumom. Az ösztöndíjat átutalták. Különben az ösztöndíj 60 dollár havonta, ami Belgiumban 300 franknak felel meg. Lehet, hogy átmegyek tanulni Firenzébe vagy Rómába. Az egyetem októberben vagy novemberben kezdődik. Különben nagyon fontos dologra kérlek. *Papp Árpád* és *Benedicty* címét add meg. *Benedictynek* nagyon fontos dolgot szeretnék mondani. Egy megrázó emlék van a birtokomban öccséről, aki már elköltözött az árnyékvilágból.

Különben tájékozodom az otthoni helyzetről, talán jobban, mint ti. Ha óhajtod, levelezhetek Veled franciául. J'étudie avec plaisir ta langue française. Je voudrais conquérir l'empire inconnu de cette langue ravissant. J'espère que la victime pardonne les pechers du conquérant. Des montagnes de livres s'élancent sur mon bureau. La littérature a restée pour moi unique consolation. Je lis l'oeuvre de Papini: Lettre aux hommes. Son ouvrage contient la défense de la culture chrétienne. Il proteste avec insistance contre le materialisme. Je m'enfonce profondément aux mystères des pensées.

Comment vas-tu? Tu deviendras bientôt un professeur. Je suis encore peu versé dans les sciences. Le temps passe rapidement, et il faut commencer ma vie de nouveau. Je ne caresse pas de vaines espérances. Je suis un vagabond exilé, je n'erre qu'autour du monde. Monsieur professeur!

Mettez l'encre rouge, et corrigez mes fautes de grammaire! Adieu mon cher ami! J'attends tes lignes. Je te prie, que tu donnes les adresses. Que la chance te suivie! Ton ami: Pista (Etienne)⁵

Pistával 1965-ben szerettem volna először személyesen találkozni. Egy hónapot tölthettem ösztöndíjasként Franciaországban. Párizsban átadtam egy üveg bort, amelyet akkori iskolaigazgatóm küldött egy kedves régi tanítványának, akit szintén a történelem vihara sodort el az országból. A bemutatkozás után az első szavam az volt, hogy tud-e valamit Keszei Pistáról, mert Pista akkor már Franciaországban élt. Ismerte Pistát, s azonnal el is mentünk abba a *brasserie*-ba, amelyik Pista törzshelye volt. A patron mondta, hogy előző nap járt ott. Még egy próbálkozást tettem egy éjszakai metrórutazás alkalmával. Látom, hogy Pista ott ül mellettem a metrókocsiban. A meglepetéstől először meg se tudtam szólalni. Ugyanaz a termet, ugyanaz a jellegzetes arcél, de azért óvatos voltam. Párizsban nemigen illik megszólítani idegent csak úgy. De végül is összeszedtem magam, s megkérdeztem a velem egykorú férfitől: „*Excusez-moi, monsieur, n'êtes-vous pas monsieur Keszei?*” A férfi kedvesen rámosolygott: „*Non, monsieur, je ne le suis pas.*” Nem firtatta, hogy miért szólítottam meg. Magyaráztam neki, hogy egy rég elveszett magyar barátomat keresem, s hogy ő megszólalásig hasonlít rá. De szép is lett volna csak úgy véletlenül összehatalkozni a párizsi metró sok száz állomásának egyikén *monsieur* Keszeivel!

Múltak az évek. Pista székesfehérvári rokonaitól, a Schmidt családtól megkaptam Pista címét. Nem emlékszem, hogy írtam-e neki, s hogy hányszor, de egy-egy könyvet postára adtam. 1977-ben (talán '76-ban) viszont tényleg meglátogattam Pistát. Vittem neki azt a kötetet, amelyben gyönyörű parasztimádságok voltak egybegyűjtve. Levélben küldött egy képeslapot, amely a párizsi Rádió és Televízió modern épületét ábrázolja:

Kedves Ottó!

1977. júl. 1.

Most csak vértelen, sápadt betűimmal köszönöm meg a gyönyörű ajándékot. Ilyen gyönyörű magyar imádságokkal kellene telezengeni a templomokat. Nagy fába vágtam a fejszemet! Július 7-én húsz évi távollét után hazalátogatok elhagyott hazámba. Remélem, újra találkozhatunk.

Távozásod ürt hagyott utánad. Bizony, váratlan betoppanásod felkavarta életem állóvizét: gyűrűzni kezdtek a régi közös, pesti kollégiumi emlékek.

A viszontlátás reményében barátsággal ölel Pista.

Szeretnék még néhány gondolatot fűzni a „Távozásod ürt hagyott utánad”-hoz. Pista ebben az időben már rendkívül érzékeny volt, úgyhogy amit leírt, átélt igazságnak kell tekinteni. 1956 ősztől kezdődő kálváriája lassan, de biztosan örölte föl idegrendszerét, sokszor kellett

⁵ A francia szöveg magyar fordítása: „Élvezettel tanulom a francia nyelvet. Szeretném meghódítani ennek az elragadó nyelvnek ismeretlen birodalmát. Remélem, hogy az áldozat megbocsátja a győző vétkeit. Könyvhegyek tornyosulnak az íróasztalomon. Az irodalom maradt számomra az egyetlen vigasztalás. Papini művét olvasom: Levél az emberekhez. Nyomatékosan tiltakozik a materializmus ellen. Mélyen behatolok a gondolatok misztériumába.

Hogy? vagy? Nemsokára tanár leszel. Én még nem vagyok nagyon járatos a tudományokban. Az idő gyorsan múlik, és újra kell kezdenem az életemet. Nem dédelgetek hiú reményeket. Száműzött vagabundus vagyok, tévelygek a világban. Tanár úr! Mártsa tollát a piros tintába, és javítsa ki a nyelvtani hibákat! Isten veled, kedves barátom. Várom soraidat. Kérlek, add meg a címeidet. Kísérjen szerencse utadon! Barátod: Pista (Etienne)”

búfelejtőhöz menekülnie. S ez csak fokozta túlérzékenységet. Mivel nem monográfiát vetek papírra, a részletekbe nem bocsátkozhatok, írásom impressziók gyűjteménye.

Pistával Franciaországban, a lapra írt dátum szerint, 1977 nyarán találkoztam. Kegyetlen, aszályos év volt, csapadék egy szem sem. Közel harminc fokos hőség, kiégett növényzet, Párizs forró katlan. A *Rue de Cîteaux*-ban, egy irdatlan nagy diákszálláson laktam, ahol éjszakánként egy örült lerohant a ki tudja hányadik emeletről a földszintre, s mindezt géppuskaként csattogó fapapucsban. Egy délután jó harminc fokos kánikulában forgolódtam ágyamon, s csorgott rólam a veriték. A folyosói hangosbemondóból mintha álomból szűrődtek volna a hangok, saját nevemet hallottam, véltem hallani. Először, kábulatból ocsúdva, azt hittem, hallucinálok, de a harmadik bemondásra ugrottam, és futottam a folyosói telefonhoz.

„*Monsieur Dienes, chambre numéro 302, Monsieur Keszei vous cherche par téléphone*”. Pista hívott tehát, hiszen még hazulról megírtam neki leendő párizsi szállásom címét. Megdobbant a szívem: húsz év után találkozni fogunk! A *Place d'Italie* metrókijáratánál. *D'accord*. A megbeszélt idő előtt már húsz perccel a *Place d'Italie*-n futkostam az egyik kijáratról a másikig, mivel több is volt belőlük. Így aztán sikerült valamennyit megfigyelés alatt tartanom, miközben engemet a mindenütt ott lődörgő, tébláboló, gyanúsak mutatkozó észak-afrikaiak vettek alaposan szemügyre. Elég furcsán viselkedhettem a számukra, s a kölcsönös gyanú miatt tapogattam is a bicskám a zsebemben. De Pista nem jött, nem érkezett meg a megbeszélt időre! Úgy éreztem, mintha valami nagyon értékes dolgot veszítettem volna el, valamiféle fájó űrt éreztem magamban. Ebben a nosztalgikus lelkiállapotban tértem vissza a *rue de Cîteaux* forró szobakatlanjába, s rövid töprengés után úgy döntöttem, hogy másnap megkísérlem Pistát felkeresni *Gentilly*-ben, a *Gabriel Péri* utca 162. alatt.

Másnap, szombaton, izgatottan szálltam ki a buszból *Gentilly*-ben a *mairie*, a városháza előtt. Nem sok remény volt arra, hogy Pistát otthon találom, hiszen nem beszéltünk meg találkozót. Rövid tájékozódás után elindultam a betonvályúba bújtatott autószertráda mentén a keresett utcába. Láttam az első pillanatban, hogy nem a gazdagok negyedébe kerültem: az ötvenes éveket idéző lakótömbök, HLM-ek, olcsó bérű lakások a kiskeresetűeknek, külföldi vendégmunkásoknak, munkanélkülieknek. Az ilyen lakótelepeken szokásos elhanyagoltság, kétes tisztaságú lépcsőházak, szemét, rozoga, agyonkoptatott bejárati ajtók, hogy ne soroljam tovább. Egy ilyen kopottas, szinte zötyögős ajtón csengettem, vagy zörgettem, miután a házmester megmondta, hogy Monsieur Keszei melyik számú lakásban él. Néhány pillanat múlva motozás hallatszott az ajtó mögött, „*Qui est là?*”. Ki az?, kérdezte egy gyanúperrel élő, kémlelő hang. Pista a következő pillanatban kinyitotta a rozoga ajtót, egymás nyakába borultunk, s hamarosan tisztázódott a félreértés: Én a *Place d'Italie*-re mentem, ő meg a *Place de la République*-en várt. Úgy látszik, engem a hőség és a *Place d'Italie* című *Chirico*-festmény mágiája kevert meg. Már nagyon régóta szerettem volna látni a festmény ábrázolatának valóságos színhelyét. Egy szempontból jó volt a térre való kirándulásom: rájöttem, hogy a térnek így a valóságban semmilyen köze sincs a metafizikát sugalló festményhez.

Pista szegényesen berendezett garzonlakásában lakott. Nagyobb szekrény terjedelmű előszoba, vagy talán egyúttal konyha is, egy szoba, az ablakkal szemben lévő bal sarokban dupla laticell-matrac ágyként, mellette könyvszekrény vagy könyvespolc. Úgy látszott, Pista nem hiába írt 1957 májusában remeteségről. Miután leültünk, s egy üveg vörösborot bontott, alig győztük szusszal a régi emlékek idézgetését, rég eltűnt barátok, ismerősök népesítették be lassacskán a remetelakást. Pista mindenkit számontartott, mindenkire emlékezett, senkit sem felejtett el. Szédítő memóriája volt, habár panaszkodott emlékezőtehetségének romlására. Itta minden egyes szavamat, éreztem, hogy a magyar szó egyenértékű volt nála az elveszett édes

anyafölddel. Nem volt teljesen magára hagyatva ebben az állapotában sem. Magyarországi rokonain kívül Belgiumban élő testvérével, hazai és emigráns költőkkel, írókkal tartotta a kapcsolatot, illetve ők vele. Dedikált kötetek sorakoztak könyvei között. Megmutogatta őket, s egy-egy részletet felolvasott belőlük. Úgy éreztem, tájékozottabb, mint jómagam voltam. Az otthoni szellemi légkör iránt nem leplezett averziót érzett.

Mindenkiben megérezte az őszinteséget vagy a szerepjátszást. Próbáltam érzékeltetni vele, hogy odahaza is vannak változások, ha lassan is, de van művészeti mozgás. Elégedetlen volt, a gyökereket érezte rothadtnak. Édesapja legendás alakja és elszenvedett sérelme többször is felbukkant a beszélgetésünk folyamán. Ezen a ponton soha egy szemernyi toleranciára sem lett volna képes.

Pista szavainak legmélyén háttérként mindig ott volt a szenvedés, a tragédia, egy emberi élet széthullásának hangtalan zokogása. Kezelőorvosa tudatta vele, hogy csak néhány éve van hátra, ha életvitelét a szokásos módon folytatja. Ezt ő rezignált szarkazmussal vette tudomásul, tudta, hogy nincs megváltás számára. Racionális futamú intermezzók közben az érzelmek forró hullámokban öntötték el: a tönkretett apa, a menekülés, a hazavesztés, az édes anyaföld utáni síró vágyakozás, Székesfehérvár emlékkerhes integetése, zátonyra futott házassága, kislánya utáni apai vágyakozás - ezekben a nosztalgikus pillanatokban meg-megrázta a zokogás. Artisztikus kezének kifejező mimikájáról egy ideig tanulmányt szerettem volna írni. Pista rendkívüli módon tudott a kezeivel gondolatokat és érzelmeket kifejezni.

Nemigen találta helyét új hazájában, amint mondta, sokat küszködött a nyelvvel, mentalitása nem tudott megbékélni a francia életforma mentalitásával. Ő más dimenzióban élt, talán mindig elesett, szegénygyerek maradt felnőtt életében is, emigráns létében. Viszolygott is egy fényes felszíne alatt millió problémát hordozó zaklatott világtól. Búfelejtőbe menekülése, kapaszkodása házasságának zátonyra futása után egyre jobban kihúzta a talajt lába alól, élete előtt nem látott újabb horizontokat. Keresztényi alázattal szenvedett az ember eredendő bűnössége miatt. Pilinszkyt idézett, s újra és újra elcsuklott a hangja. „Hallgasd meg ezt!”, s most saját verseiből mondott el a költészet iránti szeretettől átítatódott Keszei Pista-hangon, s mindkét kezével a már fentebb leírt módon gesztikulált. Ezeket a verseket a későbbiek folyamán az „*Angyali merénylet*”-ben láttam viszont, amelyet *Schmidt Gyula* juttatott el hozzám. Volt benne valamiféle megborzás a szedett-vedett emberkonglomerátumoktól. Az arabokat különösképpen nem szívelte - nyilván személyes okai voltak erre. Ahogy a beszélgetésünk folyamán kivettem, sokszor tettelegességre is sor került, s ezért kellemetlen afférjai voltak. Kiskocsmai verekedések, de hadd ne soroljam tovább. Amikor este a *Rue Saint-André-des-Arts*-on sétálgattunk, amely utcában 1966-ban jómagam is laktam egy olcsó szállodában egy-két napig, egy kis incidens játszódott le. Amikor belekeveredtünk a mindenféle vegyes népségtől nyüzsgő keskeny utcába, Pistát szinte a rémület kerítette hatalmába. Egy néhány tagból álló vegyes és kétes összetételű társaság vetődött hirtelen mellénk, s egy középtermetű, huszonegynehány éves, táncos lábú fekete a vállával meg is lökte Pistát, közben ezt vágta oda neki, hogy „*Con*”. Pista űzött vadként nézett rám, mint egy arcul csapott Krisztus, akit büntetlenül lehet megalázni, mert nem védekezett. „Nézd, látod, hát nem iszonyatos! Ezek!” Ki tudja, talán a feketének elszámolni valója volt vele, vagy csak egyszerű tragikus előjelű véletlenről volt szó? Pistát kérdeztem, hogy ismeri-e az illetőt, de ő azt mondta, hogy sohasem látta. S karomat megragadva más irányba húzott.

De térjünk vissza még néhány pillanatra *Gentilly*-be. Pista két szelet marhahúst vett elő a frizsiderből, melyet minden bizonnyal előző nap készített oda engemet megünneplendő. A két szelet húst kisütötte, s borozgatás közben fogyasztottuk el a beefsteaket. Panaszkodott. A franciák nem adták meg neki az állandó tartózkodási engedélyt, ezért, ha jól emlékszem, havonta kellett jelentkeznie a *commissariat de police*-on, s sokszor hosszú ideig várakoznia a

mindenféle vegyes népség között a *récepissé*-re, az ideiglenesen megújított tartózkodási engedélyre. Ez számára fölöttébb megszégyenítő volt, s ugyanakkor permanens bizonytalanságban élt jövőjét illetően. Nem volt állandó munkája, alkalmi munkából szerezte meg a létminimumhoz szükséges pénzt. Néha talán éhezett is. A hónap vége felé jártunk, s csak száz frankja volt már, amelyet tragikusan úri gesztussal el is költött délutáni és esti párizsi sétánk folyamán. El-elcsukló hangon számolt be arról, hogy kórházban van ideiglenes munkája, s a kórház alagsorában gőzfelhőkben véres-gennyos lepedőket mos fekete vendégmunkásokkal egyetemben. Kérdeztem, hogy legalább húz-e gumikesztyűt. Válasza tagadó volt. Az alvilág elevenedett meg előttem, amelybe keresztényi alázattal és a büntetettség tudatával süllyedt el. Borzongva éreztem meg, hogy a hazavesztés traumája és az egyéni élet zátonya a szenvedő Krisztust testesítette meg benne. S az utolsó mentsvára ez a Krisztus.

Délután begyalogoltunk Párizsba, a Latin Negyedbe. Az út hosszú volt. A száz frank elkezdett apadni: be-betértünk egy *Café*-ba, *brasserie*-ba, *restaurant*-ba egy-egy pohár sörre, az elodázhatatlan *une demie*-re. Mire beértünk a város közepébe, Pistában már buzgott a jókedv. Minden „patron”-t ismert, benszülötként, öslakosként mozgott a párizsi utcákon. De itt sem feledkezett meg az általa annyira csodált francia irodalomról: egy *Molière* vagy *Racine*-emlékekkel terhes épületet is megmutatott. Az est közeledtével alaposan megéhezünk, s a *Saint-Germain-des-Prés* egyik ósdian patinás utcájában meghívott vacsorára egy görög vendéglőbe. Lángon sült *rognon*-t, vesét ettünk, s hozzá hús görög vörösbort ittunk. Szerettem volna én fizetni, de nem engedett, pedig a száz frank végére jutott, s még előtte állt jó tíz nap a következő hónapig. Közben megéreztem, hogy a csevegő felszín alatt Pista egyre szomorúbb lesz, ahogy haladt előre az idő, s közeledett az elválás pillanata. Fél tizenegy felé járhatott már az idő, amikor búcsúsörre betértünk egy fényesen kivilágított sarki *Café*-ba. A *patronnak* különösen érdekes feje volt, és sebesen mosta a poharakat a csapból zuhogó vízben. Némán álltunk a *zinc* mellett, s én a pulttal szemben lévő hosszú tükörben szemléltem kettőnk tükörképét. Ő is nézett bennünket, de már valahonnan messziről. Húsz-huszonegy esztendővel azelőtt a Ménesi útról a Himfy-lépcsőn leereszkedve a Móricz Zsigmond körtér valamelyik tejjójában mészeltünk így egy fél liter tej mellett.

Pista most összeszedte magát, a pultra dobta az utolsó egyfrankosait, a sörért járó pénzt. Itt sem engedte, hogy kiegyenlítssem a számlát. És kiléptünk a fényesen kivilágított kávéházból. Éreztem, barátom torkát a sírás szorongatja, s jómagam is ugyanígy voltam az érzelmekkel. Hirtelen átölelt, magához szorított, majd mielőtt még felocsúdhattam volna, úgy eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. Szememmel még sokáig kutattam minden irányban, de többé már nem pillantottam meg alakját.

Árvának éreztem magam, s üresnek a világot...

Utoljára Székesfehérváron, *Schmidt Gyuláéknál*, sógoránál találkoztam vele. Én egy üveg bort, ő egy *Mallarmé*-kötetet ajándékozott nekem. Az Ottó névből készített szójátékot - s ezt írta bele a kötetbe - de a kissé zavarosnak tűnő játék mögött szimbolikus mélység lapult. Más dimenzióban gondolkodott már.

Kislánya számára, Pista halála után, *Schmidt Gyula* barátom kérésére, néhány versét átültettem franciára. A leány talán egyszer megérzi, hogy édesapja egyike a szomorú és tragikus sorsú magyar költőknek.

„Az üldözők nem ismernek nyugalmat”

Egy éve hunyt el Bajor Andor, erdélyi magyar író

Az idő kegyetlensége önlényegében van: visszahozhatatlanul elmúlnak a lények és a dolgok. Rajta csak a művészet diadalmaskodhat - és az esendő emlékezet. Az emlékezet, amelynek sokszor már csak homályos tükrében jelennek meg és kísértének a halál által elhurcoltak árnyai, s az arc szívbe markolóan éles plasztikája: az arc mégiscsak a lélek tükre. Az Ő arca emlékezetem tükrében, a még homálytalan tükörben. Csak egyetlen egyszer hozta úgy a sors, hogy találkozhattam vele, s nem is Székesfehérváron, ahol többször is járt az őt igazán szerető barátok körében. Egyszer, s utoljára. De beszéltem hozzá, és ő is szólt hozzám. Néhány hónappal a halála előtt szemben ültem vele egy asztalnál. Egy őt szerető és tisztelő, mély humánummal átítatott orvosházaspár leányának a lakodalmi ünnepén Pécsen:

Ültem és néztem őt, vizsgálgattam sok gondtól barázdált és gondterhelt arcvonásait. Mert ezeket nem tünteti el semmiféle mosoly vagy nevetés. Néztem a szemüveg üvegfala mögött megvillanó, a látszat mögé, merem mondani, a lét mélyébe, szédítő mélységébe tekintő szomorú szemét. Csupa idegesség, belső feszültség volt - az egész ember maga volt a megtestesült aggodalom és szorongás. Félt attól, hogy az anyaországiak túlbuzgó jóindulata többet fog rontani a romániai magyar kisebbség mindenféleképpen tragikus helyzetén. Aggasztották a tömeges könyv-szállítmányok, mert szorongott az ellenhatás miatt. Jómagam próbáltam nyugtatni, derülátóbb hangokat pengetni, hogy majd az eseményeken túlnövő, a tragikus események fölé nő európai eszmeiség, testvériség a népek egymást megértése és kölcsönös tisztelete..., s hogy ne is soroljam tovább: A művészeti gondolkodás metakapaszkodásainak opportunistá csapdájába estem. Kezdett derengeni előttem, hogy mi, magyarok szinte az együgyűségig naivak vagyunk, ami a testvériséget meg egyéb tizenkilencedik századi eszmeifelhőket illeti. Még szegény Ady is a dunai népek testvériségéről papolt. Bajor Andorból már kilúgozták a kegyetlenül kemény évek ezeket a humánnedveket. S valóban neki lett igaza.

Remegő kézzel nyúlt a maró füstű cigarettáért. Ahogy a franciák mondják, *à la chaîne*, azaz: láncban szívta a cigarettát. Emlékezetemben megjelenik még az agyontömött hamutartó is, amelyet legalább kétszer-háromszor ki kellett üríteni a vigalom idején.

Aggódás és szorongás volt az alapszövege a velem szemben ülő ember lelkének. De a jófajta vörösborral teli poharak halvány lázrózsákat festettek az arcára. Beteg csípőjével talán még táncolt is. Akkor még ki sejthette volna a nemsokára bekövetkező tragikus véget.

* * *

Karinthy Frigyes óta a legnagyobb magyar ígéret volt a műfajban. Mert végül - roppant széleskörű érdeklődését fokozatosan visszafogva - ennél a műfajnál horgonyozott le. A kegyetlen kor a roppant tehetséges és mélyen művelt embert csak erre az egyetlen sínre szorította, ahol szintén hősies küzdelmet kellett folytatnia azért, hogy elkerülje a számára mindenfelé elkészített vakvágányt, amelyet a vigyázó hatalom szorgalmazott hű cenzorai révén. Bajor legnagyobb bűne az volt, hogy „nem tudott és nem akart semmilyen eszmény jegyében hazudni” - ahogy Katona Szabó István mondta róla.

Az anyaországban kevesen értették meg; szűkebb hazájában azonban prófétaként tisztelték, s nemzedékére rendkívül mély hatást gyakorolt. „Agresszív humanista volt, ideges bölcs” - mondta róla az egyik búcsúztatója. Majd ezekkel a szavakkal folytatja: „Íróniájában rendre

elkárhozott a butaság, a dölyf, az erőszak. Megszállottja volt a gúnyos jóságnak, amelynek nevében iszonyúan könyörtelen tudott lenni. Istenhitében katolikus, filozófiájában ökumenikus, érzelmeiben magyar, tehetségében ember volt: erdélyi író, akinek Nagyvárad és Európa volt az iskolája, Kolozsvár az élete.”

Üldözött vad volt a szó szoros értelmében. A hatalom zseniálisan dilettáns bitorlónak, a mindenkori soros übermencheknek roppant finom szimatuk van. Tévedhetetlen biztonsággal felismerik, hogy ki ellen indítsák el az általános vadászoffenzívát a szolgálalkú hajtók számos seregére támaszkodva. Pomogáts Béla telibetalálón fogalmaz nekrológjában: „A görbe tükör, amelyet a zsarnokság hálójában vergődő társadalom elé tartott, s amelyben az önkényeskedés, a harácsolás és az ostobaság ijesztő példáit leplezte le, mindig érzékeny műszer volt”.

Bajor a szivárványszínre mázolt csalóka látszatot leplezte le. Merész szókimondása valóban nagy írástudói kockázatvállalás volt. Hallgassuk meg egy pillanatra az irodalomtörténészt: „A hatalom felső szintjén gyakorolt szélhámosság és erőszak a diktatúrában mindig szabad lehetőséget kap; az egyszerű ember viszont mindinkább kiszolgáltatottá válik, bárki nyugodtan átgázolhat rajta. Bajor Andor, midőn leleplezte a bukaresti diktatúra hazugságait, mindig kinyilvánította mély rokonszenvét, szolidaritását a szenvedő ember iránt. Groteszk humora és maró satírája ezért képviselhette egyszersmind a moralista fölényét; szemben a hatalmasok hamis fölényével és látszólagos tekintélyével.”

* * *

Ülök szemben Bajor Andorral. Véget nem érő beszélgetésbe bonyolódunk. Felhajt még egy pohár vörösbort. A majdnem körméig égett cigarettát még el sem nyomta, máris nyúl a következőért. Ella, a minden bajban hűséges feleség tekintete aggódó szeretettel simogatja végig az író arcát; annak az örökké kínzott értelmiséginek az arcát, akit közép-európai vagy némi malíciával pontosítva közép-kelet-európai entellektüelnek nevezünk. Akit egy életen keresztül lehet szorongatott állapotban tartani, siralomházban, mert „az üldözők nem ismernek nyugalmat...”

„Állok a belső küszöbökön”

Saitos Lajos verseskötetéről

Saitos Lajos *Elvétett ünnepeink* címmel jelentetett meg egy szerény vers- és műfordítás-kötetet a Vörösmarty Társaság. A költő neve nem ismeretlen város-, megye-, sőt országszerte sem, hiszen a szerző látványos küzdelmet folytatott irodalmi és napilapjainkban, hogy végül - évtizedek múlásával - ráévezzen törékeny „sajkájá”-val a költészet viharzó tengerére, ha megengedhetem magamnak ezt a virágnyelvezetet.

Maga a költő mondja a fülszövegen, hogy a „helyére billentett vers” a legjobb életrajzi adalék. Esztendők terhével a vállán - hogy folytassam saját szavait - így fogalmazta meg hajdanán szerény ars poeticáját: „tavasz: az örök természet megújulása, költészet: a lélek tavasza.”

Nos, Saitos Lajos számára valóban ünnepi pillanat egy-egy verscsíra megszületése, majd hosszan tartó dajkálgatása, majd pedig az általában rövid terjedelmű, de jól kimunkált költői gondolat papírra vetése. Inkább kedveli a lapidáris tömörséget, semmint a nagylélegzetű gondolatömegeket.

A versművesi foglalatosság mellett leginkább az aforisztika foglalkoztatja, s igencsak kedveli a sokszor humorral is telített szarkazmust, amely természetesen behatol a versvilágba is: „Virág a gomblyukban. / Jelvény a kabáthajtókán. / Oklevél a falon. - - / A zászló - nylon-zsákban.” - *Minden a helyén*. A szarkazmus mögött viszont máskor is ott lapul a szorongás: „A keljfeljancsiéletűek / más napirendet akarnak” - *Bábszínház*; vagy: „Egy jólöltözött egyenruhás / kapukat nyit és zár: / holnap temetik bácsikám.” *Ikon*. / A *Koán* utolsó szakaszában a tragikus poentírozás kitüntetett csúcsára ér fel: „Szaladok körbe / egy gödörben, / nem találom az egyenest”. Remek.

Az irányvesztés-iránykutatás keserű megtapasztalása mellett másféle keserőségek is gyötrik az ideális felé sóvárgó költőt: „éneket ritkán hallhatok - / csordák üvöltését hallgatom!” (*Nem az a csönd*). Csordák artikulatlan üvöltése vagy lelki siketség, egyremegy.

Amint már említettük, Saitos számára a költészet a lélek tavasza. Megújulás, önmaga pillanatonkénti világrahozatala. Élesztő erő, szárbaszókő képzelet, gondolatiság. Érti és tudja, hogy a versnek a lecsukódott szemeket kell nyitogatnia. Költeményeinek mottójául is szolgálhatna az egyik ifjabbkori versének két sora: „Kenyeret török, / s kenyér mellé itt a kezem” (*Vers mélyhegedűre*). Ki tud lépni szűkösebb én-világából, s ha a grammatika még az egyes szám első személy burkában tartja is a gondolatot, a költő az egyetemes problémák felé tágitja horizontját: „Szél / hová viszed / a madaraimat?! // Föld / az atommagból / mit teremsz nekem?! (*Kiáltás*). Vagy amikor egyik megkapó négysorosában ezt a mindannyiunkat kínzó költői kérdést teszi föl: „Partot érhet-e minden hullám, / mi az emberben él?” (*Négysorosak*). A nosztalgikus kérdésre nemigen van válasz, de megvilágosodik valami lényegiség. Az, hogy az ember kiteljesületlen marad, de ez mégsem törheti meg végleg: „Lehajolni - derékba törni / és fölállni - / megkettőzve. // Öklöt rázni, / öklök erdejét. - // Lehajolni és fölállni, / mióta ember született”, írja Sütő Andrásnak ajánlott versében.

Legnagyobb lélegzetű és terjedelmű versét - *A panaszfalra* - Takács Imrének ajánlja. Valóban lenyűgöző költői erővel képes tetten érni a Takács jelenséget, s feltárni az amúgyis tragikus színezetű költői sors legjellegzetesebb összetevőit, amelyeknek egyetlen valós vezérmotívuma ez: „a minden hájjal megkent fajjal / megverekszem”. Mert „az éj fátylát korán letépték

szememről a barlanglakó hiénák”, mondatja Takácsal Saitos. Álljon itt még egy példa arra, hogy mennyire rá tud állni a Takács-lelkületre: „Máris a város túlsó oldalán ütöm föl a fejem. Valahol a kövek között, hogy egy legyek a többivel, ki vet, ki arat, ki magára marad, a sors által kitaszítva, kiteve a sorsnak, a mindenhatónak, a mindennaposnak, az egynek és ugyanannak, a naponta változónak és évente újulónak. Hol színek vetkőztetik egymást és nemzedékek. S míg elvérzik egy évszak, a másik útra kész, csak a szemaforokat valaki mindig elállítja, csak a vágányokat valaki mindig fölkarolja, csak a cél van kirajzolva, a start soha, hát nem csoda, hogy csűrhemód rohangál sok pofa, egymást sodorva keverik egymást bajba, magukat hivatalba”.

Ejtsünk egy szót Saitos Lajos egyik szenvedélyéről, a *haiku*-írásról. Köztudott, hogy a haiku három kurta sorból áll, és összesen tizenhét szótag lehet benne. A haiku értelmét a megvilágosodás pillanatában éljük át, lepattan lelki szemünkről a hályog, amely eddig látásunkat zavarta, s intuitíve megsejtünk, átélünk valami eddiginél lényegesebbet. Jusson eszünkbe a jellegzetesen aprócska japánkert: néhány négyzetméternyi területen átélhetjük a természet, a kozmosz beszédes, titoktalan titkát. Maguk a japánok több millió haikut tartanak számon: a japán nép emberi-kozmológiai tapasztalatai, kifinomult lelkisége lakozik bennük.

A több millió haiku közül az egyik így hangzik: „Asagoni / tsurube torarete / moraimizu.” Prózában elmondva ennek ez a jelentése: a költőnő vízért megy a kútra, s meghatódva, gyönyörködve veszi észre, hogy a „hajnal dicsfénye” - a nálunk is ismert égszínkéék színű, tölcséres virágú folyondár rátekerődött az éjszaka titokzatosságában a kút láncára. A költőnő inkább a szomszédba megy vízért, de a természet csodálatos szüleményét nem képes a láncról leszakítani.

Saitos is át tudja venni ezt a csodálkozó lelkületet: „Levegőégből / most galambtoll hull alá, / de hol a madár?!”, vagy: „Kéziratpapír - / üresen a legnehezebb; / lám, szárnya e vers.” Kár, hogy nem került több haiku a kötetbe.

A finnugor kulturális kincseket nagy becsben tartó, műfordító Saitos Lajos jelen kötetében néhány mai észt költőt tolmácsol, bizonyítván, hogy ezen a téren is értéket tud létrehozni. A mesterségbeli tudással magyarra fordított észt versek önmagukért beszélnek.

Reméljük, hogy Saitos Lajos e bemutatkozó kis kötet után hamarosan újabbal fog meglepetést okozni a versolvasó közönségnek. A „sajka” után a „bárka” építéséhez sok sikert kívánunk.

(Vörösmarty Társaság, 1993.)

„Szavak zárkáiból kémlelő árva”

Bárdos B. Arthur versei

Bárdos B. Arthur neve nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt, különféle irodalmi fórumoknál publikált az utóbbi egy-két évben. Szerepelt a rádió irodalmi műsorában, az *Új Tükör* pedig a *Szélrózsa* című rovatában mutatta be más, határon túl élő íróművésszel együtt.

A háború után Kolozsvárott az Utunk egyik szerkesztője. 1951-ben antológiában szerepel, 1955-ben megjelenik első önálló kötete *Virrasztó szerelem* címmel. Hőn szeretett Erdélyét 1966-ban kivándorlóként hagyja el. Ezt megelőzően egy kegyetlen és körmonfont ügyben feleségével együtt elítélik, az ítéletet több évi szabadságvesztés követi. Jelenleg elvonultan él lányánál Dortmundban. A jelen kötet a békéscsabai irodalmárok gyors reagálásának az eredménye.

A melankolikus címet viselő kötet - *Csendes leszámolás* - négy nagyobb egységre tagolódik egy-egy címadó verssel (*Cseresznyevér, Adj választ, Fájok a földnek, Fellegváraim*).

Már az első ciklikus részben megjelenik a magyar költészetben oly jól ismert bujdosó és szegénylegényes motívum: „Halálsápadt, koldus, / idegen vagyok...” A diktatórikus szorításban vergődő, kiszakított gyökerű, üldözött élet és költői lét lidérces látomásai színezik át minduntalan magát a nyelvet is: „béna a gondolat”, „vak ablak”, „a lakatra zárt ajak néma”... Az adysan pusztuló humuszon „alszik az Isten”, de a klausztofóbiát lehelő berekesztettség világában a költő vágyait a politikai gravitáció sem béníthatja meg végérvényesen. Az önpusztítás gondolatával gyötörve magát döbben rá, hogy „a valódi börtön a rácson túl van”. József Attila dudása megállás nélkül járja itt a poklot, „A paranoiás Rendszer”-ben csak „suttogni szabad”.

Az *Adj választ* című részben a komor, melankolikus hangnem mélytengeri sötétségét alig-alig töri meg egyetlen fénysugár. Bárdos költészete a kendőzetlen valóság művészi tükörképe, de egy olyan világban, ahol a diktatúra még a tükröket is szétzúzza az önmegpillantástól iszonyodva.

Az otthontalanság, a cél nélküli barangolás szindrómája csak súlyosbodik, egészen a meztelen felismerés didergéséig: „immár sehol sem leszek otthon”. S még fájóbb az a kérdés, hogy vajon meddig marad az arc emberi. Nem hetykeség mondatja vele ezeket a súlyos szavakat: „Sehová sem tartozom. / Anyátlan. / Apátlan. / Hazátlan. / Az Isten súlya sem nyom.” „A tömeggyilkosok észbontó századá”-ban rekesztik ki őt is mindenféle hovatartozásból, mert „vagy lezsidóztak, / vagy disznó magyarnak, / esetleg bűdös oláhnak becéztek”.

A harmadik rész a *Fájok a földnek*. A tematika tulajdonképpen hasonló marad. A sorok mögött mindenütt kísért az Erdély utáni nosztalgia, s a rossz közérzet Nyugaton sem oldódik. Mint rémálomban jelenik meg újra és újra „a gumibotos állam / rendőr szírenás lánc”; az emlékek árnyaiból „civilruhás zsaruk” toppannak elő egy képzeletbeli hazautazás pillanataiban, „s rám ripakodva, vizslató ujjakkal igazoltatnának: pusztulj, közöttünk sosem voltál itthon!” A mindenkori, éppen soros diktatúrák fals és torz világában a kontúrok még a besúgásra idomított holdat is dagadtra verik: a költő esetében még az univerzum is átveszi a retteget. *Rejtjeles üzenet* című versében szorongva gyötrődik: a magyar nyelv is; fölösleges lesz egy napon!? Mint kórokozó vírusok vannak jelen mindenütt az ilyesféle kifejezések, mint

„beléd harap”, „késelő csillagok”, „halálraítélt pillanat”, „jégcsap-akasztó-fa”. A *Vér-dur versszonátájában* találkozunk az egyik legmegrendítőbb költői képpel:

*„Tömegsírok éj-nyirkából
tápázkodik fel a hajnal
véresre kent zilált hajjal -
elsomfordál: fogva tart
a csonka zúzott kicsavart
tagokkal a letepert világ.”*

A tragikus színeződés mindent átítat: emberi életet, szerelmet, természetet, Istent. Változatos költői vénája nem idegenkedik a groteszktól sem, 1984-ben így szól például az ősztendőről: „s búcsút int vigyorgva / csorba / fogsorral a bevertszájú óév...”. Rémekkel teli álmokat lát a „janicsárok” üldözte „édes anyatej magyar” nyelvről, és bölcs prófétaként jövendöli a zsarnoki uralom végnapjait: „Aki elkergetett, holnap kergetőzik a halállal, / saját nemzetének börtönt barkácsol dörrenő zárral”.

A *Fellegváraim* című részbe egészen friss versek kerültek. Kiemelkedik az „örök zuhanás veszélyé”-nek a szindrómája. Ady Istenhez hanyatló árnyéka nála „Isten tenyerén marék por” lesz, s „a hontalanná őszült gyermek” saját magáról összeállt illúziója is a szétfoslás határán van a fájó öregség és egy kiteljesületlen élet utolsó stációjánál.

Mindvégig sikerült elkerülnie a teatralitást, mivel versei hiteles életanyagból születnek meg. Humánusan tragikus költői műve a kisemmizettség és a kiszolgáltatottság gyehegnájából süvölt és jajong elő, az erdélyi szülőföldjét veszített sehol-sincs-otthon vándor, de a bárhonnan is kitoloncolt és megalázott nemzetiségi fájdalmas emberi szava. 1989. március 10-én írta le e szavakat, amelyek a lélek mélyéből törnek elő:

*„Kiterítve fekszem: lefojtott szenvedély.
Szavak zárkáiból kémlelő árva.”*

Bárdos B. Arthur méltó utóda és kortársa a mindenkori rangos magyar íróművészetnek, e kötetével megtalálta helyét közöttük. A jelen történelmi változások - bárcsak ez történe! - talán enyhíteni fogják „kémlelő árva”-ságát.

Poeta sacer vagabundus künikosz meletomenusz

Egy Takács Imre-hosszúvers megközelítési kísérlete

PRAEFATIO. A költő hatvanadik születése napja alkalmából - tehát pontosan tíz évvel ezelőtt (Jóságos Isten! de elszaladt az idő!) - megjelent *Egymásra emelt kövek* című kötetében láttak napvilágot Takács leghosszabb, úgynevezett hosszúversei, *A megvert mező* (Nagy László-sírató) és a *Halottak sétatútja* (Pesovár Ferenc néprajztudós és sokban sorsazonos szellemtárs búcsúztatása). Ebben az időben Takács ezt vallja verseiről: „Csak afféle megemelt önéletírás, amit a verssel művelek. Érettkori verseim zsúfoltak a példázatokkal ugyan, és ezáltal tükörképei a kor valóságának eképpen is, de csak egy-egy emelkedik föl egészében alkotott példázattá.” Hosszúversei pedig „körülmeny-versek”, s ezek is „gyakorlati cselekvések lehetetlenüléseiből lettek”, de ugyanakkor „a szilíciumkristályok rangján őrzik egy-egy történelmi kor legalapvetőbb üzenetét”. A pontosítás kedvéért én inkább úgy fogalmaznék: „történelmi korpillanat” üzenetét.

Öreg hibát követnénk el, ha a kötetből kisugárzó rendkívül negatív töltésű költői léthangulatot csupán az akkori, úgynevezett szocialista társadalmi rendszer közvetlen bírálataként fognánk fel. A „virágerdőben jártál izzó vason” mind az egyetemes lét csodálatos voltát, mind eme lét szörnyűséges oldalát egyaránt kifejezni óhajtja. A rossz közérzet egyetemes jellegűvé tágu, s ezzel a szinte banálisnak felfogható kitételrel - „Elnyomta a civilizáció a kultúrát” - metaítéletté válik. Marad a szinte naivnak tűnő, manicheus, önvigasztaló, öngerjesztő kérdés: „Tudunk mi olyan erősek lenni, hogy a Rosszal / együttélésben is jók maradhassunk?” Az egész „cirkusz rossz”, „megrühesedett pegazusok” legelgetnek fáradtan és fásultan a kisült mezőkön, az emberek városaiban „semmi öntisztulás”, s ahol „idióták tiszteletére támadt ige hirdetők” róják az utcaköveket a mindenkori kisebb-nagyobb Ninivékben. A költő szinte már paroxizmusig fokozza a szuroksötétség bakacsinjába borított világról kimondott negatív véleményét: „Tény-valóságunk pusztult el, / emberi mivoltunk végzett itt magával”. A paroxizmus csak fokozódik: „a faramuci cselédek” (a hatalom birtokosai?) „tönkretették a gondolatot”, „az idő birtokosai lettek a gombot nyomogatók” (technokraták?), „susmorognak a hóhérok feleségei és gyermekei”, és a hatalom mindennapi kis és nagy birtokosai „bíznak a bemért bénaságban” (totalitarizmus?). Mindezek után következik a költő parancsa: az „elzsírosodott ártányok” (a hatalmat mindenkor birtokló, s azzal önmaguk számára hasznót húzó elit-kontinuum?) világában a lelket kell megtermékenyíteni. A hosszúversek - síratóénekek - szinte összefoglalói mind a közlét, mind a magánlét iszonytató süllyedésének, de erről még a későbbiekben is. Mindenesetre jó lenne érzékelni, hogy a Nagy Változások után hogyan látja ma Takács Imre emberi valóságunkat? De ezt már valószínűleg sohasem fogjuk megtudni, hiszen az elnémulás kísértete már a hatvanas éveikhez közeledő Takács Imrében is jelen volt: „Elnémult énekes ballag át a réten...”

SACER. Őszintén bevallom, hogy a poeta sacer nem az én találmányom, hanem *Hamvas Béláé*. A kozmogóniai világrend összeomlása után, az úgynevezett történelmi ember világában már alig van összeköttetés az emberi világ sutasága és az isteni fényű transzcendens világ között. A világító szent tűz - szellem - utolsó őrei a költők még akkor is, ha már jómaguk is alig tudnak erről az ember-feletti feladatukról. Maga az esszéista ezt mondja erről az utolsó nagy igyekezetről: „Költőnek lenni annyi, mint vállalni az összes elhagyott és feladott emberi méltóságok jelképének őrzését.” Takács Imre, mint iszonyt keltő rémálmot

őrizte magában a jelenetet: a vallató smasszer a földre köpött turháját felnyalatja a leendő elítélttel. Minden, ami az emberi örületet megpróbálja gátolni, azt sátáni mivoltában leleplezni - nyíltan vagy áttételesen -, sacernek kell mondanunk. Mert a poeta sacer az „anyagba merült létet kiragadja, világosságot hoz, tudást, mélységet, igazságot, szépséget, csodát [...] Az isteni lét az ember számára nemcsak nyílt, hanem mindig újra meg kell nyitni.” Takács Imre elsősorban a soha-meg-nem-alkuvását adja. A meg nem alkuvás még akkor is sacer jelenség, ha néha túlzásokba esik...

VAGABUNDUS. Aki Takács Imrét mint embert ismerte/ismeri, annak sok mindent kifejez ez a szó. Ez a vagabundusság nem teljesen erőszakolt életforma, magának a költőnek a belső kényéből fakad. A villoni csavargóélet, a verlaine-i elátkozottság, a koldus-szerep és a rühes pegazuson poroszkáló prófétai elhivatottság - és még sorolhatnánk a végtelenségig - mind-mind jellemzője költőnknek. Az urbánus életformában soha nyugvópontját meg nem lelő és tébláboló, kommunálishan és individuálishan kiművelt parasztember - igen, ez ő. A hagyományos paraszti-földművesi életforma rombolódását, a fészekmeleg elvesztését örökösen sirató, számkivetett vagabundus, aki még - ráadásul - messzemenően el is túlozza ezt a sajátos „felsőbbrendűséget”, lépten-nyomon a szintén eltúlzott méreteken gyűlölt urbánus sznobériával szemben. Nem csodálnivaló hát az az elementáris vonzódás azok iránt, akik a hasonszőrűség szimptomáit mutatják. Ezért a hosszúverssirató *Pesovárré Ferencért* is, aki a paraszti ősvilág magjainak mentésére áldozta sok vonatkozásban hasonló vagabundus - örökös száműzetésben hasonló - életét.

De ennek a kérdésnek a részletezésébe most nem mehetünk bele...

KÜNIKOSZ. Azonnal felmerülhet bennünk a kérdés, hogy a künikosz már eleve nem vagabundus is, vagy a sorrendet meg is változtathatjuk? Korántsem akarjuk azonban ezzel azt mondani, hogy Takács és még sokan mások is, egy az egyben künikoszok a szó eredeti, ókori értelmében. De a relativitás törvénye mégis azt diktálja, hogy az emberi magatartásformák nemigen változnak az évszázadok, évezredek folyamán. Antiszthenész követőinél bizonyos viselkedési szabályok szinte kötelezővé válnak, sőt tüntetéssé fajulnak. Megvetik és lenézik a társas élet szokásait, akaratlagosan sértik a szokásokhoz igazodó közízlést és illendőséget. Bántó és gyilkos tréfákat engednek meg maguknak, az étellel - elsősorban a magánétellel - összefüggő igényeiket a minimálisra, sőt minimum alá csökkentik. Mint ahogy tudjuk, a künikoszok a Künosz-argészben, a Kutyanegyedben rendezték be iskolájukat, s büszkén viselték a rájuk ragadt nevet, a künikoit (küon = kutya). Szinopéi Diogenész - Platón „megőrült Szokratész”-nek nevezte - például kutyamód hordóban lakott, utcai hulladékokból szerezte eledelét, s iváshoz még poharat sem használt; nyáron forró homokban hempergett, télen meztláb járt..., de ebből ennyi is elég. A künikosz szerint - értesít bennünket továbbá *Várkonyi Nándor* - ki kell törni az elpuhult szokások és élvezetek rabságából, mert csak így lehet megszerezni a szabadságot. Így még a szemérmetlenségtől sem riadtak vissza, sőt túlzásokba is estek, de a fő cél e visszaéléssel - saját elveiket eltúlozva - csupán az volt, hogy korlátlanul kigúnyolhassák és sértegethessék a közszellemet, amely természetesen egyáltalán nem volt makulátlan, sőt képmutató. Takács így szól a hosszúversben - hogy legalább egy-két példát adjunk: „mert lehet, hogy normálisak vagyunk a sok örült között -”, vagy: „mi sokak szeméjtéből beszélő alakzatokat gondolunk ki”, vagy: „mi a szaros dilettánsok - most kedves barátai a felgyújtottnak - / elették a kolbászkarikát előle”, vagy a verset-írni-se-tudók, a rossz-pofájúak, a sunyi-nézésűek”, vagy: „kavarog az elrendezetlenségben minden eszménk”. De itt abba is hagyjuk, hiszen több tucat egyéb példát lehetne hozni magából ebből a versből, s az egész kötetről ne is beszéljünk...

MELETOMENUSZ. Kevés emberi lény festette olyan sötétre a világot és saját sorsát, mint a német Shakespeare, *Andreas Gryphius* (1616-1664), akit kortársai is halhatatlannak tituláltak, megszomorodottnak is, azaz meletomenusznak. Valaki ezt mondja róla: „a tudomány és a politika rommezővé csendesülő kelléktárát vonultatja föl; a pusztulás nála nem enyhül a lélek zsongító sajgásává, hanem kopárságában és könnyörtelenségében is a legnagyobb tudás forrásává válik: a bölcsességet a halál tanítja - mondja a költő.” Egy bűnbe fulladó, megváltatlan világgal szemben csak a megváltásra váró, csupasz emberi lélek - iszonyatos egyedüllétében és magányosságában - szegülhet ideig-óráig szembe a személyiség- és értékromboló, botrányokkal teli korrallal (a harmincéves háború idején vagyunk!).

Ne kelljen most itt idézeteket hoznunk annak a tételnek a bizonyítására, hogy Takácsra is illik a meletomenusz jelző, de azzal a különbséggel, hogy amíg *Gryphius* felfedi előttünk az emberi lét kendőzetlen tragédiáját - amelyre persze nincs semmiféle külsőleges vigasz -, s nem a mulandóságot feledtető érzéki örömeiben találja meg a sötét színekkel festett kaotikus világ ellentételezését, hanem az ideális emberiség vágyálmában s a túlvilági élet perspektívájában - a szellemi, az isteni szféra -, mint a morális értékeket megmentő szférákban, eladdig Takácsnál nem jön létre a transzcendenciába vetett ilyen mély hit. A földi életet - a földi történelmet (milyen erősen is hat a kor a művészre!) csak átmeneti akadállyal tekinti *Gryphius* az örökkévalóság előtt. Más szóval: a költő és drámaíró rideg és mozdulatlan világában a megváltásra alkalmatlan világ nem több, mint félresöprenedő korlát az örökkévalóság előtt.

Takács tehát nem a transzcendenciába menekül, hanem emberi léptékek között építgeti mindenek ellenére való ideális Városát, mégsem olyannyira meletomenusz, mint a barokk kor gyermeke, *Gryphius*. Mert mit is mond a hosszúvers végén? Ezt: „Majd mikor lekapcsolják a fényszórókat - és lehet, hogy szemünkbe tűnik fönt egy csillag.” S hogy *Pesovár Ferenc* példamutatón küzdelmes élete se hulljon a káoszba:

*„Ne kelljen kimondani az áment mégse, soha!
Visszaballagsz a temetőbe, de léted fölparázslík.
A sárga agyaghasábon át is izzó acélfonalak tűznek át engemet.
Ezért van, hogy beszélek hozzád néha nappal,
reggeledésemben is, álmomban is.
Jó, hogy itt voltál, bár egy szót se szóltál.”*

EPILOGUS. A képzeletbeli séta végére értünk *Pesovár Ferenc*cel és Takács Imrével.

FORDÍTÁSOK

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc a korabeli északfrancia sajtóban

François Lemaire, a Lille-i Egyetem bölcsészkarának történelem szakos hallgatója 1982 júniusában védte meg szakdolgozatát, amelynek címe LA HONGRIE DE 1848 A 1878 DANS LA PRESSE FRANCAISE SEPTENTRIONALE volt. A szakdolgozat vezetőtanára, Y-M. Hilaire, tanítványát és szakdolgozatát nagyra becsülte. 1978-tól kezdve ugyanennek az egyetemnek voltam a magyartanára. Lemaire révén tudtam a szakdolgozata készítéséről. A francia egyetemista két évig magyar nyelvet tanult. A magyar nép múlt századi forradalmi szerepét az összeurópai romantikus gondolkodás szerint értékelte, s népünk köz- és kiemelkedő hőseit hőroszokként jelenítette meg magánbeszélgetéseink során. Később, amikor megismerkedtem dolgozatának az 1848-49-et felölelő részével, tapasztalhattam, hogy e szilárd meggyőződése mellett mindvégig kitartott.

A téma érdekességére való tekintettel - mivel számunkra értékes adalékokat nyújthat a száznegyven évvel ezelőtt elkezdődő eseményekről - határoztam el, hogy megkísérlem Lemaire dolgozatát kivonatossan ismertetni.

A sajtótermékek a következő városokból származnak: Lille, Douai, Cambrai, Valenciennes, Dunkerque, Arras. Az akkori és ottani sajtó elsősorban urbánus jellegű, ezért a lakosság kétharmadának véleményét nem vagy alig tükrözi. A radikális sajtó még elég marginális, fellendülése 1848-50-ben következik be. 1848 tavaszán csak kérészéletű sajtószabadságról beszélhetünk. A korabeli viszonyok között számolnunk kell a hírkésedelemmel, áttételekkel, a tudósítók hibáival, ami sokszor túlzott lelkesedést, másszor katasztrofizmust sugall. Az északi sajtó igen komoly érdeklődést tanúsított Ausztria-Magyarország iránt. Az érdeklődés rúgója az, hogy - főképp a haladó szellemű sajtóorgánumok részéről - Franciaország hogyan tudna vezető pozíciót elfoglalni, illetve játszani a forradalmi és társadalmi változásokban.

1848-ban Lille-ben a „népek tavasza” analógiájára a sajtó tavaszáról beszélnek: tíz újság jelenik meg a porondon, igaz, közülük néhány csak hetekig marad fenn.

Az *Echo du Nord* a liberális, volterianus, angolgyűlölő és protekcionista polgárság lapja, de támogatja a nagypolgárságot is (a továbbiakban ED). A *La Gazette de Flandre et d'Artois* (GFA) a legitimisták orgánuma, de támaszkodik a katolikus papságra is, és a munkás-, paraszt és üzleti körökre is befolyást gyakorol. A *Le Journal de Lille* (JL), a *Le Courrier* (C; Valenciennes) konzervatív jellegű. A demokraták uralják a *Le Messenger du Nord-t* (MN; Lille), a *Libéralt* (L; Douai), a *Le Progrès* (P; Arras), a *L'Impartial du Nord* (ID; Valenciennes) és a *Le Journal de Dunkerque-t* (JD).

1848 februárjában egyes újságok „kaméleon viselkedéséről” lehet beszélni. A GFA például, amely valójában ultraroyalista jellegű (március-áprilisban), később ez az orgánum másokkal együtt szolgai kollaboránsa lesz az államcsíny után a császári hatóságoknak.

1848 márciusában meghirdetik a sajtószabadságot Lille-ben. Eredmény: a kinyitott szelepek több évtizedes frusztráció felhalmozta szózuhatagot hoznak létre, de ezeket a szabad szeleket az 1848. december 13-i és az 1849. július 27-i sajtótörvények erősen korlátozzák majd.

* * *

A márciusi magyar forradalom eufórikus hatást kelt, romantikus, költői, érzelmi és eszmei túláradást! Az EN harcra hív fel a nyomorgó és elnyomott „testvérnépek” megsegítésére. A republikánusok ügye „szent és európai ügy”-gyé válik. Katonai és erkölcsi segítséget sürget Franciaország égisze alatt a monarchista és arisztokrata despotizmus szétzúzására. Március

közepén még eléggé megfontolatlanul jelenti Magyarország függetlenségét. Dicséri az olasz-magyar szolidaritást:

„... A magyarok nem akarják, hogy egyetlen emberük is átlépje az országhatárokat, és hogy idegen földre menjen hullatni a vérért.”

A lap szerint csak a magyarok lesznek képesek megújítani a Duna menti Európát, a Kelet-Európai Államok szervezetét a testvérnépek segítségével:

„... Ausztriának már csak le kell szállnia abba a sírba, amelyet saját maga ásott az Alpok és az Adriai-tenger között... A magyarok elmennek Lombardia síkjaira, de nem azért, hogy támogassák Ausztriát ajultában, hanem sokkal inkább azért, hogy megadják a végtiszteletet annak, aki feltétlen uralkodójuk volt. Ausztria, e bátor emberektől körülvéve, akik nemsokára az Európai Konföderáció büszkeségei lesznek, sokáig legyőzhetetlennek és halhatatlannak érezhette magát; de minél inkább közeledik az ünnepélyes pillanat, annál jobban megérti, hogy a katonáihoz intézett hadi felhívás bizony gyászfelhívás lenne... Vajon Magyarország, magyarnak megmaradni akarván, miért tiltja meg lovasainak, hogy átlépjék a határt... és ti, Európa népei, látván összeomlani a trónokat, hallván hörögni az abszolutizmust, miért nem mondjátok: Testvérek, élni kell! Testvérek, éljünk a szabadságért! Óh, Franciaország... Légy a nemzetek Krisztusa!”

Mert Magyarország keleten, Itália délen az „Egyetemes Köztársaság” hajóorrai lesznek...

Az LN Magyarországon egy olyan érett népet üdvözl, amely tudatában van jogainak, s amely nem fog habozni mártírokat áldozni a szabadság és jog oltárán: *„... Egy nemzetnek sem szabad sajnálnia a vérért, ha az azért hullott, hogy örök igazságok szökelljenek szárba... Az eszmék emberi vérből táplálkoznak; minden vallás mártírok révén istenül”* (Ez tulajdonképpen egy Lamartine-idézet - D. O.)

Áprilisban a republikánus sajtó (EN) szemében az osztrák császárnak semmiféle jövője sincsen: *„Milyen bizalmat lehet még helyezni abba a császárba, aki elrendelte a galíciai mészárlásokat, aki megszervezi a rablást, a fosztogatást és a gyilkolást Lombardiában, és akiben soha nem volt józan értelem, sem ész, sem lélek, sem egészségesség?”*

A Le Peuple imigyen szól 1848 márciusáról: *„Bármilyenek is legyenek, mindegyik népnél, többé-kevésbé lassú, többé-kevésbé gyors fejlődési szakaszai, a forradalom mindegyikőjük számára szükségszerű vég, egy hatalmas európai konföderáció megalakítása, s amely szabad nemzetiségekből áll, kölcsönösen függetlenek, jogilag mindannyian egyenlők, mindannyian szolidárisak és mindannyian szuverének.”*

A GFA polemikus és agresszív: *„A magyarországi irányvétel teljességgel provinciális jellegű, és semmilyen módon nem veszélyezteti a császár koronáját; csak az udvari bírósági tanácsnak okoz gondot...”*

Májusban az ED így áradozik, s közben talán nosztalgikusan réved vissza az Európán át menetelő napóleoni hadseregekre: *„Magyarország népe nem akarja többé, hogy megcsalják: a liberalizmus hamis látszatai és külsőségei megtéveszthetnek néhány órára! ... De amidőn csak képmutatás és leigázási szándék lapul a kormány szíve mélyén, a népnek fel kell ébrednie, és össze kell törnie láncait, amelyet oly nagy elővigyázatossággal készítenek számára.”*

Az LN azt írja a magyarokról, hogy *„le fogják rázni utolsó béklyóikat, és fölvetik fejüket, hogy soha többé ne hajtsák le ostoba kormányaik keze alá.”* Ezentúl „Európa politikai légköre komolyan feltöltve forradalmi elektromossággal” (vö. Robespierre: „a tömegek felvillanyozása” - „électrisation des foules”).

Május végén ezt mondja a lap: „azok a hívságos villámhárítók, amelyek ezek a saját óvatos engedményeikbe és képmutató alkotmányaikba belevesző uralkodók, nem fogják elhárítani az elkerülhetetlen robbanást” majd így folytatja: „... A magyar nép szuverenitása megakadályozhatatlanul proklamáltatik a szüette kiváltságok romjain, s amely kiváltságok minden oldalon omladoznak. A császár, engedmények engedmények után, erkölcsi öngyilkosságot követvén el az isteni jog eme nemtelen meghátrálásai miatt, kényszerítve lesz egy napon ráruházni volt alattvalóira az utolsó és legfőbb kegyet, azt, hogy átengedi a helyet a demokratikus alapelveknek, melyek a világ sorsa fölött fognak uralkodni.”

Idézzünk egy hosszabb részletet az MD május 16-i cikkéből:

„... A legnagyobb akadály a szlávok felszabadítása előtt a szláv földet (Slavie) betöltő fajok különbözőségéből ered. A szlávok a szláv föld legrégebb lakói, de nemcsak ők, mivel a fegyveres hódítás és a szerződések közük vetettek számos idegen fajtájú népet, mint a magyarokat és a németeket... A szlávok valójában patriarchálisabb és harciasabb társadalmakat alkotnak... A második faj, amely tehát a szláv földet lakja, keleti hódítókból tevődik össze, akik a középkorban birtokukba vették ezt az országot, és akiknek a leszármazottai még manapság is könnyedén felismerhetők tüzes fekete szemükről és barna hajukról. Ehhez a hódító fajhoz tartoznak a magyar nemesek, akik alig keveredtek össze az őshonos (indigène) fajjal, amely mellett még ma is külön népet és másféle fajt alkotnak a magyarok neve alatt... A magyar lovasvitézek ragyogó értékének köszönhetette Európa nemegyszer a török inváziótól való megmenekedését. Ezen nemesembereknek a közös ügynek nyújtott szolgálataiban azonban nem voltak elégségesek ahhoz, hogy elfeledtessék a néppel védőinek idegen eredetét. Hiányzott a jobbágyok és az urak között egy közbülső osztály, amely közelítette volna őket egymáshoz, és amelynek kebelében egyesülhettek volna. A nemesség és a valóságos nép közé polgárság kellett...”

A német kormányok megpróbálták legyőzni a csehizmust (Tchéquisme) a magyarizmussal (magyarisme). Valójában a magyarokat, akik négymillióan vannak, fenyegetik a szlávok, akik egyedül a magyar királyságban számukat tekintve hatmillióan élnek. Visszahíván az itáliai regimentjeikben lévőket, a magyarok mindenekelőtt saját érdekeiknek engedelmessékednek, amelyek az őket körülvevő ellenségek elleni önvédelemre irányulnak. Ezek az ellenségek, ezek mindannyian a magyar királyság szláv népei és főképp a horvátok, akik lelkesedéssel fogadták volna el IX. Pius ügyét, ha nem láttatták meg volna az olaszokban régi ellenségeiknek, a magyaroknak a szövetségeseit. Saját országukban a horvátok fel láznak Ausztria ellen. Bármelyik pillanatban lehet várni, hogy a katonai táborok (colonie), amelyek nem kevesebb, mint 100 ezer kitűnő népfölkelőt számlálnak, a kormánnyal szemben a nép mellé álljanak, és ami komoly dolog: a Dalmáciában és Boszniában terjedő felkelés vezetője ugyanannak a Nugent tábornoknak a fia, aki a szabadságért küzd Itáliában...

Arról volt szó, hogy egységet adjanak a szlávoknál általánossá vált mozgalomnak. A csehek megértették és kiprovokálták az ősi Prága városában, Szlávia középpontjában a szláv népek kongresszusát; de reméljük, hogy ez a gyülekezet hivatásának magaslatán lesz, s távol attól, hogy elzárkózottnak mutakozzék a szláv fajtától idegen népek irányában, össze fogja békíteni az összes érdekeket a Frankfurti Parlamenttel és a Párizsi Gyűléssel abban, hogy meg kell alapozni az európai békét.”

A GFA arról ír, hogy a főnemesi arisztokrácia nagy része többé már nem a közvélemény kifejezője, de igen pozitívan értékeli Telekit, Batthyányt és Andrássyt. A C felhatalmazva érzi magát arra, hogy meghatározza és igazolja Franciaország külpolitikáját:

... Országunk hevesen óhajtja a békét, mert tudja, hogy a béke a közjólét elsődleges feltétele... de Franciaország rágalmozása lenne, ha azt hinnők, hogy örökre lemond az áldozatokról, amelyek a háborúval járnak együtt, amikor a civilizáció és az emberiség érdeke fogja kiáltani neki, hogy bele kell törődnie ezekbe az áldozatokba...”

Ez természetesen nem más, mint merkantilista felfogás: béke egyenlő jólét és profit.

1848 júniusában az EN figyelmeztet az orosz veszélyre. Nem kétséges, hogy a cár Dél-Európára akarja vetni magát, elfoglalni a dunai tartományokat, segítséget nyújtani a szlávoknak, hogy független királyságot alakítsanak, amelynek természetesen ő lesz a „protektora”.

Május és június fordulatot hoz a magyar forradalom értékelésében: Észak-Franciaországban is zendülések törnek ki. A magyarok demokrácia követelése imigyen egyenlővé válik a társadalom felforgatásával, annak szinonimájává lesz, mivel magát a társadalmi rendet fenyegeti. A CN azzal vádolja Magyarországot, hogy „elmérgesített egy olyan helyzetet, amely a kezdetben csak egyszerű nézeteltérés volt.”

Augusztusban az EN-nek óriási bizodalma van a „szabadság felé menetelő nemzetekhez csatlakozó” Magyarországon, s „Franciaország örvendezzen, hogy új barátokra számíthat”. Reméli ugyanakkor, hogy a román köztársaság segít az északról-délről veszélyeztetett magyarságnak. Az MN így lelkesedik:

„Üdvözljük az új dunai köztársaságot! Testvérek ők erkölcsben, szívben, elvekben, még nyelvben is! Bátor katonák ők; és ez az egész román faj, amelyet nyolcmillió ember képez, és amely az oroszok ellensége, hűséges szövetségesünk lesz, hatalmas védőgát... Magyarország és Románia már mártól kezdve, az őket körülvevő szláv világ közepén, dunai konföderációt alkothatnak, amely képes tiszteletben tartani függetlenségét, amelyet Franciaország és Németország garantálni nem késlekedhet...”

„Szeptemberben az LD-t mélyen felháborítja a horvátok durvasága és brutalitása, s „akik katonailag foglalják le Milánó legszebb palotáit, és akik nem szégyellenek mindent mocsokba borítani és mindent szétrombolni”.

A lap fölöttébb csodálkozik, hogy Ausztria ilyen hitvány és megvetésre méltó emberi lényekkel akarja leigáztatni a „magyar lázadás”-t, ahogy ők mondják. Az MN-t nyugtalanítja Oroszország háborús előkészületei; s beszámol az orosz, szerb és osztrák bandák garázdálkodásáról magyar földön, s vádolja a szerbeket, mivel az oroszok karjaiba vetették magukat. A GFA az orosz csapatösszevonásokkal foglalkozik, s ugyanakkor védi a Habsburg-dinasztiát, mondván, hogy Ausztria egyetlen célja „a magyar korona sérthetlenségének és egységének védelme minden kintől jövő támadás ellen (valószínűleg orosz, talán német...) és minden belső szakadás ellen”.

Oroszország expansionista étvágya komoly ijedelmet kelt, s a lap szemrehányást tesz Franciaországnak:

„Nyugat-Európa jóvátehetetlen hibája volt, hogy hagyott megkötni olyan egyezményeket, amelyek kiszolgáltatják a cárnak a dunai tartományok sorsát; mivelhogy a pétervári kabinet hatása a dívánra mindig az elsőnek engedi meg azt, hogy rákényszerítse akaratát a másodikra, és hogy látszólag megegyezést hozzon létre a két fél között. Egy olyan diplomácia ravaszkodása, amely nem riad vissza semmiféle eszköz használatától, hogy célját elérje, okosan tudta a korrupciót belekeverni a megfélemlítésbe, és a bojárokat és a hoszpodárokat, habár Moldávia és Oláhország ezen uralkodói abban a hírben állnak, hogy az Ottomán Portától függenek, Oroszország politikájának eszközévé tenni. A dolgok ilyen állása mellett nem kevesebb kellett volna, mint csak Magyarország, Franciaország, Németország, Anglia közreműködése, (tömörülése - concours), hogy megakadályozza a moszkovita ambíciót abban,

hogy utat vágjon magának Konstantinápoly felé a dunai tartományokon keresztül. Midőn Franciaország a társadalmi háborúskodás csapásait szenved, midőn Ausztria küzd császársága felbomlása ellen, midőn Németország a felbomlás állapotában van, de arra törekszik, hogy elérkezzen egységéhez, és amidőn Angliát Írország árgus szeme (surveillance) zavarja; Oroszország, mozgásában szabadon, úgy ítélte, eljött a pillanat, hogy hasznát húzzon az egyetemes nyugtalanságból, hogy elkezdje nagyhatalmi terveinek megvalósítását.”

A GFA azt jelenti, hogy a magyarországi hírek „megnyugtatóak”, vagyis, hogy az osztrákok képesek lesznek megfékezni az eseményeket, s szeptember közepén - Jellasics kezdeti sikerein felbuzdulva - azon örvendezik, hogy „a magyarok összeomlanak és megfutamodnak”.

Októberben a bécsi események kerülnek az érdeklődés középpontjába. Az EN örvendezik a bécsi események láttán (magyarok és osztrákok testvérisége), s jelenti, hogy „Minden elhatározott Magyarországon a végsőig való küzdelemre”. Kossuth és Mészáros hőszokként jelennek meg, „akik erődről erődre repülnek, és akik hamarosan felszabadítják Bécs ostromlott népét”. Október végén „félelmetes magyar hadsereg”-ről beszél, amely nemcsak a bécsi demokratákért küzd csupán, hanem az „Egyetemes Szabadság”-ért, miközben a magyar regimentek „tömegesen” csatlakoznak az olaszok ügyéhez. A Nagy Francia Forradalom emléke itt is rávetül a magyarokra, amikor például Kossuthot dicsőítik, s aki így „Pest nagy hazafias és népi megmozdulásának új Camille Desmoulins-je” lesz. Dicséri a lap a magyarok szavahihetőségét; összeveti viselkedésüket a francia politika lemondó jellegével és közepszerűségével. A magyar trikolor nemzeti lobogóvá tétele szintén régi emlékeket ébreszt. Novemberben felbukkan a kiábrándulás: „A magyarok miért nem váltották valóra egyesülésüket a bécsi felkelőkkel?”. November közepén újabb lelkesültség: „Magyarország várja a nagy küzdelmet”, s dicsőíti egy derék, de ravasz, kegyetlen és kiszámíthatatlan nép vad egyszerűségét a császári hadsereg hagyományos mozgásával szemben (a „magyar darázs”):

„... Nagy ember- és időáldozatok árán fog csak előrehaladni az osztrák hadsereg magyar földön. Az utak, már ahol vannak ilyenek, el vannak vágva, a hidak eltávolítva. A parasztok elrejtették élelmiszer- és tárgyaikat, hogy éhezésre kárhoztassák a támadókat...

A magyar ember hozzá van szokva országa kemény éghajlatához; vászonruhájába öltözve, amelyre hanyagul ráveti bundáját vagy birkabekecsét, dacol az időjárás viszontagságaival, De mi lesz a sorsa az osztrák és szerb csapatoknak, amelyeknek emberei a déli klímához és Cseh- és Morvaország gazdag mezőjéhez vannak szokva, Magyarország hatalmas sztyeppéin, ahol tizenöt-húsz mérföldön sem egy falut, sem egy házat nem lehet fellelni, s ahol legfeljebb félvad lovak nyargalásznak?...

- Isten veled, mondotta tegnap egy császári katona egy éppen indulóban lévő regimenthez tartozó bajtársának, talán újra látjuk egymást Budán.

- Igen..., felelte emez, de imádkozni kell majd azokért közülünk, akik Magyarország síkján hagyták csontjaikat...”

November 19-én:

„Magyarországon a tremeini (?), kimondottan szlávok lakta megye a legszenvedélyesebben áll a magyar ügy mellé, és Csehországban embertömegekkel lehet találkozni, akik szinte bűnös-ként kérnek bocsánatot, habár arcvonásaik semmi kétséget nem hagynak szláv eredetük felől. A csehek kezdik megérteni, hogy tévedtek. Azt hittük, mondta egy csehországi képviselő Robert Blumról szólva, azt hittük, hogy a császári ügyet szolgáljuk, és közben az arisztokrata reakciónak nyújtottunk segédkezet. Ez majd vezetni akar bennünket, de mi éberek leszünk...”

Az *Abeille* a magyar és bécsi tömegeket megvilágosító fényről beszél, ebben nem nehéz felismerni Victor Hugo „Stellá”-ját. E tömegek merész és határozottan győztes lökést hoznak a demokratikus és szociális intézményesítés útján, mivel „*a pohár csordultig tele, s a kicsorduló csöpp úgy szétterjed, mint az olajcsepp, s ebből az észre alig vehető pontocskából, ami volt, nagy folt lett; beleivódik az anyagba, megmarad és ellenáll a legmaróbb oldóanyagoknak is, amelyek megpróbálják, de sikertelenül, teljesen eltüntetni*”.

Majd ezt mondja most már egyre jobban fellelkesülve: „*a bécsi és a magyar nép csak a szabadság közös ösztönzésének engedelmeskedik, és március 13. óta olyan lelkesültségi fokon, amely csak hősokeket és mártírokat szülhet. Márpedig eddig a hősök és nem a mártírok támadnak a harcban...*”

Jellasicssal szemben dicséri a „bizakodó, érett és hozzáértő magyarokat”, „ezt a nagylelkű népet, amelyet nem fognak többé megtéveszteni az osztrák államférfiak beszédei és közleményei és az udvar nyekegése (palidonie)”.

Az ID így mutatja be Jellasicsot: „... *Nagyotakarásból a despotizmus zsoldjába állt, és a Duna partjain csak egy gyűlölt nevet hagy maga után, és a történelem csak barbárok és fosztogatók vezérét fogja benne látni.*”

Az amúgy antiklerikális hangvételű újság dicséri a magyar papságot, „*amely csodálatosan ösztökéli a francia hazafiakat, s mely őszintén a forradalom ügye mellé áll*” (...) „*A magyar papok a népet mindenfelé az ellenállásra lelkesítik!*”

Az MD elítéli a behódoló magyar főnemességet: „... *amidőn az egész magyar haza veszélyben van, amidőn minden épkézláb ember a hadseregbe állt a közös ügy védelmére vagy hogy meghaljon, akkor azok, akiket »a családok nemesfiai«-nak neveznek, árulják el és adják el hazájukat...*” (Zichy O.-ra utalnak.)

S hogyan várja a bécsi nép a magyar Messiást?: „... *a városban mindenki fegyverben áll, készen a küzdelemre. Várják Kossuthot és győzelmes magyarjainak jövetelét. Minden oldalról érkeznek az erősítések a fővárosba: a támadás pillanatában a Szent István tornyának magasából a jelzések az egész országot fegyverbe fogják szólítani, ugyanúgy, mint a törökök idején...*” (ez valószínűleg középkori dicshimnuszhoz hasonlít).

Magyarország tehát Kelet-Európa nagy és új forradalmi tüzhelye, s még Franciaországnak is etikai leckét adhat: egyenes, bátor és nagylelkű nemzet. A republikánus internacionálé dimenziói a magyar forradalomból alakulhatnak ki, de ha Franciaország, ha kell, fegyveresen nem segít, akkor a magyarok elvesznek. Idézet egy október 29-i és egy november 16-i cikkből:

„*A Magyarország határain lezajló események megerősítik a jóslatot: szabadság vagy kozákok. A magyarok mindenesetre a szabadságot választották... Lehetetlen ecsetelni a Pesten uralkodó lelkesültséget: a fegyverbe hívás kiáltásai még visszhangzanak az utcákon, melyeket eláraszt a nép, és befutja a várost, hogy minden utcakereszteződésnél tűzbe vesse a császári proklamációkat... A magyarok, miután kiűzték földjükről a hódító hadsereget, felhasználták tartalékait, amelyekkel rendelkeztek, s most azért masíroznak, hogy győzzenek vagy meghaljanak bécsi testvéreikért...*”; „*Az események súlyosak Európában...*”

A lap úgy látja az elkövetkezendőkben, hogy az európai demokráciát „az orosz abszolút monarchia” (militarista feudalitás) és „a brit oligarcha” (kommerciális feudalitás) összefogása fenyegeti. Anglia bizonyos mértékben hagyja a cárt ügynöködni pánszlávizmusán, s szemet huny a dunai tartományok meghódítása előtt: orosz nyomás Európára és Keletre, a demokráciák szétzúzása Németországban, Itáliában, Magyarországon és Romániában. Ennek ellenére

optimistán mondja: „Közeleg a pillanat, amikor az európai demokráciának meg kell alakulnia, és ki kell alakítania magát az emberiséget.”

Németország és Franciaország összefogására lenne okvetlen szükség Magyarország megsegítésére:

„A megújult Európa meg fogja így oldani a jogok egyenlősége alapján azokat a nagy humanitárius problémákat, amelyeket az orosz abszolút monarchia és az angol oligarcha hiába próbálkozik megoldani egoista érdekei hasznára a(z emberi) fajok szolgátságba döntésével, katonai és kereskedelmi feudalitásuk fejlesztésével.”

Az Observateur de Nord (ON) nyíltan ellenséges hangot vesz fel a magyar eseményekkel kapcsolatban: „... a csőcselék Pesten általános fosztogatásba bocsátkozik... Lerombolja a társadalmi értékeket...” „A magyarok a zendülés magvait szórják el Észak-Itáliában, és mindenütt, ahol csak tehetik...”

Ausztria majd „sétahadjárat”-ban számolhatja fel a „rebellis Magyarországot még december előtt”; a bécsi megtorlások pedig „csak sajnálatos megtorlások”. S a GFA még csak fokozza az ellenséges hangulatot:

„... A demokrácia mit sem tud a nemzeti történelemről. Támad, rombol, nivellál: ez az egész politikája, és ha ehhez a munkájához olyan kisegítőkre talál, akiket más időkben kasztok néven megátkozna, magához öleli ezt a segítséget és ajnározza. E pillanatban íme a demokrácia a magyarok nemesi ügyének (cause nobiliaire) szekerébe fogva a szerbek nemzeti ügye ellen. A demokrácia nemigen csinál magának problémát ezekből a zavarosságokból. Ennekelőtte Galiciáért tüzelt, nem éppen humanus érzésektől vezettetve, hanem inkább Ausztria elleni ellenszenv miatt.

A demokrácia csak ösztön a szuverén hatalom lerombolására. Ha elérte a célját, legalább, gondolja, igazsága lesz. Kezdi megtapsolni a nemesek vállalkozását és lázadásait, aztán saját nívójára veri őket.”

Mindehhez viszont hozzáfűzhetnénk, hogy a magyar forradalom és szabadságharc nem csupán nemesi jellegű.

Október 26-án írja ugyancsak a GFA, hogy a bécsi forradalmat „a demagógok és a német doktrínerek örülete (hozta létre), akik a legextravagánsabb racionalista iskola és az erkölcsi korrupció kettős iskoláján nevelkedtek”.

1848 novemberében a *Gazette* már kezdi igazolni a lehetséges orosz intervenciót, mivel Magyarország megsértette Alsó-Ausztria határait, és Szent István birodalmában az anarchia magjait hinti el. A magyarokat azért meg kell „félemlíteni”. November 19-én: „... jó néha egy jó nagyot csapni... A Bécsben végrehajtott kivégzések majd elmélkedésre készítenek, s azok, akik Ausztriában abba a kísértésbe esnének, hogy újból egy zavargás vagy felkelés élére álljanak, most tudni fogják, hogy mire vállalkoznak...”

1848 végén már nagyobb mérlegelések is születnek. Az ED üdvözli a szerbek szemének nyiladozását, mert Ausztriát azzal fenyegetik, hogy a magyarok mellé állnak. Tovább is téma Kossuth és a magyar seregek dicsérete, Ausztriát viszont keményen elítélik az újságírók, mivel „vad bandákat vezet minden ellen, ami magyar”.

Az IN december 24-én üdvözli a szláv felismeréseket:

„... Nemcsak Magyarország forradalmi magatartása rémíti meg Ausztriát; lakóinak energiája, szilárd elhatározásuk, hogy halálukig védik hazájukat, megborzasztják az osztrák monarchiát és olyan zavarodottságot okoznak neki, hogy nem meri csapatait átküldeni a

határokon... A szláv, szerb, oláh népek, amelyek e napig a magyarok ellen voltak a háborúban, Ausztria legszilárdabb kisegítői, kezdenek olyan hangot használni, amely nyugtalanítja. Ezek a követelések olyannyira különlegesek, olyannyira át vannak itatva a demokratikus szellemmel, hogy az osztrák kormány nem tud eleget tenni nekik anélkül, hogy saját maga elítélését alá ne írja!... Az oláhok és a szlávok kezdik elégetni az osztrák zászlókat...”

A Libéria! szörnyű képet fest a császári és horvát csapatok frenetikus vérengzéseiről Bécsben:

„... Bécsben a bécsi, cseh, magyar egyetemisták legnagyobb részét deszkákhoz szögezték, azután levágták kezükről az ujjakat, puskatussal szétverték a lábujjaikat, testükbe szögeket vertek, széttépték testszöveteiket, és végül felvágták ereiket. Miután imigyen megcsonkították őket, szétnyúztatták és szemeik kinyomattak... A pincékből százzszámra hozzák elő a holttesteket. A horvátok mindenfelé rabolnak és lopnak, rabjaik orrát, fülét, lábát levágják. Kiegetik a szemüket és szíjat hasítanak a hátukból...”

Kossuth, az új Robespierre bosszulhatja csak meg ezt a töméntelen szörnyűséget. Az MN december 7-én:

„... Hiába remélik ellenségeink a csüggedést sorainkba becsempészni, hiába hinti a megosztottságot a moszkovita kolosszus Magyarország fiai közé, így remélvén, hogy azok majd karjai közé vetik magukat. Hiú remény! a forradalom erősebb nála; s még ha a szerencse is mellé állna annyira, hogy hozzánkig eljönne megtámadni (mármint a szabadságot), ah! meg vagyok győződve, hogy egy emberként kelnénk föl, s az utolsó katonáját is megölnénk...”

A lap sajnálkozik azon, hogy I. Ferdinándot nem népbíróság ítélte el, „ezt a bűncselekménytől teljesen bemocskolt embert, ezt a nyomorultat, akinél a butaság mindig is vetekedett a kegyetlenkedéssel, ezt a könyörtelen hóhért”.

Majd a dicsőséges magyarokról: „Egész lovaskülönítmények törnek utat maguknak országuk határáig, karddal az öklükben és pisztollyal a kezükben, úgy tűnik, mindenkit elsöpörnek, akiket ellenük küldenek...”

A lap említi, hogy Ausztria Németország és a Magyar Forradalom üllője és kalapácsa közé fog kerülni. A magyarok a válságos helyzetben önuralomból és bátorságból adnak leckét Európának. Magyarországot már új államnak tekinti, cáfolván így Metternich mondását, miszerint „Magyarország képtelen független államot alakítani”.

Az *Observateur* és a *Courrier du Nord* decemberben Ferenc József trónra lépésétől várja a megoldást:

„... A császáriak fejlődése szentesítve van. A rend visszatér, a rend győzedelmeskedik... S az osztrák császárság ifjú uralkodójával máris új korszakot él. A fiatal uralkodó valójában egymástól függetlenül felvehette volna a Ferenc és a József nevet, és folytathatta volna imigyen vagy az egyik vagy a másik császár vonalát, akik ezeket a neveket viselték. De a Ferenc József nevet választotta, ezzel is azt akarván érzékeltetni, hogy megújulási korszakot óhajt megnyitni.”

A GFA szerint a szentségtörő és duhaj Magyarország csak egy kis összeroppantott falat lesz Ausztria számára. 1849. január elsejére jósolja a magyarok legyőzését, s közben álhírek közlésétől sem riad vissza. December 28-án azt írja például, hogy a magyarországi forradalmi párt megakadályozza az embereket, hogy hálájukat és odaadásukat fejezzék ki a császár iránt, Ausztriának tehát „meg kell szabadítania a magyar népet ettől a zsarnokságtól”.

A republikánus sajtó ezzel ellentétben állandó, szinte lírai támogatást nyújt a magyar ügynek, s három fő veszélyt lát: a horvátokat, az oroszokat és a magyar főnemességet. S ha már az 1848-as események értékelésének összefoglalásánál tartunk (március közepétől december

végéig), azt is elmondhatjuk, hogy a radikális - szocialista, demokratikus - sajtó a megoldást Ausztria politikai impotenciája miatt a nagyarányú Duna menti demokrácia létrehozásában látja. Jól veszi észre azt is, hogy a legfőbb akadály a szinte végzetes etnikai megosztottság: Franciaországnak és Németországnak kellene létrehoznia „az új európai rendet”. A Nyugatnak akár fegyvert is kellene fognia az egyetemes aspirációt képviselő magyar forradalom ügye mellett, a szlávoknak egyre inkább öntudatosodniuk kellene Ausztriával szemben. Magyarországot legyőzhetetlennek tartja, mert „van hit”-e.

A konzervatív, liberális sajtó számára az egyedüli orvosság a keleti kérdésben „a liberalizmus”. A magyarok és a bécsiek veszélybe sodorták a társadalom szabadságjogait és értékeit. A „rettenetes társadalmi forradalom”-nak csak a köztársasági liberális vagy monarchista rend vethet véget. Tulajdonképpen a nemzetiségek miatt következett be a krízis, de Ferenc József kora gyümölcsöző lesz minden szempontból.

A legitimista jellegű sajtó azt sugallja, hogy a császárság népei nem elégedhetnek meg a márciusi reformokkal. A magyar nemesség dinasztikus ragaszkodása és a népi elem Magyarországon szétválaszthatatlan egymástól. Szükség lehet az orosz intervencióra is; mindenesetre az osztrák győzelem kikerülhetetlen, s a győzőnek példás elnyomást kell statuálnia a forradalom letörése után.

* * *

Az 1849 elejétől egyre inkább elmélyülő magyar tragédia a republikánusok körében a fájdalom, a szenvedély, de egyúttal a magyarok iránti csodálat felhangjait hozza magával. A konzervatívok számára a magyar katasztrófa a rendhez való igazságos visszatérés folyamatát jelzi, örömdetesen. A magyar ellenállás felerősödése vigasz és erőt ad a republikánusoknak, a konzervatívok viszont egyre türelmetlenebbek lesznek. Magyarország egyrészt istenített, másrészt félelmetes bálványává válik az észak-francia lapoknak.

Az LN 1849 januárjában elítéli az osztrákok mesterkedéseit a szlávokkal szemben. Reméli azonban, hogy a szlávok vak együttműködése nem fog sokáig tartani:

„... A csehek és a horvátok, túlságosan is átadva magukat az Osztrák Birodalomnak Szláv Birodalommá való átalakulása gondolatának, és elsodortatva megvesztegethető és szolgalelkű arisztokratáiktól, rázúdulnak az ellenségre, amelyet a császári hatóságok jelölnek ki számukra, a magyarok ellen a bécsi és a német felkelők után...”

S ez fatális tévedése a szlávoknak:

„... Amidőn a szlávok végeztek majd a demokratákkal, csak akkor fogják megérteni, hogy eladták testvéreik vérért, anélkül, hogy visszaszerezték volna a szabadságukat. Rabszolgák voltak, és rabszolgák is fognak maradni. Egy nép sohasem nyerheti vissza szabadságát és függetlenségét egy másik nép leigázása által.”

A lap felméri azt is, hogy a szlávok szabadsága a magyarokéhoz van kötve, s hogy a szlávoknak el kell jutniuk a népek szolidaritásának szent eszméjéhez. Január végén a lap üdvözli a magyar-lengyel barátkozást („lecke a népek barátságáról”):

„A lengyeleknek, akik mindenfelől a magyarok segítségére sietnek, köszönheti majd Magyarország az üdvét, és majd az ő révükön fog létrejönni a magyarok kibékülése a szlávokkal...”

Február végén az optimista hang uralkodik el, március elején „MEGÉRKEZTEK AZ OROSZOK” főcímmel jelenik meg a lap, dühöng, és mélységesen elítéli Franciaország botrányos tétlenségét 1848 márciusa óta:

„... Mit csinál Franciaország? Hogyan protestált az osztrákok magyarok ellen vezetett háborúja ellen? Drouyn de Lhuys úr szíveskedne talán megmondani, hogy mit tud a pragmática sanctióról!...”

Március végén keményen elítéli az osztrákok kegyetlenkedéseit, a magyarok sikerei fellelkesítik, miközben várja Windischgrätz teljes vereségét.

Az EN januárban összeköti a proletariátus küzdelmét a bécsi demokraták és a magyar szabadságharc ügyével. Windischgrätz módszereit elítéli:

„Ismerik-e hőstetteit a Duna két partján? Ugyanaz a mártíromság, mártirológia, amit tovább kell írni, ugyanaz a vad örület, amely zavarossá teszi Magyarország meghódítójának a szívét... Jellasics és Windischgrätz hadbírótság elé állítja, biztos halálba küldi Magyarország fő urait, akik nem tudtak a csatamezőn meghalni, és akik úgy fognak elpusztulni, hogy nem állhatnak bosszút önmagukért. A császár kegyetlen parancsai ezen végrehajtóinak véres őrvongása meghaladta a vulgáris kegyetlenség mértékét, és (ezért) az emberiség és a civilizáció száműzetésébe vettetnek... Attila, Tamerlán, az emberiség mindeme csapásai sem tudtak volna náluk fényesebben cselekedni; s ezekben a nemtelenségekben fel lehet ismerni azt az epilepsziás és kimerült fajt, amelynek vére van szüksége a megfiatalodáshoz...”

Oroszország elnyomott nemzetiségei a magyarok győzelmére várnak:

„Oroszország elégedetlenkedői Magyarország és Kossuth felé fordítják tekintetüket. Ha ezen utóbbi győzedelmeskedik, ki fognak törni, és minden valószínűséggel a Nerva partjainak önkényura nehezen tudja majd megvédeni magát. Miklós cár tudja, hogy a szakadék szélén táncol, hogy üdvössége Ausztriának Magyarország fölötti győzedelme. És ez a tudat határtalan odaadást ébreszt lelkében.

Különös sors akkor, amikor a lázadás felkavarja az osztrák császárságot és romba döntéssel fenyegeti, Észak uralkodója függővé válik szomszédjától olyan bonyodalom miatt, amit nem lehetett előre megjósolni...”

Februárban az újságot meghatják a köztársasági rituálé első megnyilvánulásai Magyarországon, mivel ez 1792 forradalmi szimbolikájára emlékezteti őket:

„... Itt magyar parasztok húzzák fel a nemzeti lobogót a faluban, ugyanúgy, mint hajdanán a mi honfitársaink a francia trikolorót; amott a parasztok lábbal tiporják a Császári Sast, mint ahogy a mi 92-es parasztjaink is nagy autodafékat műveltek az Ancien Regime jelvényeivel...”

Kossuthot már legendás forradalmi hőssé nyilvánítják: ő lesz a megingathatatlanság, a kicsorduló nagylelkűség és a demokratikus erők előrevivőjének a megtestesítője:

„... Kossuth továbbra is hősiebátorságot tanúsít. Szép és nemes arckifejezése semmit sem veszített kifejezőerejéből, jóllehet vonásait megviselték a gondok. A nép ügye, ahogy egyre csak mondja, az Isten ügye. Mindig tartottuk magunkat a törvényes keretekhez [...] Az erőszak, ezt is ismétli, megfoszthat pillanatnyilag jogainktól, de az erőszak semminek sem tudja megvetni az alapját, és nem maradhat fenn... E pillanatban bármi is legyen a sorsunk (végzetünk), mondja, Lombardiának időt és alkalmat adunk az emancipálódásra...”

Az IN a „magyarokat évszázadok óta másoktól megkülönböztető halálmegvetésé”-ről ír.

Február közepén Klapka győzelmei vannak felvillanyozó hatással, újabb reménykedések születnek. E mámoros állapotban íródnak az alábbi sorok:

„... A hölgyek megölelték a még vértől átitatott huszárokat, miközben Zanini regimentjének zászlóaljai csatlakoztak az általános vidámsághoz...”

„A magyar lövészek hadtestének szervezőjét és vezetőjét agyonlőtték. Íme egy újabb mártírja az osztrák mészárlásoknak. De halála megbosszultatik, ehhez nem férhet kétség, és a legközelebbi üzenetek az osztrákok újabb vereségéről fognak tudósítani...”

Bianchi kiadó keserűen írja:

„... Óh! ha a Francia Köztársaságot az igazi demokraták képviselnék, mennyi helyzetben dolgozhatna hathatósan a népek felszabadításán és szövetségükön...”

Franciaországnak a Közép-Európai Szövetséget, illetve annak létrejöttét kellene támogatnia az egymást is semlegesíteni akaró „antiszociális orosz hatalom” és a „retrográd angol hatalom” macska-egérharcát kihasználva. Az újság továbbra is glorifikálja a magyarokat, s például Kossuth feleségéről is, mint romantikus hősnőről beszél:

„... Rendkívüli asszony, akit ambíció és hazaszeretet hajt, s aki szereti megosztani férjével a veszélyeket; Kossuth Judit részt vesz hatlovas kocsiján a nagy hadmozdulatokban, és bátorságra lelkesíti a magyar katonákat szavával és dicséretével...”

A CN természetesen egészen más hangokat penget. Jelszava: „az erősebb igaza a jobb”. Bem seregeit bandáknak, a magyarok segítségére siető székelyeket terroristáknak titulálja. Álhíreket terjeszt például a magyar hadsereg felosztatásáról január 30-án. Februárban az oroszok behatolása Erdélybe nyugtalanságot kelt, s a lap bizonyos módon kiábrándul az osztrákokból is, az oroszok behívásával kapcsolatos hazudozások miatt.

A magyar seregek fantasztikus eposza mértéktelen örömet okoz a republikánusok köreiben, és döbbenetet a konzervatívoknál. Az LN Bem és Klapka győzelmei láttán így örvendezik: „... még egy győzelem, és az osztrák sas örökre elhagyja a magyar földet.” Így áprilisban, majd májusban annyira bízik a magyarok fergeteges győzelmében, hogy meg sem retten az orosz seregektől: „... Az oroszok: íme, a német hercegek utolsó érvelése. Füljön bele ez a 200 000 Orosz Európa forradalmi bugyrába!...” Tocqueville beérkezésekor a külügyminisztériumba szinte víziólavínát indít el. Tegyük mindjárt hozzá, hogy esze ágában sem volt Franciaországot Ausztria-ellenes háborúba keverni.

Június első felében a lap a nagy lengyelországi felkelésben bizakodik, amely meg tudná újítani a mártír magyar nemzetet, és eltorlaszolná az utat az oroszok előtt Magyarország felé. Dembinszki tábornok révén hatalmas felkeléssel számolnak Lengyelországban. Június 9-én így ír:

„... amidőn az orosz hadsereg elért a Dunához, és amidőn azzal fenyegetett, hogy túlerejével elsöpri a hős magyarokat, hirtelen, a cár parancsára abbamarad a támadás. Dembinszki átlépte a lengyel határt, Dembinszki felébresztette, sírokon általmenve, Kosciuszko társait, Poniatowski légióit: Dembinszki feltámasztotta Lengyelországot!...”

Kossuth dicséretét is zengi:

„... Kossuth ékesszólása, géniusza, cselekvőképessége csodákat mível. Nincs olyan magyar, aki ne lenne kész életét áldozni érte... Magyarország megingathatatlan, mivel senki sem hisz, miután Kossuthot hallotta, vereség lehetőségében...”

Megvetéssel nyilatkozik a francia kormány gyávaságáról és a francia diplomácia ravaszkodásairól, mivel mindezek érzéketlenséget fejeznek ki „ezen bátor és nagylelkű nép (szenvetéseivel szemben), amely nép ugyanazokat az eszményeket vallja, mint a francia republikánusok”.

Áprilisban az EN hibáztatja Franciaországot az itáliai intervenció miatt, mivel ezzel példát statuált az oroszoknak, hogy „Magyarország ügyeibe brutálisan beavatkozzanak”. Bécs és a magyarok ügyét összekapcsolja, mert „... a bécsi nép ígéri a magyar hazafiaknak, hogy ha Bécszet megtámadják, tömegesen fel fog kelni, és átáll Kossuthoz... Így Blum síri árnyai nemsokára megbosszultatnak...” Közben „... a magyarok szilárdan állva a vártán várják az oroszokat, biztosak Lengyelország és Németország támogatásában... Nemesen készülődnek a küzdelemre...” Május 15-én hosszú cikkben foglalkozik a magyar problémával és annak kihatásaival:

„Az ádáz küzdelem, amelyet e pillanatban folytat Magyarország két nagyhatalom erői ellen, bámulatba ejti a képzelőerőt. Az merül fel az elmében, hogy a magyar nép hogyan képes ellenállni ilyen állhatatossággal és sikeresen Ausztria háborúiban edzett seregeinek. A föld és a nép fiatalosságának természete komolyan esik latba a magyar ügy győzelemre vitelében. A magyar és szláv népségek (népek), amelyek néhány századdal ifjabbak nálunk, inkább vándor népek, semmint letelepedettek voltak. Mivel hozzá vannak szokva a sátorban vagy hitvány kunyhóban való élethez, semmi szükségük azokra a rafinált luxusigényekre, amelyeket olyannyira szükségelnek a germán és latin fajok. A kereskedelemmel és iparral való kizárólagos foglalatosságok ismeretlenek számukra. Európában való megtelepedésük óta az ellenségtől való retteget légkörében élnek. Sorozatos tatár és török inváziók ellen kellett védekezniük, s csak a 18. század végén adatott meg nekik némi pihenő. De nyolcvan év nem elegendő egy nép megváltoztatására: így aztán a magyar ahhoz képest ugyanaz maradt.

Mivel főképp állatneveléssel foglalkozik, kevésbé ragaszkodik a földhöz lakhelyének kényelmét illetően; a mezei élet számára a családi élet folytonosságát jelenti. A landstrum folyamatos szervezése a vándorló életet folytató népekre jellemző nyitottságra való hajlamot fejlesztette ki benne. Kossuth első szózatára nyeregbe veti magát bundájába burkolódzva, tarisznyájában népi zsiradékszappannal, amellyel fehérneműjét mossa ki majd: ez az egész kelléktára.

El lehet képzelni, hogy mire képes egy ilyen nép, ha elragadja szenvedélye. Megmagyarázható, hogy a magyar népség gyenge magja hogyan képes megfelelni ezen számtalan lovasfelkelésnek. Nem sorssal kihúzott és régóta besorozott férfiakra van itt szó, mint nálunk, akiket csatába vetnek: egy egész nép pattan nyeregbe, s vakon tud engedelmeskedni vezérei szavának. Mert Magyarország mind ez ideig egységes volt az ellenállás ügyét illetően. Az arisztokrácia és a nép összeadta javait és (egyesítette) bátorságát. A nemesek saját érdekükben lemondtak jogaikról, amelyet a francia arisztokrácia nálunk hatvan évvel ezelőtt csak olyan sok erőfeszítés és sajnálkozás után tett meg! Így aztán hatalmuk nem is vált ki semmiféle gyűlöletet. Esterházy hercegnek 1839-ben több erődítménye volt, s azokban 3000 fizetett katonából álló serege, s mégsem tekintették vidéke zsarnokának. Tegyük még ehhez hozzá, hogy az osztrák embertömegeknek nemcsak emberek ellen kell küzdeniük, hanem meg kell harcolniuk a föld adta nehézségekkel is egy olyan országban, amelyet folyók, mocsarak és tavak szabdalnak fel; ahol, különösen a keleti részen, ugyanúgy, mint az egyiptomi sivatagokban, a katonát víziók és délibábok gyötrik. Ott aztán alig lehet letáborozni, az erődök menedéket nyújtanak az ellenségnek? sehol egy lakott hely, még a mezőket is elhagyták a földművelők. Hús mér földnyire található egy-egy tanya. A felkelők fegyveres csapatai már előre feldúlták a vidéket. A mocsarak és a tavak kigőzölgései fertőző betegségeket terjesztenek, és bizony hamarosan visszavonulásra kell gondolni, amely aztán valóságos fejetlenségé fajulhat.

Ilyen körülmények között folytatják a magyarok, az elhúzódó események közepette, már régóta, elkeseredett harcukat az osztrák monarchiával; [...], hatalmas ügy ez, s amely, ha szerencse is kedvez, nagy változásokhoz vezethet a Nyugat ezen oly érdekes részének politikai arculatában.”

A lap idézi például a magyarok jelszavát is: „Ha a veszély növekedik, nőnie kell az ellenállásnak is.” Ha a magyarok ügye mégis elveszne, akkor „a Fekete-tengerig terjedő jogi, politikai és társadalmi modernség hirtelen a Rajnáig fog visszakozni.” Dicséri a magyar nők hősiek helytállását is. Kossuthban testesül meg egy személyben Danton, Carnot és a fiatal Bonaparte, ebben a hősből, aki „élénk és hatalmas intelligenciával van megáldva”. Görgey is elismerő szavakban részesül, „mivel vakmerőséggel és csodálni való művészettel manőverezik. Győző vagy győztes, csodálatos gyorsasággal csap le az osztrák hadtestekre és viharzik át vonalaihoz...” Irodalmi igénnyel ábrázolja a küzdelem epizódjait.

Az EN ezt fűzi hozzá ehhez az epizódhoz, amely valóban meghat líraiságával, hogy egy ilyen nép legyőzhetetlen (vö. Isnard híres mondásával 1792-ben: „Egy forradalmi állapotban lévő népet nem lehet legyőzni”). Ostorozza Franciaországot, „ezt a néma és közömbös Franciaországot, amelynek a lehetetéből születtek meg az európai forradalmak”, de amely „rabszolga-fajj, hideg, közönyös, tunya néppé” vált. A lap májusban arról beszél, hogy a magyarországi háború a királyok háborúja a nép ellen, az abszolutizmus küzdelme a demokrácia és a barbarizmusé a civilizáció ellen; a konklúzió pedig ez: „Európa vajon republikánus lesz-e, vagy kozák?”

Bem mitologikus hőssé emelkedik:

„... Bem mindent megért, mindent átlát, és azt teszi, amit akar. Testét sebek borítják, de tudomást sem vesz róluk. A katonák istenítik. Nagylelkűsége Dáriuszét is meghaladja”, s Dembinszki ugyanilyen dicsérő szavakban részesül.

Júniusban a lap a Times cikkeivel azonosul: az orosz intervenció nem fogja néhány nap alatt megoldani a magyar kérdést. Elítéli Ausztriának a magyarokat megosztó szerepét, főképpen a főnemesi arisztokrácia kebelében (Pálfi, Apponyi):

„Így Magyarországnak, mint hajdanán Franciaországnak, meglesz a maga Condé-hadserege, amely inkább fájdalmat, semmint veszélyt teremt számára. Ne adja Isten soha áldását olyanokra, akik a haza ellen fognak fegyvert!”

Június 3-án ezt írja a lap:

„A magyar hadsereg egyik legfélelmetesebb hadteste a lódomároké (»Csikos«), s akik semmivel sem maradnak alatta délamerikai kollégáiknak a lasszóhasználatban. Harcmódjuk abban áll, hogy nagy távolságokra vetik kötelüket, amely megbéklyózza az ellenséget, megfosztja mozgásszabadságától, sőt mi több, mivel vaskampó van rajta, rettenetes sebesüléseket okoz. Kínos jelenetek színhelye volt egy bécsi laktanya, s ez megmutatta, hogy milyen veszélyes ellenféllel van dolguk (az osztrákoknak), ahol egy (magyar) zászlóalj haza akart térni Magyarországra.”

Néhány nappal később e sorok kerülnek papírra:

„Mindenfélől érkeznek a lengyelek Pestre, hogy segítségére legyenek a magyaroknak. Az egyetemisták jó része elhagyta Lemberget, parasztgúnyákba bújva, hogy átjöhessenek a hegyeken Magyarországra... A magyarok ujjongása nem ismert határt, és külföldiek tömege látja el mindennel a lakosságot...”

A lap beszámol arról is, hogy a magyar országgyűlés foglalkozott a zsidók emancipálásának a kérdésével. A Kossuth-legenda továbbra is erősen hat; az újság azon sajnálkozik, hogy a megosztott, legyengült, zord és mogorva Franciaországnak nincs egy ilyen politikai vezére, s nincs kebelében ilyen nemzeti összetartó erő.

Június végén az EN hevesen támadja Törökországot, amely azzal fenyegetőzik, hogy az osztrákokkal fog együttműködni:

„Azt mondják, hogy Törökország Szultánja 80 000 embert tart Ferenc József rendelkezésére, készen a magyarok ellen. Egy ilyen cselekedet abszurdum lenne Franciaország részéről, mivel a győztes magyarok lesznek a Szultán védőpajzsa az oroszok ellen, de nem az abszurd az, ami a legkevésbé lehetséges a keleti politikában...”

Az Abeille Lilloise (irodalmi és vicclap) június 10-én „Liszt és a toszkán nagyherceg” címmel közöl cikket:

„... Egy megható történetet meséltek nekünk, s amely Firenzében esett volt meg, s amelyet szeretnénk a maga egyszerűségében visszaadni...”

Meg kell önöknek mondani, hogy a számos külföldi között, akik Firenzét lakják a toszkán nagyherceg jótéteményeit élvezve, van egy magyar nemesember szegény, családos és a háborúk által tönkretett nemes... Egy reggel a nagyhercegnő arról beszélt fenséges férje előtt, hogy emelni kellene a magyar zeneszerzőnek, Lisztnek az évjáradékát. Azon a napon, amikor Liszt befejezte játékát, a nagyherceg éppen a nagyhercegnő székére támaszkodva állt, s az egymást szerető emberek tekintetével cirógatták egymást, mint akik boldognak érzik egymást, akik egy szempillantással képesek kifejezni gyönyörűségüket. Hosszú szünet után e szavakkal fordult a herceg a boldog asszonyhoz:

»Milyen ország a hazája, és mit teszünk mi érte?«

»Felséges uram, felelte a hercegnő, Liszt magyar...«

Ekkor a nagyherceg meghatódva suttogta a feleségének:

»Tudja, mit kell tenni Liszt úrért?... Meg kell duplázni a magyar évjáradékát!«

Íme, így adta meg azon a napon a toszkán nagyherceg és nagyhercegnő a legnemesebb kárpótlást Lisztnek, a magyarnak.”

Párizsban nagybetűs feliratok kerülnek a falakra: „ÉLJENEK A MAGYAROK!” Magyarország - a lap szerint - egyszerre laboratórium, csemetéskert és a forradalmi gondolatok epicentruma Észak- és Kelet-Európa felé. Remélhető, hogy az inváziós orosz katonákat „megfertőzi” majd a szabadság:

„Már nem néhány álöltözetű lengyel, a párizsi radikális bizottságok néhány titkos ügynöke viszi majd el Oroszországba a szabadság szellemét, hanem 100 000 orosz lesz az, aki, miután Nyugat eszméi ellen küzdött Magyarországon, apostola és misszionáriusa lesz annak saját hazájában.”

A lap a magyar forradalmat a februári francia forradalom következményeként fogja föl, ezért Franciaországnak vállalnia kell az ideológiai és erkölcsi atya-szerepet:

„... Ezen pillanatokban Magyarországot, úgy mint Németországot a Franciaországból érkező kinyilatkoztatás inspirálja. A magyaroknak csak egy fixa ideájuk van, és ez az idea Franciaországból jön hozzájuk. [...] Túl nagy impulzió adatott, semhogy bármilyen emberi erőfeszítés megállíthatná. Hiába álmodoznak a legügyesebb uralkodók a múlt restaurálásán; a folyó kilépett medréből, új medret vágott magának, s most követni kell, s nem pedig tehetetlen és képtelen akadályokat eléje gördíteni...”

Júniusban azon örvendezik a lap, hogy Franciaország fegyvert adott el Magyarországnak.

A lille-i MN meg van győződve, hogy a lengyeleknek sikerül majd a szláv és a magyar érdekeket összebékíteni, mivel a magyarok olyan engedményeket tettek, „amelyeknek ki kell elégíteniük a legigényesebb szlávbarátot is”. Április végén Bem kijelentésével él:

„Franciaországban semmit sem kell félni a kozákoktól, a magyarok és a lengyelek elintézik az ügyüket. Miközben Nyugaton alszanak, az éber Kelet meg fogja menteni Európát.”

Az oroszokról így nyilatkozik:

„... Az oroszoknál a szám(beli fölény) pótolja az intelligenciát... Tévedés rosszindulatúnak (méchant) hinni az orosz katonát. Ostoba, ennyi az egész... Egy olyan hazához való ragaszkodás, amely gyakran nem is az övék, az orosz tábornokoknak nem az egyetlen tökéletlensége. Megvesztegethetőségük már közmondásossá vált...”

Ezzel szemben csodálja a magyar és lengyel hadsereget, „ezt a teljes egészében demokratikus és szocializált hadsereget”. Bemről mondja:

„... Amidőn Magyarország szabadulása beteljesedik, s ez már nem várathat magára sokáig, Bem felszabadítói első sorába helyeztetnek majd. Bármi történjék is, a történelem az európai demokrácia leghíresebb bajnokai között fogja számon tartani...”

Május 9-én jelenik meg a Messengerben egy magyarokat dicsőítő költemény munkásköltő tollából (ilyen költők például Jules Breton, Alexandre Desrousseaux, Gustave Nadaud). A vers prózafordításban így hangzik (a többi versbetétet is ebben a formában adjuk a következőkben):

A MAGYAROKHOZ

Kiáltoztak istentelen győzelmükben:

Miénk Párizs, ménk Bécs, Berlin!

Győzelem a királyoknak! - A demokráciának

Ütött az órája, a csillag lehanyatlik!

- Nem, még nem - A szabadító kiáltás

Újból megremegtette a királyokat:

Halljátok Frankhon Windischgraetzi,

Halljátok a magyarok ágyúszavát!

Dicsőség Kossuthnak! - Derék magyarjai

Megbosszultak titeket, ó, hősök árnyai!

Hívja bár Ausztria a barbárokat,

Hogy emésszék el bakóinak művét:

Észak hunjának véres hordái

Nem védhetik meg dülöngő trónjaitok.

Zsarnokok! Reszkessetek! Testvéreink! Bosszúra!

Halljátok a magyarok ágyúszavát!

Szemfedőd alatt, moszkovita láb alatt,

Nemes Polónia, van-e még erőd

Felriadni a téged hívó jelre,

Megrázni a téged tépő sast?

A szörnyeteg hiába akarja lassú agóniádban

Téged fojtogatva beléd rekeszteni a szót,

Hangod feltör, dübörög; s ezt kiáltja:

*Halljátok a magyarok ágyúszavát!
Nemes Polónia - haldokolsz-é - és Frankhon,
Ki annyira szeretett téged, semmit sem tesz érted!
Semmit, ó jaj! - Szenvedéseidre süketen.
Húsz nemzet száll fegyverbe király ellen:
Bécs, Berlin, Frankhon, Itália,
Amidőn minden remeg, minden hangodban háborog,
Vérző kísértet, varsói árnyék
Hiába hallod a magyarok ágyúszavát.*

*Mi kell tehát, hogy hosszú szenvedéseidre
Végül egy tekintet alamizsnáját vessék?
Megvárjuk-é, amíg egy despota
Újra vasba verjen minket előbb vagy utóbb?
Megvárjátok, népek, hogy egy hitvány tatár
Királyaitoknak kiszolgáltatott nyájként odaitéljen,
És hogy egy barbár horda üvöltései
Elfojtsák a magyarok ágyúszavát?*

*És mi, franciák, midőn egy nép elhull,
Midőn beteljesedik államok és nemzetek
Lemészárlása, mi, sírja ásásához
Zsarnokainak testvérkezet nyújtsunk-é?
Nem, nem! Soha még ily undok bérgyilkosok
Kezünkkel nem merészeltek jogaikhoz nyúlni;
Esküdjünk inkább: védelmezzük testvéreinket,
Álljunk mindannyian a magyarok zászlaja alá!*

Májusban ezt közli az újság:

„... A magyarok, távol attól, hogy megrettenjenek az orosz intermezzo zajától, nyugalommal várják új ellenségeiket. Az autokrata valószínűleg nem tudja, hogy az árulók gyávasága révén megszerzett diadal nem fog megisméltódni Magyarországon, ahol tiszték és közlegények egyöntetűen a nemzeti dicsőségnak szentelik magukat... A lengyel-magyar hadsereg megfelelő fogadtatásban fogja részesíteni az oroszokat, Bemnek és Dembinszkinak 18 éves adósságot kell visszafizetnie Paskievics marsallnak...”

A GFA megvetően ír Ausztria bosszúálló módszereiről: a felkelőkkel való szimpatizálással vádolt asszonyokat halálra ítélik, a szent háborút prédikáló papokat pedig akasztásra vagy főbelövésre. A magyar szabadságharc nagy ideológiai és vallási keresztes háborúvá válik:

„... a magyarországi háború egyre inkább a vallási keresztes hadjárat jellegét ölti magára. A hadtestek áhitatos imákkal, háromnapos böjtöléssel és öltözésükön Krisztus megszentelt jelével készülnek gigantikus küzdelmeikre. A magyar Klérus mindenfelé csodálatra méltó szerepet játszik. Kereszttel a kézben vezeti a csapatokat. Mihelyt az előőrsök megjelennek, az összes harang fegyverbe szólít. Amit a parasztok nem tudnak magukkal vinni, azt elégetik vagy elrejtik a mocsarakban, úgyhogy az osztrákoknak nincs más élelmük, mint amit magukkal hurcolnak...”

A lap nem akarván elfogadni a szomorú valóság tényeit, lehetetlennek tűnő feltevésekhez menekül:

„... a magyar tábornokok részéről valami nagyon nagy, merész és szerencsés huszárvágásra lenne szükség, hogy egy hadtestet egészen Bécs falai alá futtassanak. Mert ha a magyarok előrenyomulnak, Bécsben, Felső-Ausztriában és Stájerországban újabb forradalomra lehet számítani...”, majd a Párizsba látogató Wessely ezredes szavaival igyekszik a magyarokba vetett bizalmat fenntartani a francia újságolvasókban:

„... Mi nem félünk sem az oroszoktól, sem az osztrákoktól, és biztosíthatom önöket, hogy mindazok, akik Magyarország földjére léptek, azt elhagyni nem fogják (élve).”

Az EN, amikor Teleki László átnyújtja tiltakozását a francia kormánynak, így kiált föl: „Lehetetlen arról a nagy ügyről, amit a magyarok védenek, hozzá illő nyelven és érzelmekkel beszélni.” Ha a magyarok mégis elbuknának, akkor is híres-nevezetes előfutárok lesznek. A magyarok számára csak demokratikus és republikánus kormány lehet a megoldás. A lap elítéli a „gyújtogató, rabló és erőszakoskodó” osztrákokat és oroszokat. Július közepén közzéteszi Kossuth szózatát, s Danton 1792-es beszédéhez hasonlítja. Meghatottan számol be arról, hogy Kossuthnak még arra is van gondja, hogy a főváros lakosai ne szenvedjenek hiányt: „a magyar nép atyja ügyelt arra, hogy a várost ne érje el az ínség, és arra, hogy a lakosok élelemben ne szenvedjenek semmilyen hiányt”. Dicséri a magyar parlament nyugodt, kiegyensúlyozott munkáját a háború kellős közepén: népének még ellenséges részéről is gondoskodik. Munkálkodik a nemzetiségek nyelvének és nemzetiségi jellegük fenntartásán. Csodálja a magyarok és olaszok hősiességét:

„Állíthatjuk, hogy ha Európában már csak a magyarok ügye kelt rokonszenvet, soha nem védtek még ügyet ennyi tehetséggel párosult bátorsággal. Csak Velence az politikai mártíromsága pálmája alatt, mely azt a jogos csodálatot balanszírozza, amelyet a magyarok sugallnak.”,

s az Echo reménykedése meghalad minden képzeletet:

„... Pétervártól (Peterwardein) Velencéig csak tíznapi járóföld van. Marini egyáltalán nem álmódzott volna, ha így szól a velenceiekhez: védekezzünk halálunkig, a győztes magyarok végül is segítségünkre sietnek.”

Augusztusban Magyarországon összegeződik minden remény és forradalmi energia:

„Érezni lehet, hogy az életrevalóság és a patriotizmus, amely elhagyni látszik Európa többi részét, a magyarok lobogója alá menekült. A jövő sohasem reménytelen, ha olyan ügyes és bátor emberekre van bízva, mint Bem, Görgey, Klapka, és olyan nemes szívekre, mint Dembinszki és Kossuth.”

Ugyancsak reméli, hogy a magyarok kapnak támogatást Amszterdamban, Frankfurtban és Londonban. Idézi Bem szellemes mondását: „Bem, Bam, Bum!”, majd hozza Bem táviratát Kossuthhoz: „Hadseregünknek a győzelemhez két tábornokot kell legyőznie: Júliust és Augusztust.”

Kossuth úgy jelenik meg az elkövetkezendőkben, mint a szabadság mágusa, zarándoka, apostola, továbbá: a messiás, az erő és a sors, a szív, az energia Prometheusza és megtestesülése, a szövetségalakító és a liberátor mitikus alakja, a dicsőség (Stendhal és Hugo értelmezésében), a teremtettség, a vezér karizmája... A magyar nép lesz az Állam-Nép (vagy inkább: Nép-Állam), a szenvedő, a misszionárius nép, elátkozott sorsával szembekerülő nép, a nemzet halhatatlansága, Nyugat bűneinek levelezése, a megváltás és a feltámadás képe:

„Kossuth hajója az a palota, amelyet a hős kiválasztott magának. Alighogy a palota partot ért, a lelkes lakosság mindenfelől összefutott. Piros süveggel és a bíbor keresztrel megjelenik a papság a néptől követve, amely aztán körülveszi Kossuthot. Kossuth lelkesítő szónoklatai után visszatér úszó palotájába, amely máris teljes gözzel száguld új partok felé, hogy újabb

népességeket villanyozzon fel... Kossuth hol fenségesen, hol meg könyörgésre fogván szavát, hol a gyöngédség, hol a harag felhangjaival, behatol minden lélekbe, és szóval ki nem fejezhető borzongás fogadja szavait minden egyes alkalommal...”.

A lap még a csodák meglétének lehetőségétől sem idegenkedik (isteni erő, titokzatos győzelmi képesség...) Például egy helyütt így ír:

„A czestochovai Fekete Szűz eltűnése után a Szent Pál-rend szerzeteseinek rendfőnöke beszélt a tömeghez, és kijelentette, hogy ezentűl a magyarok hősi földjén lesz fellelhető a könyörületes istenanya. A lengyeleknek eme királynője Magyarországon fog lakni, óvni fogja ezt az országot, és arra szánja, hogy Lengyelország felszabadítója legyen...”

1849. augusztus 22-én egy igen szép cikk jelenik meg az MN-ben, amelyben felleljük Saint-Juste és Robespierre frazeológiáját is (a szabadság bálványozása stb.):

„Van Kelet-Európában, a Duna partján egy kis nép, amelyről mindazok, akik történelmét tanulmányozták, tudják, hogy mindig lelkesítette a szabadság és a függetlenség vágya. És amely népet öreg katonáink nagyra becsültek a harcokban tanúsított bátorságukért, amidőn a rajta uralkodó hercegek arra kényszerítették, hogy idegen érdekek szolgálatába álljon. A magyar nép belefáradt abba, hogy Ausztria igazságtalan ambícióit szolgálja a többi nép rovására, és nem óhajtott többé csak saját magától függni. A végveszélyben lévő Ausztria ellene hívta Lengyelország lerombolóját, minden despotizmus despota protektorát, és rászabadította az oroszokat Európára. Ez a nép, amely majdnem teljes egészében elférne a mi egyik tartományunkban, ma egyedül harcol két hatalmas birodalom ellen: az egyiket földre sújtotta, az erősebbnek ellene szegült: nála minden férfi katona, minden férfi? - e szóval túl keveset lehet kifejezni: asszonyok, gyermekek, öregek vesznek részt a háborúban, mindenki képességei és ereje szerint; az asszonyok élelmet készítenek a küzdőknek, és segítséget nyújtanak a sebesülteknek; az aggastyánok és gyermekek löport készítenek, és javítják a fegyvereket, amelyeket már nem, vagy amelyeket még nem tudnak használni; ott minden egyes család az első jelre elhagyja a házat és felégeti kunyhóját, hogy az ellenséget megfossza minden erőforrásától. Az asszonyok, amikor a toborzó megjelenik, mennek a férjükért és a gyermekeikért a mezőre, és hozzák a kaszákat és a fejszéket, hogy azokkal induljanak. Katolikus papok és protestáns lelkészek együtt menetelnek híveikkel a szent háborúba. A gazdagok odaadják javaikat, amelynek nagy részét már amúgy is a hazának ajándékozták az invázió előtt, és minden javaikkal és vérükkel: a szegények a vérüket és a szívüket adják: mindenki azt, amije van, Európa meddő csodálattal szemléli ezt a látványt, de megérteni nem képes. A magyarok ellen egy vak és durva tömeg rohan, vasfegyelem dirigálja és sötét fanatizmus taszítja őket előre. Az orosz invázió indoka »a törvényes hatalom« védelme, azaz az idegen királyok despotizmusáé: a valóságos cél az egyetemes leigázás, az európai birodalom, amelyre ezek a barbárok Nagy Péter óta áhítoznak, aki ezt ígérte nekik politikai végrendeletében, Nagy Péter megígérte az oroszoknak, hogy le fogják majd rontani Lengyelországot, hogy ráteszik kezüket két szorosra, amelyek északon és délen Európa kulcsát jelentik, aztán hogy megtörik Franciaországot és Németországot, egymás ellen is kihasználva őket, hogy aztán egyenként végezzenek velük. Lengyelország, mondják ők, a szlávok ügyének elárulója, mivel Nyugat civilizált népeihez szövetkeztek, s tönkretették, mert nyugat határait védte, s amely (nyugat) gyáván hagyta elpusztulni (ezt az országot). Nagy Péter végrendeletének megvalósítása folyamatban van. Hat hónappal ezelőtt elárasztották Romániát, ahol formálódott Franciaország és Németország testvérmemete: ma pedig íme, Magyarországon vannak.”

A világosi fegyverletétel, a magyar bukás hírére nagy megdöbbenés és letörtség lesz úrrá a republikánus sajtóban: Magyarország bukása a köztársaság minden hívének is a bukása egyúttal, és a márciusi eredmények összeomlása. Az LN első reakciója: „Jaj annak a kormánynak, amely száraz szemmel nézi egy legyőzött nép halálát!”, a szomorú híradást

drámai elbeszélésnek nevezi, „amely mélyen meghatja a lelkeket, de mégsem provokálja ki a csüggedést”. A lap ugyanakkor átkot szór a kapitalistákra és a spekulánsokra, akik örülnek a közép-európai konfliktus befejezésének, s akik újra belevetik magukat botrányos üzérkedéseikbe: „... jelenleg a Párizsi Börze, a közgyávaság ezen higanyszála megy felfelé, miközben a bátor Magyarország függetlensége lehull...” Az EN szerkesztősége így ad hangot keserűségének:

„A legrosszabb híreket kell közölnünk Magyarország hős védőinek sorsáról. Mint ahogy az igen gyakran megtörténik, Isten a nagy zászlóaljok oldalára állt. Sőt győzelmük nyolcmillió bátor embert roppantott össze örökösen megújuló tömegeik nyomása alatt, két, százmillió szolgát (serfs) magába foglaló nemzet nyomása alatt. Észak barbárjai újfent a civilizáció legyőzői; a szervezett rabszolgaság karjai között megfojtották a hazafiságot és a bátorságot. Európa látta végbemenni ezt a rombolást, és befejeződni ezt a gigantikus küzdelmet anélkül, hogy egyetlen nép, még Franciaország sem, életjelt adott volna magáról, és leszállt volna az arénába.”

Az MN reméli, hamarosan ismeretes lesz, hogy „a Görgey által megkötött szerződés mit mentett meg a magyar remények hajótörést szenvedett hajójáról.” Augusztus végén közli „A szégyen Marseillaise”-ét, amelynek a hangneme hasonlít Petőfi utolsó versére, a „Szörnyű idő”-re (az alábbi költemény mintegy negatív parafrázisa Lamartine „Marseillaise de la paix”-jének):

*A rend uralkodik Magyarhonban,
Így hát minden gyalázatnak
Kiűrttetett végre a kelyhe:
Minden megvetéssel szembekerülsz
Egy zsák tallérra könyökölve!
Rámosolyogsz arra, aki gúnyol,
Te, akinek dicsfénye volt a törvény!
Ripacs nép, hitehagyott nép,
Mily pofon kellene orcádra?
Vissza fanfárok! Térdre! Térdre!
Vissza! Helyet Északnak, mely reánk zúdul!*

*A cár lába alatt eltaposva
Magyarhon látta gyermekeit
Hörögni utolsó győzelmi emléken,
Győzedelmes hóhérai előtt.
Bitófájára amidőn felszögezik,
A világ jajdul fel velem:
Ripacs nép, hitehagyott nép,
Mily pofon kellene orcádra?
Vissza...*

- - - - -

*De mit is mondok? Vasba vert
Franciahon még nem nyújtott kezét,
De a holnapoknak lesz hajnalhasadásuk,
S a népeknek megvan a holnapjuk.
A Köztársaság támaszként
Felemeli e népet, és ezáltal majd
Teljessé teszi a humanitárius művet!
Vissza, hitvány kalózok! Térdre csúszó lakájok,
Vissza, az ég dörög és Isten szeme rajtunk!*

Augusztus 31-én:

*„Magyarország leigázása jelzi a Februári Forradalom által Európában létrehozott meg-
rázkódtatás kimerülését... A Februári Forradalom egyetlen szerzeménye az, hogy hitelesítette
a monarchia mindenféle formájának az elhalálózását... Az Ausztriától elárult Magyarország
igyekezett megtörni egy mindenféleképpen gyűlöletes vonalat...*

*Miközben éberen őrködik az üzelmek fölött, és miközben szellőzteti az európai arisztokrácia
(bűneinek) tárnáit, a demokratikus párt megőrzi nyugalmát, és a világon semmi kincsért nem
enged semmiféle provokációnak.*

*A jövő a miénk, (csak) tudjuk kívánni és előkészíteni elmélyült tanulmányokkal, a nyuga-
lommal, amely ésszerű meggyőződés folyománya, hogy Isten segítségével Franciaország és az
emberiség odaadó szolgálói lehessünk, alázatos, de energikus eszközei azoknak a nagy
eseményeknek, amelyek készülöben vannak...*

A konzervatív sajtó továbbra is örvendezik az események ilyen való alakulása miatt. A CN
ilyeneket ír:

*„A magyarországi háború egy olyan esemény, amelynek a következményei egész Európában
éreztetni fogják hatásukat; ideje, hogy Franciaország gondolkodásra adja magát, hogy a
mérsékelt párt legyen a hatalom birtokosa; ő egyedül képes szavatolni a békét, ő egyedül
ajándékozhat Európának biztonságot, az intervenció hadszíntere közeledni fog határainkhoz...
Nem kellene-e Franciaországnak ügyelnie arra, hogy a jakobinus kísérletek nehogy háborúra
adjanak okot?”*

A GFA is örül a nemzetközi forradalomra mért radikális csapásnak:

*„... Könnyen fel lehet fogni, hogy mi lesz a magyarok teljes alávetésének hordereje. A tözsde
azzal törődik, hogy kedvező kilátásokat vonjon le belőle, és a vagyonok mozgása ugyanúgy
fog érződni, mint amelyet a telegráf sürgöny tett a szellemekre.*

Ami a szocialistákat illeti, ők is mélyen fel vannak indulva, de módszerükből kifolyólag
vakok és süketek, így Görgey diktátor meghódolásában nem kevesebbet, mint árulást látnak.
93 óta az árulás a kötelező magyarázat a gondviselés, a népek józan esze vagy a helyzetek
erőszakos logikájából következő minden eseményre...

Ausztria Világos utáni nagyarányú nemzetiségi ellenőrzéséről:

„Azt akarom, hogy ezentúl a legyőzöttek is lélegezzenek. Küldtem a terrort és hozom a békét.

*Amikor az utóbbi időben a magyar nemzet(iség)ről beszéltünk, a magyarországi kriminális
láadásban kibontakozó csodálatra méltó és sajnálatos bátorságról, és végül arról a szána-
lomról, amelyet nekünk a forradalmi szellem által a jognak végzetes feledésbe sodort eme
nép(esség) szerencsétlenségei sugallnak, nem gondoltuk magunkat oly közel a pillanathoz,
amikor jelenthetnénk vereségét, és amikor hangunkkal csatlakoznánk majd azokhoz, amelyek
egy éppen felingerelt uralkodó (prince) szánalmát kérik, és egy hűséges népét, amely kény-
telen annyi vért öntözni, hogy megtartsa királya fején koronáját. De manapság az előre nem
láthatóság látszik uralkodni az események folyásán.*

*Semmi sem bizonyítja jobban, hogy a forradalmi fermentum az oka ennek a forradalomnak,
az érdek, amellyel az összes ország forradalmárai átitattak... De ha jónak találtuk, hogy
Ausztria lojálisan segítségül hívta Oroszországot, mint ahogy Spanyolország hívott bennünket
1823-ban; ha tapsoltunk a cár manifestumának ugyanúgy, mint XVIII. Lajos nemes beszé-
dének, nem fogadnánk el azt, hogy az orosz császár most túlmenne a közvetítő (médiateur)
szerepén, és oly módon lépne közbe, hogy elvitatná az osztrák császártól kegyelmességének
érdemét s azokat a jogokat, amelyeknek meg kell szerezniük a magyarok háláját (qu 'elle doit*

lui acquérir à la reconnaissance des Hongrois”). Ebben vétettek a magyarok valójában a nemzeti méltóság ellen. Kétségkívül félniük kell majd Ausztria haragjától! De Oroszországra kellett-e bízni magukat, védelmük alá helyezkedniük és megtagadni Mária-Terézia véré? Ez a méltóság hiánya, ez a haza inzultálása, mert végül is Ausztria Magyarországgal egy hazát képez, egészen másképpen, mint Magyarország Moszkóviával („Moscovie”) és Finnországgal! És épp itt tör elő a forradalmi szellem, amely gyűlöletében nem ismer semmiféle hazát; nyilvánvalóan felleljük ebben a viselkedésben a mi 1815-ös patriótáink magatartását, s akik olyannyira felhánytorgatták nekünk, hogy a Bourbonokat a kozákok kezéből kaptuk, és akik díszküldöttséget menesztettek idegen uralkodókhoz, hogy akármilyen királyt kérjenek, feltéve, ha az nem francia herceg. A magyarok által elkövetett hibára ma egész Európa figyelmeztet, s akinek rettegéssel kell látnia Oroszországot a kontinens közepén barátnak feltüntetni magát. Egyáltalán nincs arra szükség, hogy kialakítson egy olyan protektorátust, amely egy napon (még) félelmetessé lehetne, és Oroszországot minden európai háború bírálójává tenné. Oroszország szövetsége hasznos Franciaországnak: hatalmas segítséget nyújthat neki Anglia ellen, amelyet a forradalmaink hagytak behatolni és megtelepedni a Mediterrániumban. De Franciaországnak fontos, ugyanúgy, mint Európának, hogy egy elsőrendű hatalom szolgáljon gátként Oroszország ellen, és ebből a szempontból fontos, hogy Ausztria és Magyarország ugyanannak a jogarnak engedelmeskedjék ma, amikor a német császárság (birodalom - „empire”) már nem létezik.”

A lap sajnálkozik, hogy a magyarok veresége nem behódolás jellegű:

„Az erőnek engedtek és nem pedig a jognak; megadták magukat, de nem hódoltak be. Ezt mi nagy szerencsétlenségnek tekintjük...”

Reméli, hogy a jövőben javulni fog a viszony a két ország között, mivel az erőszak semmiképpen sem szül rokonszenvet, közeledési lehetőséget és nemzeti szellemet, Ausztriának ébernek és szilárdnak kell lennie mind hatalmas keleti szomszédjával, mind rabjával szemben:

„Attól kell félni, nehogy nehézségek merüljenek föl az osztrák kabinet és Oroszország császára között... A magyarok alávetése ellenére nagy óvatosságra lesz még sokáig szükség, hogy elkerülhető legyen a gyűlölködések újrakezdődése.”

Pocskondiázza a magyar hadsereget, mondván, hogy annak jó része átállt az osztrákokhoz, s hogy Görgey embereinek kétharmada külföldi volt. Az elhunyt magyar hadsereget igyekszik zsoldosgyűkelekezetnek degradálni. Ferde szemmel nézi és kritizálja a Victor Hugo elnöklete alatt működő párizsi Békekongresszust, amely meghatódva üdvözölte a magyar hazafiak emlékét:

„A Békekongresszustól semmi mást, csak ajnározó és szép szavakat lehet várni, vagy talán legalábbis szemtelen szavakat. Már a második ülésen lehetett ezt előre sejteni: megtiltottak mindenféle politikai célzást, és ennek ellenére a magyarok veresége sajnálkozó kifejezéseket inspirált...”

Szükségesnek tartja Magyarország megtisztítását:

„Furcsa elnézni, hogy milyen kevés idő kellett ahhoz, hogy a haragot, amely egyes körökben uralkodott a magyarok ellen, mérsékelt érzelmek váltsák föl. Azok az újságok, amelyek nemrégiben úgy találták, hogy az igazságszolgáltatás nem elég szigorú Magyarországon, hogy az államkincstár nem elég követelődző, ma eltévelyedett barátaik érdekében amnesztiát prédikálnak. Görgey, akit hosszú ideig lehurrogtak ezek az orgánumok, hirtelen örökbe fogadott gyermekükké vált.”

Augusztus végén hosszú cikk jelenik meg, amely eléggé zavaros:

„Ami valószínűnek tűnik, az az, hogy Görgey, miután korlátlan úrrá lett, engednie kellett, de nem erői kimerülésének, hanem a magyar nép egyre kevésbé kétértelmű akaratí megnyilvánulásainak” („dispositions”).

Mint tudjuk Magyarországon két különböző párt volt, a háborús párt, a mindenáron való ellenállás pártja, amelyet Kossuth képviselt, és a bizonyos határokon belüli ellenállás pártja, amelynek Görgey lett a vezére. Kossuth visszavonulása döntő tény fedett föl, történetesen, hogy ezen két párt közül az első kisebbségi állapotba került. Görgey hatalomrajutása ezzel szemben azt mutatta, hogy a gondolkodás nyilvánvalóan egy tisztességes („honorable”) béke gondolatai felé irányultak.”

De felvetődik a második kérdés: Oroszország napról napra aktívabb és súlyosbodó szerepe Európában... Nyilvánvaló, hogy a monarchikus alapelv sohasem vonatott kétségbe a magyarok által, Ausztria döntő súlya sem; egyedül a felkelésnek volt az a célja, hogy erővel csikarja ki az enyhülését bizonyos mentelmi jogok és kiváltságok révén egy túl nehezen viselhető igának, ezen nép számára, amely oly távol állt attól, hogy szocialista doktrínákat fogadjon el, mivel talán még meg sem érti azokat. Görgey kapitulációját úgy kell tekinteni, mint sikert a nép számára. Ebből azt a végkövetkeztetést kell levonni, hogy a nemzetiségi kérdés (nemzeti kérdés), amelyből a vörösök oly nagy ügyet csináltak, nem létezik. Igazuk volt tehát, és minden ellenvetés, amit nekünk tettek e témával kapcsolatban, csak rosszhiszemű pörösködés volt („chicane”). De ez a párt (ez az oldal) megzavarni akar; minden ürügyet felhasznál, és azon ország szerint színezi izgatásait, ahol helyeseltetni akar magának. Nagy méreteken gondolkodva a magyarországi ügy csak zendülés volt.”

* * *

Az 1849 szeptemberétől decemberéig tartó korszakot, az atrocitások korszakát zavarodottság és lázongás kíséri, a konzervatívokon az ideológiai megelégedés és a diszkrét győzelem érzése lesz úrrá. A haladók körében, majdnem húsz esztendőn keresztül, a szabad és köztársasági Magyarország eleven kultusza fog tovább élni, s ez a kultikus kép majd csak 1867 táján kezd elmosódni.

Az LN írja:

„A nemes magyar vezetőket, akiket Ausztria nem volt képes legyőzni, meggyilkolja... A győztes oroszok nem riadnak vissza semmiféle kegyetlenkedésektől, kifosztják és felgyújtják a falvakat, a rosszul gondolkodó falusi plébánosokat agyba-főbe verik, a városiakat (papokat) agyonlövöik, a magyar tiszteket úgyszintén...”

„Az osztrák kormány cselekedetei a magyar foglyok irányában véres betűkkel lesznek a történelemben beírva... Nem találunk szavakat a barbárok korához méltó cselekedetek ecsetelésére [...] Kivégzésük előestéjén Noroniachy (?) herceg és társai fejedelmi lakomát csaptak, és a méregpoharat kiívó Szókratész derűjével néztek elébe a végzetes pillanatnak. A halált hőiesen szenvedték el.”

Szeptemberben A. Leleux írja:

„a hírek, amelyeket Magyarországról kapunk, a legsötétebb színekkel festik le ennek a szerencsétlen országnak a helyzetét. Megrettenéssel nyugtázzuk a nap mint nap végrehajtott kivégzéseket...”

Francia- és Németország tiltakozás nélkül fognak ilyen atrocitásokat megengedni? Vajon nem a kegyelem lett volna a jó politika ilyen körülmények között?

A fegyverek már nem dörögnek Magyarországon, de ez a szomorú ország ugyanolyan elkésérítő válságban van, mint amikor nemrégiben a harcok festették be vérrel a hangaszálakat, a lápokot és a városok utcáit...

A kozákok, lovaik táplálására, levágták a még zsenge búzát. A hegyaljai („Hégy-Albya”) szőlőket szinte teljesen kipusztították...

Magyarország még sokáig romokban fog heverni, és amidőn a szomorú termés Bécsbe szállított, e hatalmas vidék virágzása teljesen megsemmisítetik, a nyomorúság tetőpontjára fog hágni, amidőn a tél meglepi ezt a nemzetet...”

Az EN említi a török császár tiszteletét és jóindulatát a magyar menekültek irányában. A lap felhívást intéz Louis-Napoleon Bonapartéhoz:

„Ha a Köztársasági Elnök Úr óhajtja a mi és a francia nép segítségét, ha vissza akarja szerezni a rokonszenv megnyilvánulását, amely hatmillió szavazatot juttatott neki, mást kell csinálnia, mint leveleket írni: cselekednie kell. Állíttassa helyre a román köztársaságot, kérje számon a Németországban, Magyarországon, Lengyelországban kiontott vért, adja vissza a szabadságot a reakció bebörtönzöttjeinek és legyőzöttjeinek!”

Szeptember 21-én közli az újság, hogy a Saint Cyr katonai akadémián a javasolt „Róma Évfolyam” helyett a katonanövendékek nagy többsége a „Magyarország Évfolyam” elnevezés feltétele mellett döntött, kifejezve ezzel a magyarok iránti csodálatukat. Görgéyt kimerült, legyengült, gyötrelmek kínozza emberként mutatja be. Továbbra is adja szomorú helyzetjelentéseit:

„Az osztrák kormány affektálja bár a humanitást és az enyhiséget szavaiban, nem igyekezne (mégsem) komolyan akadályozni az orosz autokrata terveit; botozások, akasztások, fegyveres kivégzések, elkobzással egyenértékű bírságok kivetése, ezek mind közös kormányzati eszközök Ausztriában és Oroszországban egyaránt. A különbség csak az, hogy Oroszország dicsőséget csinál vadságából...”

„... a háború rettenetes bajokat okoz, de sehol sem von maga után olyan hátborzongató körülményeket, mint Magyarországon, ahol a győztesek kegyetlensége és hideg érzéketlensége csak arra irányulnak, hogy kétségbeesésbe taszítsák a legyőzötteket. Losoney (Losonc?) lakosai példának okáért félig meztelenül kerengenek városuk utcáin. Az emberek ki vannak éhezve. Ezenkívül bántalmazzák a zsidó közösségeket. Felemelt adókkal (hadisarccal - »contributions«) sújtják őket. Minden napi késedelemért 200 forintot kell fizetniük.”

Az újság meghatottan számol be arról, hogy a magyarok mennyire árváknak érzik magukat a magyar királyok koronájának eltűnése után. Ehhez a koronához mindig is babonásan ragaszkodtak, mivel a korona bizonyos módon a magyar nemzet lelke.

A szerbek és románok kegyetlenkedéseiről:

„... Jaj az erdélyi oláhok kezébe került magyar honvédnek (»honved magyar«). A legbarbárabb módon kínoztatik meg, és vértanúhalállal pusztíttatik el. Ez a nép (minden igyekezettel) azon van, hogy magányos áldozatokon bosszulja meg mindazt a sérelmet, amelyet el kellett szenvednie a magyarok miatt. Még hosszú ideig fogja hozni véres gyümölcseit az ellenük elvetett gyűlölet ebben a szerencsétlen országban.”

Ausztria egyre inkább eljuttassa a békés rendezés lehetőségeit:

„Pillanatnyilag Magyarországon az elégedetlenségnek két komoly oka van: egyrészt a Kossuth-bankók megsemmisítése, ami nyomorba süllyeszti a családok ezreit, és a magyar tiszteknek közlegényként való kötelező besorolása az osztrák hadsereg kötelékeibe. Nagyon súlyos megszegényítésnek tekintették ezt az intézkedést; még sok régi konzervatív is sértve érzi

magát, és kész szövetségre lépni a radikálisokkal. Félreismernénk a magyar konzervatív nemességet, ha azt képzelnék, hogy vakon odaadó híve Ausztriának. Ehhez még hozzá kell fűzni, hogy az osztrák funkcionáriusok és tisztek megvetéssel beszélnek mindazokról, akik részt vettek a felkelésben.”

Komárom megadásakor:

„Komárom megadta magát. A magyar függetlenség utolsó boulevard-ja ugyanamiatt az ok miatt esett el, mint amely megsemmisítette a magyar hadsereget: az árulás miatt. Örüljön csak Görgey: hazája földjén már nem fogja többé hallani a magyar hazafiak fegyverének ropogását. Fegyvertársainak vére, a csatatéren elesett derék hősök vére, ez a vér, amely nap mint nap ömlik a hóhérok bárdja alatt vagy a kivégzőosztag ölmei ütötte sebekből, örökkéig ellene fog kiáltani. Komárom védői voltak a despotizmus bosszújának odadobott utolsó és szomorú áldozatok.”

A lap reméli azonban, hogy a magyar nép kálváriája nem örökös történelmi fatalizmus, s hogy egy szép napon Magyarország feltámad mártírjainak véréből:

„A magyar tábornokok vére, a magyar nemzet ősi jogai védelmezőinek vére elő fogja hozni nem is oly távoli jövőben az elődökhöz hasonló ugyanolyan heves, ugyanolyan odaadó, ugyanolyan erős védőknek a hadseregét, akik még biztosabbak lesznek a győzelemben, mivel kezet nyújthatnak majd a testvérnépeknek, és ezegyszer jobban meg lesznek világosodva igaz érdekeiket illetően. És Ausztria, az általa kizsákmányolt nemzetektől elhagyatva hirtelen, mivel lábbal tiporta őket, el fog esni, hogy közös csapásaik alól többé már fel se tudjon állni.”

Idézi a Morning Chronicle-ot:

„Haynaunak felelnie kell nemcsak Ausztriával, de Európával szemben is hallatlan szigorúságáért, amely ellentétben áll a Francia Köztársaság nagylelkűségével: (e köztársaság) felszámolta a politikai vétségekért kiszabott halálbüntetést”.

Az Aradon és Pesten kivégzett tábornokok és forradalmárok mítoszi hősökké emelkednek:

„Ma azokról a kivégzésekről számolunk be, amelyek vérral borítják jelen pillanatban a szerencsétlen Magyarországot, amelyek részletei minden igazán hazaszerető ember szívében felháborodást fognak kelteni.

Kissnek kellett először a vesztőhelyen elpusztulnia. Egy katona odanyújtja neki kulacsát: »Tábornok, óhajt-e inni?« Kiss súlyosan válaszol: »Nem, köszönöm, nem borból merítem a bátorságot. Hozz egy pohár vizet!« Aztán megírta utolsó levelét: »Olyan ügyért halok meg, amelyet szentnek és igaznak hiszek. Ha jobb időkben meg akarják bosszulni halálomat, barátaim ugyanakkor arra fognak gondolni, hogy a humanitás a politikák legjobbika...« Aztán Kiss néhány mondattal szeretettel vigasztalta az övéit. Ez az erős és vallásos lélek, telve könnyűséggel, de egyidőben keménységgel is, ez a bátor ember; aki Murat módjára küzdött volt, az akasztófa becstelenségét ment elszenvedni!

Nacsey (?) grófot, akire leginkább nehezteltek főszenyességéből kifolyólag, azon károk miatt, amelyeket ágyúja okozott volt Temesvár falainál, végezték ki utolsónak. Így négy órán keresztül látta maga előtt a haldoklók haláltusáját és barátainak holttestét, amelyek lassan egymás mellé sorakoztak!...

Leininger Károly halála előtt néhány sort vetett papírra a térdén, de amint André Chénier jambusa, a sorok, amelyeket írt, nem fejeztettek be... Jessenak (?) báró, akit Pesten végeztek ki, a maga részéről férfias bátorságról tett tanúbizonyságot. Támogatta idős társát, Csányi (nép)biztost, a vasba vert, legyengült aggastyánt, akit rázott a hideg, mint Bailly-t! Sem a pergő dobok, sem a fenyegető parancsok nem tudták megakadályozni, hogy stentori hangján

ne hallassa szavait: »A szabadság mártírként halok meg, hulljon vissza minden csepp vérem hóhérjaimra! Éljen a szabadság! Éljen!« (Az utolsó szó így a francia szövegben.)

Decemberi helyzetkép:

„Miközben a haditörvényszékek tizedelik a hős magyar hadsereget, gyűlöletes iga csigázza a parasztok türelmét. Parasztokat lőttek agyon, akik megtagadták a bordézsmá fizetését. Általános a nyomorúság... A tisztogatás folytatódik: Felső-Magyarország bányáinak felügyelője, kamarások, jegyzők, mérnökök végeztettek ki... Károly György, mivel nyilvánosan fejezte ki tiszteletét Kossuth iránt, három hónapi börtönre ítéltetett és 100 000 forint büntetésre...”

Ugyancsak decemberben közli a lap Kossuth emlékiratát, és helyteleníti azt a gondolatot, miszerint Kossuthnak magának is föl kellett volna áldoznia életét Magyarorszáért:

„... Nem mi vagyunk azok, akik megfeddjük Kossuthot, mivel megőrizte Magyarországnak a legnagyobb megtestesülését. Már nem azokat az időkét éljük, amidőn minden politikai dráma tördőfessel végződött. Magyarország főköormányzójának az volt a feladata, hogy életben maradjon és szolgálja még honfitársait, és az is, hogy magatartásával számot adjon nekik.”

Az MN szeptember 2-án ír a magyar parasztokról. Felméri, hogy az ideológiai harc mindenütt ugyanaz. A zsarnokság pszichózisa és az orosz imperializmus az olvasókban mélységes félelemérzést kelt. Nézzünk egy hosszabb cikket:

„A PARASZTOKHOZ

E rettenetes hír: »Magyarország legyőztetett«, úgy hangzott vidékeink szívében, mint az őszi szelek nyögése völgyeinkben. Ezek a hős magyarok testvéreink voltak; forradalmuk a mi nagy 89-es felkelésünk volt; a parasztok forradalma volt a nemesek és a nagyurak ellen; az éhség háborúja volt a szegények, a jobbágyok és a parasztok vértől jóllakott és szemérmetlen gazdagok ellen. A magyarok ugyanolyanok voltak, mint mi: évszázadok óta a szolgaságban meggörbödtek és térden csúszó emberek; a szenvedés és a nyomor szülöttei voltak, az iga súlyát hordozták, és kimerítették karjuk erejét, hogy az arisztokratákat, az uzsorásokat, a ficsúrokat és semmittevőket táplálják.

Hasonlatosan azon méhekhez és azon ökrökhöz, amelyekről Vergilius beszél, verejtékükkel mézet izzadtak ki, amely nem volt az övék, barázdákat hasítottak, amelyekből a virágzó terméseket nem az ő kezük szakította le. Földjük minden javából kiforgatva, az apák fiaikra csak könnyeket és fájdalmakat hagytak, és az anyák kiaszott emlői sem tudták azt a táplálékot nyújtani a szegény jobbágycsecsemőknek, mint amit az őzsuta tud nyújtani az erdőkben, a tehén az istállóban, az oroszlán a sivatagban. Márpedig Kossuth hangja tudatta velük egy napon, hogy Franciaországban egy hős nép nemrég törte össze láncait, elűzte zsarnokait, és hatalmas erővel felvértezve, s annyi zászlóaljjal, mint amennyi búzakalász van a földéken, kész volt arra, hogy segítséget nyújtson azoknak a nemzeteknek, amelyek mint ő, vissza szeretnék hódítani szabadságukat. Reszketve felkeltek. Hasonlatosak voltak az Isten keze által megháborgatott tengerhez, viharai dörgésével betöltötték Európát, és a Forradalmunk nagy csatái óta a világ nem látott volt hasonlatosat.

Elmeséltük bátorságuk csodáit. Ők, nap nap után, szemükkel Nyugat felé figyelmezve, hasonlatosan azon legendabéli asszonyhoz, aki a vártorony magasából nézi jönni a lovagokat, figyelték, hátha megpillantják Franciaországot! Franciaország bizony nem jött meg, és íme, a hősiességtől és fáradtságtól kimerülve esnek el... Törött kardjukra hullanak, mint a római gladiátor, lesújtva, elárulva, de nem legyőzve! Elesnek, mint ahogy elestek mindazok, akiknek az volt a vétkük, hogy hittek Franciaországban. De azért még nincs minden elveszve. Sokáig védelmezik (még) magukat; egymás után fognak meghalni, mert Görgey képes volt megadni magát, de nem Magyarországot! Magyarország elfogadta waterlooi esküjét. De

végül mégiscsak el kell esni. A szám(beli fölény) ereje engesztelhetetlen, és bármilyen bátor is legyen az oroszlan, amidőn szikla hull rá és összeroppantja, meg kell hátrálnia.

Így állnak hát a dolgok Magyarországon. Mire szolgálna, ha eltitkolnánk? Most minékünk kell szembenézni a rettenetes helyzetnek minden következményével. Vidéki testvéreink, parasztok, éppen hogy nagykorúságra jutott jobbágyok, ti mindannyian, akik a demokrácia húsa és vére vagytok, hallgassatok arra, amit mondandók vagyunk nektek: ez a kis nép, amely a Kárpátok lábánál tántorog Észak despotáinak keze alatt fulladozva, ez a kis nép, amely saját vérének hullámaiba hanyatlik, és amelyre már most halotti lepel borul; az a nép, amely úgy húzza az ekét, mint ti, úgy dolgozik, mint ti, parasztok (»manants«), mint ti, rabszolgák, mint ti, az a nép ott maga az agonizáló forradalom a nagy teljességében, a hamarosan lelkét kilehelő szabadsága Európának. A holttemek, amelyek a földet borítják, jelölik az utat, amely Oroszország kapuitól a Rajna partjáig vezet. A magyarok veresége szabad utat fog engedni, és újra megnyitja a külföldinek az 1815-ben megismert utakat. Hiszitek-e, hogy ez ott játék? Gondoljátok-e, hogy az Északi hatalmak, miután összezúzták Kossuthot, le fogják tenni a fegyvert a kezükből, és aludni fognak babéraikon? Nehogy ilyen hibába essetek! Oroszország kardja egyenesen Franciaország szívébe hatol, miután általveré a magyarok mellét. Ti erről mit sem tudtok távoli falvaitokban...

Vidéki barátunk, ezt jelenti a magyarok veresége. Az események gyorsan szaladnak, és vannak, akik azt állítják, hogy mostantól novemberig új dolgoknak leszünk szemtanúi...

A lap úgy látja, hogy a magyarok történelmi csapást mértek az abszolutizmusra, mivel „Ezentúl a demokrácia és az abszolutizmus között áthághatatlan szakadék fog tátongani”. Az osztrák-orosz barbarizmust a civilizáció leépüléseként értékeli. Részlet egy versből:

*A Gondviselés megelégelte gaztetteiteket,
Remegjete, zsarnokok, a magyarok vasa
Felemelve, hogy megbosszulja áldozataitokat,
Megréngette a Cázárok trónját!
Az emberiség, kit ragad magával a haladás,
Dacolhat a dögkeselyűk honával.
Láncait az emberi faj lerázhatja,
S Isten hangja szól: mindig csak előre!*

A Nyugat veszélyes neutralitásáról és a nemzeti eszme gyengüléséről:

„Néhány nappal ezelőtt a lapban a nemzet(iségek)ről beszéltünk, és egy eklatáns példát mutattunk be, Magyarországot, azzal a sötét előérzettel, hogy nem sokáig lesz szemünk előtt ez a példa. A katasztrófa beteljesedett. Reméljük, hogy a magyarok el tudják nyújtani a küzdelmet a nagy esőzésekig és az áradásokig, amelyek országukat az ellenség számára megközelíthetetlené tenné (ezt gondoltuk). E reményben csalatkoznunk kellett. A magyar főhadtest, a vérhullatástól, a kimerültségtől és az éhségtől legyengülve, ellenséges tömegektől körülvéve kapitulált az oroszok előtt. Még nem tudni e végzetes esemény jellemzőit. Sejteni lehet, hogy Magyarországon két irányvonal volt, két hajlandóság, nem egymásnak ellentmondó, de különféle; a kizárólagosan hazafias párt, amely csak a magyar érdekekre gondolt, és a civilizáció és az európai szabadság pártja. Ezen utóbbi pártot nevezik az ellenforradalmárok »lengyel párt«-nak, eléggé józan elnevezés ez, mivelhogy a lengyeleket csak a nyugati szabadsághoz való ragaszkodásuk miatt vetik meg az oroszok; Kossuth zsenije fogott volt össze két pártot, megértetve minden magyar hazafival, hogy Magyarország érdeke Európa érdeke is. De Európa maga nem akarta megérteni: Kossuth fenséges és kétségbeesett szöveget intézett hozzánk: senki sem válaszolt rá! Magyarország akkor belefáradt abba, hogy mindenki ügyéért áldozza fel magát, pusztulása előtt átkot szórt Európára, amely magára hagyta és

Kelet despotájával kötött szerződést; kiszolgáltatta magát az oroszoknak. Ma Európa egész keleti része orosz. Nemsokára meg fogjuk tudni a körülményeket és a következményeket!”

A lapnak az a benyomása, hogy az események sem a szlávoknak, sem a magyar konzervatívoknak nincsenek kedvükre, nem elégítik ki őket, „lázadozva az osztrák kormány cselekedetei ellen, és akik lázadási készítéseket éreznek a maguk részéről”. Vádirata a népek és az utolsó, Kossuth kinevezte felelősök beletörődése ellen:

„Franciaország történelme 1793-ban, 1814-ben és 1815-ben bizonyította, hogy a nemzeti védelem végső szorultságai (»extrémítás«) kevésbé drága (áldozatokat hozott), mint a gyáva kapitulációk, [...] a hősiesség a legeslegbölcsebb és legeslegjózanabb dolog volt. Magyarország példája tanúbizonyságot fog nyújtani erről az igazságról: akik meghátráltak az áldozatok előtt, akik fondorkodtak a hazafias teljhatalmú úr ellen a Diétán és a hadseregben, túlságosan későn fogják jómaguk is megérteni, hogy durva hibát követtek el, egyidejűleg jóvátehetetlen bünt. Sajnos, a bajt ma már nem lehet orvosolni egészen eladdig a napig, amidőn az elárult és legyilkolt népek általános felkelésben törnek ki.”

Az MN 1849 októberében így vitázott a forradalmak minősítéséről:

„A Journal de Lille, amelyet hasra esni láttunk a mindenféle hatalmak lábai előtt, ugyanolyan, mint az összes lakáj; szidalmazza azokat a nemes lelkű embereket, akik bátran szembenéznek a balszerencsével, és nem tagadják meg elveiket. Találtunk egy mondatot, amelyet átadunk a becsületes emberek megvetésének és felháborodásának: »A Kossuthok, a Bemek..., minden nyomorult zavarkeltők és törtető banditákként cselekszenek, de várhatnánk-e más cselekvési módot a forradalmároktól?»

Ez az idézet elegendő; csak azt fogjuk megkérdezni a cikk szerzőjétől, vajon tudja-e, hogyan nevezik a tisztességes emberek az olyanokat, akik hősokeket (»braves«) sértegetnek, amidőn ezek a hősokek már legyőzettek?... Van egy szó a szótárban, amely megadja a megérdemelt minősítést, s kérjük (a cikk) íróját, aki ezeket az aljasságokat megengedte magának, hogy keresse ki a L betűt; és akkor megtalálta azt a nevet, amelyet megérdemel” (minden bizonnyal a ,lâche’ -,gyáva’, ,hitvány’ kifejezésről van szó - D. O.).

A terror ellen emeli fel szavát:

„A királyság véres orgiáinak leírásától lúdbőrzik a hát. Az 1793-as terror semmi ahhoz képest, ami e pillanatban Magyarországon folyik. A hősi Magyarország legyőzői tigrisek módjára állnak bosszút. A haditörvényszékek, amelyeket a megelőző küzdelmekben résztvevőkből állította össze, (jelenlegi) helyükön megőrizték a háború minden véres buzgóságát. Semmiféle emberi érzelm nem lágyíthatja meg a szívet. Megdelejezi őket a vér és a mészárlás. A gyávák! Legyőzött és önmagukat védeni képtelen hősokeket gyilkolnak. Batthyány Lajost, ezt a tudós embert, ezt a legkiválóbbak között is legkiválóbbat, ezt a nagy és nemes szívet, felakasztották, miután megkísérelte, hogy kivonja magát öngyilkosságával ezen veszett kannibálok karmai közül. Megcsonkolva vonszoltatott a vesztőhelyre. Kilenc magyar tábornok, a világ bámulatát kiváltó szép hadsereg színe-virága ugyanezt a sorsot szenvedte el: három másikukkal golyóval végeztek. Így nyitják hát meg a tizennyolc éves császár uralkodását, akit a jezsuiták neveltek föl. Ez az ifjú Néró e pillanatokban a királyság bűnei történetének utolsó szégyenteljes és véres lapját írja. Olvassák a népek és elmélkedjenek!”

Az október harmadik hetének újságszámai kimondottan Magyarországgal foglalkoznak: a fő téma a magyarok pusztulása, erkölcsi és fizikai összetörtsége. A magyarok kiválasztott, ideális néppé lesznek a fájdalomban és a szenvedésben:

„Ausztriában mindenfelé, ahol a hóhér bárdja nem suhog, süket terror uralkodik, amely torokra fullasztja a szót és megöli a reményt a szívben. De ha még van egy olyan hely, ahol a

brigantiság és gyilkosságok napirenden vannak, Magyarország az. Az a hős Magyarország, amely még mindig állva védi jogait, ha a nyomorult Görgey nem adta volna el elnyomóinak. Nem fogjuk ismétetni az óriások harcának a részleteit, azét a küzdelemét, amelyet a magyarok viseltek, s amelyben olyan bátorságról tettek tanúbizonyságot, amely méltán tarthat számot az utókor csodálatára; csak a mindennapok borzalmairól fogunk beszámolni, amelyeket Oroszország és Ausztria császára követ el a legyőzöttekkel szemben, mert mindketten egy húron pendülnek abbéli igyekezetükben, hogy felkoncoljanak egy vitéz népet. Azokután, miután a fosztogatás és az erőszak elégséges mértékben megelégtette a katonákat, a királyokat kellett kielégíteni; be is börtönözték a legértékesebb embereket (»les hommes les plus recommandables«) azon szerződések ellenére, amelyek garantálták majdnem mindenkinek a szabad életet, s haditanácsok ítélték el őket - s tudjuk, hogyan hozzák ítéleteiket a haditanácsok!!! -, aztán végül mindannyiukat felakasztották vagy agyonlőtték. A nevét is közzétehetnénk egynéhány hősnek, akik a Haza szent kultuszáért áldozták életüket; meg kell érteni, hogy csak a legfontosabbakat adjuk meg, (mivel) a Messenger nem lenne elégséges ahhoz (terjedelemben), hogy megadja az egyesült-császárok parancsára legyilkolt áldozatoknak a teljes listáját.

Mindezek az áldozatok bátor és kiváló tisztek voltak, akik szívükből jövő indulattal (»loyalement«) küzdöttek volt Magyarorszáért, és akiket nemcsak megöltek a küzdelem után, de akiket akasztásra ítélték, egyszóval a becstelenségnek járó halálbüntetést kapták. Mintha valamilyen halálbüntetést, amit kitalálnak, valamiféle gyalázatos fondorlat, amit felfedeznek abból a célból, hogy megalázzák a politikai elítélteket - azonban cselekedeteik hősiességét mindez sem tudja eltüntetni.

Ha kiszenvető Krisztus a vérpadon szentté tette a keresztet, Magyarország mártírjai megszentelték a bitófát, mint más országokban, a béke védelmezőinek szenvedései megszentelték a fegyházakat. Hihetnénk-e azonban, hogy az undorító Haynau, Ausztria főhőhéra beadta lemondását, mert a hős Batthyányt agyonlőtték és nem akasztották, (mivel) a saját maga ejtette seb a nyakán lehetetlenné tette ennek a halálbüntetést a végrehajtását. A legvadabb állatok, a tigrisek, a hiénák haldokló áldozataik testét széttépik, de otthagyják éhük csillapodásával... nincs tehát az erdőkben olyan vadállat, amely hasonlatos lenne Ausztria császáranak feldmarschalljához!!!

Az Északi brigantik csapásai alatt mások is elesnek nap mint nap, tizenkét éves gyermekek, aggastyánok halnak meg kezüktől. Többek között jelzik, hogy az egyik nagy személyiséget, a nyolcvanéves Beöthy Jenőt (»Eugène de Béothy«) néhány nappal ezelőtt felakasztották. Sose érnénk a végére, ha teljessé akarnánk tenni ezt a mártírológiát! A toll kihull kezünkből ennyi szörnyű kegyetlenség jelenlétében! S mindezek mellett még azt is tudomásul venni, hogy a francia szónoki emelvényen, a köztársasági szószerkenet egy képviselő, egy ember aki kereszténynek mondja magát, egy pápa- és jezsuitatámogató, de Montalembert gróf ezeket a gyalázatos gyilkosságokat »megtorlások«-nak merészelte nevezni, ugyanúgy, mint azokat, amelyeket a középkorban kedves bálványai, az inkvizítorok gyakoroltak! Fűzzük hozzá, mivel mindenekelőtt igaznak kell lenni, hogy a Nemzetgyűlés jobboldala megtapsolta ezeket a szavakat, és így erkölcsileg a Magyarországon elkövetett gyilkosságok cinkosává vált.

De ez még nem minden: néhány ezer magyar eljutott Törökországig. Köztük van a rettenthetetlen Kossuth, az idős Bem, Dembinszki és sokan mások, akiknek neve ismert szerte a világon. A szultán olyan lelki nemességről tévén tanúbizonyságot, amely megszegényíthetné a keresztény nemzeteket, nagylelkűen menedéket adott nekik; de a mérsárlás szenvedélye, amely Miklós cárban él, nincs lecsendesítve a Magyarországon patakokban folyó vér által, más remegő tagokat is szét kell szaggatnia, más embervért innia: parancsoló módon felszólítja a szultánt, hogy ki kell adnia az áldozatokat, mivel a hóhérainak nincs várakozni való idejük...”

Novemberben is hasonlókat ír az újság: „Bitófák állnak szerte Magyarországon: vér, vér, mert ez kell a zsarnokok hatalmának fenntartásához.” Ausztriát ennek ellenére politikailag törekenyebbnek érzi, mint valaha, s még mindig bizakodik a harc folytathatóságában.

Az ID-t elsősorban a kelet-európai orosz jelenlét nyugtalanítja:

„Az osztrákokat, úgy tűnik, sérti az a mód, ahogyan az oroszok a magyar tiszteket fogadják, akik Görgeyvel együtt adták meg magukat; mivel az oroszoknak, akiket nem éppenséggel emberségükről ismernek azokkal szemben, akiket rebelliseknek tekintenek, a magyar vezetők irányában megnyilvánuló figyelmessége inkább az osztrákokkal szemben kifejezett megvetésnek a megnyilvánulása, semmint a nagylelkű győző spontán és természetes gesztusa a legyőzöttek felé.

Az oroszok visszaküldték a Görgeytől elvett összes háborús felszerelést, de nem az osztrák tábornokokhoz, hanem Nagyváradra, ahol az orosz főhadiszállás székel. Ha összevetjük mindezeket a tényeket, nem tudunk visszafojtani magunkban egy (rossz) sejtelmet. Lenne-e Oroszországnak más oka közbelépni Magyarországon, mint az a félelem, amelyet Lengyelország ébresztett benne? Vagy pedig az orosz tábornokok taktikátlansága vagy számítás?...”

A CN védi Görgeyt, aki megértette a hosszabb ellenállás hiábavalóságát, s népét meg akarta kímélni a további szörnyűségektől. Az aradi és a pesti vérengzések után csak azt kívánja Ausztriának, „hogy nehogyan megbánja ezeket a bosszúállásokat”. Az ON demisztifikálja Komárom hősi ellenállását, mondván, hogy a magyarokhoz átállt osztrák tisztek szorgalmazták az ellenállást, félvén a császáriak megtorlásától. Banalizálni igyekszik a magyarországi elnyomást. A Liberté igazolja a katonai törvényhozást, mivel szerinte „az osztrákoknak el kell nyomniuk a gyilkosságokat és a rablásokat az országutakon, mert ilyenek mindennap előfordulnak a megyékben”, és „adva lévén a megyék (nagy) kiterjedése, az osztrákoknak gyorsan és erős kézzel kell eljárniuk.”

A GFA szeptemberben szinte idealizálni igyekszik az osztrákok terrorját, amikor például arról beszél, hogy az osztrák haditörvényszékek emberségesek, s ezt az egész országban dicsérik: „a haditörvényszékek enyhességét mindenütt dicsérik Magyarországon, és Plonay (»Plonay«) ezredes kivételével, akit augusztus 22-én végeztek ki, más halálos ítélet nem esett...” S igyekszik a komáromiakat lejáratni:

„A számos dezertőr, akik nap mint nap érkeznek a komáromi erődből, csak az ott uralkodó csüggedtségről és széthúzásról beszélnek... Egy csónaknak az éjszaka leple alatt sikerült Komáromból elosonnia az őrszemek elől. Úgy vélik, hogy felkelők voltak rajta, s akik annyira veszélyeztetettek voltak, hogy életükért félhetnének, miközben a legénységnek (a várban) a legnagyobb engedményeket adnák...”

Kossuthékról sincs jó szavuk:

„Az a vagyon, amelyet Kossuth és más magyar vezetők Angliába visznek, jelentős összegre becsültetik... Bukaresti levelek arról adnak hírt, hogy Kossuth annyira ki volt fosztva ebből a pénzből, amelyet kollégája, Szemere belügyminiszter által birtokolt, hogy csak a pénzesládika maradt meg neki. Mondják, hogy Szemere egy bárkán szökött meg tíz törökkel a fedélzeten...”

A lap követeli a magyar forradalom vezéreinek mielőbbi elítélését és kivégzését, s az angolok rovására írja, hogy a Porta nem adja ki a menekülteket. A császárról rózsaszín portrét igyekszik festeni, mondván, hogy tulajdonképpen ki van szolgáltatva Radetzki, Haynau, Windischgraetz és Schwarzenberg katonai diktatúrájának. Batthyány kivégzése így csak „politikai hiba” lesz. A kivégzettet azzal igyekszik feketíteni, hogy kompromittálódott a Lamberg-gyilkosságban („B. Kázmér felbérelte a kormányzó gyilkosait, és pénzen provokálta ki a gránátosok híres felkelését, amely a bécsi felkelés első felvonása volt”). Továbbá:

„Ami az újságokban közzétett többi kivégzést illeti, meg kell jegyezni, hogyha soknak is tűnnek, ez azért van, mert mindig ugyanazokat ismétlik; máskülönben a halálbüntetést csak azokra alkalmazzák, akiket azzal gyanúsítanak, hogy részt vettek Lamberg feldmarschall eltávolításában. Az igazság az, hogy szigorúak voltak azokkal az osztrák tábornokokkal szemben, akik dezertáltak és a magyar hadsereg soraiba álltak. De ami a magyar tábornokokat illeti, az ellenük hozott ítéleteket enyhíteni fogják. A komáromi kapituláció terminusai minden bizonnyal bizonyították önök előtt, hogy az osztrák kormány kegyelmet gyakorol, amidőn ezzel nem veszélyezteti a közbiztonságot. Száműzni fogják a vezéreket, és meg fognak bocsátani a katonáknak...”

Az emigránsokat gyanúsítják:

„A magyar menekültek, úgy tűnik, nem betevő falat nélkül emigrálnak, Klapka Berlinbe vitt 200 000 tallér összeget, Angliára érvényes váltó formájában, ez az összeg 750 000 frankot tesz ki. A menekülő forradalmárok soha nem feledkeznek meg önmagukról!”

1849 végén a rendszer liberalizálódásáról beszél Magyarországon:

„A legélénkebb örömujjongás uralkodik Pesten, amióta Ausztria császára elhatározta, hogy felfüggeszti a kivégzéseket...”

A császár még egy magyar nyelvű újság megjelenését is engedélyezte; címe Magyarországi Hírek (»Gazette de Hongrie«) lesz, kiadója Szilágyi Ferenc (»François Szylagy«), aki a Magyar Akadémia tagja, és nagyon mértéktartó ember - közismert kollaboráns volt! - A bécsi határozatok jótékony hatásai már érződnek: Haynau tábornok mostanság rendelte el nagyszámú civil letartóztatott szabadlábra helyezését.”

Amint látjuk, a republikánus-konzervatív sajtó (a francia kormány viselkedését utánozva) óvatos, sokszor zavaros és várakozó magatartást vesz föl. Sokszor tagadja, illetve meghamisítja a tényeket, s csak későn kezd el háborogni az osztrák-orosz elnyomáson. A magyar forradalom kizárólag demagógok és extermisták műve lett volna csupán, meggondolatlan cselekedetük társadalmi veszélyt jelent(ett). A legitimistákról el lehetne mondani, hogy tulajdonképpen már nem is nevezhetők franciáknak 1849-ben. Szinte osztrákokká és imperialistákká (impérium!) váltak saját dogmatizmusuk és a félelem súlya alatt: a magyar forradalom politikai eretnekséggé válik a szemükben...

Apponyi Albert beszéde a sajtószövetség szervezéséről a nemzetközi béke és választott bíróság érdekében

Gróf Apponyi Albert beszéde az Interparlamentáris Unió 10. ülésén, Párizsban, 1900. július 31-én hangzott el. Az 1900. július 31-e és augusztus 3-a között megrendezett ülésen tizenkilenc ország képviselői vettek részt. A 69 delegált magyar küldött közül 53 vett részt az üléseken, amelyeket elsősorban a nemzetközi bíraskodás kialakítása érdekében tartottak. Az ülészak díszes kiadású jegyzőkönyve 1901-ben jelent meg Párizsban. Ebben található Apponyi francia nyelvű hozzászólása is. A beszéd maga rendkívüli szónoki teljesítmény. Részbeni, kivonatos fordítását Radó Antal közölte Kőrösi Henrik összeállításában, a Gróf Apponyi Albert Válogatott beszédei című gyűjteményben. A század eleji szöveg eléggé nehézkes, s nem adja vissza az eredeti, francia nyelvű beszéd szónoki szépségét. Új fordítását a teljesség igénye vezérelte, de aktuális mondanivalója is indokolta. Az alábbiakban részleteket közlünk a beszédből.

* * *

Az a tervet, amelyet önök elé vagyok tárandó, Uraim, magának annak a gondolatnak a szükséges kiegészítője, amely életet adott Szövetségünknek. *Mi ez a gondolat?*

A béke uralmához elérkezni a Parlamentekben képviselt közhatóságok népi elemének révén. Valójában a népeknek semmi érdekük nem fűződik a háborúhoz, és minden szál a békéhez köti őket. A háború szolgálhatja egy uralkodó, egy miniszter vagy egy katonai vezető nagyraagyását; egyes vezető vagy befolyásos osztályok érdekeit, vagy pedig - a történelmi korszakok szerint - egy koncra és dicsőségre éhes nemességét vagy az osztalékokra sóvárgó tőkepenzesekét, de egy civilizált nép tömege számára már csak istencsapása lenne.

Semmit sem lehet olyan kevésbé megtámadni, mint ezt az alapvető előterjesztést; semmi sem logikusabb annál, hogy belőle eljussunk a népek képviselőinek egyetértő összefogásához abból a célból, hogy hatalomra juttassák a maguk részéről a békét, és semminek sem lehetne ellenállhatatlanabb ereje, mint az e célból megalakult szervezeteknek.

Ez a szervezet mi vagyunk, ez az Interparlamentáris Unió. De valójában tényleg az az ellenállhatatlan erő vagyunk-e, amelynek a józan logika szerint lennünk kellene? Tizenkét évi tevékenység után vajon uraljuk-e a közhatóságokat? Legalább részben képviseljük-e annak népi részét?

(A következő részben ezekre a kérdésekre keresi a választ, majd így folytatja:)

Mert a modern parlamentarizmus betegsége, akármilyen tünetei is legyenek helytől és viszonyoktól függően, legalább egy szembeszökő és közös vonást visel magán mindenhol, bárhol is létrejön: ez pedig nem más, mint a népek érdektelensége Parlamentjük iránt. Ennek a jelenségnek egy általános oka van, és ezt az okot iparkodom néhány szóban megfogalmazni. Légyen a hiba az intézményekben vagy gyakorlatuk alkalmazásában, az ezen érdektelenséggel sújtott Parlamentek valójában nem képviselik a nép véleményét és akaratát. Mindig a nemzeti akarat és annak képviselete között létrejövő folytonossági hiány az, amely ezen utóbbi meggyengülését okozza, s mivel elkerülése igen kétséges, a Parlament formális hatáskörei gyermeteg, sőt felháborító jellemvonásokat öltenek magukra. De bukkanjon csak fel egy esemény, egy eszme, egy indíttatás, amely révén a népesség valódi szükségletét ragadja meg, vagy a közvélemény egy energiaáramlatát, a helyzet rögvést megváltozik. A legkevésbé népszerű Parlament történelmi hivatása magaslatára emelkedhet, ha újra megleli - légyen bár az csak egy speciális kérdéssel kapcsolatban - a köteléket a nemzeti akarat; azaz

megmártózik újfent létezésének forrásaiban, más szóval: a népi erő hulláma visszatér hajdanán kiszáradt medrébe. (Taps.) [...]

„A népeket semmi érdek nem fűzi a háborúhoz, de minden szál a békéhez köti őket” - mondtuk mi, és igazat szólt a szánk, de mentálisan és anélkül, hogy számot vetnénk vele, annyira nyilvánvalónak és szükségesnek tűnt számunkra, hozzáfűztük: „nos, a tömegeknek gyűlölniük kell a háborút és szeretniük kell a békét.” És íme a föltevés, amely még igencsak távol áll a megvalósulástól; íme ez az a pont, ahol épületünk teljes egészében alapjaiban inog.

Csak akkor hódítottuk meg a közintézményeket népi elemükön keresztül, csak akkor teljesítettük programunkat, amidőn előfeltételeink eme hiányosságát orvosoltuk. De hogy idáig elérkezzünk, nagy munkát kell végeznünk az elmékben; le kell rombolni azokat az akadályokat, amelyek az igazság és annak végrehajtása között fennállnak; meggyökeresedett előítéleteket és öröklött szenvedélyeket kell szétzúzni, és le kell igazni a szellemi restséget.

Először is szembe találjuk magunkat a patriotizmusnak egy olyan hamis és durva felfogásával, amely nem érzi kötelességének azt, hogy számot vessen az erkölccsel és az igazságossággal, mihelyt az ország vagy az, amit dicsőségének vagy érdekeinek hívnak, azaz igen gyakran azokat a kapzsiságokat, amelyeket rászuggerálunk, megkérdőjeleződnek; amely hazafias kötelességnek tartja, hogy támogassa és bátorítsa mindazokat a méltánytalanságokat, amelyeket az ország nevében követtek el vagy éppenséggel fognak elkövetni, és amely a nemzet számára ambicionálja a felsőbbrendűséget abban a kollektív öklözésben - hazárdjáték a javából -, amelyet így nevezünk: „a háború”. Ezen primitív és vadságbeli pillanatok fölé kell emelni a hazának egy nemesebb és megvilágosultabb szeretetét. Ah, Uraim, ha ez az Unió programjává tenné a fentiekben jellemzett patriotizmus csökkentését avagy mozgatórugóinak gyengítését, akkor sem engem, sem honfitársaimat nem látnának ezen a helyen; de sokkal inkább arról van szó a mi számunkra, hogy felmagasztaljuk ezt az erényt, hogy tavaszi virágzásba borítsuk, legteljesebb és legtisztább kifejezésre juttassuk oly módon, hogy megszabadítsuk azon heterogén elemektől, amelyeket az idők szerencsétlen volta, az antagonizmus és az erőszak uralma belékevert. E cél elérésének érdekében nem kell mást cselekednünk, mint minden nagylelkű szeretet alapvető törvényét alkalmazni rá, és ez a törvény egyáltalán nem a bajban megnyilvánuló cinkosság, hanem a közös erőfeszítés a jó felé. Bátorítani a barátunkat és segíteni gonosz szándékok végrehajtásában, ezt nevezzük brigantik közötti pajtáskodásnak: az igazi barátság éppen abban fog állni, hogy a gonosz szándékoktól eltérítsünk; miért ne lenne hát meg bennünk a hazánk iránti elégséges szeretet, hogy mindenek fölött morális egységén örködjünk, hogy tisztességét ne szennyezhessek be az igazságtalanság és az erőszak cselekedetei. (Hosszan tartó taps.)

Tisztán atlétikai felsőbbrendűsége törekedni, amidőn a lélek legmagasabb szárnyalásával vagyunk megáldva, teremtő és jótéteményekkel vemhes munkával, ez bizony csak amolyan alpári törekvés; vajon erre bátorítanánk barátainkat? Nem. Hát akkor szeressük eléggé ahhoz, hogy energiáit a szellem azon halhatatlan hódításai felé irányítsuk, a munka és a társadalmi harmónia azon jótékony fejlődése felé, amelyek révén, önmagunk is előrehaladva, új utakat építünk az emberiségnek, és azzal egyidőben, hogy gazdagságot és jólétet teremtünk magunk számára, le is aratjuk annak gyümölcseit. (Taps.)

Ne mondja senki önök közül: „Kevésbé ragaszkodunk az áldásokhoz, amelyeket az országunk learathat, mint a félelemhez, amely övezi: ebben találjuk meg biztonságát és dicsőségét”; mert én erre azt fogom válaszolni a biztonsággal kapcsolatban, s magam részéről azt kérdezem, hogy mit tartanak egy olyan családapáról, aki biztos befektetés helyett gyermekei vagyonát föltenné Monte Carloban a vörösre és a feketére?, és az önök válasza erre az lesz, hogy mit kell egy olyan patriotizmusról gondolni, amely népe javait inkább a háború hazárdjátékára bízza, semminthogy a nemzetközi igazság és jog kikötőjében helyezné védelem alá; és a

dicsőség cikkelyéről szólva azt fogom válaszolni: Azt akarják-e önök, hogy országuktól rettegjenek, semminthogy szeressék? Nos, részemről, mindkettőre szükség van; egyetérték azzal, hogy tartsanak tőle, de úgy, hogy ez ne akadályozza meg a szeretetet; egyetérték azzal, hogy rettegjenek megtámadni, de azzal is, hogy sose tartson senki sem tőle, hogy ő támad; így tartom helyesnek még katonai dicsősége érdekében is, amely csak akkor ragyog teljes fényében, amikor a törvényes önvédelem szentesíti a kard használatát, és amely beszenyveződik, mihelyt a kalandorság és a hódítás szolgálatába állítják. (Hosszan tartó taps.)

És ne lepődjenek meg, uraim, ha itt hadi dicsőségről hallanak beszélni; miként a patriotizmus esetében is, nem idegenkedünk a feladat végrehajtásából fakadó bátorság elismerésétől. Amikor küzdünk a háború ellen, nem arra a katonában megtestesült magasrendű önáldozatra neheztelünk: azt a hidegvérű vadságot bélyegezzük meg, amely lemészárolja a többieket.

Ah, uraim, úgy tűnik nekem, hogy a mi patriotizmusunk állja a küzdelmet az ellenfeleinkével; nekünk, akik meg akarjuk óvni ezt az isteni érzést minden mocsoktól, nekünk nem kell félnünk az összehasonlítástól azokkal, akik csak vérrel bekenve képzelik el azt: eszme eszmével mérközve, a miénk beléphet a küzdőterre az elsöprő felsőbbrendűség magabiztosságával. Azonban hallgassanak csak oda az önöket körülvevő hangokra, gondoljanak azokra a csábításokra, amelyeknek tanúi voltak, a fellelkesültség örült kitöréseire, amelyeket egészen napjainkig provokálnak ki hódító háborúk, a hódítási szándékokra, a gyűlölet azon megnyilvánulásaira, amelyektől utcáink és szórakozóhelyeink hangosak, és amelyeket a becsületes és a világ legbuzgóbb hitű családfője ismételtet a családi asztal körül ülő gyerekeinek, és amelyet maga az anya is szent borzongással hallgat: és önök előtt áll annak a munkának a nagysága, amelyet el kell végezni, hogy a néplélek a miénk legyen.

De hát ez minden? És bele kell-e mennünk mindazon érzelmi és eszmei perverzitások taglalásába, amelyek legyőzéséről szó van? Kell-e önöknek beszélnem a háborúnak arról az elméletéről, amely azt magasztalja és amely annak szükségességét hangoztatja a férfias erények területén, a hősie cselekedeteket, amelyek végrehajtására lehetőséget szolgáltat? De nagyon távolra kerülünk hasonló elméletekkel; a legszörnyűsebb járványok, a pestis és a kolera, vajon nem nagyszerű alkalmak-e a hőstettek számára az orvos számára, aki az áldozatokat gondozza, a lelkész számára, aki a végső vigaszt nyújtja nekik? Milyen kár lehet, hogy e két istencsapása évszázadok óta kíméli a civilizált világot, és hogy mennyire helytelen dolog akadályozni őket abban, hogy lerohanjanak bennünket, mivelhogy az önfeláldozás és az erény micsoda forrásait apasztottuk el azzal, hogy távol tartjuk őket! És kell-e beszélni önöknek arról a lappangó vadállatiságról, amely a civilizáció máza alatt parázslék, amely nem veszi magának a fáradtságot arra, hogy elméletet gyártson, de amelyet a gyilkos küzdelem látványa és képzelme vonzása alatt tart ugyanúgy, ahogy a vérnek a szaga fölébreszti a megszedített tigris vad ösztöneit?

Ah, uraim, borzalmas az emberi *állat*: de az emberi *butaság* még inkább az; ez az állati butaság zúz össze minden nagylelkű vágyakozást, még csak a legcsekélyebb haladás felé mutató minden energiát, s ilyen közhelyek leple alatt: „Amíg emberek lesznek, lesznek háborúk is”; ez az ostobaság, amely szellemesnek véli magát, miközben merőben cinikus, amely iróniát és felsőbbrendű kinézetet vindikál magának, számítván az őt elszenvedő és elfogadó még nagyobb ostobaságra, büszke arra, hogy ő maga is abba öltözik! Mindezt kell legyőznünk, át kell alakítanunk abból a célból, hogy uniónk alapgondolata valósággá váljon!

Íme, Uraim, a feladat, amelytől függ munkánk sikere vagy sikertelensége, és amely nyilván meghaladja erőnket.

Mit tehattunk volna ténylegesen, hogy hatalmunkba kerítsük a nép lelkét [...]; legyőzni azt a gondolkodási tunyaságot, amellyel a tömegek mindannak ellenállnak, ami meglepetést okoz számukra? A legmeggyőzőbb érvelés siket fülekre talál egy rosszul felkészített hallgatóság körében úgy, ahogy a víz is leperog a viaszosvászonról. A szónok néha meggyőzheti az intelligencia pozitív ellenzékét arról a tézistről, amelyet egy ismert témával kapcsolatban felvet; de majdnemhogy sohasem sikerül majd nekik olyan új gondolati renddel megragadni őket, amelynek a premisszái homályosak maradnak számukra; az ismeretlennel szemben a tömegek a közömbösség passzív ellenállásába sáncolják el magukat: nem mondanak sem igent, sem nemet; gondolatuk semleges állapotban marad; úgy viselkednek, mintha idegen nyelven beszéltek volna velük [...]

Hogy legyőzzük az ilyen természetű akadályokat, nap nap utáni befolyásolásra, állandó jellegű sugalmazásra van szükség; ugyanazt a dolgot kell minden alkalommal ismételtetni különféle formákban, - elfogadom -, de mindennapi állhatatossággal, amely aztán hatalmába keríti a lelkeket, és többé már nem is ereszti el őket. A mi tanító misszióink mindezekre képes erő közreműködését igényli; egy mindenütt és örökké mozgó erőt, amely eléggé sokszínű eljárásokkal működik ahhoz, hogy alkalmazkodjon mindenféle intelligencia színteréhez és mindenféle gondolkodásmódhoz, mindenkire saját nyelvén beszélve, de ugyanazon igazságot mondván ki mindezen a különféle nyelveken, rendszeres propaganda gondolatától átitatva ismételve örökösen ezt az igazságot, mindenféle hangnemben, amelyet az eszme megkövetel magának, az előkészítő bevezetéssel kezdve, a megvilágosító tárgyaláson keresztül a szónoklásig, amely magával ragad. (Taps.)

Ez az erő, Uraim, sem bennünk, sem ezekben a béke érdekében létrehozott, csodálatra méltó egyesülésekben van, amely szövetségek egy relatíve kis létszámú elitet ölelnek föl, és amelyeknek a propagandája ugyanolyan lassú, mint a miénk. Hasonló erőből csak egyetlen van, és ez a sajtó. Ezt kell tehát megragadnunk, ezt kell nekünk fegyelemre és szervezetségre vezetnünk célunk érdekében. Ez olyannyira nyilvánvaló, oly mértékben világos, hogy ez az, amire a legsürgetőbben szükségünk van, a mi halasztást nem tűrő feladatunk, hogy szinte bocsánatot kell kérnem önöktől, hogy ilyen hosszasan bizonyítottam mindazt.

(A következőkben beszámol arról, hogy Magyarországon megszületett a sajtószövetség, amely nagyban segíti akár az Interparlamentáris Unió magyar tagozatának munkáját is, megismertetve a néptömegeket a pozitív és haladó eszmékkel. Ezután felszólítja Franciaországot és a világ többi országát, hogy támogassák mindenütt a sajtószövetség létrejöttét, majd így foglalja össze mondanivalóját:)

És mi lesz akkor, amidőn egy ily szerencsés átalakulás terjed ki az összes országra, amidőn minden frakció érezni fogja az új életnek infúzióját, amidőn szervezetünk teljes egészében támogatva látja magát az egész világ sajtójától, amidőn ugyanazon cselekvési program fogja mozgatni a Parlamenteket és a tömegeket! Ah, Uraim, lehetnek-e kétségeink, bezárkózhatunk-e a szkepticizmus falai közé vagy a közönyösségbe hasonló perspektívák előtt! Az új szervezet kezdetei talán szerények lesznek; nehézségeket és csalódásokat fogunk elszenvedni: mindegy. Gondoljanak arra, hogy mi volt az Interparlamentáris Unió tizenkét esztendővel ezelőtt, és tekintsék meg ma, hogy mivé lett! Ha mostantól kezdve tizenkét év alatt a békeszerető sajtószövetség ugyanilyen mértékben fog fejlődni, azt mondhatjuk majd, hogy meghódítottuk a világot.

(Ezek után igen magasröptű és szónoki befejezés következik, majd elhangzik a végszó:)

A gyülekezet ítéletére, a csoportok buzgalmára bízom és Franciaország égisze alá helyezem a sajtószövetségre vonatkozó javaslatokat a békéért és a nemzetközi bíráskodásért!” (Hosszan tartó taps.)

Nemzeti előítéletek

OLIVER GOLDSMITH

Mivel a földi halandók ama bandukoló törzséből származom, akik idejük legnagyobb részét tavernákban, kávéházakban és egyéb közszórakozóhelyeken töltik, s ezáltal abban a szerencsében van részem, hogy az emberi jellemek végtelen változatosságát figyelhetem meg, amely egy szemlélődő hajlamú egyén számára sokkal magasabb fokú élvezet, mint a természet vagy a művészet összes furcsaságainak a szemlélése. Az egyik ilyen szórakozóhelyen, a legutóbbi kószálásaim folyamán, belecseppentem véletlenül egy féltucatnyi gentleman társaságába, akik heves vitába keveredtek valamiféle politikai ügygel kapcsolatban; s amelynek az eldöntését, mivelhogy egyenlően voltak megosztva érzelmeik tekintetében, helyesnek vélték rám bízni, s ez természetesen engem is belevont a vitába.

Az igen változatos témák közepette alkalom nyílt arra, hogy Európa számos népének különböző jelleméről beszélgessünk; amikoris az egyik gentleman, megpödörve kalapja karimáját, s olyan fontoskodó kifejezést öltve magára, mintha az angol nemzet minden érdemét magában hordozta volna, kijelentette, hogy a hollandok egy nagy csomó fősvény nyomoronc, a franciák egy rakás hízelkedő talpnyaló, hogy a németek borissza ostobák és állatias nagybélűek, és hogy a spanyolok dölyfösek, fennhéjázók és mogorva zsarnokok; de bátorságban, nagylelkűségben, könyörületességben és minden másféle elképzelhető erényességben az angolok viszik el a pálmát az egész világon.

Ezt a fölöttébb okos és igazságos megjegyzést az egész társaság az egyetértés egyetemes mosolyával nyugtázta - az egész társaság, mondom, az önök alázatos szolgáját kivéve, aki, mármint én, igyekeztem megőrizni nyugalمامat, amennyire csak képes voltam, és fejemet két öklömre hajtva, mintha egészen máson elmélkedtem volna, nem úgy látszottam, hogy valamit is konyítok a beszélgetés tárgyához, mivel ezekkel az eszközökkel próbáltam elkerülni a magyarázkodás kellemetlen szükségességét, és azt, hogy megfosszam a gentlemant képzeletbeli boldogságától.

De az én pseudo-patriótám egyáltalán nem tartotta rendjénvalónak, hogy csak ilyen egyszerűen megmeneküljek. Mivel ugyanis nem volt túlságosan az ínyére, hogy a véleménye csak úgy minden ellentmondást nélkülözve levegővé váljon, úgy határozott, hogy ratifikáltatja a társaság minden egyes tagjának a szavazatával; amely célból aztán hozzám fordulva, a kimondhatatlan bizalmaskodás ábrázatával, megkérdezte tőlem, hogy vajon nem ugyanezt a gondolkodásmódot tartom-e a magaménak. Mivelhogy nemigen szívesen tolakszom a véleménynyilvánítással, s különösen akkor, amikor nyomós okom van azt hinni, hogy az nem lehet valami kellemetes, így hát, ha rá vagyok kényszerítve, hogy mégis megmondjam, mindig is életelvemnek tartottam, hogy kimondjam igazi érzelmeimet. Ennek okáért azt mondtam neki, hogy részemről nem vettem volna magamnak a bátorságot, hogy ilyen ellentmondást nem tűrő hangnemben fejezzem ki magam, hacsak nem utaztam volna be egész Európát, és vizsgáltam volna meg ezeknek a különféle nemzeteknek a szokásait a legnagyobb gondossággal és pontossággal: hogy talán egy pártatlanabb bíró nem habozna azt állítani, hogy a dánok mértékletesebbek és iparkodóbbak, a franciák józanabbak és udvariasabbak, a németek a munkában és fáradozásban kitartóbbak és türelmesebbek, és hogy a spanyolok nyugodtabbak és megfontoltabbak, mint az angolok, akik, habár kétségkívül bátrak és nagylelkűek, ugyanakkor meggondolatlanok, nyakasak és indulatosak, túlságosan is hajlamosak arra, hogy megmámorosodjanak a jó módtól, és hogy elcsüggedjenek a szerencsétlenségben.

Nem volt nehéz észrevennem, hogy az egész kompánia gyanús szemekkel kezdett méregetni, mielőtt még befejeztem volna mondókámat, amelyet azonnal meg is tettem, s a patrióta gentleman megjegyezte, gúnyosan mosolyogva és fölöttébb fintorogva, hogy igencsak meg van lepve, hogy egyeseknek nincs lelkiismeret-furdalásuk egy olyan országban szívní a levegőt, amelyet nem is szeretnek és élvezni egy olyan kormány védelmét, amely irányában szívük mélyén megrögzött ellenségek. Úgy találván, hogy érzelmeim eme szerény kijelentése miatt eljátszottam becsületesem a társaságbéliek előtt, és okot szolgáltatam nekik arra, hogy megkérdőjelezzék politikai alapelveimet, és mivel jól tudtam, hogy falra hányt borsó vitatkozni olyan emberekkel, akik így el voltak telve önmaguktól, asztalra dobtam a számlámra valót, és visszatértem a szálláshelyemre, miközben elmorfondíroztam a nemzeti előítélet és elfogultság abszurd és nevetséges természetéről.

Az antikvitas összes leghíresebb mondásai közül egyetlen sincs, amely nagyobb tisztességet vív ki szerzőjének, avagy nagyobb élvezetet okoz az olvasónak (legalábbis ha az illető nagylelkű és tiszta szívű), mint azé a filozófusé, aki, amidőn megkérdézték tőle, hogy „kinek a földije”, azt válaszolta, hogy ő „a világ polgára”. - Milyen kevés embert lehet ma találni a modern időkben, aki elmondhatná magáról ugyanezt, vagy akinek viselkedése megegyezik az ilyesféle mesterséggel!

- Mostanság annyira angolokká, franciákká, hollandokká, spanyolokká vagy németekké lettünk, hogy már többé nem vagyunk a világ polgárai; olyannyira egy különleges hely bennszülöttjei vagy egy pitiáner társaság tagjai vagyunk, hogy már nem tekinthetjük többé magunkat a glóbusz közös lakosainak vagy pedig egy olyan nagyszerű társaság tagjainak, amely az egész emberi fajt keblére öleli.

Uralkodnának ezek az előítéletek a nép legsilányabb és legalacsonyabb rendű tagjai között, talántán még megbocsáthatók lennének, mivel kevés vagy egyáltalán nincs is lehetőségük arra, hogy olvasással, utazással vagy külhoniakkal való elbeszélgetéssel kiköszörülhetnének ezeket a csorbákat; de éppen az a szerencsétlenség, hogy ezek az eszmék megfertőzik az elméket és befolyásolják a viselkedést, még a gentlemanjeinkét is; úgy értem, azokét, akiknek megvan minden joguk erre az elnevezésre, s akik mentesek az előítéletektől, amelyet mindazonáltal a gentleman jellemző vonásaként kellene tekinteni; mivel legyen egy ember magas születésű, rangja bármilyen, kitüntetett vagy jelentős a vagyona, ha nem mentes a nemzeti vagy egyéb előítéletektől, lennének olyan merész azt mondani neki, hogy alacsony rendű és vulgáris elméje van, és hogy egyáltalán semmi sem jogosítja fel a gentleman név használatára. És valójában mindig úgy fogjuk találni, hogy mindig azok a leghajlamosabbak, hogy dicsekedjenek a nemzeti érdemekkel, akik alig vagy egyáltalán nem függenek tőlük, s ennél semmi sem természetesebb: a gyenge futószőlő körültekeredik az erős tölgyfán, s a világon semmi más okért, mint azért, mivel nincs elégséges ereje ahhoz, hogy megálljon a maga lábán.

Állítsuk azt a nemzeti előítélet védelmében, hogy az szeretetünk természetes és szükséges növekedése hazánk iránt, és hogy ezáltal az előzőt - mármint az előítéletet - nem lehet lerombolni anélkül, hogy az utóbbit meg ne sértenénk, erre én azt felelem, ez durva tévedés és félrevezetés. Hogy ez a hazánk iránti szeretet növekedése, megengedem, de hogy ez annak természetes és szükséges növekedése, kereken tagadom. A babona és az átszellemültség is a vallás növekedése, de ki vette valaha is a fejébe annak állítását, hogy ezek ennek a nemes előítéletnek szükséges növekedését jelentik? Ezek, ha úgy tetszik, ennek a mennyei növénynek a vadhajtásai, de nem annak természetes és igazi ágai, és elég biztonsággal le lehet nyelni őket anélkül, hogy megsebeznenék az anyatörzset: nem, mert minden bizonynyal, amíg le nem metszik őket, a szép fa sohasem tud kicsattanó egészségben és életerőben virágozni.

Hát merőben lehetetlen az, hogy szerethessem a saját hazámat anélkül, hogy más országok szülötteit gyűlölném? Hogy gyakorolhassam a hősiés bátorságot, a legrettenthetetlenebb szilárdságot törvényeinek és szabadságának a védelmében anélkül, hogy mindenki mást a világon ne tartsak gyávának és gaztevőnek? Persze hogy lehetséges, és ha nem lenne az - de miért is szükséges azt feltételeznem, ami abszolúte lehetetlen? -, de ha nem lenne az mégsem, be kell ismernem, inkább igényt tartanék az ókori filozófus címére, azaz a világ polgáraéra, semmint az angoléra, franciáéra, európaira, vagy bármilyen más megnevezésre. (*Essays*, 1765)

Francia hadifoglyok Magyarországon

BARCSAY NÉNI PALACSINTÁJA

PAUL LEMAIRE

Hol volt, hol nem volt - igen, ez már-már tündérmese! -, volt egyszer egy francia legény, akit egy bájos boszorka varázsolt hegyeken és völgyeken, úttalan utakon és sötét éjszakákon keresztül egy vendégszerető mennybolt alá, ahol nemsokára a király szerepét is átvette, és ahol a híres tésztanemű, az ország különleges csemegéje a bájos „Palatchinta” nevű étel. A pompás erdőháti kastélyok, hosszú szarvú bivalyok népes csordái, a szívélyes fogadtatás, a finom borocska, a dalolások, a madrigálok, a „csárdás”-ok, az éles szablyák és sarkantyú-pengés országa! Szerény kis hajlékában egy magyar asszonyság elfeledkezett Trianon kegyetlenségeiről, amelyek kiforgatták őt minden javából és marhájából, Aubry Napóleonját és A három testőrt olvasgatván. Abban a kis hajlékban fogadta hat ifjú honfitársunkat, és lett neki kényeztető mamája. És ott ismerte meg a „Palatchinta” készítésének ezer-egy módozatát, miközben egyre csak szorította őket a kezében... és tömte a szájába.

Egy szép napon előételként szolgálják föl: a négyrét hajtott, vékony szeletekre metélt gombával jól megtömött, elegáns kis párnácskákat. „Parancsoljon uram... Talán nem mer venni? Vagy talán nincs az ínyére? Ó! Most már tudom, nem olyan nagy dolog ez magának! Franciaország az ingyencek hazája... Legközelebb majd másképpen készítem el őket... De nyúljon már hozzá az öntethez is!” Hát aztán az a „hasé”-szósz, finoman felfűszerezve pirospaprika-varázssporral, vastagon úszik a kis gözölgő párnácskákon.

No, jó, legközelebb majd édestésztaneműként szolgálják föl magának: „besamelmártás”-szönyeg, megtévezve karamellás tejszínhabbal, amelyet minden egyes palacsintára ráöntöttek, mielőtt összegöngyölték volna őket. Ötös - fünf und fünf - sorokban, egymásra rétegezve észak-déli és kelet-nyugati irányban, krémekben úszva, hatalmas edényben, bekerülnek a sütőbe, s onnan aztán kikerülve - az edényről a fedőt leemelve - olyan illatosnál illatosabb gomolygó felhőket árasztanak, hogy csak megtapsolhatjuk magunkban a néni végzését: „magam osztom ki az adagokat. Mert maguk alig mernek belőle venni. Nem mondom, hogy olyan nagyon jól sikerült, de egy fiatal legénynek ennie kell ám!”

Eltelik egynéhány nap, s megint magunk előtt találjuk a kicsiny párnácskákat, de ez egyszer egy szelet libamájjal vannak megtöltve, amelyet jóízű, hófehér zsírral teli szilkéből halásztak elő. A minden jóval felfűszerezett szószból kiérzik a fokhagyma és a zöldpaprika illata. S a néni félénk hangon ezt rebegi: „Nem vagyok valami remek szakácsnő, de szeretem, ha megtisztelik az ételeimet, és bátran vesznek belőle... No, lássuk csak, hát vesznek-e belőle. Kóstolják csak meg ezt a badacsonyi fehér borocskát: étvágyat csinál ez a desszerhez.”

A „Rigófészek”-ben - kis nyári zöldvendéglő a Duna-völgyet uraló hegyoldal egy ligetében - egyszerűen csak cukorral megszórt palacsintát szolgálnak föl, vagy pedig vagy túróval vagy lekvárral töltve. Úgy hívják, hogy „Francia palatchinte”, de Barcsay néni otthoni szokás szerint szervírozza. Legalább kétfajta van! Az első lekváros, igen, zölddió-lekvárral töltött: a diót héjának megcsontosodása előtt szedik le, amikor még át lehet szűrni túvel, és aztán így zölden dolgozzák föl. Ittak már diópálinkát? Mézzel? Az aztán a finom ital! De a legízletesebb palacsinta talán az, amelynek töltetét fele-fele arányban porcukorból és darált dióból készítik, amihez aztán néha mákot is kevernek... Egy pohárka sötét gránátalma színű „tokaji” megkönnyíti a töltetek összedolgozását.

„Ah, de finom dolgokat is készítenék én maguknak - kiáltott fel a drága néni -, ha nem lenne háború!”

A MAGYARORSZÁGRA MENEKÜLT FRANCIA HADIFOGLYOK BARÁTI KÖRÉNEK LÉTREHOZÁSA ÉS TEVÉKENYSÉGE

A „hierarchia” már előirányzott egy összekötő kompetens szolgálatot a rue de Rome-beli menekültek Nemzetközi Szövetségével...

Egyes párizsiak már csatlakoztak egy francia-magyar baráti társasághoz... De ez még nem volt elegendő...

Menekülti minőségben jó volt megnyilatkozni. Igazságos dolog volt hálásnak mutatkozni azok iránt, akik rokonszenvükkel támogattak bennünket, és akik annyira félreismertek minálunk. Ennek a hármass célkitűzésnek kellett megfelelnie a mi Baráti Körünknek, és ténylegesen is ezen a hármass feladaton dolgozott.

Egy napon megszületett az első kapcsolatteremtés, 1945 szeptemberében, a főváros szeretetre méltó alkonzuljánál, Erödi-Harrach úrnál. Jelképes összejövétel, amely kifejezte óhajunkat a viszontlátásra, és ugyanakkor azt is, hogy ne szakadjon meg kapcsolatunk ottani barátainkkal.

Az első pillanattól úgy tűnt nekünk, hogy még valami sürgősebb volt annál, hogy csevegeéseket vagy egyszerű banketteket rendezzünk. Néhány bajtársnak nehézséget okozott, hogy ottani feleségüket elhozassák. Másokat eltűntnek nyilvánítottak. A „rugalmas védelem”-ben levő teutonok által Németországba szorított és a szövetséges csapatok fogságába esett magyarok szenvedtek a francia táborokban: közöttük gyerekek, serdülők, ártatlanok és semmiért sem felelősek, akiket nem egyszer német SS-ekként vagy jelentős nyilasokként kezeltek.

A maga működési területén mindenki azon tüsténkedett, hogy orvosolni próbálja mindezeket a szerencsétlenségeket. Fertier a rue de Rome-ban, Eustache az újságírók mellett, Morelle Északon, Boussaguet az ország középső részén, Butte Délen... - hogy csak néhányukat említsük - megsokszorozták erőfeszítéseiket. Állandó jellegű kapcsolat épült ki a magyar katolikus és protestáns lelkészekkel, akik példás odaadással látogatták az említett táborokat. Egy szoros, de problémáktól nem mentes kapcsolat nemsokára lehetővé tette a tárgyalásokat Budapesttel. A nemzeti és helyi sajtóban hadjáratok indultak az igazság megismertetésére, s azért, hogy ráirányítsák a közintézmények figyelmét a magyar hadifoglyok szerencsétlen helyzetére. Egy ebben az értelemben fogant levelet küldtek szét a táborparancsnokoknak. Lépéseket fogantatosítottak, előirányozván gyermekek százainak a kiszabadítását - akiket aztán a visszatelepítésig francia családoknál helyeztek el, hála a Baráti Kör közbenjárásának és Kulifay E. (E. de Kulifay) protestáns lelkész és asszonya fáradhatatlan erőfeszítéseinek. És ama kedvesen nyújtott támogatásnak, amely Glasberg abbé úr, a Külföldiek Társadalmi Orientálása Központjának igazgatója részéről nyilvánult meg. Másokat szabad munkásokká szerveztek át, amely átalakítás végül is - örömteli megoldás, nem igaz? - Komárom és Kaposvár irányába induló konvojok összeállításával végződött.

Mindezekkel egy időben a különféle építőelemek összerendeződtek. Egy bensőséges összejövétel folyamán, Hallier tábornok úr szalonjában olyan határozat született, miszerint ezeket a különféle tevékenységeket szövetségbe kell tömöríteni. Lemaire elfogadta az általános elnöki tiszte - a botcsinálta doktor..., de botütések nélkül -, Fertier ápolta a kapcsolatot a rue de Rome-mal, és megvetette jövőendő könyvecskén (ennek a könyvnek) alapjait. Eustache biztosította a főtitkárságot, iroda alakult... És Lajti úr, a mi nagy barátunk, a

Magyar Intézet igazgatója rendelkezésünkre bocsátotta helyiségeit, és megmozgatta kapcsolatait. A Baráti Kör tető alá került.

Egyre szaporodtak a csatlakozók, a szegény jóindulatú titkárnőket levelekkel árasztották el... De a levelek mellé szerencsére pénzesutalványok is kezdtek sorakozni. Ha elgondoljuk, hogy ezek a titkárnők már egy meglévő nehéz feladathoz társították ezt a munkát - az újraserveződés mellett kellett megbirkózniuk a levéláradattal -, bizony elvitathatatlan tőlük az érdem. De ha átfutjuk a beérkezett leveleket, amelyekből annyi de annyi baráti hang sugárzik, a hálának és az együttérzésnek megannyi megnyilvánulása, nem csodáltnivaló, hogy mosolyogva haladtak előre. Több mint száz újság teszi közzé a „Felhívás a magyarok érdekében” című cikkünket. Szimpatizánsok, franciák és magyarok egyaránt, akik közül sokan minisztériumi személyiségek vagy a hadsereg alkalmazottai, tanárok, irodalmárok bátorítanak bennünket, s könnyítik meg igyekezetünket.

Kell-e egyáltalán említenem azt a meleg fogadtatást, amelyben Lamarle úr részesít bennünket a Külügyminisztériumban, Boisson tábornok urat, Bordat ezredes urat, Burguière hadseregparancsnok urat, és főképp Roussane alezredes és Rivère százados urat a Hadifoglyok Főigazgatóságáról (D. G. P. G.), akik minden tőlük telhetőt megtettek, és tiszta szívből, hogy javítani lehessen a magyar hadifoglyok sorsán és visszatelepítésük érdekein.

Voltak azonban olyanok is, akik „égetően fájó” emléket őriztek a magyarországi német kisebbségek soraiból verbuválódott szuper SS-ekről, akik olyannyira buzgók voltak. Minden igaz magyar örömmel látta kivonulásukat vendégszerető földjükről!

De egymást is meg kellett találunk. Ezúttal is azt akartuk, hogy az első baráti összejövetelünk jó alkalom legyen a közeledésre és a francia-magyar barátság ünneplésére. 1946 márciusának elején zajlott le ez a találkozó a Magyar Intézetben, a rue Pierre-Curie 18. alatt, a két Gleizné és Galántainé készítettek nekünk királyi uzsonnát. Este háromszáz személy - franciák és magyarok vegyesen - az elképzelhető legszívélyesebb légkörben tapsolta meg a magyar dalokat, a népviseletben lejtett táncokat, művészeket, a nagy tehetségű zongora- és hegedűvirtuózokat: egy messzemenően választékosan összeállított műsort, amelyért minden elismerés a mi kitűnő barátunkat, Gleiz Raymond urat illeti, akinek máskülönben ügyes és leleményes írásművészetét is nagyra értékelhetik. Mindenki örömmel nyugtázta az összejövetelen uralkodó szívélyességet, s amelyet hetekkel azelőtt is tapasztalni lehetett az Elnökünk által sugalmazott tanácskozáson, ugyanezen a helyen.

El kell ismernünk, hogy jó lendülettel kezdtünk neki, s ha nem is mindenkinek a kedvére, élő és eleven baráti kört alakítottunk, mert céljaink nem anyagiak és hívságosak, hanem magasröptűek és termékenyítően hatóak: országunk szolgálata, mint ahogy menekülésünkkel is ezt tettük, a barátságok ápolása, a haza iránt megnyilvánuló megbecsülés és csodálat, a baráti kötelékek szorosabbra fűzése, amelyek az élet folyamatosságát biztosítják, és válaszadás a rokonszenv azon megnyilvánulásaira, amelyeket reánk halmoztak a hála és az őszinte szívélyesség adójaként.

A Baráti Kör Igazgatási Irodája

MENEDÉK MAGYARORSZÁGON⁶

Egyszer megtörtént velem, hogy magyarul mutattam be a menekültek egy kis színtársulatát magyar hallgatóságnak egy Molière-darab előtt. Mihelyt kiejtettem első szavaimat, amelyek úgy hangzottak, hogy „Hölgyeim és Uraim”, nagy nevetés hangzott fel körös-körül csak egyre ismétlődő és forró tapsvihar közepette, mivel mindenesetre úgy látszik, hogy én voltam az egyetlen, aki nem értette, mit mond. Remélem, szabatosabban fogom magamat kifejezni ezen az estén, s hogy legalább ugyanolyan jól meg is értetem magam. Mivel nem vagyok szónoki tehetséggel megáldva, szívem minden melegét bele fogom vinni.

Mindannyiuknak köszönetet mondok azért a rokonszenvért, amelyet voltak olyan kedvesek irányomban kifejezni azzal, hogy részt vesznek ezen a kis beszélgetésen, és különösképpen megköszönöm Lajti úrnak, akinek mindannyian ismerjük sugárzó derűjét, az országa érdekében kifejtett odaadó ügybuzgalmát és azt a ragaszkodását, amellyel a miénk iránt viseltetik. Ugyanígy mondok köszönetet Hallier táborok úrnak is, katonai attasénknak és élharcosunknak, aki fáradhatatlanul halmoz el bennünket bátorító szavaival és támogatásával...

„Ha elmesélnék nekem A számárbórt, nagy gyönyörűségemet lelném benne”, mondták egy napon. Számos részletét tekintve beszámolóml valóságos tündérmese köntösébe fog öltözni. Sok káprázat is lesz benne, váratlan varázslat. Megsuhintjuk a varázss vesszőt, és egyszerre mindent elönt a fényesség. De egyúttal a legszebb és a legigazabb regény is: nem varázslattal végződik-e?

Egészen egyszerű módon, lépésről lépésre követve a menekülteknek kijáró mindennapi életemet - diplomáciai, értelmiségi, katonai, vallási, munkás, paraszt körökben, tehát a legváltozatosabb helyzetekben - fogom bemutatni önöknek néhány jól összeválogatott példán keresztül, s egyúttal azt, hogy milyen elképzelést alakítottam ki magamban a magyar vendégszeretetről, egy elnyomott nép büszkeségéről, s arról a csodálatról, amelyet a francia szellem, a francia kultúra tud felébreszteni benne.

* * *

Hagyjuk hát el együtt, és a lehető leggyorsabban, a könnyek és a borzalmak mezejét, Németországot. Nem tudjuk, hová visznek lépteink, de el kell hagyni ezt a földet. Átléptük a határt. Összezavarodtunk egy jelzőtábla előtt, amelyben a teljesen ismeretlen szavak álmaink országába repítenek bennünket. De csak semmi meggondolatlanság. Valójában kikhez is érkeztünk? Senki sem beszélt még nekünk a vendégfogadás szokásairól, amelyeket még Szent István foganatosított. Kivilágosodik. A távolban, a pusztá mélyén kibontakoznak a gémeskút vézna karjainak körvonalai. Előttünk egy kis tanya, szénakazallal: rejtőzzünk el rögvest. Ne mozdulj... Egy dolgával bajmólódó földműves tekintetét nem kerülhettük el. Kik ezek a bolygószellemek, ezek a gyanús ejtőernyősök... Iramodjunk segítségért. Két férfi érkezik: barna öltöny, kakastollas keménykalap, karabély a vállon. Jönnek felém előreszegezett szuronnyal. A szénában kucorogva akaratlanul is kedvem lenne egy hatalmasat „kukorékolni”. De úgy látszik, mégsem lett volna ildomos ezt cselekednem. Inkább azt rebegetem franciául: „Pas de blague, l’ami!” („Ne tréfálj, pajtás!”) Furcsa egy tündér..., aki börtönbe vet, de nem csukja rám az ajtót. A fehér falon díszelgő francia felírás reménységet ébreszt bennem: „Egy nap távolság a Schleus-tól egy nap boldogság.” Egy pajtásom már járt itt előttem Magyaróváron. Máskülönben bele is futok másnap a komáromi várban, ahol ellenőrzik a személyazonosságomat.

⁶ Paul Lemaître-nek, a Magyarországra Menekült Francia Hadifoglyok Baráti Köre elnökének a párizsi Magyar Intézetben 1946. február 7-én megtartott előadása.

Tíz nappal később egy vonat, igazi személyvonat - hát lehetséges ez? - visz bennünket a Balaton felé. Szemünket a vonatablakra tapasztva azon tűnődünk, vajon álmodunk-e. E kis Côte d'Azur mentén a legváltozatosabb színű és rendű-rangú villák suhannak el szemünk előtt. Keressük a távolban, valamelyik szomorú sarkában a tájnak, a baljóslatú deszka-barakkot, amely nemsokára gyászos otthona lesz bizalmas titkainknak a kifürkészhetetlen szögesdrót mögött. De mégsem: a jó tündér megint errefelé járt. A vonat megáll egy fölöttébb csinos kinézetű falunál. Az állomás peronján - Balatonbogláron vagyunk - egy magyar hadnagy vár bennünket. Néhány szóval, kedélyesen mosolyogva üdvözl bennünket, és arra kér, hogy eredjünk nyomába, s induljunk a „National Hôtel” dísztermébe, ahol vin d'honneur, fogadás vár bennünket. Az utcák nincsenek fellobogózva, de biztos vagyok benne, hogy a hadnagy nem ellenezte volna, s rábízta volna a munkát, ha kell, öreg kísérfőjére. De hallgassuk csak meg a fogadáson elhangzott beszéd kivonatát!

„Kedves Francia Barátaim. Őszinte és mélységes öröm számomra, hogy önöket ma itt fogadhatom. Magyarország azt akarja, hogy legyenek tudatában mindannak a baráti ragaszkodásnak, amely őt az önök szép hazájához köti, és hogy hazatérésükkor elmondhassák - amely hazatérés, remélem, nem is olyan távoli, s amelyhez jó szerencsét kívánok -, hogy itt minden tőlük telhetőt megtettek az önök szívélyes fogadására.”

Ezután gyors áttekintés következett a Szent István által törvényesített vendégszeretet szabályairól, a híres francia-magyar barátkozásokról, azokról a körülményekről, amelyek között a franciák éltek Magyarországon 1914-ben. Jókívánságok Franciaországnak, családjuknak...

Amikor befejezi, főlemeli poharát, s arra invitál bennünket, hogy mi se legyünk restek, s felkiált: „Éljen Franciaország... Éljen Magyarország!”

Folyt bőségesen a nemes badacsonyi bor azon a napon... És újfent fölkerelkedtünk, ki a „Savoy Hôtel”-ba, ki a „Nemzeti”-be, ki pedig e kis nyári üdülőhelynek valamelyik villájába. Ami engem illet, könyvelői méltóságomban nekem is egy ilyen villában kellett felütni a sátorfámat nyolc hosszú hónapra. Be kell vallanom, hogy sokszor alaposan felbosszantottuk ezt a szegény hadnagyot, aki viszont minden alkalommal angyali türelméről tett tanúbizonyosságot. De azt is állíthatom, hogy mindannyian feledhetetlen emléket őrzünk róla: részese volt minden ünnepünknek, s megtapsolta multságainkat. Nem hallottam-e őt magát zongorán kísérni egy olyan nemzeti himnusz, amely nem volt éppenséggel a... „tengely”-ben.

E boglári irodába láttam beáramlani a legfurcsább állásajánlatokat: francia nyelvtanári poszt... társkeresés bridzspartira, lovaglásra, utazásra... sőt argot-tanításra. Háborús időkben erre aztán szükség is van! Odáig mentem, hogy kijelentettem, a Budapesten lévő háromszáz francia közül legalább százötven a tanár. A diplomát persze nem követelték sehol. Az emberek örültek, ha volt egy franciájuk odahaza.

Ebben az első korszakban látogattam meg Székesfehérvárt, Tihanyt, Kaposvárt..., s minden egyes utazás után új barátokra tettem szert.

Székesfehérvár a királyok városa. Itt már az első időkben elragadtak. Egy este, amikor beléptem egy vendéglőbe, rendeltem egy pohár bort. Két közeli szomszédom rögvést észrevett. Ellenkezést nem tűrő hangon maguk mellé parancsoltak, étrendet változtattak, meg-sokszorozták boraikat. Aztán valahonnan előkerítették egy barátjukat, aki nagyon jól beszélt franciául, aztán meg olyanokat is, akik egy kukkot sem értettek ugyan, de akiknek szintén részesedniük kellett az ünneplésből. Mindezek után kötelezték a cigányzenekart, hogy felváltva - a mérték szigorú betartásával - húzzák a francia és a magyar dalokat. Éjfél után persze csak egymásba kapaszkodva voltunk képesek elhagyni a mulatozás színhelyét, s még egynéhányszor újra kezdtük az ünneplést.

Kaposváron, Pécestől nem messze, a Pannóniában lakott a menekülttársam. Egy hölgy hívta meg, hogy legyen a fia mellett, azon nyomban őmagát is a család gyermekeként kezelték, így aztán nagy baráti körre tett szert. Ünneplésnek számított az is, amikor engem fogadtak.

Lassacskán visszanyertem a lelki és testi egyensúlyomat, így hát elhatároztam, hogy folytatom tanulmányaimat, és Budapestre utaztam. Az egyetem titkára összehozott egy Franciaországot csodáló professzorral, Paul Valéry barátjával, Kerékjártó úrral (Kerekjarto). Örömmre szolgál, hogy mindenki előtt szót ejthetek róla, mivel ő volt a legnehezebben megfogható s egyúttal a legragyogóbb ember, akit valaha is ismertem. Mentem hozzá tanácsot kérni az órája után. Nyájasságát nem is lehet szavakba foglalni. Azonnal kezdte felsorolni az összes francia barátságát, s kért, hogy látogassam meg másnap. „Óhajtja, hogy néha matematikáról beszélgessünk el együtt? Jöjjön csak csütörtökönként. Majd úgy intézem a dolgot, hogy szabad legyek.” Tudomására hoztam, hogy mint németországi menekült, Franciaország nagylelkűsége ellenére, a kis összekuporgatott pénzecske nem teszi lehetővé számomra a magánórákat. Kijelentésem egészen kihozta a sodrából, s azt mondta ellenérvül, hogy az az öröm és megtiszteltetés, hogy valaki franciául beszélhet, kárpótol mindenféle fizetséget. Egy ilyen tudományt meg sem lehetne fizetni. S mivel látta, hogy mégis zavarban vagyok, kompromisszumot javasolt: „A lányom éppen franciául kezd tanulni. Ha önt nem zavarná, a matematikaórák végén idehívnám, hogy csatlakozzon hozzánk, s így profitálhatnak csevegésünkből.” Így aztán minden csütörtökön, négy tanóra után, a professzor ment a feleségéért meg a leányáért, a teáért és a süteményért, s én úgy fizettem szolgálataért, hogy fogyasztottam a süteményét, s hallgattam vonzó és szellemes beszámolóit a Franciaországban és a világ többi részén tett utazásairól.

Amikor nem akadt éppen semmi más tennivalóm, írásokat javítottam. Elmesélhetek egy igen jól sikerültet? A „boche”-ok (a németek egyik gúnyneve - A ford.), miután kölcsönkértek néhány gabonaszemet szomszédaiktól - jelen esetben néhány ezer lófejet -, azt kellett nekik megmagyarázni, hogy ezeket lehetetlen kiszolgáltatni nekik. Íme a lényeg, amit akkurátus franciára plántáltam át: „Magyarországnak kicsi és kövér gazdaságai vannak. A kicsiken egy lovat használnak, amikor egy tehén is megtenné. Így hát csak egy negyed lovat hasznosítanak. El lehet gondolni, hogy elveszik ezt a szegény lovat, de az csak egy negyednek számíthat. A nagy gazdaságokban, ellenkezőleg, tehéncsordákat alkalmaznak. Lovak jobban megtennék. Egy ló nyugodtan helyettesítene négy tehenet. Nem lehet hát négy állatot számítani, csak egyet. Számba véve a megművelt földterület hatalmas kiterjedését és a modern felszerelés hiányát, az állatállomány világosan elégtelennek bizonyul, de mindenesetre gyengébbnek, mint a német állomány.” Addig már nem is kellett elmenni, hogy azt mondják, következésképpen a németeknek lovakat kell küldeniük Magyarországra, de meg vagyok győződve róla, hogy ha ezt hozzáfűzöm, nem hagyták volna ki a szövegből.

Túlságosan hosszúra nyúlna, ha elmesélném önöknek az igen rövid tartózkodásomat az Eötvös-kollégiumban, ahol a francia nyelv és irodalom szakembereinek asztalánál elnökösködtem. Egy napon egyik barátom és tanítványom, akit arra kértem, hogy fordítson le nekem egy levelet, fölöttébb haragra gerjedt, amikor még a gondolatától is megrettent annak, hogy engem csupán „tekintetes” úrnak merészeltek nevezni, amikor legalább a „nagyságos” dukált. S újra csak ünneplés vett körül, séták Esztergomban, az érseki városban, zenei és színházi esték, ahol tiszteletemre mindig beiktattak néhány francia refrént. Két eléggé pikáns epizód jól érzékelteti ezt a légkört. Az igazgató macskáját „Náci”-nak hívták, ami ezt mondatta Szabónéval nem éppen minden kajánság nélkül: „Ez az egyetlen náci a házban.” A kollégiumi ünnepség éjszakáján, közvetlenül a bál befejezése után, huszonkét növendék, akik még állták a sarat, egy kis, körülbelül öt-hat méteres szobába húzódtak vissza. Ki az asztalon ült, ki a székeken, vagy csak úgy egymás hegyén-hátán. Négy franciát adóztattak azzal, hogy hazájukbéli dalokat kellett énekelniük, s amely dalokat mindenki kórusban ismételt. Éjfél után

egy órákor a tiszteletreméltó igazgató - mindazok, akik ismerték, értékelni fogják ennek a jelzőnek az erejét - betoppant a szobába, valósággal utat tört magának, s teli torokból elénekelt egy életerős „Marseillaise”-t. A szoba szűkössége ellenére mindenkinek sikerült felállnia, hogy kísérik a dalt.

De a magyar és francia egyetemisták közötti barátság nem csak kimondottan ennek az intézménynek volt a kiváltsága. Minden hónapban hozzávetőlegesen száz fiatal - lányok és fiúk vegyesen - hívta meg a francia urakat baráti teázásra, amelyet ünnepi beszédek vagy másféle intermezzók tettek színesebbé. Először a Gödöllői Kollégium igazgatója kék övvel átfogott ünnepi reverendájában történelmi áttekintést adott a francia-magyar barátságról, egymás után említve Szent Mártont, szerzeteseket, keresztes vitézeket, az Anjou- és a Lorraine-házat s a múlt századi nagy utazókat. Egy másik alkalommal sokszorosított francia dalgyűjtemény cirkulált egyik helyről a másikra, és mindenki a közös éneklésnek szentelhette a hangját. Jómagam már nagyon régen énekeltem a „Malbrough s'en va t'en guerre”-t. De voltak komolyabb összejövetelek is, és ha Köpeczi barátom nem felejtette el mindazt, amit közösen olvastunk Péguy-től, bevallhatom neki, hogy IV. Béla története már egy kicsit elhomályosult az elmémben.

A menekültek - ezektől a mindenféle bátorításoktól hajtva, és attól a vágytól, hogy Franciaországot szolgálják - így vagy úgy kapcsolatot tartottak a francia kulturális attaséval, s nemsokára „Alliance Française” alakult minden magyar városban egyikük ösztönzésére, s ahová aztán özönlöttek a barátok. Jómagam is létrehoztam egy kis vegyes színtársulatot, s abban az örömben részesülhettem, hogy hasonlókat volt alkalmam meglátogatni. Kassán, Gödöllőn és Székesfehérváron részesítettek bennünket a legmelegebb fogadtatásban. Budapesten négy előadást mutattunk be. S csak a németek érkezése akadályozott meg bennünket abban, hogy megismerhessük Debrecent, és más városokat, ahol turnéztunk volna. Franciaországot még a színészeknél is jobban megtapsolták mindenütt, és a bevétel arra szolgált, hogy a Magyar Vöröskereszt segítségével számos csomagot küldjünk a nálunknál kevésbé szerencsés honfitársainknak a németországi táborokba.

De visszaélnék a türelmükkel, ha elmesélném önöknek a ragaszkodás és a csodálat minden megnyilvánulását, amelyben Franciaországnak volt része ott. Hogy csak háromnapos kis utazásomat említsem Pannonhalmára, a bencés apátságba, ahol a nagyszerű könyvtárban ezerszám sorakoznak a francia könyvek, példázván a francia kultúra helyi kisugárzását. Szalay tisztelendő atya nem is akart elengedni, és szavamra mondom, szívesen is maradtam volna.

Szeretnék még elidőzni egy minutum ideig a magyar nép közeli szomszédaival és állítólagos szövetségeseivel meglevő kapcsolatainak az állapotánál. Néhány kis történet.

Az első egy vendéglőben esett meg. Egy francia menekült és egy magyar hölgy ülnek egy asztalnál. Érkezik egy egyenruhás német, aki pont a férfivel szemben ül le az asztalhoz. A franciának elkezd émelyegni a gyomra: nem látott már eleget belőlük? Az ifjú hölgy megérti a helyzetet, fölkel, és odamegy a főpincérhez. Ez meg odalép a némethez, és a legnagyobb tapintattal tudtára adja, hogy elfogja a világosságot, rossz helyen ül, stb. stb. A „schleus” végül távozik...

Második történet: a francia menekülteknek vásárlási kártyájuk van (6 öltöny, 24 pár zokni és minden egyéb)... Az átmenő németeknek nincs.

Harmadik történet: egy szalonban hallottam:

Egy ember fáradhatatlanul lop... Mi az? Kleptománia.

Egy nép megállás nélkül lop. No, mi az? Germánia.

Negyedik történet: egy magyar ezredes mesélte egy francia ünnepélyen: A franciák soha nincsenek meglegedve.

1940, méltatlankodva mondják: „Jönnek.”

1942, azt mondják: „Itt vannak”..., de most sem elégedettebbek.

Sajnos! A magyarok is megkapták őket, és 1944. március 19-én egész Budapest a legmélyebb levertség állapotában van. Német páncélosok özönlik el a magyar földet. Alig merek beszélni a „kormányváltás”-ról. A diákjaim „államesínyt”-t kiáltanak.

A menekültek az iránytűjüket vizsgálgatják. Az Eötvös-kollégium minden tanárát menesztik, másokkal helyettesítik őket. A franciát letartóztatják, bűzös cellába hurcolják, ötödik emeletre a Fő utcán, ahol három hónapon keresztül fogja hallgatni a bombák robbanásának a dübörgését.

Bajtársai közül számosan, vezetőikkel az élükön, a „marqui”-t, a partizánkodást választják: dicsőség vagy halál. Mások megint magyar barátaikhoz menekülnek, akik sokszor életük kockáztatásával rejtegetik őket. Egyikőjük a magyar hadseregben tölti idejének jó részét. A Gestapo követelésére a magyar hatóságok arra ítélik a franciákat, hogy menjenek a komáromi várba, de ugyanakkor azt is tudomásukra hozzák, hogy Németországa való deportálásukról van igazából szó, és hagynak nekik néhány napot... hogy végül maradjanak.

A legfrappánsabb történetek ebből a korszakból valók. Menjünk csak el együtt a Külügyminisztériumba. Szálasi éppen most rendezte be ott rezidenciáját. Tanulság: minden munka leáll a hivatalokban. Lépjünk be az egyikbe.

Az asztalnál két pajtásunk vitatkozik.

1. pont: semmit sem teszünk ezentúl.
2. pont: nem fogjuk követni a kormányt visszavonulásában.
3. pont: hová rejtőzzünk? Ez a búvóhely biztonságos?
4. pont: hogyan jussunk ki belőle?

Egy másik asztalnál köt a hivatalfőnök. Az íróasztal fiókja félig nyitva. A legkisebb gyanús jelre minden eltűnik ebben a fiókban, s a hivatalfőnök ünnepélyes hangnemben folytatja a Szálasi-beszéd francia fordításának diktálását, s amely szöveg egy hete nyugszik az írógépen. A gépíró a szekrénybe bújtatott kis franciájáról álmodozik. Ha a riadó túl váratlanul érkezik, az irodafőnök felkiált: „Ez a fordulat nem valami elegáns franciául, találóbbat kell keresnünk!”... és a gépírónek most már van ideje fölébredni.

Az ember összefut Gondi úrral a folyosón. Egy Szálasi ábrázoló csodálatos díszsebkendő a kabátja felső zsebében. Biztos lehet benne az ember, hogy csak komédiázik: nem mondhatok mást, mutatja sokat sejtetően a tekintete. Mert hiszen nem segített-e a francia menekültek egy csoportjának, hogy fölvehessék a kapcsolatot Tito marsall csapataival?

De nem Szálasi az egyetlen, akinek odadörgölnek. Egy szép reggelen, a Duna-parton, a germán-magyar közeledés szimbólumának, Gömbös Gyula úrnak a mellszobrát nem találták-e miniumfestéssel elcsúfítva? A németek lemosatták a szégyenfoltot, és őrséget állítottak az emlékmű köré. Három napra rá az emlékmű a levegőbe repült. Az őrséget végleg visszavonták.

Szükséges-e Lakatos tábornok beszédére is emlékeztetni? Futólagosan megjegyzem, hogy személyesen ő volt az, aki két, Kassán bebörtönzött barátomat kiszabadított. Röviden, beszéde valóságos himnusz Finnországnak, Magyarország testvérének a követésére. Másnap a magyar nép tudomást szerez Finnország kapitulációjáról.

De Románia fogja követni példáját, és a dühös magyarok azonnal így adták át a történeteket: „Hallották a legújabb hírt? Németország kapitulált. Egyedül Magyarország folytatja a küzdelmet.”

Ebben az időben elszaporodtak a hamis papírok. A cinkosság mindennapi jelenség. Erről is elmesélek egy történetet.

Egy elszász-lotaringiai csoportot az orosz frontra küldtek. Azonnal dezertálási főközpont alakul a mariánus barátok iskolájában. Mindenki megkapja a munkát: ellenszegülők földerítése, búvóhelykeresés, katonaruhák elégetése, hamis személyi igazolványok lebélyegzése, és így tovább... De, sajnos, vamzer (beépített besúgó) kerül a hivatali szűrőbe. A mariánusok Champagnat nevű iskoláját körülzárják. A válságos pillanatban egy magyar nő fut bele az egérfogóba. Nála vannak a delikvensok fényképei s a részükre elkészített hamis papírok. Az életével játszik. Könnyedén cseveg az örrel, váltig tettet a csodálkozást, hogy becsapták a barátai, akikben megbízott. Aztán engedélyt kap, hogy egy pillanatra távozzon. Sikert: a kompromittáló iratoknak egy pillanat alatt nyoma vész.

Itt most már abba is hagyom a mondókámat. A menekültek visszatértek otthonaikba. Néhányan a vendégszerető földön maradtak. Néhányan pedig sokszor rettenetes erőfeszítések árán - elhozatták azt, akit szeretnek. Így lett aztán vagy ötven magyar nőtől francia asszony. Bárcsak ne szenvedne sohase csorbát a Franciaország iránt érzett szeretetük! A szerencsétlen sors kezeink közé adott néhány ezer magyar hadifoglyot. Bárcsak hazatérhetnének hamarosan hazájukba, de nem túl nagy keserűséggel a szívükben! Nem jómagam tudtam-e meg, hogy az egyik legjobb barátom, az Eötvös-kollégium könyvtárosa, a mailly-i táborban raboskodott. Még mindig magam előtt látom, amint szerelmesen szorongatja a ládában, amelyeket a pincébe cipeltünk, kedves francia könyveit, amelyeket meg akart menteni a bombázásoktól. Bárcsak megtudhatná egy napon, hogy azok a franciák, akik ismerik Magyarországot és annak ragaszkodását Franciaországhoz, minden tőlük telhetőt megtesznek azért, hogy népeink szorosabbra fűzzék tíz évszázados barátságukat, s hogy mindent megmozgatnak, ami közelebb viheti őket egymáshoz.

Beszélgetés a kilencvenéves Julien Greenel

FRANZ-OLIVIER GIESBERT

Kilencvenedik születésnapját ünnepelte 1990. szeptember 6-án Julien Green. A századdal együtt látta meg a napvilágot, amely századot uralni fogja a homályos miszticizmus és az ártatlan képpel gúnyolódó háttérben maradásának ama kevercse, amely e kor legtitokzatosabb íróinak egyikévé avatja.

De valójában e korból való-e? Lakásában, amely a Martignon-palota kertjére nyílik, a zsaluk gyakorta zárva vannak, nehogy a fény tönkretegye Amerika déli részéről származó családi bútorait.

Nem is biztos, hogy valaha is elhagyta őseinek ezt a déli világát ez a párizsi amerikai, akit az anyakönyv tanúsága szerint Julien Hartridge Greennek hívnak. Valóban nem tartozik korhoz. Ihletett látnok ő, aki hisz a nosztalgiában, a könyörületességben és a Szentlélekben.

Ez az ember, akit mindig kísértett a hús és a bűn, amint maga mondja, megszállottan „vigyázza Istent”. „Megismertem - írta egy napon naplójába - azokat az illuzórikus felszabaddaltságokat, amelyek mindent ledöntenek, és ezekben a pillanatokban szenvedtem a lélektől, amely elhagyatottnak érzi magát.”

Az efféle filozófiával mindig fenyegeti az embert a tragikum. Vagy a nevetségesség. De Julien Green megszabadul az utóbbitól, hála félárnyékos humorának, amely sohasem hagyta még cserben. Mint Hugo vagy Tolsztoj, nem engedi, hogy a kor megfélemlítse. Jelenleg Naplója tizenötödik kötetén dolgozik. Belekezdett az új könyv írásába is. De ez még titok...

* * *

FRANZ-OLIVIER GIESBERT: - Egyeseknek ön katolikus és nagyon komoly író. Másoknak, ezek vannak kevesebben, komikus író. Ön humorosnak tartja magát?

JULIEN GREEN: - Mindig ironikus voltam, ez igaz. És ezt egy kicsit sajnálom is. Titkos naplójában, amely az egyik fiókomban hever, Daniélou kardinális leírt egy mondatot, amely nagyon megragadott: „Az irónia bezárta előttem a szíveket.”

- De a szemeket megnyitja, nem?

- Mindnyájan ironikusok voltunk a családban, és az irónia saját magunk ellen fordult. Nem vettük magunkat komolyan. Láttuk magunkban a nevetségést.

- Mi az a nevetségesség, ami önben van?

- Nem ringatom illúziókban magamat saját magam iránt. Azt a személyiséget, amelyet az emberek belém látnak, nem ismerem. Valójában nincs is személyiségem. André Georges asztrofizikus, Max Plank egy barátja az első ember, aki rányitotta a szememet erre a furcsa helyzetre. Ezt feleltem neki: „Az angolszászoknál az írók ritkán személyiségek.” Persze vannak kivételek, mint például Lord Byron, akinek a személyisége uralja a XIX. századot, de az ilyen esetek nincsenek bővében.

- De hiszen az angolszász irodalom tele van nagy személyiségekkel: Pound vagy Hemingway például.

- Nem vagyok biztos abban, hogy ezek nagy írók. Mindenesetre amerikaiak. Márpedig nem szabad összekeverni Angliát és Amerikát. Megsértene, ha úgy tenne, azt hiszi, ez ugyanaz a dolog. Én, mint az Egyesült Államok déli részéről származottak, angol fajtából való vagyok. Ezért, ismétlem, nem vagyok személyiség.

- *De nem tévedek: tényleg ön a nagy katolikus író, Julien Green...*

(Nevetés.) - Katolikus vagyok, s egyre jobban. De nem vagyok katolikus író. Nézze csak meg a nagy katolikus írókat, Bemanoszt vagy Mauriacot. Ők azért írnak, hogy egy hitigazságra fényt vessenek. Észre fogja venni, hogy ez egyáltalán nem az én kenyerem. A témáik nem érdekelnek. Egyetlen könyvem sem játszódik katolikus környezetben.

- *Hát akkor honnan a katolikus író eme hírneve?*

(Mosolyog). - Talán mert regényeim, Normandiában azt mondják, hogy „nouères”, vagy feketék, ahogy Párizsban mondják. (Újabb mosoly.) Talán azért is, mert a sietős újságírók túlságosan is szimplifikálnak.

- *Mindent összevetve önnél is megvan a reménytelenség iróniája, mint Kierkegardnál?*

(Kacsint.) - Nagyon kedves, hogy Kierkegardhoz hasonlít. Szeretném is ezt, ha ez csak egy mondat erejéig szólna, amit ő mondott, s amely egy bizonyos jelenkori egyházra vonatkozhatna: „A modern egyháznak nagyobb csodát sikerült véghezvinnie, mint Krisztusnak. A bort vízzé változtatta...”

- *Röviden, ön nem érti meg azokat a keresztényeket, akik kétségbe vonják Krisztus isteni voltát.*

- Hát valójában minden messzire megy vissza. Renanig, aki ezt mondja: „Jó romboló voltam.” Mellettem lakott a Vaneau utcában. Szemben Marx Károllyal. Az egyik támadta az egyházat, a másik a gazdaságot. Jól körül vagyok véve, nem?

- *Mit tart ön ma az egyház állapotáról?*

- Egyáltalán nem vagyok integrista - amit nem is lehet megnevezni -, de azt hiszem, hogy vissza kellene térni a latinul mondott miséhez. Nézze meg csak manapság a miséket Itáliában. Csodálatosak. Az emberek énekelnek. Igaz, nem latinul, de az olasz nem más, mint a népi latin. Nem ismerek dallamosabb nyelvet.

- *Naplója utolsó kötetének első oldalain, amely A kivándorló címet viseli, ön nosztalgikusnak s ugyanakkor pesszimistának tűnik...*

- Igaz, hogy egy kicsit pesszimista vagyok. Látja, hogy Európa mennyire mállik szétfelé. Az orosz fenyegetés elpárolgott, Oroszország lekushadt, és ettől el vagyok ragadtatva. De vannak más fenyegetések. Az a hatalom, amelyet Ázsia alkot, például. Ebben az új kontextusban Franciaország nyugtalanít engem. Nem olyan érzést kelt, mintha védekezni akarna az összes lehetséges veszély ellen. Alig ismerek már rá.

- *Nincs bizalma a politikusi osztályban?*

- Még undorodom is a politikai világtól. Egy olvasóm épp mostanában írta nekem, hogy Naplóm utolsó két kötetében százötvenszer beszéltem megvetéssel a politikáról. Kétségkívül sok ez egy kicsit. De ebben a változó világban úgy találja ön, hogy a politikusok helyzetük magaslátán állanak?

- *François Mitterand külpolitikájára céloz?*

- Őszintén szólva mindenkit célba veszek. Évszázadunk egy nagy személyiséget ismert: De Gaulle-t. Az egyetlen. Egész életemben haragudni fogok magamra, hogy Washingtonban, ahol alkalmam volt megismerni, nem ragadtam meg a szerencsét. Keservesen sajnálom. A háború alatt megvolt a szobámban június 18-i felhívása. Könyv nélkül tudtam. Ezt mondogattam: „Szerencse, hogy van ez az ember.”

- *Őn még azt is írta Naplójában 1940-ben, hogy Franciaország „elpusztíthatatlan”: „Összetörve, mégis megveti legyőzőjét, akit mindig uralni fog.” Ehhez még hozzáfűzte: „Nem ragaszkodnék az élethez egy olyan világban, amelyben nem létezne többé Franciaország.”*

- A megszállás alatt mégsem maradtam Franciaországban. Semmiféle hasznomat nem vették volna. Elmentem hát Amerikába, ahol behívtak. Az Amerika Hangjánál dolgoztam, s egy évig beszéltem a franciákhoz. André Breton jelentett be a csatornán.

- *Megkezdődik hát egy furcsa barátság André Bretonnal...*

- André Breton mindig nagyon barátságos volt irántam, pedig tudta, hogy katolikus vagyok, s ez olyan dolog, amely a szürrealizmus pápájának a szemében irtózatot keltett. Emlékszem, hogy egyszer nem volt hajlandó kezét fogni szerzetes barátommal, Courturier atyával. De az igaz, hogy igencsak érdeklődött írásmódom iránt, amelyet automatikus írásnak nevezett.

- *André Breton számára nem okozott nehézséget az automatikus írás gyakorlása?*

- Nekem nagyon könnyű volt. Neki nem sikerült. Meglehet, megpróbálta a Nadjában, de végül is ez nem az volt...

- *Hogyan jutott el az automatikus íráshoz?*

- Úgy írok, ahogy jön, együtt élek az alakjaimmal, akiket érzek, és akiket hallok, de anélkül, hogy tudnám, hogyan fog befejeződni a történet. Ezért lepődöm meg néha, válok nyugtalanná amiatt, ami kijön a tollam alól. Tudja, nem én vagyok az első író, aki így jár el. Franz Kafka szintén ebből a fajtából való. De óvakodott az automatikus írástól, mert azt mondta, hogy az kapcsolatba hozza a tudatalattijával, amely rossz.

- *És az ön tudatalattija milyen? Jó vagy rossz?*

(Kicsit fintorog.) - Őszintén szólva, füttyölök rá.

- *Nem ítéli meg magát?*

- Mindenesetre nem mondanám, hogy jó vagyok.

- *Az az érzése az embernek, hogy néha odanyújtja kezét az ördögnek. Egy kicsit játszik vele, nem?*

- Nem én lennék az egyetlen...

- *Érezte már az ördögöt?*

- Igen. Ötéves koromban a fejembe vettem, hogy a házunkban egy szekrényben él. Az ajtó elé álltam és hívtam. Később, amidőn a Voyageur sur terre-t írtam egy árnyékkal teli szobában, valami borzalmas jelenlevőséget éreztem a hátam mögött. A fizikai rémület szinte semmi, ha összevetjük azzal az érzéssel, amelyet a démon jelenléte okozhat - „az antik ellenfél”-é, ahogy Dante mondta volt. Nem a bőrét félti az ember. A lelket kapja el a rettegés, érti? Nem a testet. Alig egy percre rá már kinn is voltam a szobából. És ezt mondtam magamban: „Micsoda boldogság jövő-menő emberek között lenni. Nem hisznek ezekben a dolgokban. Olyan ésszerűek.”

- *Minden bizonnyal elmesélte ezt a megtapasztalását barátjának. François Mauriacnak, akit igézett az Ördög.*

- Persze, elmeséltem neki. Azt mondta: „Ez kegyelem.” Én erre azt válaszoltam: „Szeretetteljesebb kegyelmet óhajtottam volna.”

- *Hol van ma az Ördög?*

- Mindenütt. A démon megszállottsága az, hogy szétromboljon bennünket. Mindenáron való érvényesülés örületével, az olyannyira beteges hatalomvágygal, ezzel a szánandó bohóc-csörgővel. Máskülönben az Ördög a hatalom területén van aztán igazán otthon.

- *A Kivándorlóban vizualizálja is: a gouffre, a feneketlen örvény képében...*

- Tényleg az örvénnyel, amelyet nem szabad összetéveszteni a semmivel. Mindent le akar rombolni. Már háromszor legyőzték, de ezt nem ismeri el.

- *Mi volt az utolsó bűne?*

- Ha az utolsó testi bűnömről akarna beszélni, akkor nagyon messzire kellene visszamenni. (Nevetés.) Öszintén szólva nem is tudom.

- *Nem vétkezik?*

- Reggeltől estig. Gögösség vagy irgalomnélküliség miatt.

- *Érezte egy napon Isten jelenlétét is...*

- Nem csak egyetlenegyszer. Nagyon gyakran. Először, amikor nyolcéves voltam. Amikor egy fedett csarnok szárnnyereg-tetejét néztem az osztályom ablakán keresztül a Janson gimnáziumban, titokzatos boldogság kerített hatalmába. Azóta sem hagyott el.

- *Hatvan éve írja Naplóját. Mi ösztönzi a folytatásra?*

- Az ösztön. Azt hiszem, arra teremtettem, hogy naplót írjak. Idióta dolognak tűnhet, de így van. Mindig vannak olyanok, akik azt mondják nekem, hogy megragadták olyan mondatok őket, amelyek eddig érdekteleneknek tűntek.

- *Összes könyvei közül melyiket kedveli a leginkább?*

- Talán a Moirat. De nagyon szeretem Adrienne Mesurat-t.

- *Miért?*

- Kétségkívül azért, mert akkor írtam ezt a könyvet, amikor boldog voltam.

- *Igen, de nem jól végződik.*

- Erről nem tehetek. A szexuális történetek mindig boldogtalan módon végződnek a könyveimben.

- *Mert a szexualitás elátkozott jellegű? Valóban úgy gondolja, az ön egyik kifejezésével élve, hogy a nemiségben vagyunk keresztrefeszítve?*

- A nemiséggel, ezt ön is jól tudja, mindig vannak problémák.

- *De vannak örömek is...*

- Nem kimondottan... Miért vagyunk a földön? Hogy Istennel egyesüljünk. A nemiség akadály, amely Közte és köztünk emelkedik.

- *Ez a puritánok tézise.*

- Nem, azt hiszem, hogy a maga részéről a szexualitás mindig arrafelé tendál, hogy kirekessen minden mást: „Kész vagy arra, hogy mindenről lemondj követésemért?” Ezt a kérdést szegezi nekünk.

- *Ezért végződik a Moira, mint sok más könyve, bünténnyel?*
- Ezen nem segíthetek. Azt kell hinni, hogy így kellett végződnie.
- *Arról álmodott, hogy egész életét megöli, és végül regényeibe tette át azt...*
- Kétségtelenül. De könyveimben a tudatalatti bukkan felszínre, ismétlem. Amikor elkezdek egy könyvet, sohasem tudom, hogyan fog befejeződni.
- *Sok bűntény fordul elő az ön életművében. Ön még egy krimiírónál is kegyetlenebb. Miért így gyilkol?*
- Valószínűleg a rossz ösztöneim jutnak szóhoz. De ott van azért mégis a Frère François, Assisi Szent Ferenc élete: abban nem talál gyilkosságot.
- *A kivétel erősíti a szabályt!*
- Mondhatom magának, hogy ez sem szándékos volt, ahogy Paul Claudel mondta. Nem programozom be magam, amikor írok. Nagy könnyedséggel mesélek el olyan dolgokat, amelyeket magam sem értek. Képeket látok, és ezekből a látomásokból merítem, amit megírok.
- *Soha sincs a leghalványabb elképzelése sem arról, hogy mi fog történni a következő oldalon?*
- Pontosan így van. És ez néha meg is tréfál. A Sud című darabomban, például, valaki ezt mondja: „Sajnos, mit mondhatnék?” Ennek a válasznak nagyon egyszerű a mély jelentése: a szerző elvesztette a fonalat, a szerző maga sem tudja, hol jár. Itt abba is hagytam a darabot, s csak két nap múlva folytattam.
- *Amikor ír, végül is, a figurái között él?*
- Szükségem van arra, hogy lássam a figuráimat, tudja. Ez áll minden könyvemre. Ha nem látok semmit, nem tudok írni. Mindjárt mondok egy példát. Az Adrienne Mesurat-ban van ez a rövid beszélgetés: „Mit csinálsz, Adrienne?” „De hát kicserélem a virágokon a vizet.” Első látásra ez nem valami izgalmas párbeszéd. Ezzel szívem szerint egyetértek. De pontosan ezt válaszolta, amikor a fejemben láttam. És ennek volt értelme.
- *De nem minden forrásból buzog elő. Regényeinek elejét gyakran újrainrja.*
- Igen. Néha hétszer-nyolcszor is. Amikor a kezdő látomás kontúros, akkor tudom, hogy nekikezdhetek. Amikor zavaros, vagy amikor nem követi egy másik, akkor újra kell írni a könyvet.
- *Ugyanazzal a lelkesedéssel folytatja az írást, mint a század elején. Hogyan csinálja, hogy ilyen fiatal maradt kilencvenéves korában?*
- (*Csend, majd mosoly.*) - Amit mond nekem, félelemmel tölt el. De nem mondhatom az ellenkezőjét. Még ha az életben sok mindent megtanultam is, mindig ugyanazok a reakcióim, és ugyanazok a belső mozgásaim, mint egy húszéves fiatalemberéi. Nem fogom viszont maga előtt rejtegetni, hogy időről időre rosszkodik a lábam. Bizony, a kor.
- *Szereti a pezsgőt. Jó étvágya van. Miben áll hát az ön titka?*
- Kétségkívül az utolsó szenvedélyem a munkakedvem. A minap ezt mondtam egy orvosnak, aki szintén a titkom után puhatolódzott, mint maga: „Jó lelkiismeret, jó pihenés.” Végül egy kicsit meghökkent, mert hozzáfűztem: „Hallgasson ide, ha talál Párizsban még egy másik olyan alakot, akinek olyan nyugtalan lelkiismerete van, mint az enyém, adja meg a címét, s kicseréljük a benyomásainkat.” De jól alszom. Általában nyolc órát. Este tizenegy órákor

fekszem, és reggel hét órakor kelek. Beveszek egy fél pirulát. Olyat, amely persze hat, ha hisz benne az ember. És mivel én hiszek benne...

- *Meg tudja mondani, hogy végül is mit tanult az élettől?*

- Lakásom folyosóján biztos hogy van legalább tizenkétezer könyv. Az összeset nem olvastam végig. De mindegyikbe belenéztem. Valójában rengeteget olvastam. Tulajdonképpen nem a könyvekből tanultam meg a lényegét. Ami mindent megtanított nekem, az az elmélkedés, a meditáció...

- *Az ima...*

- Igen, az ima. A szobámban van egy ikon. Az egyik napon, amikor elhaladtam előtte, s kezem tele volt könyvvel, úgy tűnt, hogy valaki így szól hozzám: „Miért ez a rengeteg könyv? Én vagyok a könyved.”

- *A Napló utolsó fejezetét így nevezte el: „A kivándorló.” De így is nevezhette volna: „A lázadó.” Valóban lázadó ön?*

- Igen, lázadó vagyok. Anyám mondogatta: „Rebellisek vagyunk. Ne feledd, hogy egy kis rebellis vagy.” Az vagyok, az maradtam, és az is maradok.

- *Paul Morand állította, hogy ön a ráncait a szeplőire ruházta. De végtére mégsem érzi jól magát a bőrében.*

- Ez azért van, mert akadnak napok, amikor azt gondolom, hogy bosszúság vagyok Isten számára.

- *Miért gondolja ezt?*

- A gögösségem miatt. (Mosolyog.) De Isten annyira szeret, hogy elsiklik efölött a figyelme. Van egy csodálatos mondás, amit valakinek mondott: „Szeretlek. Jelent-e ez valamit a te számodra?” Ez nyugtat meg engem.

(A beszélgetés szövege a *Le Figaro* 1990. augusztus 4-5-i számában jelent meg. A beszélgetést Franz-Olivier Giesbert folytatta le az író szeptember 6-án esedékes, kilencvenedik születésnapja alkalmából. A cikk címe: *Julien Green: „Rebellis vagyok és az is maradok.”* - Nyolcvankilenc éves korában ez az amerikai a legfiatalabb és a legnagyobb francia író.)

Acedia

ALDOUS HUXLEY

Aldous Huxley (1894-1963) angol író, esszéista és költő. Ragyogó oxfordi egyetemi tanulmányai után természettudós akart lenni, de a szemével kapcsolatos problémák az írás felé fordították érdeklődését. Az olvasók cinikusnak tartották, de valójában satirikus író volt. Széles körű tudása ma is lenyűgöző. Egyesek az esszé műfajában sikeresebbnek tartják, mint a regényírásban. A Comfort című esszéjét például ezekkel a szavakkal zárja: „A kényelem a véghez vezető eszköz. Úgy tűnik, hogy a modern világ öncélként a legfőbb jónak tekinti. Egy napon talán a világ majd egy hatalmas tollasduynya ágygá fog változni, s az emberi test felül szunnyadozik majd, az agya meg alul, mint a megfojtott Desdemona.”

* * *

A thébai coenobitákat⁷ sokféle démon gyötörte. Ezen gonosz szellemek legtöbbször az éjszaka beálltával érkezett, alattomos lopakodással. De volt egy halálosan körmönfont ördögi lélek, amely nem rettent vissza a nappali settenkedéstől sem. A sivatagi szent emberek *daemon meridianus*nak nevezték el, mivel kedvenc látogatási idejét a nappali hőségre összpontosította. A letaglózó hőségben a munka fáradalmaitól elnyűtt papi emberekre, szerzetesekre leselkedett leginkább, s kihasználva az elgyengültség pillanatát, hatolt be a szívükbe. S ha már egyszer ottragadt, micsoda pusztítást végzett! Mivelhogy úgy tűnt a szegény áldozatnak, hogy a nappal tűrhetetlenül hosszúra nyúlik, és az élet elkésérítően kong az ürességtől. Odament a cellája ablakához, feltekintett a napra, és azt kérdezte magától, hogy vajon egy új Józsuá állította meg azt félúton az égen. Aztán visszatért cellája mélyére, és azon törte a fejét, hogy miféle jó dolgokat is mivel ő itt a cellájában, vagy hogy van-e egyáltalán valami célja a létezésben. Azután újra a nap felé emelte a tekintetét - minden biztonnal megint teljesen mozdulatlanak találta -, és a közös estvéli étkezést olyannyira távolinak látta, hogy még soha annak előtte: kínzó érzés volt ez. És ment vissza az abbahagyott elmélkedéseihez, hogy aztán egyre mélyebbre süllyedjen az undoron és a bágyadtságon keresztül a kétségbeesés és a reménytelen hitvesztettség sötét tárnáiba. Amikor eddig a pontig jutottak a dolgok, a démon elmosolyodott és már ott sem volt, tudatában annak, hogy elsőrendű nappali munkát végzett.

A Középkor folyamán ezt a démont Acedia (vagy angolul Accidie) néven ismerték. Még mindig a szerzetesek voltak a kiválasztott áldozatai, de már a világiak között is hódító munkát végzett. Az *acedia* avagy *taedium cordis* a nyolc főbűn⁸ - *gastrimargia*, a *fornicatio*, a *philargyria*, a *tristitia*, a *cenodoxia*, az *ira* és a *superbia* - egyike, amelynek az ember alá van vetve. A gonosz pontatlan pszichológusai úgy szoktak beszélni az acediáról, mintha az merő tunyaság lenne. De a tunyaság csak az *acedia* bonyolult és kifinomult bűne számos megnyilvánulásainak az egyike. Chaucer értekezése róla „Az egyházfi meséje”-ben tartalmazza a lélek eme romboló vétkének nagyon pontos leírását: „Az *acedia*”, mondja nekünk, „az embert elnehezültté, gondterheltté és elesetté teszi”. Megbénítja az akaraterőt, „lelassítja és eltunyítja azt az embert, aki bármikor is cselekedetre tesz kísérletet. Az *acediából* fakad a jó cselekedeteket szülő munkába való belekezdés gyötrelme, és végül okozója a reményvesztettségnek vagy a kétségbeesésnek. A végső reményvesztettséghez vezető útján az *acedia* kisebb bűnök egész seregét szüli, úgymint restség, halogatás, elgyávultság, elhidegülés,

⁷ Coenobita: papi rendhez tartozó, kolostorban élő szerzetes.

⁸ Gastrimargia (falánkság), fornicatio (bujálkodás), philargyria (pénzsóvárgás), tristitia (lehangoltság), cenodoxia (hiú dicsőségvágy), ira (harag), superbia (gőg).

kiábrándultság és a világszomorúság bűnét, amely olyan, mint a *tristitia*, amely tunyává teszi az embert, ahogy eltunyította Szent Pált is”. Azok, akik az acedia bűnébe estek, örökös otthonra a Pokol ötödik körében találhatnak. A Haragossal együtt ugyanabba a mocsárba merülnek, zokogásuk és szavaik bugyborékolva jutnak a felszínre:

*Fitti del limo dicon: „Tristi (ummo
nell ‘aer dolce che dal sol s ‘allegra,
portando dentro accidioso fummo;
Or ci attristiam nella belletta negra.”
Quest ‘inno si gorgolian nella strozza,
che dir nol posson con parola integra.”*⁹

Az acedia nem tűnt el a kolostorokkal és a középkorral. A Renaissance is alá volt vetve neki. Az acedia tüneteinek bőséges leírását találjuk meg Burton *Anatomy of Melancholy* (A melankólia anatómiája) című művében. A nappali démon machinációit most úgy ismerjük, mint a neuraszténia vagy a spleen. A szeretetre méltó Matthew Green, a Vámházból, a spleennek szentelte azt a nyolcszáznyolc szótagos verssort, amely jogot ad neki a halhatatlanságra. A spleen szerinte egyszerű betegség, amelyet könnyű diétával meg lehet gyógyítani:

*Hej! híg zabkása gyógyerő.
Szegény asztalon meglevő;*

aztán meg jóízű kacagással, olvasással, és nem kényeskedő ifjú hölgyek társaságával [...], különféle szenvedélyek és italozások elhagyásával, meg azzal, hogy elkerüljük a pereskedést, verseket írunk és a jövőnkről elmélkedünk.

A *spleen* a tizennyolcadik század harmincas éveiben publikálták. Az acedia még mindig, ha nem is bűnnek, de betegségnek számított. De kéznél volt a változás. „A világszomorúság bűne, ahogy a *tristitiát* hívják”. erénnyé, szellemi erénnyé vált. A melankólia apostolai megfűjták bágyadt kürtjeiket, és az Érzelem Emberei elsírták magukat. Aztán eljött a tizenkilencedik század és a romanticizmus; és velük együtt a meridián démon győzelme. Az acedia a legbonyolultabb és leghalálosabb formájában, az unalom, a szomorúság és a kétségbeesés keverecseként, ihletője lett a legnagyobb költőknek és íróknak, és az is maradt mind a mai napig. A romantikusok ezt a borzalmas jelenséget *mal du siècle*-nek nevezték el. De az elnevezés semmit sem változtatott a dolgon; a dolog ugyanaz maradt. A meridián démonnak minden oka megvolt arra, hogy meg legyen elégedve a tizenkilencedik század folyamán, mert akkor volt az, hogy amint Baudelaire mondja:

⁹ Babits Mihály fordításában:

S mondják a sárban: „Zordon volt a lelkünk
az édes légben, vidám napsugárban,
s mert belül méla kódókat cipeltünk:

mélázhatunk most a fekete sárban”
Mondják - vagy inkább gurgulázza torkuk,
mert a fele szó megakad a nyálban.

(Pokol, 7. ének, 121-126.)

*L'Ennui, fruit de la morne incuriosité,
Prit les proportions de l'immortalité.¹⁰*

Nagyon különös jelenség az acedia fejlődése a halálos bűnként való megjelöléstől - kiérdemelve ezzel az elátkozást - először a betegség, majd végül egy lényegében lírai emóció pozíciójáig. Ezen utolsó helyezésében gyümölcsözően hatott a modern irodalom legnagyobb részének ihletésében. Az egyetemes hiábavalóság érzése, az unalom és a kétségbeesés átélése azzal a járulékos emócióval, hogy „valahol, bárhol a világon kívül” legyünk, vagy legalábbis kívül azon a helyen, ahol történetesen vagyunk, mindez több, mint egy évszázadig inspirálta a költészetet és a regényirodalmat. Matthew Green idejében elképzelhetetlen lett volna komoly költeményt írni az unalomról. A Baudelaire-korabeli unalom ugyanolyan ildomos költészeti tárgy volt, mint a szerelem. És az acedia még mindig velünk van ihletőként, sőt az irodalmi témák egyik legkomolyabbikja és legmegrendítőbbje. Mit jelent ez a tény? Mivel világos, hogy az acedia fejlődése jelentős fontosságú szellemi esemény. Hogyan lehet ezt magyarázni?

Az acediát nem a tizenkilencedik század találta fel. Unalom, reménytelenség és kétségbeesés mindig is létezett, és ugyanolyan megrendítően érezték őket a múltban, mint mi éljük át jelenünkben. Valami történetesen tiszteletreméltóvá és elismertté tette ezeket az érzéseket; már nem bűnös jellegűek, már nem tekintik őket betegség pusztá tüneteinek. Az a valami, ami bekövetkezett, az minden bizonnyal az 1789 óta folyó történelem. A Francia Forradalom bukása és Napóleon még látványosabb hullása a romantikus generáció minden fiatalja szívébe beleplántálta az acediát - és nem csak Franciaországban, hanem Európa szerte -, amely fiatalok hittek a szabadságban, vagy akiknek a fiatalságát a gloire és a genius eszméi részegítették meg. Aztán beköszöntött az ipari fejlődés a szenny és a mocsok rendkívüli megszorodásával, a nyomorral és az ebül szerzett vagyonaival; a modern ipar által bemocskolt természet magában is elégséges volt, hogy számos érzékeny elmét elszomorítson. Az a felfedezés, hogy a politikai felszabadítás, amelyért oly sokáig és oly makacsul folyt a küzdelem, a legmerőbb hiábavalóság és haszontalanság mindaddig, amíg az ipari rabszolgaság érvényben marad, az évszázad egy másik borzalmas kiábrándultságává lett.

Az unalom elterjedésének egy finomabb oka a nagyvárosok mértéktelen megnövekedésének tényében volt keresendő. A tevékenység ezen centrumainak lázas egzisztenciájához hozzászokva az emberek úgy találták, hogy a körülöttük zajló élet elviselhetetlenül semmitmondó és unalmas. És ugyanebben az időben annyira kimerítette őket a városi élet ideges nyugtalansága, hogy epekedni kezdtek a vidéki élet, az egzotikus szigetek álmosító egyhangúsága után, sőt más világok után is - a nyugalom bármilyen csendes kikötője után. És végezetül a kudarcok és kiábrándulások hatalmas építményének megkoronázásaképpen beköszöntött az 1914-es világháború szörnyű katasztrófája. Más korok is voltak szemtanúi rettenetes csapásoknak, más koroknak is kellett kiábrándultságokat elszenvedniük, de egyetlen évszázadban sem követték olyan lóhalálában egymást a kiábrándító események, mint a tizenkilencedik és a huszadik században, éppen azért, mert egyetlen évszázadban sem volt olyan gyors és mélyreható a változás. A *mal du siècle* egy kikerülhetetlen rossz volt; valójában bizonyos büszkeséggel jelenthetjük ki, hogy megvan a jogunk a saját acediánkra. A mi számunka, minálunk ez nem bűn vagy éppenséggel hipochondriás betegség; elmeállapot, amelyet a sors erőszakolt ránk. (*Esszék, régiek és újak*, 1927.)

¹⁰ Babits Mihály fordításában:

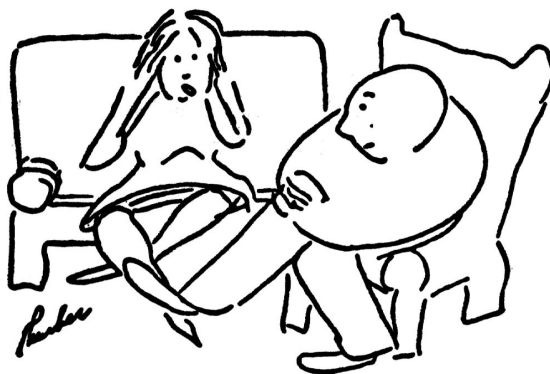
S gyümölcsöd, mord közöny, makacs Unalom,
halálaltalan huzam arányaiba fon.

A hölgy a könyvszekrényen

JAMES THURBER

Tizenkét évvel ezelőtt történt egy napon, hogy egy dühös karikaturista, akinek négy rajzát egycsomóban visszadobta a The New Yorker, beviharzott a Harold Ross képes magazin kiadójának az irodájába. „Miért van az”, tette fel a kérdést a karikaturista, „hogyan visszadobja a rajzaimat, és egy olyan ötödrangú művész rajzait publikálja, mint Thurber?” Ross a védelmemre kelt, mint ahogy az egy igaz barátához és odaadó kiadóhoz illik. „Úgy értem, hogy harmadrangú”, mondta nyugodtan, de volt valami figyelmeztető villanás a merev szürke szemében, amely aztán gyors visszavonulásra készítette a leforrázott karikaturistát.

Ross kivételével a kiadók érdeklődése rajzaim iránt sokkal inkább zurnalisztikai jellegű volt, semmint kritikai. Azt akarják tudni, hogy vajon igaz-e, hogy holdfénynél rajzolok vagy talán víz alatt, és amikor nemet mondom, el is veszítik az érdeklődésüket mindaddig, amíg a pletyka fülükbe nem jut arról, hogy a rajzokat egy ósdi fatörzsben találtam, vagy hogy a képaláírá-sokat azalatt készítettem, mialatt unokaöcsém csinálta a vázlatokat.

„Teveled megismertem a békét, Lida, és most azt mondd, hogy megőrülsz.”

A minap szétdobáltam néhány skiccemet a padlón (nem rajzolok a padlón; az eredeti rajzokat csak szétdobáltam), és széthulltak, vagy inkább szétlöktem őket, s öt különálló, egymástól független kategóriába rendeződtek. Sohasem volt szándékom a rajzaimról írni, és még most sem akarok, de eszembe jutott, hogy mégiscsak jó ötlet lenne, ha most megtenném, amikor mindenki valami mással van elfoglalva, és nyugodtan átlépnek rajtuk.

Családi fészek

Nos hát, a Numero I-es kategóriát, melyet Öntudatlannak avagy az Idegesség Áramlata kategóriájának lehetne nevezni, a „Teveled megismertem a békét, Lida, és most azt mondod, hogy megőrülsz”, és a nemes egyszerűséggel „Családi fészek”-nek nevezett rajz képviseli. Ezek a rajzok azalatt készültek, mialatt a művész egészen másra gondolt (vagy legalábbis a szakemberek erről biztosítottak), és ezáltal a kezét a Tudattalan vezérelte, amelyet a maga részéről többé-kevésbé befolyásolt a Tudatalatti.

Jung tanítványai kioktattak arról, hogy Linda és a Házi-Asszony az animának az ábrázolatai, azaz annak a női lényeknek vagy irányelvnek, amely úgy lebeg a Férfi Tudatalattijának egyetemes időtlenségében, mint ahogyan egy ebihal a ciszternában. Kevésbé intellektuális kritikusok állítják, hogy a két hölgy valóságos személy, akiket tudatosan ismertem. E két gondolati iskola között fekszik egy riasztóan hosszú időszakasz, amely i. e. 1 000 000-tól a Harmincas Évek közepéig tart.

„Rendben van, legyen neked igazad - fókát hallottál ugatni.”

Bármikor próbálom kibogozni a Házi-Asszony azonosságát, Mr. Jones körül forognak gondolataim. Tizenkét évvel ezelőtt egy napon megjelent az irodámban, mondta, hogy ő Mr. Jones, és arra kért, hogy adnám neki a „Családi fészek” című rajzomat egy folyóirat számára. A rajzot persze sohasem láttam viszont. Egy magas, jólöltözött, szomorú tekintetű fickó és jóbeszédű gentleman, akivel szívesen találkozik az ember.

„Az első feleségem ott fölön, és ez a jelenlegi, Mrs. Harris.”

A Numero 2-es Freudhoz visz bennünket, és azon egymástól riasztóan távoli terek egyikéhez - történetesen ahhoz a térhez, amely a Tisztán Véletlenszerű Koncepciója és a Véletlen Determináció Elmélete között terül el. Hogy a véletlen szeszélyes-e, vagy mi vagyunk-e mindannyian a sablonok rabjai, ez olyan hosszú és homályos téma, hogy nem is tudunk belemenni a taglalásába. A Numero 2-es kategória rajzait veszem most sorra, magyarázom, hogy mi is történt, s magukra hagyom a kérdéses erők definiálását. Az ágytámlán behajló főka („Rendben van, legyen neked igazad - főkát hallottál ugatni.”) tehát eredetileg egy sziklán heverő főka akart lenni. A szikla, a rajzolás procedúrája folyamán, elkezdett egy ágytámlára hasonlítani, így hát egy ágyat kerekítettem ki belőle, belefektettem egy nőt, s olyan könnyedén bukkantam rá a képaláírásra, mint amilyen váratlanul a főka bukkant föl a hálósobában.

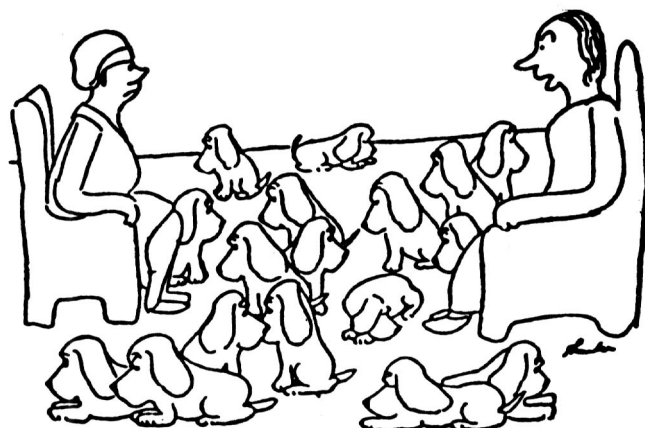
A nő a könyvszekrény tetején („Az az első feleségem ott főtt, és ez itt a jelenlegi Mrs. Harris”) eredetileg egy lépcsőfeljáró utolsó fokán kuporgó asszonynak indult, de mivel a perspektíva trükkjei és tradíciói, illetve a különféle síkok gyenge oldalam, a lépcső szépen felvette egy könyvszekrény formáját, s így lett befejezve az első Mrs. Harris és jómagam legnagyobb csodálkozására és megdöbbenésére. Mielőtt a The New Yorker lehozta volna a rajzot, interurbán telefonhívást kaptam, s aziránt érdeklődtek, hogy vajon az első Mrs. Harris élő-e vagy holt, illetve hogy esetleg ki van-e tömve.

„Utoljára mondom, hogy te meg a pacid menjetek a fenébe!”

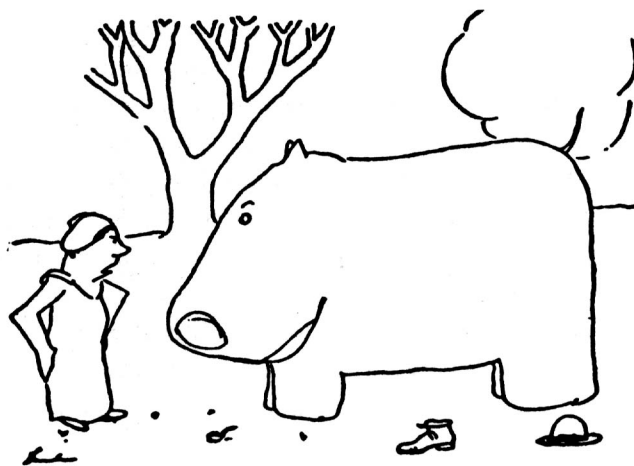
Azt a választ adtam, hogy az állatkitömő azt tanácsolta volt, hogy nőt nem lehet kitömni, és hogy az orvosom azt a felvilágosítást nyújtotta, hogy egy jobblétre szenderült hölgy nem tud négykézláb megállni. Ez pedig annyit jelent, fűztem hozzá, hogy az első Mrs. Harris kétségbevonhatatlanul élő és eleven.

A férfi, aki a bárban egy másik férfi vállán lovagol („Utoljára mondom, hogy te meg a pacid menjetek a fenébe!”) eredetileg arra volt szánva, hogy a dühödt beszélő mellett álljon, de a fejét túl magasan kezdtem és túl kicsire eszközöltem, úgyhogy kilenc láb magas lett volna, ha így fejezem be a testet. Csak harminckét másodpercbe került, hogy felültessem egy másik kocsmatöltelék vállára. Ilyen kerekpereg, vagy ha jobban tetszik, ilyen bonyolultan. A pszichológiai tényezők, amelyek itt jelen lehetnek, amint már jeleztem, bonyolultak és zavarosak. Személy szerint nekem dr. Claude Thornway Szándékos Véletlen avagy Kondicionált Hiba elmélete tűnik leginkább elfogadhatónak.

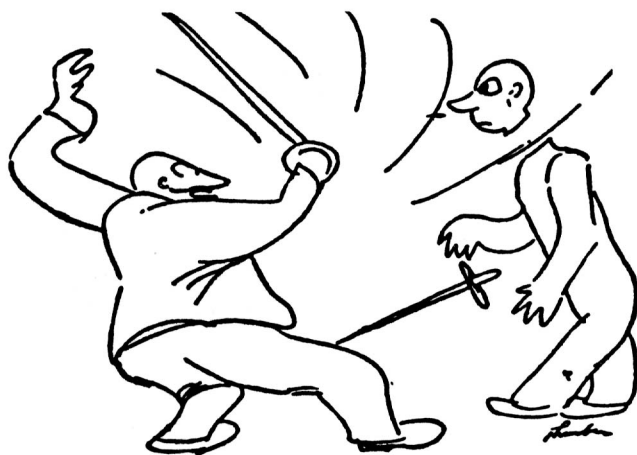
„A papa olyanoké lehetett, akik egy Pacardban viharzottak itt el.”

A Numero 3-as kategória talán a Numero 2-es variánsa; valójában talán azonosak is egymással. A kutyák „A papa olyanoké lehetett, akik egy Pacardban viharzottak itt el”-en képaláírás nélküli helynek rajzolódtak, a külső figurák pedig csak úgy odanőttek köréjük. A víziló a „Mit csináltál dr. Millmoszal”-on kívül kislányom szórakoztatására készült. Amikor befejeztem a rajzot, volt ezen a teremtményen valami olyasféle kifejezés, amely arról győzött meg, hogy lenyelt egy embert. Odaskicceltem a kalapot meg a pipát meg Mrs. Millmosst, és az aláírás már csak úgy jött magától. Az akkor kétéves leányom rögvést azonosította az állatot. „Ez egy víziló”, jelentette ki ellenkezést nem tűrő hangon. A *The New Yorker* már nem brillantírozott ennyire. Ők így írták le a rajzot: „Nő különös állattal”. Abban az időben a *The New Yorker* kilenc éves volt.

„Mit csináltál Mr. Millmoszal?”

A Numero 4-es kategóriát talán az ebben a csoportosításban lévő, legjobban ismert tizenöt krocki képviseli, amelyet Járulékos Eszme Kategóriának nevezhetnénk. Ezt a rajzot („Touché!”) eredetileg Carlk Rose készítette a *The New Yorker*-nek, a képaláírást meg minden. Mr. Rose realista művész, és véres jelenete mélyen lesújtotta a kiadókat, akik köztudomásúlag gyűlölik az erőszakot.

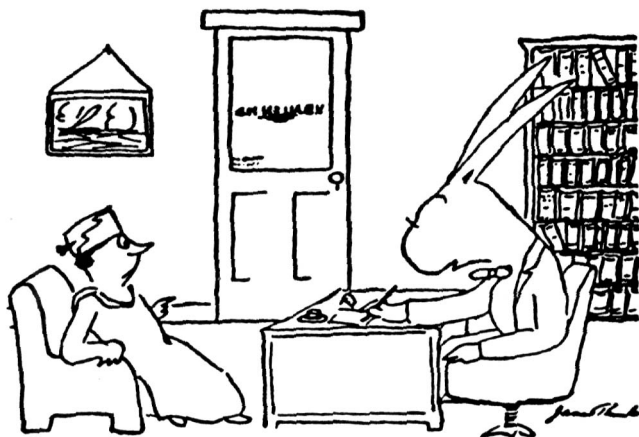
„Touché!”

„Nos, én kiábrándult vagyok. Mindnyájan kiábrándultak vagyunk.”

Megkérdezték Rosé-t, hogy lenne-e szíves átengedni nekem az ötletet, mivel nyilvánvaló, hogy az én rajzaim esetében nem lehet arról beszélni, hogy vér van a figuráimban. Rose nagylelkűen átengedte a terepet. Senki sem hiszi el, ha rápillant a „Touché!”-ra, hogy az az ember, akinek a feje a levegőbe repült, ténylegesen már halott. Az ellenfele sűrű bocsánatkérések közepette egyszerűen csak vissza fogja neki adni a fejet, s a megsértett vívó a legnagyobb természetességgel visszateszi a nyakára, és csak ennyit rebeg, hogy „Semmiség az egész, ne rágd magad rajta”. Így aztán a régi ellentmondás, miszerint a halált lehet-e humorizálni, ugyanott marad, mint a Rose előhúzza ötlet előtt volt.

A Numero 5-ös kategóriát, a mi utolsókat, ha hiszik, ha nem, Szándékolt avagy Kiötölt Kategóriának lehet elnevezni. Mindkét rajz ötlete csak úgy jött, leültem és készítettem egy skiccet, amely hozzáillett a már kész képaláíráshoz. Lehetséges, hogy a „Nos, én is kiábrándult vagyok. Mindnyájan kiábrándultak vagyunk”-ban azon bizonyos Külső Erők egy másika is szerepet játszott. Meglehet, hogy véletlenül elkaptam egy férfi szavait, aki éppen azt mondta a felségének az utcán vagy talán egy házimurin, hogy „Ki vagyok ábrándulva”. Nem hiszem viszont, hogy ez áll nyúlfejű doktor és női páciense esetében. Úgy gondolom, hogy ez a jelenet és a képaláírása az ágyban jutott eszembe az egyik éjszakán. *Meglehet*, hogy az ötletet egy orvosi rendelőben vagy éppenséggel egy nyúlketrecben csíptem föl, de azért ebben sem vagyok halálosan biztos.

*„Egy pillanattal ezelőtt azt mondta, hogy akire ránéz, azt nyúlnak látja.
Hát aztán pontosan mit is ért ezen, Mrs. Sprague?”*

Ha önöknek éppen úgy tetszik, kivághatják ezeket a rajzokat, szétszórhatják a padlón, kidolgozhatják saját kategóriáikat, vagy alkalmazhatják saját pszichológiai elméleteiket; vagy pedig egészen friss sztorikat is kiötölhetnek. Az a ragyogó ötletem támadt viszont, hogy mókásabb lenne egy jót szundikálni vagy rostonsültet készíteni vagy körbefutni a medencét a Central Parkban.

(Great Essays Edited by Houston Peterson, a A Washington Square Press Book szövege alapján)

Egyetemes kultúra és Európa

DAVID SEXTON

Az ember nem csak kenyérrel él, határozta el az Európai Közösség, sőt még olajos magvas repcével sem. A múlt hét folyamán az Európai Parlament belemerült a kultúrába, első alkalommal. Ugyanis a plenáris ülés strasbourgi palotájának egyik szárnyában összejött azzal a céllal, hogy vitát kezdeményezzen a közösségi politikának a napraforgómagokkal kapcsolatos elképzeléseiről; egy másik épületszárnyban pedig elkezdődött egy „nemzetközi szimpózium”, amely azt az eléggé szürreálisra sikerült címet kapta, hogy „Egyetemes Kultúra és Európa - Civilizációk Párbeszéde”.

Ez a mézeskalács csodaország az Európa Parlament elnökének, Henriknek, közelebbről Crespo bárónak nagyszerű kreációja volt. Huszonöt alkalmi szónok szállított ide a világ minden részéből, hogy per kopf húsz percet szónokoljon mindegyikük egy főképp újságírókból és akadémikusokból összetevődő hallgatóság előtt, akik szintén az Európai Közösség költségein importálódtak. Pénteken reggel a háromórás ülés a következő kis anyagot ölelte fel: „Az Európai Kultúra Egysége és Pluralitása”; délután pedig a nagyobb téma újabb félórát kapott, s ennek a címe így hangzott: „Kultúrák, Hatalmak és Társadalom.”

A jelenlévők nem kis szerencsétlenségére időközben lezajlott egy szerény uzsonna a tagsági kávéházban - *L'escalope de foie d'oie poêlée au raisin et son chausson à la granny smith* (hát ez aztán tényleg európai közösségi zamat!); *Le suprême de turbot à la fondue de tomate*; *La mousse glacée au kirsch sur son coulis de framboise*, s mindez elzászi borok, Tokay 1989-es évjárat és 1990-es évjáratú rizling kíséretében - és sokan bizony ínycsalatokat egymás után végigkóstolva már túl fáradtak voltak ahhoz, hogy feszült érdeklődésük zálogát adják ezekhez a nyugtalanító témákhoz. Így aztán este az elméleti képességeket egy jól balanszírozott bankett restaurálta Strasbourg városának híres-nevezetes palotájában, a *Château des Rohans*-ban (libamáj, roston sült süllő, rétes, szóval, mi szem száznak ingere). Szombaton reggel nyolc: újabb szónok ostromolta a hallgatóságot egy még fölöttébb érdekesítő témával, amely így hangzott, hogy „Európa, kívülről nézve”, mielőtt mindnyájukat megtisztelte egy bámulatos svédasztallal Catherine Trautmann asszony, Strasbourg városának kulturális nagyszőke, egyben polgármester.

A konferenciának megadatott még a szimultán tolmácsolás luxusa is. A szónokok feje fölött szimultán tolmácsok és nyelvészek félkörívben elhelyezkedő karéja gesztikulált nagy lendülettel, tisztára, mint a némafilmekben, a duplaüvegű kalitkákban mindaddig, amíg az ember fülére nem tapasztotta a fülhallgatót. Csak egy kallantyút kellett elfordítani, s máris özönlöttek az Európai Közösség különféle nyelvei, s mindegyik sürgős igyekezettel adta tovább az illusztris vitatéma leghóbortosabb fordulatait is. S mindez persze még jobban kiemelte az elhangzott gondolatok nagyszerűségét.

Mindezt persze el lehet mondani Crespo Báro megnyitóbeszédéről is, amelyben az esemény jelentőségét bőven igazolta. „Hogy miért esett éppen a választásunk az egyetemességre? Azért, mert tudjuk, hogy az emberiség jövője szorosan össze van kötve a planétánkával, és mivelhogy jobban, mint valaha, mindannyian felelősek vagyunk a planétánkért és a mindennapi életünkért, itt és mindenfelé.” Márpedig, fűzte hozzá, az egyetemesség „szintén folyamatos”, részben mivel „az egyetemesség *jelentést* hordoz magában, de azt is, hogy nehéz egyezségre jutni a jelentést illetően.”

A szónok biz' isten fején találta a szöveget! S a báró lendületesen boncolgatta tovább a témát: „Amint tudjuk, embercsoportok, ugyanúgy mint egyének is járulnak hozzá különféle fogalmak változatos szivárványszíneivel az egyetemesség fogalmának értelmezéséhez, történelmi, kulturális és vallási referenciáiknak megfelelően. Azt a hibát lehet elkövetni azonban, hogy egy gondolat értékét a másik fölé helyezzük és rákényszerítjük a többiekre.” Hát ez tényleg igaz! A báró pedig csak folytatta: „A 20. századi antropológiai és etnológiai tanulmányok megtanítottak bennünket arra, hogy nincs felsőbbrendű vagy alsóbbrendű kultúra, és nincsenek fejlett vagy primitív elmék, hanem csak kollektív és képzeletbeli ábrázolások, amelyeket csak önmagukra és saját előfeltevéseikre vonatkoztatva szabad megítélni.”

Ez a gondolatsor, úgy tűnhetne, bájosan felveti annak a kérdését, vajon vannak-e vagy nincsenek-e egyetemes értékek, méghozzá a legmodernebb ízlés szerint. Azonban még mielőtt elkezdhetett volna az ember elmélkedni, Crespo bárót újra elragadta a hevület: „Arra is megvan a jogunk, hogy azt higgyük, vannak olyan értékek, amelyeket önmagukban kell tisztelni; nem azért, mert kielégítik érdeklődésünket, hanem mivel az emberben magának a humanitásnak az érdekeit befolyásolják.” Na, most aztán igazán benne voltunk a vita kellős közepében! „Hölgyeim és uraim”, vonta le a végkövetkeztetést a Báró, „Önök azért vannak itt, hogy megvitassák ma ezeket a témákat. Önök nem Európát, hanem a kultúra, az érzékenység, az alkotóképesség és a gondolatiság világát képviselik, és ahányan vannak, annyiféleképpen kerülnek közvetlenül szembe az egyetemesség és Európa kérdésével.” A résztvevők bölcsen bólintgattak, és egyhangúlag elfogadták az előterjesztés igazságát.

Az euroszónoklat e gyönyörű virága, a magas szárnyalású beszéd az emberi jogokról, amelyeket kiereszokolhatatlan döntések követtek - tűnt az egyetlen olyan kísérletnek az egész konferencia alatt, hogy a téma mint egész megvitattassék. A rákövetkező szónokok a szélrőzsa minden irányába szétügettek, azt is bizonygatva, hogy a kulturális különbségek lényegbevágóak, meg azt is „mondénabb” módon, hogy nagy vonásokban biztos hogy összetömörödtek.

Juan Goytisolo festőien kezdett himnuszt zengeni az 1609 előtti Spanyolország sokszínűségéről, és azzal érvelt, hogy az európai kultúrának „plurálisnak, összekeveredettnek, keresztezettnek, ozmotikusnak” kell lennie. Még a jugoszláv válságra, a Franciaországban zajló faji zavargásokra és a Keletről áramló tömegemigráció kilátásaira is kitért -, de az utána következő orátorok nemigen támogatták ezt a fájdalommal teli realizmust.

Sokan jóval célon alul lőttek. Emmanuel Lévinas egy érdekfeszítő szentbeszédet tartott arról, hogy „bele kell nézni a Másik arcába”, és el kell fogadni a másikat másiknak.” „Az etikus béke” mondotta, „magába foglalja a kapcsolatokat a Másikkal, aki nem asszimilálható, aki unikum, akit nem lehet másra leredukálni, és aki teljesen más.” „A Béke” „Szeretet”, jutott el a felszólaló a nagy felfedezésig. Amikor hosszúra nyúló beszédének kurtítására ösztökélték, így tömörített: „Meg kell hogy legyen bennünk a szeretet bölcsessége -, s ezt szeretném végkövetkeztetésképpen kimondani.”

Mások még ennél is homályosabb stílusban fogalmaztak. Adel Rifaat, egy Franciaországban élő egyiptomi származású közgazdász mélyen beleásott az univerzálékba. „Minden egyén a fajhoz tartozik”, állapította meg az ellentmondásból fakadó félelem legkisebb jele nélkül. Sikerét kihasználva az embert úgy definiálta, mint „egy eredeti lényt, aki mindig unikum, és ugyanakkor olyan jellemvonásai is vannak, amelyeket az emberiséggel mint olyannal oszt meg”. „Az ember figurája”, vonta le győzelemittasan a végkövetkeztetést, „a fő vezető erő az univerzalizmusban.”

Ebből az érzelgősségből kitörve Alekszander Zimovjev angolul megtartotta a konferencia legerőteljesebb beszédét. Mint több más előadásnak, ennek is alig volt kapcsolata a kollokvium hivatalos címével (kivéve, hogy a cím olyan grandiózus volt, hogy majdnem az egész emberi tevékenységet felölelte). Zimovjev megható módon proklamálta a Szovjetunió meggyilkolását, de még csak sugallatot sem tett arra, hogyan lehetett volna megmenteni, illetve, hogy milyen mentészeti eljárást kellett volna alkalmazni.

A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét leverték a harmadik világháborúban, a hidegháborúban, mondotta, és az eredmény egy még teljesebb rombolás lett, mint amelyet bármely más háború okozott - „egy nagy ország példa nélküli veresége.” A jövőre vonatkozóan a leghalványabb reménysugárt sem látta. Azt mondta, hogy az új régime az augusztusi államcsíny óta rosszabb, mint volt Brezsnyevé. Káosz van, „a bűnözés legalizálása” és egy újfajta diktatúra bontakozik ki, „Hitler-típusú, amely még a Sztálin-típusúnál is gonoszabb.” Gorbacsovot, Jelcint és Sevarnadzét árulóknak meg miegyebeknek nevezte. „Ezek az emberek gyilkosok - megölik a kultúránkat.” „Lehetetlen dolog megosztani a kommunista rendet és az orosz életformát”, magyarázta. „Ha lerombolják a kommunista rendszert, az egész országot romba döntik”.

Ha nem is volt túlságosan levezetve ez a gondolat, ez a végkövetkeztetés a legkevésbé sem győzött meg Zimovjev elsőprő érzelmeiről, már ami a nemzeti megaláztatást illeti.

Sok hozzászóló azonban ugyanilyen vehemenciával felelt meg a nemzeti sztereotípiáknak. A délután folyamán az El Pais című lap kiadója, Bastenier az újabb ülés megnyitása alkalmából arról panaszkodott, hogy nem valami civilizált dolog azonnal elkezdni a munkát ebéd után. Isabel Hilton, az Independent újságírója, furcsamód az egyetlen brit résztvevő, önbecsmérlő módon azt jelentette ki az egész hallgatóságnak, hogy Nagy-Britanniában az újságírók státusa valamivel alacsonyabb, mint a bukmékerké.

Szombaton az „Európa: a külvilágból nézve” című téma jóval körmonfontabb panaszkodásokra adott alkalmat. Ahmadu Kuruma Togóból élénken ecsetelte az európaiak és az afrikaiak közötti különbségeket - „Az európaiak mesterien tudnak hazudni, mészárolni, kínozni, rombolni, s mindezt büntetlenül... az afrikai nem feledkezik meg arról, hogy egy közösség tagja, s a kollektív felelősség elve érvényesül” - mondotta, mielőtt hangsúlyozta, hogy Európának nagyobb segítséget kell nyújtania. „Miért is ne segíyezhetné az Európai Közösség az afrikai parasztokat ugyanúgy, mint másokat?” Szahar Kalifeh palesztin író szintén ehhez hasonló, hacsaknem ellenségesebb érzelmeket táplált az európaiak ellen, mielőtt ünnepélyesen európai támogatást kért.

William Styron, a konferencia híressége, úgy reklámozta Amerikát, hogy végre, a rabszolgaság istencsapásából eredő károk száz évnyi időtartamát követően megvalósította „egy mély társadalmi igazságtalanság drámai visszafordítását”; és jelenleg jobb lehetőségeket nyújt a fekete bőrűeknek, „mint azt bárhol máshol a világon tapasztalni lehet.” „Tanulhatunk egymás melléfogásaiból, és bölcs tanulságokat szűrhetünk le egymás eredményeiből”, fejezte be igen bölcsen mondókáját, az alkalomhoz illően jó magasra emelvén a közhelyszínvonalat.

Túl népes konferenciák ritkán lesznek eszmék vagy információk terjesztésének elégséges eszközei, mivel az olvasás gyorsabb és akkurátusabb, mint a hallás. (Ha a konferenciáknak van valami értékük, az az előírt program keretein kívül valósul meg magánbeszélgetések folyamán). Alig kell bizonyítani, hogy kérdéses konferenciánk kiérdemelné még az ostobácska jelzőt is. A résztvevő szónokoknak huszonegynéhány perc engedélyeztetett, s majdnem mindegyiküknek felmutatta a stoptáblát a compère, a műsorvezető a gondolatfolyás kellős közepén, úgy, mintha az „Európa Agya” címért versengtek volna egy showműsorban. Habár sok írásbeli kérdés is szőnyegre került, lényeges vita nem viharzott elő.

Hát akkor haszontalan volt ez az egész? Sajnos, az Európai Közösség számára nem. A szervezők számára csupán az, hogy megtartották, valószínűleg eléggé kielégítően lefektette azt az alapelvet, hogy „a kultúra” valami olyan, amit ugyanúgy meg lehet szólítani, mint egyéb EK-témákat, szabványosítással, szakértőséggel, tervekkel és táblázatokkal. Ez aztán hasznos lesz nekik! Márpedig, ahogy Eliot megjegyezte volt „Jegyzetek a kultúra definiálására” című művében: „Egy lehetséges világkultúra kutatása különösen érdekes azok számára, akik sikraszállnak a különféle világföderáció tervekért vagy világkormányért: mivel nyilvánvaló, hogy amíg léteznek olyan kultúrák, amelyek bizonyos ponton túl antagonisztikusak, kibékíthetetlenek, mindenféle politikai-gazdasági egységesítési kísérlet hiábavaló lesz.”

Márpedig talán az fog kiderülni, hogy a kultúrát nehezebb megszervezni, mint a repceolaj-termelést. „Nem azért vagyok itt, hogy a világkultúrára irányuló bármiféle tervezetet is kritikával illessek”, mondotta volt félénken Eliot azokon a megbeszéléseken, amelyeket 1946-ban Németországban tartottak „Az európai kultúra egysége” címmel. „Az ilyesfajta tervezések a mérnöki és gépszerkesztési tervezéshez tartoznak. A gépészet szükséges, és minél tökéletesebb a gép, annál jobb. De a kultúra valami olyasvalami, aminek növekednie kell; nem tudunk felépíteni egy fát, csak el tudjuk a magot ültetni, aztán tudjuk gondozni, és képesek vagyunk arra várni, hogy a megfelelő időben a fa kiteljesedjen; és ha már egyszer felnőtt, nem szabad panaszkodnunk, ha úgy találjuk, hogy a magból tölgyfa bújik elő, és nem pedig szilfa.”

(The Times Literary Supplement)

Komplexusok

ÁBEL-KOMPLEXUS. Az ~ az „ábeli” ösztönök állandó hajlam-hálózatait ábrázolja (szemben a „káini” természettel). Ez a tendencia megfelel az egyén azon szublimációs irányultságának, amely révén a jóság, általánosabban fogalmazva a kijelölt áldozat prototípusa lesz (a neurózis karmelítája).

ACHILLES-KOMPLEXUS. Az ~ a sebezhetetlenség mindenhatósága mögött a tehetetlenséget (homoszexualitás), a gyengeséget (Siegfried lapockája) rejt magában. A hősiesség gyakorta a cselekvésre való képtelenséget leplezi.

Pollaiuolo: A hősök (Példa az Achilles-komplexusra)

AGRIPPINA-KOMPLEXUS. Az ~ bizonyos pszichoanalitikai terminológiában az Oidipusz-komplexust helyettesíti azzal az ürüggyel, hogy Oidipusz nem volt tudatában a vérfertőzés aktusának. Ez Freudnak és jelképrendszerének, a tudatos és tudattalan vágyak összekeverését jelentené.

Az ifjabb Agrippina Agrippina és Germanicus lány, Néró anyja, ambiciózus lévén, harmadszorra Tiberius Claudiuszhoz, nagybátyjához ment férjhez, fiát örökbe fogadtatta vele, majd megmérgezte férjét, s Nérót ültette a trónra. Jómagát Néró gyilkoltatta meg.

AMPHITRÜON-KOMPLEXUS. Kudarckomplexus, amelyet a felettes énnel való konfliktus határoz meg; egyúttal emlékeztetés - a mítoszhoz kötötten a mana-megtermékenyítőre, aki az istent helyettesíti. Otto Rank szerint Don Juan az Amphitrüon-mítoszok kifejezője.

Amphitrüon Perszeusz fiának, Tirünsz királynak a fia volt, és férje Alkménének. Jupiter Amphitrüon vonásait öltötte magára Alkméné megtévesztésére, amikor Herkulest nemzette vele.

A mana fogalma polinéziai eredetű, személytelen természeti erőt fejez ki. A csendes-óceáni szigetvilág természeti népeinél egyes embereknek, állatoknak, tárgyaknak tulajdonított erő.

ANTIGONÉ-KOMPLEXUS. Az ~ egy olyan leánygyermek jellemzője, aki a látszat ellenére az anyához rögzült, és képtelen elfogadni az élet és a szerelem törvényét.

Antigoné, Öidipusz lánya, Eteoklész és Polineikész testvére, apja vezetőjéül szegődött, amikor az megvakította önmagát; halálra ítélték, mivel elföldelte fivérét, Polineikészt, Kreón tilalma ellenére.

Mell- és vulva-kasztráció (Fontenelle-i Apátság)

ARISZTOTELÉSZ-KOMPLEXUS. Az ~ a fiúnak az apa iránt megnyilvánuló lázadását jelöli; a tanítvány lázadását mestere ellen, ahogy az antik mondás tartja: „a beavatott mindig megöli a beavatóját”. Ezt a komplexust az jellemzi, hogy homoszexuális rögzültséget hordoz a tanítvány részéről a mester iránt, és kifejezi a tanítvány minden kasztrációs hajlamának a tüneteit. Ezek a hajlamok a beavató műve elpusztításának szükségletében nyilvánulnak meg. René Alland alkotta ezt a kifejezést Arisztotelész intellektuális kibontakozására emlékezve, szemben az utóbbi mesterének, Platónnak az érzelmiségével.

AUTODIVINIZÁCIÓS KOMPLEXUS. A kifejezés Adlertől származik. Definiálva: „törekvés arra, hogy Istenhez váljunk hasonlóvá.” Az Istenhez hasonlóvá válás akarata és emberi állapotunk között nemegyszer tragikus szakadék teremődik meg. A szürrealizmusról lehetne azt mondani, hogy e drámának a kifejeződése Claude-Edmonde Magny szerint, aki észrevette ennek az irányzatnak az önistenítésre irányuló tendenciáját, s ugyanez Jules Monnerot nézete is (*La Poésie moderne et le Sacré*, 1945 - A modern költészet és a Szakrális). Paul Valéry megközelítésében: „Egy ember, aki sohasem próbált Istenhez hasonlóvá válni, kevesebb, mint egy ember.” Németül: Göttahlichkeitstendenz.

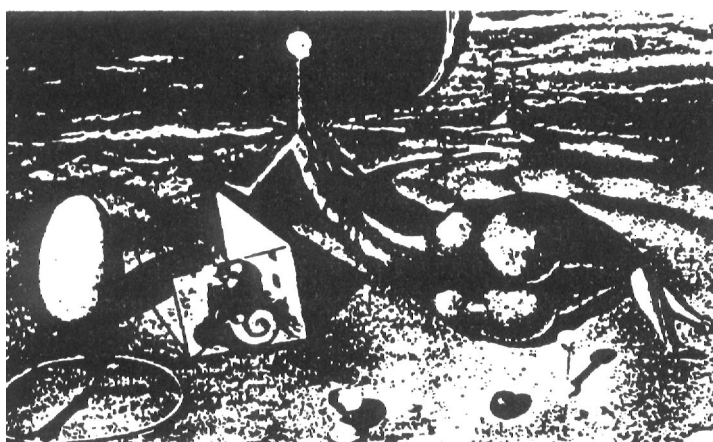
AUTOMOBIL-KOMPLEXUS. Ezt a komplexust gyakorta jelezték az „autó” által megszállott számos betegnél. Megnyilvánulási formáit Franz Alexander és Pfister írta le. Már Adler bizonyította, hogy a gyorsaság utáni vágyakozás „felsőbbrendűségi” patológus vágy kielégítése. Adler után azt is észrevették, hogy az introvertáltak lassabban vezetnek, mint az extravertáltak. Pfister szerint az autóval való helyváltoztatásra irányuló mértéktelen hajlam az egyénnek azt a vágyát fejezi ki, hogy gyorsan kikerüljön kellemetlen pszichés helyzetéből.

BRUNHILDA-KOMPLEXUS. A ~ fiatal lányok bizonyos hajlamait jelöli, amelyek afelé irányulnak, hogy szerelmük tárgyában „szuperférfit”, „hőst” lássanak, hogy aztán lealacsonyítsák a házasságkötés után, anélkül máskülönben, hogy erre indokuk lenne. A férfi ugyanaz, csak a nő változott meg. Ez a komplexus megfelel Freud „Distanzliebe”-jének, amely a „tűzpróbával” való szembenézés képtelenségét jelöli.

A kifejezést Oswald Schwarz, Oliver Brachfeld, P. Janet használja.

BRUTUS-KOMPLEXUS. Tudjuk, hogy a „komplexus” szót először Jung használta, hogy megjelölje „az ének egy elemét, amely visszafojtás révén elvált a tudattól, és amely a tudattalanban továbbra is szabályozza az egyének viselkedését”. Mindenesetre „nem a komplexusok - valóságos energiacsomók - azok, amelyek patológusak, hanem módosulásaik vagy túlbujánzásai.”

A Brutus-komplexusnak fel kellene ölelnie az Arisztotelész-komplexus minden jellemzőjét, beleértve patológikus következményeit is „a beavatóját megöli a beavatott”-tól addig a szituációig, amely az embernek az emberrel való szembehelyezkedését eredményezi (vagy az emberét és környezetét). Következésképpen ez a komplexus ugyanúgy jelöli az individuális viselkedést, mint a kollektívet, amely nem szükségszerűen az egyének viselkedésének az összegzése. Brutus tört dőf mostohaapjába (mint ahogy Brutus apját Pompeius ölte meg). Luther mocskot szór a katolikus egyházra; egy orleans-i herceg királya halálára szavaz; Bonaparte eltemeti a Francia Forradalmat; Napoleon feláldozza Sieyères-t, és Barras-t; Jomini elhagyja a császárt a cárért; - vagy hogy közeledjünk korunkhoz, Ras Tafari szétrombolja az etióp dinasztiát; Lyautey és Pétain marsall viasszaszorítják a Köztársaságot, amelynek kiemelkedésüket és dicsőségüket köszönhetik; Sztálin Lenin és Trockij ellen; Hitler Roehm ellen; Ciano Mussolini ellen - mindezek pontos és jól beillő helyet kapnak a történelem labirintusában. Nem sokat változtat a dolgon, ha - minden egyes alkalommal - gyilkosság, megtagadás, hitehagyás, árulás és egyebek politikai konfliktus maszkját magára öltő tudattalan konfliktust oldanak meg.

Rudolf Hausner: Ich bin ES. (Bécs, magángyűjtemény)

CYRANO-KOMPLEXUS. A ~ jelöli a saját szükségletek, vágyak és ambíciók kielégítésére irányuló magatartást. A másik sikeréből az egyén ugyanazt a gyönyört meríti, mint a sajátjából. Az azonosulás folyamata (Einfühlung) ezen komplexus alapja, érzelmi életünkben a másra való projektálásának köszönhetően. Anna Freud tanulmányozta a komplexust, amelyet az „altruista megadás”-ból (altruistic surrender) eredeztet.

A Cyrano-komplexus patológussá válik, ha a büntudat, az önbüntetés és a mazochizmus lép föl.

DAPHNÉ-KOMPLEXUS. A ~ jelöli a leány félelmét a szexualitástól (behatolástól való szorongás).

Daphné görög mitológiai nimfa (a természet erőit megszemélyesítő, halandó, de hosszú életű, örökké fiatal istennő), akit anyja, a föld, hogy az őt szerelmével üldöző Apollótól megmentse, babérfává változtatott.

DIANA-KOMPLEXUS. A ~ megfelelője a Freudtól származó „péniszvágy”-nak, a „nő pszichikai homoszexualitása”-nak, illetve Adler „hím-elleni protestálása”-nak.

Dianának, Jupiter és Latona lányának, nem volt szabad házasságra lépnie. Jupiter nyilakat adott neki, és ezután csak vadászattal foglalkozott. A női kasztráció vezető témái (soha meg nem házasodni) és a hím járulékok utáni vágy (nyíl és vadászat) teljes egészében benne van ebben a mítoszban.

Diánát, görög nevén Artemiszt, a női erény védelmezőjének, az asszonyok pártfogójának és a vadászat istennőjének tartották a görög mitológiában.

DON JUAN-KOMPLEXUS. A ~ hasonló vonásokat mutat a Brunhilda-komplexussal, és egy ideális nő utáni frenetikus kutatást jelöl, ellentétben a realitás elvével. Ennek a komplexusnak a gyökerénél a fiúgyermeknek az anyához való túlzott fixációját találjuk.

A pszichoanalízis állítja, hogy Don Juan egy rossz öidipuszi felszámolódást ismétlő magatartást szimbolizál. Minden egyes nőben az anyját keresi, s mivel nem találja meg, újabb kalandokba veti magát; de amikor elhagyja szeretőjét, bosszút áll rajta, s rajta keresztül az anyján. Végül, ártván az elcsábított nő férjének (saját apjának). Az endokrinológia (mirigytan) és Manon elsősorban úgy tekintik Don Juant, mint hiposzexuálist (csökkent mértékű szexuálist) és impotenset.

ÉLEKTRA-KOMPLEXUS. Az ~ a lányoknak az apjukról alkotott képhez való ragaszkodását jelöli, amely idős férfiak iránti rokonszenvében nyilvánul meg. Az Öidipusz-komplexus feminális pendantja.

Elektra görög királylány; fivérét, Oresztészt arra ösztönzi, hogy anyjuk megölésével álljon rajta bosszút, mert apjukat meggyilkolta.

EMMA-KOMPLEXUS vagy **BOVOARYZMUS.** A ~ skizoid mechanizmust definiál, amely mélységesen megzavarja a realitás funkcióját. Egy olyan személy jellemét jelöli, aki másnak fogja fel magát, mint ami. Erre a magatartásra Jules de Gautier világított rá metafizikai síkon, de csak pozitív aspektusát látta meg, kimutatván, hogy a biológiai evolúció és minden kulturális haladás mélyén, gyökereinél ott van, s elítélt minden olyan embert, akit a valósághoz fűződő hamis hiedelem vezérel.

FELSŐBBRENDŰSÉGI KOMPLEXUS. A ~ jelentése: „embernek lenni, azaz alacsonyabb rendűnek érezni magát és felsőbbrendű célok felé irányulni” (Adler: *Der Sinn des Lebens*, 1934.). A komplexust megelőző kisebbségi érzés kompenzálásáról, illetve túlkompenzálásáról van tulajdonképpen szó. Fő neurotikus tünete az az irányultság, hogy „Istennel egyenlők legyünk” (vö. Babel tornyának építése). Adler iskolája a felsőbbrendűség hajszolását egyenesen az emberi lény karakterbeli és pszichikai életének tengelyébe helyezi.

A pszichoanalitika előtt a felsőbbrendűségi komplexust Hobbes (1588-1679) *libido dominandi* néven írta le, s akit így az „akaraterő” prófétájának lehet tekinteni.

HAMLET-KOMPLEXUS. A ~ kibővített Öidipusz-komplexus, az apára vagy az anyára irányuló fixáció áttételének a gyümölcse, s akiket a fivér vagy a nővér helyettesít. A „kudarc-komplexus” szinonimájaként fogják föl. Hamlet, aki büntudatának zsákmánya, csak úgy juthat sikerre, ha elbukik. Halála valójában nem Claudius cselvetésének az eredménye, hanem önbüntetés.

HÁGÁR SÁRA-KOMPLEXUS. A ~ számos férfinak azt a hajlamát jelöli, amely alapján (gyakran csak a tudatalattijukban) a nőket két kategóriába osztják:

a) szeretetreméltóak és érinthetetlenek (az anya képére);

b) a nő-mint-eszköz vagy mint Érosz szolgálója, akivel minden megengedett érzelmi területen, de akiket nem szeretnek.

Ez a szakkifejezés, amelyet Maryse Choisy alkotott, Ábrahám egyiptomi rabszolganőjét idézi fel, aki Sárának, feleségének a beleegyezésével gyermekkel, Iszmaillal ajándékozta meg őt. Sára azt hitte, hogy nem lesz gyermeke, de amikor Izsák megszületett, Hágárt és Iszmait kitették a sivatagba.

HÜVELYK MATYI-KOMPLEXUS. A ~ jelöli a család benjámija (vagy elkényeztetett gyermeke) által megszerzett kompenzációt. Fallikus eleme, amely implicite benne van Hüvelyk Matyi méreteiben, azt sugallja, hogy Hüvelyk Matyi sikerének a forrása szexuális libidóból ered. Az Emberevő Óriás epizódja az agresszor inprojectióját írja le. A mese lappangó tartalma azt az összehasonlítást húzza alá, amely a fiúgyermeknek az óriás apához viszonyított pénisze között fennáll.

INFERIORITÁS-KOMPLEXUS. A Freud által felfedezett kasztrációs komplexussal és az Adler leírta kisebbségi érzéssel keveredik össze ez a népszerű kifejezés.

KLEOPÁTRA-KOMPLEXUS. A ~ olyan csomópontot jelöl, ahonnan többféle komplexus ágazik szét: kasztráció, hatalomvágy.

KLÜTEMNEISZTRA-KOMPLEXUS. A pszichoanalízis elveti ezt a terminust. Klütemneisztra élete - Tündarosz és Léda leánya, Agamemnon hitvese, Elektra és Oresztész anyja - jelentős klinikai eset, amely csak az Átridák családi neurózisával (vagy perverziójával) magyarázható. Az első freudi korszakban a ~ felhívást tartalmazott a horda és a többférjűség szokása bűnének elkövetésére (Freud: Totem és tabu).

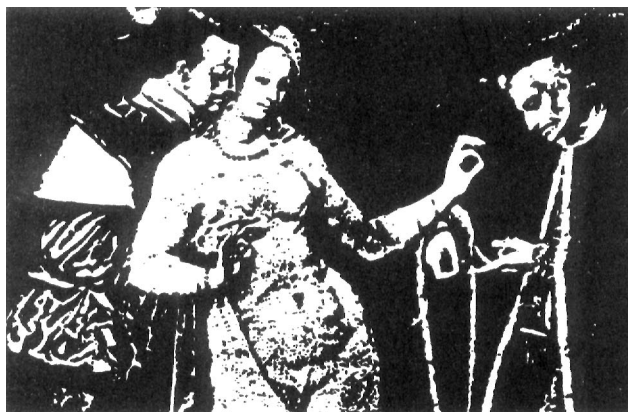
Ernst Fuchs: Kleopátra (Szfínx - Széptomporú) 1964. Sydow, Frankfurt

Klütemneisztra nem tudván megbocsátani Iphigenia feláldozását (apja feláldozta Artemisnek, hogy így csillapítsa le az isteneket, akik az ellenszéllel visszatartották a görög flottát Auliszban), szeretőjével, Aigiszthossal egyetértésben megölte férjét, amikor az hazatért Trójából, jómagát fia, Oresztész ölte meg.

KUDARCKOMPLEXUS. A ~ illusztrálja azt a neurotikus mechanizmust, amely abból áll, hogy az egyén az agressziót saját maga ellen fordítja, és azzal bünteti magát, hogy vállalkozásában elbukik: szerelmi, társadalmi életében és hivatásában. A Hamlet-komplexusnak felel meg.

LADY MACHBETH-KOMPLXUS. A ~ egy 1927 óta használt szakkifejezés a gyakori mosakodási megszállottság jelölésére. Tudatalatti bűntudat jelenségéről van szó.

LEVÁLASZTÁSI-KOMPLEXUS. A ~ eredete a legrégebb a gyermek életében. A szülési trauma gyümölcse, s ez az egyik nagy komplexussá teszi: „A leválasztási-komplexus követelési reakciót jelöl mindenféle elválasztásra és megfosztásra” (Baudouin: *L'Âme et l'action*, A lélek és a cselekvés, 1944.). Egy rosszul fogadott leválasztás első sokkjá így tehát egy nagy neurózis távoli oka lehet. Egyedül Otto Rank helyezte a ~ elé a születés traumatizmusát.

Fontainebleau-i iskola: Oresztész- (és Marke király)-komplexus. Rennes

LILITH-KOMPLEXUS. A ~ különösen férfiakra jellemző különleges neurózist jelöl, azokét, akik saját női komponensüket („anima”) olyan nőre projektálják, aki az anyai *imagonak* semmiféle nyomát nem hordozza magán. Szembeállítják Évát-a-Termékenyt Lilith-a-Széppel (de Sterillel). Lilith szép, de szépsége iparszerűen gyártott, és éppen ezért nélkülöz mindenfajta egyéniséget. Ezenkívül az Öidipusz-komplexussal a ~ -t úgy tekintik, mint biszexualitásunk legrégebb pszichikai ábrázolását.

Lilith - aki steril és rideg - a neve Ádám állítólagos első feleségének.

MARKE KIRÁLY-KOMPLEXUS. A ~ vagy a „kizárt harmadik-komplexusa” a szerelmi háromszögben aláhúzza bizonyos alanyok kétértékűségét, akik akarnak s ugyanakkor nem akarnak megcsaltak lenni, s akiket a büntetés tudattalan vágya, egy esetleges homoszexuális komponens ural, és valószínűleg az attól való menekülés, amit tudatosan ki akarnak kerülni.

A gael legendában Izolda férje, Marke, Trisztánt küldi felesége keresésére, és öntudatlanul *kiprovokálja* Izolda házasságtörését.

ORESZTÉSZ-KOMPLEXUS. Az ~ negatív Öidipusz-komplexust és látens homoszexualitást jelöl, amely néha a féltékenységekben ismerhető fel. Neurózis esetében ez a komplexus arra ösztönzi az egyént, hogy öntudatlanul is a legjobb barátja felé terelje a feleségét, és akinek éppen felesége irányában való meghatalmazása révén ajánlkozik föl. Heteroszexuális szerelmében azonban nagyon is féltékenynek mutatkozik, mivel mégiscsak védekezik öntudatlan homoszexuális ösztönzése ellen.

Oresztész nővérének, Elektrának köszönhetően megöli anyját, hogy bosszút álljon apja haláláért. Barátja Thülidész volt, akivel feleségül veteti Elektrát.

ÖIDIPUSZ-KOMPLEXUS. Az ~ Freud szerint a gyermek lappangó bujasága szülei iránt, akik táplálják. Végeredményben minden neurózis központja, mivel minden fiúgyermekben van testi ragaszkodás (fixáció) az anyja iránt, minden leányban az apja iránt (lásd Elektra-komplexus). Egészen egyszerűen a pszichoanalízis központi fogalmáról van szó, és annak a jó vagy rossz felszámolásától (likvidációjától) függ az egyén pszichikai egyensúlya. A komplexus dialektikája azonban rendkívül bonyolult, mivel nemcsak a szülők (ellenkező nem) két pulzálása révén összegeződik, hanem számos áttételen keresztül. Tudván azt, hogy maga az incestus csak a nárcizmus maszkja - magának az önszeretetnek a maszkja a szülők közelében -, megértjük az orvos és a filozófus nehézségeit. Mindenesetre az ~ minden lénynél teljes természetességgel adódik elő, és az emberi fejlődés egyik állomását és a felnőtt öntudatra ébredésének ésszerű fokozatát képezi. Az ~ egyetlen veszélye, amikor nem színeződik át az incestusra való patológikus hajlammal, a lehetséges eltéréseiben rejlik. Az apa iránti gyűlölködés társadalmi lázadásba vagy gátlásosságba torkollik; az anyához túlzottan kötődő gyermek hozza létre az aszociális egyént.

Degas: Prostituáltak („A Tellier Ház”)

Ezen komplexus első megformálásához - szerelem az ellentétes nemű szülő iránt és gyűlölet az azonos neművel szemben - Freud hozzáfűzött egy normális Ödipuszt (pozitív) és egy fordítottat (negatív). Melanie Klein elmélete szerint - aki vitatja Freud néhány végkövetkeztetését a női szexualitás primitív fejlődéséről - az ~ jóval a fallikus fázis előtt elkezdődik, az emlőről való elválasztáskor. Ebben a pillanatban a gyermek orális erotizmusa fentről lefelé terjeszkedik, a szájtól a végbél vagy a vagina felé. E teória szerint a leánynak „homorú (konkáv) kloakális kasztrációs-komplexus”-a van, a fiúnak „fallikus kasztrációs-komplexus”-a.

POLÜKRATÉSZ-KOMPLEXUS. A „kudarc-komplexus” fontos árnyalata, amikor is a kudarc „tökéletesebbé válik” azon hatályon kívül helyezés által, amely annak a szabadságnak és bűnösségtudatnak köszönhető, amellyel az apát túllépték. A neurózis abban áll, hogy megsemmisítsen egy életművet vagy sikert, miután ezt a sikert elérték. Irodalmi összefüggése ebben a közismert formulában összegeződik: „Meg kell fizetni”. Úgy tűnik, hogy az ember ugyanolyan rosszul viseli el a boldogságot és a sikert, mint a szabadságot. A Polükratész-komplexust Maryse Choisy és J. C. Flugel fedte föl, kiegészítvén így Freud megfigyeléseit. Polükratész, Szamosz boldog zsarnoka, magának a boldogságnak a túlsordulása miatt nyugtalankodott.

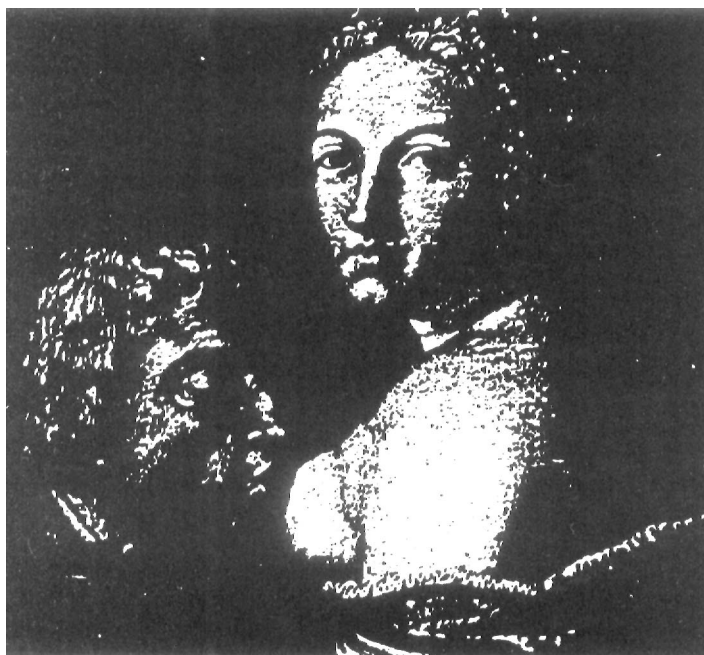
Az isteneknek való áldozat címén, hogy „fizessen”, a tengerbe dobta legszebb gyűrűjét, amelyet egy hal le is nyelt, de ugyanakkor meglepő véletlen folytán a király asztalára került. Hérodotosz tudósít bennünket arról, hogy 552-ben Krisztus előtt Oresztész - Dáriusz hadnagya - elfoglalta Szamoszt és keresztre feszítette Polükratészt, aki a városban maradt a sors figyelmeztetései ellenére.

PROMÉTHEUSZ-KOMPLEXUS. Gaston Bachelard úgy határozta meg, mint azon tendenciák összességét, amelyek arrafelé hajtanak bennünket, hogy legalább annyit, de még többet *tudjunk*, mint atyáink és mestereink. Ezért nevezhetnénk ezt a jelenséget „az intellektuális élet Ödipusz-komplexusá”-nak. Igazi intellektualitás akarásából származik.

Michael Plaisir: Kísértés, 1977. (Szívási komplexus)

Ami a tudattalant illeti, a Prométheusz-mítosz a tüzzel, s így a fallosszal azonosul. A hinduk számára a tűzgyújtás aktusa szerelmi és nemzési aktus, és a férfiasságot jelenti a férfiak számára.

Georg Penz: Római caritas (Szívási komplexus)

Megpiszkálni a tüzet bűnös cselekedet. Rómában a Veszta-szűzek gondozták a tüzet. Romulust és Servius Tullius egy fallosz alakú láng nemzette. A tüzet tartalmazó nád, amelyet Prometheusz elrabolt, az atyai fallosz lenne, és a „tüzet gyújtani” az isteni és az atyai nemzési aktus szentségtörő utánzása.

PROSTITÚCIÓ-KOMPLEXUS. A ~ jelöli az elementáris érzelmi állapotok összes invertált megnyilvánulását, amelyek, amikor erős intenzitás-fokot érnek el, egy nőt a prostitúció felé löknek. Az intenzitás kisebb fokán ez a komplexus csak ezen irányba tartó fantazmákat provokál.

A ~ az apa okozta kiábrándulásból vagy a férfi gyűlöletéből ered: *mindenkié* lenni, mert egy semmibe vett.

SZÍVÁSI-KOMPLEXUS. A ~ a leválasztási komplexus variánsa az összes orális tendenciáival és az anyamell iránt érzett kínzóan éles nosztalgiával. Az alkoholistáról azt lehet mondani, hogy ezen komplexus által megdolgozott érzelmi elmaradott, és az alkohol tulajdonképpen nem lenne más, mint az anyatej pótlója (*Frank S. Caprio*),

THÜESZTÉSZ-KOMPLEXUS. A ~ jelzi az apa és leánya között létre jövő incestustendenciát. Ezt a szakkifejezést 1943-ban N. N. Dracoulidés alkotta meg, aki az Átridák specialistája volt.

Thüesztész ikertestvére volt Átreusznak akinek elcsábította a feleségét: (aki Minosz lánya volt), mielőtt megölte volna. Thüesztésznek és leányának Pelopeiának a vérfertőzéséből született Aegisztoz, akinek Klütemneisztra elcsábítása jutott osztályrészül.

VERNE GYULA-KOMPLEXUS. A ~ az elveszett paradicsom meghódítására induló szobatudóst definiálja (ez az elveszett paradicsom az anyai szféra abszolútumában található). A ~ révén a szellem megelőzi a testet, és felfedi, a többieket megelőzve, a föld középpontját, a holdat, az északot és a délt (*Georges Dubal*).

Vidám gyötrődés - (pardon): gyötrelmes vidám park

MILES KINGTON

A hét legelején alaposan megkergettek egy szörnyű kínzóeszközzel, amit szórakoztatási műszóval síugratónak neveznek. All ez egy jó tucát ülőkéből, s minden egyes ülőke egy hosszú fémkar végére van rögzítve. Amikor az ember jól belefészkelte magát az egyik ülőkébe, egy másik fémkar segítségével belakatozza magát. Aztán az ülőketartó karokat elkezdik egyre sebesebben pörgetni. Persze az a rész, ami minden más résznél eszeveszettebben forog, az a karnak az a darabkája, ami a legvégén van, és ami nem más, mint az ülőfészkünk. A sín, amelyen ez az egész masinéria eszeveszett száguldásba kezd, egy helyütt hirtelen felpúposodik, és a székünk úgy megtántorodik, mint a részeg ember, próbál kilazulni és kilandolni a fák koronájának az irányába, de aztán úgy visszazuhan eredeti állapotába, hogy csak úgy nyekken.

No mármost, ha lettek volna olyan létfontosságú titkaim, amelyeket az állam szeretne kifacsarni belőlem, mint egy citromból, biztosan kiöklendtem volna őket fél percen belül. Kitűztem volna a fehér zászlót, a kínvallató masina persze erre leállt volna, és én lekecme-regtem volna róla, azt ordítózva: „A boszniai invázió tervei a fiókomban vannak elrejtve!”, vagy azt, hogy: „Thatcher asszony Newsweekben megjelenő legfrissebb cikkének az első fogalmazványa a boszniai haditerv alatt van a fiókomban!”, vagy bármi mást, amit a kémek kiáltoznak, amikor összeroppannak a keresztkérdések nyomasztó súlya alatt.

Nekem viszont nem voltak titkaim, és az egyetlen dolog, amit tényleg szerettem volna kiadni magamból, az az ebédem volt. A legképtelenebb azonban az volt ebben az egész dologban, hogy az egyetlen névvel nevezhető személy, aki beleültetett ebbe a rázó székbe, én magam voltam. De nem csak ez volt a bökkenő, hanem az is, hogy ezért még pénzt is leguberáltam. Arról volt szó ugyanis, hogy véletlenül a Húsvéti Vidám Parknál sétálgattam, betévedtem és borsos árat fizettem ki megkínzattatásomért. Ha kém lettem volna, akkor azzal, hogy megadom magam, leállíthattam volna a gépet; ám mivel csak egy civil fizetővendég voltam, semmiféleképpen sem tudtam befolyásolni a masinistát.

És emlékszem, hogy mire gondoltam, miközben (hátrafelé) körben forogtam abban a pokoli körforgásban, s a porhüvelyem a gyomrommal együtt hol fel- és alászállt: „Vajh miért is vetjük alá magunkat önkéntesen ennek a szenvedésnek és kínnak; és még fizetünk is ezért a kiváltságért.” Nos, persze most hazudtam egy jót: Igazándiból egyáltalán nem voltam abban az állapotban, hogy egy ilyen terjedelmű mondatot megálmodjak magamban. Amit tényleg gondoltam, amikor fenn úsztam magasan a levegőben, az volt, hogy semmi áron sem szabad elrepülni engednem a mindkét oldalamon kucorgó gyerekeket, mivel nagyon, de nagyon kellemetlen lenne közölnöm a mamákkal, hogy hagytam tovatűnni a gyereket a sövény fölött száz mérföldes sebességgel száguldva.

Ez is hazugság. Az igazi gondolatom ez volt: „Hogyan veszik maguknak a bátorságot ezek a nyamvadt kölykök, hogy ennyire élvezzék ezt az eszeveszett száguldozást, amikor én éppen azon imádkozom, hogy legyen már egyszer vége ennek az egész cirkusznak?”

A legborzasztóbb a dologban az volt, amikor a szerkentyű leállította magát a hátramenésben, s mielőtt elkaphtam volna a kiszálláshoz rendszeresített kapaszkodó fogantyút, kiugorhtam volna és elinalhtam volna a gyerekek mellől, szintén örült sebességgel kezdett rohanni előre felé. Az összes útitársam visítózott a gyönyörűségtől, úgyhogy a végén már én is

visítottam egy nyúlfarknyit, összeszorított fogakkal, persze. Ha mindent jól összevetünk, akkor egy borzalom szülte sikoly egészen hasonlít az örömujjongáshoz.

Nos kérem, ennek a rettenetes megtapasztalásnak az utózmányaképpen elméláztam azon, hogy vajon miért is nevezik ezt az egész vásári forgatagot vidám parknak, amikor majdnem minden arra teremtetett benne, hogy gyötrelmeket okozzon nekünk. Még az olyan ártalmatlan eszközök is, mint a spirálcúszda és a dodgem - biztos ártalmatlanok, élvezem őket - sem éppen a legkedvesebb játékok. Lefelé csusszanni egy spirálkanálisban egészen kedves dolog; persze, a kiugrasztóig, amikor is az ülőke hirtelen megfeneklik, s mi pedig a lendülettől megittasulva lesöpörjük a magunk vágta ösvényről az éppen arra ügyelgőket: No és amikor tíz mérföldes sebességgel cikázunk a dodgemmel, s két viharászó diáklány belénkrohan hátulról, mivel úgy kezelik a masinájukat, mintha az Szaddam Husszein egyik távirányítású rakétája lenne...

A válasz minderre, gondolom, az, hogy a rettegésből tréfát lehet csinálni. Egy lélekgyógyász azt mondhatná, hogy egy gyors lejárátú és mesterségesen előállított flört a halállal - egy menet 50 penny - felér azzal a ténszerűséggel, hogy már nem kell rettegnünk a kardfogú tigristől vagy az útonálló betyártól Houslow Heath-en, és azzal, hogy a halált az életünkbe visszatelepíti. Hogy miért legyen szükségünk mesterségesen keltett veszélyre, amikor kimehetünk kocsikázni a brit autóutakra és megkockáztathatjuk azt, hogy felkerülünk az évi ötezer halott listájára, ez már meghaladja az én elmebeli képességeim határait, de azért megértem az okoskodást.

Merrefelé tart ma a világ? Természetesen az egyre szaporodó szenvedés és az egyre fokozódó félelem birodalma felé. Amikor először kezdtem Vidám Parkokba járni, a nagy óriáskerék ülése, amelyben kényelmesen elücsörgött az ember, felemelkedett egészen a csúcsig, és az ülőke továbbra is egyenesen állt. A nagy kerék az idén nagyon gyorsan pörgött, és a szilárdan rögzített ülése összevissza dobálta az embert. Vagy csak én találom mindezt nyugtalanítónak?

Mindenesetre ez az egész segítségemre volt abban, hogy megoldjak jómagam számára egy problémát. Volt az idén egy kis vita a húsvéti örömhír természetét illetően. Ha bárki is megkérdezi tőlem jövőre, hogy mi is a húsvéti örömhír, most már tudom, mit fogok mondani. Azt fogom mondani, hogy az üzenet ez: bármi mást is tégy, de be ne fizess a síugratóra a Vidám Parkban.

(The Independent)